

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Bilim Dalı

**TÜRKİYE’DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN
TARIMSAL FAALİYETLERDEKİ
ROLÜ VE KOOPERATİFLERLE İŞ BİRLİĞİ:
İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ**

Bestami EKEN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN
TARIMSAL FAALİYETLERDEKİ
ROLÜ VE KOOPERATİFLERLE İŞ BİRLİĞİ:
İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Bestami EKEN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Kamu Yönetimi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

19/01/2022

Bestami EKEN

1 “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Arş. Gör. Bestami EKEN

TEŞEKKÜR

Tezimde yapmış olduğu değerli katkılardan ve yardımlardan ötürü tez danışmanım ve değerli hocam Sayın Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN'e,

Jüri üyeliğimde bulunma nezaketi gösteren değerli hocalarım Sayın Doç. Dr. Uğur SADİOĞLU ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ezgi SEÇKİNER BİNGÖL'e,

Hafta sonları dahi çalışma azmi göstererek tezi bitiren şahsıma,

Hacettepe Üniversitesi tüzel kişiliğine,

Yüksek lisansa başlamamdaki desteğinden ötürü sevgili anneme,

Çalışma azmi ve yol göstericiliği ile bir ilham kaynağı olan Jimmy McGill'e

Teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

EKEN, B. *Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin Tarımsal Faaliyetlerdeki Rolü ve Kooperatiflerle İş Birliği: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022

Büyükşehir belediyelerinin yapısında önemli değişiklikler öngören 2012 tarih ve 6360 Sayılı Kanun yerel yönetimler alanında halen en çok tartışılan düzenlemelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu Kanunun uygulamaya konulduğu Mart 2014 tarihinden günümüze kadar geçen süre dikkate alındığında büyükşehir belediyesi yönetim sisteminde getirmiş olduğu değişikliklerin olumlu ve olumsuz yönleri geniş kapsamlı tarımsal faaliyetler gibi büyükşehir belediyesine yüklenen yeni görev ve sorumluluklar çerçevesinde daha ayrıntılı olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, büyükşehir belediyelerinin geçirdiği dönüşümün tarımsal boyutu büyükşehir belediyelerinin bu alanda teşkilatlanma çalışmaları, tarım ve hayvan üreticilerine vermiş oldukları destekler ve eğitim faaliyetleri, başta kooperatifler olmak üzere yaptıkları iş birlikleri, tamamladıkları veya sürdürdükleri tarım ve hayvancılığa yönelik projeler kapsamında ele alınıp, söz konusu tarımsal faaliyetlerin erken etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Yerel kalkınmaya yönelik tarımsal faaliyetlerde etkili çalışmalarda bulunan büyükşehir belediyelerimizden biri olan İzmir Büyükşehir Belediyesi örneğinde konu daha somut bir zeminde ele alınmıştır. Yapılan inceleme sonucunda 6360 sayılı Kanunda ve bu Kanunun uygulanmasında yerel kalkınmaya da katkıda bulunacak tarımsal faaliyetler açısından yapılması gereken değişiklik ve iyileştirmelerin neler olabileceği tartışılmış ve bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler

Büyükşehir Belediyesi, 6360 sayılı Kanun, Tarım, Hayvancılık, Kooperatif, İzmir Büyükşehir Belediyesi.

ABSTRACT

EKEN, B. *The Role of Metropolitan Municipalities in Agricultural Activities and Their Cooperation with Cooperatives in Turkey: The Case of Izmir Metropolitan Municipality*. Master's Thesis, Ankara, 2022

The Law No. 6360, dated 2012, which envisages significant changes in the structure of metropolitan municipalities, is still one of the most discussed regulations in the field of local governments. Considering the period from March 2014 when this Law was put into effect, the positive and negative aspects of the changes it brought in the metropolitan municipality management system can be evaluated in more detail within the framework of the new duties and responsibilities imposed on the metropolitan municipality, such as extensive agricultural activities. In this study, the agricultural dimension of the transformation of the metropolitan municipalities has been discussed within the scope of the organisational works of the metropolitan municipalities in this area, the support and training activities they have given to agricultural and livestock producers, their cooperation, especially with cooperatives, the projects they have completed or continued for agriculture and livestock, and the early effects of agricultural activities in question have been tried to be explained. In the case of Izmir Metropolitan Municipality, which is one of our metropolitan municipalities that works effectively in agricultural activities for local development, the issue has been discussed on a more concrete basis. As a result of the study, the changes and improvements that should be made in terms agricultural activities which also support local development in the Law No. 6360 and the implementation of this Law have been discussed and some suggestions have been made.

Key Words

Metropolitan Municipality, The Law No. 6360, Agriculture, Livestock, Cooperative, Izmir Metropolitan Municipality

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYAN.....	İİİ
TEŞEKKÜR	İV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
TABLolar DİZİNİ	XII
GÖRSELLER DİZİNİ.....	XIII
KISALTMALAR DİZİNİ	XIV
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN GELİŞİMİ SÜRECİNDE TARIMSAL ROL VE FAALİYETLER	5
1.1. TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN GELİŞİMİ VE TARIMSAL ROL VE FAALİYETLERE ETKİLERİ	5
1.2. YEREL YÖNETİMLER MEVZUATI VE YEREL YÖNETİMLERİN TARIMSAL ROL VE FAALİYETLERİ	15
1.2.1. 442 Sayılı Köy Kanunu ve Köye Yönelik Girişimler	15
1.2.2. 5393 Sayılı Belediye Kanunu.....	22
1.2.3. 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu.....	24
1.2.4. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu	27
1.3. 6360 SAYILI KANUN VE TARIMSAL ROL VE FAALİYETLERDE DÖNÜŞÜM	28
2. BÖLÜM: TARIMSAL FAALİYETLERİN İNSANLIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	33
2.1. ANTİK MEDENİYETLERDE TARIM	35
2.1.1. Sümerler'de Tarım	35
2.1.2. Antik Mısır'da Tarım	37

2.1.3.	Antik Anadolu Coğrafyasında Tarım.....	39
2.1.3.1.	Hititler	39
2.1.3.2.	Frigler	41
2.1.3.3.	Urartular	41
2.1.3.4.	Asurlular	42
2.1.3.5.	Lidyalılar	43
2.2.	TÜRK TOPLUMUNDA TARIMSAL FAALİYETLERİN YERİ VE ÖNEMİ.....	45
2.2.1.	Orta Asya Türk Devletlerinde Tarımın Yeri.....	46
2.2.2.	Anadolu Türk Devletlerinde Tarımın Yeri	48
2.2.3.	Anadolu Selçuklularında Tarım ve Hayvancılık.....	51
2.2.4.	Osmanlı Devleti'nde Tarım ve Hayvancılık	52
2.2.4.1.	Osmanlı Devleti'nde Özel Mülkiyete Bakış	56
2.2.4.2.	Osmanlı Devleti'nde Vakıf Sisteminin Yerel ve Kırsal Kalkınmaya Katkıları	59
2.2.4.3.	Ziraat Bankası'nın Tarımsal Faaliyetlerdeki Rolü	60
2.2.4.4.	Osmanlı Devleti Tarım Bakanlığı	62
2.2.4.5.	19. Yüzyılın Sonlarında ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Tarım Destekleri.....	64
2.2.5.	Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Tarım Faaliyetleri	66
2.2.5.1.	Kurulma Sürecinden II. Dünya Savaşı Sonrasına Kadar Tarım Faaliyetleri.....	66
2.2.5.2.	Demokrat Parti Döneminde Tarım Faaliyetleri.....	70
2.2.5.3.	1960'lardan İtibaren Planlı Kalkınma Döneminde Tarım Faaliyetleri .	73
2.2.5.4.	1980 Sonrası Liberal Ekonomik Kalkınma Döneminde Tarım Faaliyetleri	76
2.3.	SON DÖNEMLERDE ARTAN BİR DEĞER OLARAK TOHUM	78
3.	BÖLÜM: KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ VE DÜNYA İLE TÜRK EKONOMİLERİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	82
3.1.	KOOPERATİF KAVRAMI VE TÜRLERİ	82
3.2.	BATI AVRUPA'DA KOOPERATİFÇİLİK.....	85
3.2.1.	İngiltere'de Kooperatifçilik.....	85

3.2.2.	Fransa’da Kooperatifçilik.....	86
3.2.3.	Almanya’da Kooperatifçilik.....	87
3.3.	TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ.....	87
3.3.1.	Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Kooperatifler	87
3.3.2.	Cumhuriyet’in Kuruluşundan 1960’lara Kadar Geçen Süreçte Kooperatifçiliğin Gelişimi	89
3.3.3.	1960-1980 Yılları Arasındaki Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi	92
3.3.4.	1980 Döneminde Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi	95
3.4.	DÜNYADA YAKIN DÖNEM KOOPERATİFÇİLİK UYGULAMALARI	99
3.4.1.	Almanya’da Kooperatifçilik.....	99
3.4.2.	Hollanda’da Kooperatifçilik Uygulamaları.....	100
3.4.3.	Japonya’da Kooperatif Sistemi	102
3.4.4.	İsrail’de Kooperatifçilik	103
3.4.4.1.	Kibbutzlar	103
3.4.4.2.	Moşavlar	106
3.4.4.3.	Türkiye’de Kibbutz ve Moşav Benzeri Yapılara Örnekler: Köykent ve Tarımkent	108
3.5.	KOOPERATİFLER VE TARIM İLİŞKİSİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME	111
4.	BÖLÜM: 2012 TARİHLİ VE 6360 SAYILI KANUN DEĞİŞİKLİĞİ SONRASI BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN TARIMSAL ROL VE FAALİYETLERİ İLE KOOPERATİFLERLE OLAN İLİŞKİSİ	114
4.1.	BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN TEŞKİLATLANMA ÇALIŞMALARI	115
4.2.	BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN TARIM ÜRETİCİLERİNE VERMİŞ OLDUĞU DESTEKLER	116
4.3.	ÇİFTÇİLERE VERİLEN EĞİTİM FAALİYETLERİ.....	119
4.4.	BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN GERÇEKLEŞTİRMİŞ OLDUĞU İŞ BİRLİKLERİ	121

4.5. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN TARIMA YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRDİĞİ PROJELERDEN ÖRNEKLER.....	123
4.5.1. Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin Haydi Gel Köyümüze Destek Verelim Projesi	124
4.5.2. Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin Solucan Gübresi Üretimi.....	124
4.5.3. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin Tarımsal Alanda Gerçekleştirdiği Faaliyetler	125
4.5.4. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin Tarımsal Alanda Gerçekleştirdiği Faaliyetler	127
4.5.5. Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin Tarımsal Alanda Gerçekleştirdiği Faaliyetler	128
4.6. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ İLE İL ÖZEL İDARELERİNİN OLANAKLARI AÇISINDAN BİR KARŞILAŞTIRMA	129
5. BÖLÜM: 6360 SAYILI KANUN SONRASI İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN TARIMSAL FAALİYETLERDEKİ ROLÜ	131
5.1. İZMİR'DE BELEDİYECİLİK FAALİYETLERİNE KISA BİR BAKIŞ	132
5.2. 6360 SAYILI KANUN DEĞİŞİKLİĞİ ÖNCESİ İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN TARIM FAALİYETLERİNE KISA BİR BAKIŞ.....	135
5.3. 6360 SAYILI KANUN ÇERÇEVESİNDE İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN TARIMSAL ROLÜ VE FAALİYETLERİ.....	136
5.3.1. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Kırsala Destekleri ve Gerçekleştirdiği Projeler	137
5.3.1.1. Süt Kuzusu Projesi	137
5.3.1.2. Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi.....	139
5.3.1.3. Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi	142
5.3.1.4. Sözleşmeli Üretim/Tarım Modeli.....	145
5.3.2. Hayvancılık Destekleri.....	146
5.3.2.1. Küçükbaş Hayvan ve Hayvansal Ürün Destekleri	147
5.3.2.2. Balıkçılık Destekleri.....	149
5.3.2.3. Arıcılık Destekleri	150
5.3.2.4. Manda Desteği.....	152

5.3.3.	Bitki, Bitkisel Ürün ve Tohum Destekleri	153
5.3.3.1.	Bitki ve Bitkisel Ürün Destekleri	153
5.3.3.2.	Tohum Desteği	156
5.3.4.	Tesis, Fabrika ve Malzeme Desteği	158
5.3.5.	Şenlikler ve Benzeri Etkinliklerle Üreticilerin Ürünlerinin Tanıtılması.	161
5.3.6.	Hastalıklarla Mücadelede Verilen Destekler	162
5.3.7.	İBB'nin Ortaya Koymaya Çalıştığı Yeni Tarım Stratejileri	167
5.3.8.	Pazarlama	170
5.3.8.1.	Üretici Pazarları.....	170
5.3.8.2.	Halkın Bakkalı.....	171
5.3.9.	Yeni Tarım Modeli.....	172
5.3.10.	Tarımsal Kalkınma Zirvesi'nde İzmir Büyükşehir Belediyesi	174
5.3.11.	Tarımda ve Kooperatifçilikte Yaşanan Olumsuzluklar.....	176
5.3.12.	İzmir Büyükşehir Belediyesinin Tarımsal Rolü ve Faaliyetleri Hakkında Değerlendirme	179
SONUÇ.....		186
KAYNAKÇA		192
EKLER.....		239
EK-1. ORJİNALLİK RAPORU		239
EK-2. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU.....		241

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1: 1957-1983 Yılları Arası GSMH (Sabit Fiyatlarla) *	74
Tablo 2.2: Planlı Dönemlerde GSMH Büyüme Oranları (% , 1987 sabit fiyatlarla).....	75
Tablo 3.3: 1950-1960 Döneminde Türkiye’de Tarımsal Üretim Göstergeleri	91
Tablo 4.4: 2014 Sonrası Büyükşehir Belediyelerinde Kırsal Hizmetlerle İlgili Oluşturulan Yeni Birimler.....	116
Tablo 5.5: İzmir’de 2007-20120 Yılları Kırsal 19 İlçenin İzmir’in Toplam Nüfusuna Oranı (%).....	162
Tablo 5.6: İzmir ve Türkiye Tarımında Büyüme (%)	183

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 3.1: Lahav Kibbutzu	104
Görsel 3.2: Nahalal Maşovu.....	107
Görsel 5.3: Süt Kuzusu Desteği'nden Yararlanan Çocuklar	139
Görsel 5.4: Kura ile Gerçekleştirilen Hayvan Dağıtımı	141
Görsel 5.5: Dağıtım için Bekletilen Hayvanlar	148
Görsel 5.6: Dağıtım için Bekleyen Arı Kovanları.....	149
Görsel 5.7: Beydağlı Balıkçılar	150
Görsel 5.8: Dağıtılan Arı Kovanları.....	151
Görsel 5.9: İBB Tarafından Dağıtılan Mandalar.....	152
Görsel 5.10: Can Yücel Tohum Merkezi Uygulama Alanı.....	158
Görsel 5.11: Menemen Araştırma, Uygulama ve Üretim Çiftliği'nde Yetiştirilen Mısırların Boylarına Dair Görsel	159
Görsel 5.12: Halkalı Leke Hastalığına Yakalanmış Bir Zeytinin Yaprakları	163
Görsel 5.13: Ağaca Asılmış Olan Bir Zeytin Sineği Kapanı	164
Görsel 5.14: Kestane Kanserinin Oluşumu ve Mücadelesini Betimleyen Bir Görsel .	165
Görsel 5.15: Bademler Doğal Yaşam Köyü'ndeki Bungalov Evleri ve Gerçekleştirilen Bir Kısım Aktiviteler	169

KISALTMALAR DİZİNİ

- TODAİE** : Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
- AYM** : Anayasa Mahkemesi
- t.b.** : Tarih Belirtilmemiş
- s.** : Sayfa
- TÜİK** : Türkiye İstatistik Kurumu
- KİT** : Kamu İktisadi Teşebbüsü
- Der.** : Derleyen
- GSMH** : Gayrisafi Millî Hasıla
- GSYİH** : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
- YİKOB** : Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı
- TBB** : Türkiye Belediyeler Birliği
- İBB** : İzmir Büyükşehir Belediyesi
- AB** : Avrupa Birliği
- Bayçikoop** : Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
- Bademlerkoop**: Bademler Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
- Bademlikoop**: Bademli Tarımsal Kalkınma Kooperatifi
- KÖY-KOOP** : Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler
- vd.** : ve Diğerleri
- ICA** : International Cooperative Alliance (Uluslararası Kooperatif Birliği)
- TÜSİAD** : Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
SEK	: Süt Endüstrisi Kurumu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
AP	: Adalet Partisi
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
TANSA	: Tanzim Satış
Bkz.	: Bakınız
GDO	: Genetiği Değiştirilmiş Organizma
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
DSİ	: Devlet Su İşleri
İZFAŞ	: İzmir Fuarcılık Hizmetleri Kültür ve Sanat İşleri Tic. A.Ş.
İZSU	: İzmir Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü
Bt.	: Bacillus thuringiensis

GİRİŞ

2012 tarihli ve 6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyelerinin sayısı¹ artmış ve büyükşehir belediyelerinin sınırları ve görevlerinde de birtakım önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Büyükşehir belediyesi kurulan illerde, il özel idareleri kaldırılmış, belde belediyesi ve köyler mahallelere dönüştürülmüştür. İl özel idarelerinin kaldırılmasıyla il özel idaresinin görev, yetki, hak ve sorumluluklarının önemli bir kısmı büyükşehir belediyelerine geçmiştir. Bunlardan bir kısmı ise diğer kamu kurum ve kuruluşları arasında paylaştırılmıştır.

İl özel idaresi anayasal olarak yerel yönetim birimi olsa da valinin il özel idaresinin başı olması ve il özel idaresinin tüzel kişiliğini temsil etmesi onu her zaman merkezi yönetimle daha bağlantılı kılmıştır. Bu bakımdan büyükşehir belediyelerinin kurulduğu yerlerde il özel idarelerinin kaldırılması yerel yönetimleri ön plana çıkarma amacı çerçevesinde açıklanmıştır. Ancak il özel idarelerinin kaldırıldığı büyükşehirlerde “Yatırım İzleme ve Koordinasyon Merkezi” (YİKOB) kurularak, ildeki kamu kurum ve kuruluşlarını denetlemek gibi birtakım merkeze ait görevler bu kurumlara aktarılmıştır (Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, 2014, md. 5).

6360 Sayılı Kanun pek çok çalışmanın konusu olmuş ve bu çalışmalarda genellikle Kanunun il özel idareleri, belde belediyeleri ve köyler ile büyükşehir belediyeleri açısından yarattığı ve ileride yaratacağı etkiler üzerinde durulmuştur. Ancak Kanunun 7. maddesinin son fıkrasında yer alan ve büyükşehir belediyelerine tarımla ilgili konularda birtakım görevler yükleyen düzenleme çoğu zaman ya hiç ele alınmamış veyahut yalnızca yüzeysel olarak geçiştirilmiştir. Oysa yerel/kırsal kalkınmada yerel yönetimlerin tarımsal rol ve faaliyetleri ve buna yönelik olarak kurulan kooperatif ve birliklere olan desteği önem arz etmektedir. Bu çalışmanın öncelikli amacı büyükşehirlerin, tarımsal rol ve faaliyetleri ile bu süreçte yaşanan dönüşümü, bu dönüşümün yerele olası etki ve katkılarını değerlendirebilmek ve bunları gerçekleştirirken kooperatifler ile olan etkileşimlerini irdelemek şeklindedir. Kanuni düzenlemenin gerçekleşmesinin üzerinden

¹ Ordu Belediyesi'nin büyükşehir kapsamına alınarak büyükşehir belediyesi sayısının 30'a yükselmesi, 2012 tarihli ve 6360 Sayılı Kanun'da değişiklik öngören 2013 tarihli ve 6447 Sayılı Kanun ile olmuştur.

9 yılı aşkın bir süre geçmiş ve uzun vadeli sonuçlar gözle görülür hale gelmeye başlamıştır. Bu sonuçlar çeşitli kategorilere ayrılıp tezin ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde literatür taraması ve doküman analizine özellikle dikkat edilmiştir. Güncel kaynakların kullanılmasına ve kaynak çeşitliliğine özen gösterilmiştir. Fiziki kaynaklar anlamında Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi ile Milli Kütüphane başta olmak üzere çeşitli kütüphane hizmetlerinden faydalanılmıştır. Özellikle basım tarihi eski olan ve edinme konusunda güçlük yaşanan kitapların bulunması noktasında Sakarya Üniversitesi Kütüphanesi fazlası ile yeterli olmuştur. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi'nin online kütüphane hizmetlerinden yararlanılmıştır. Turcademy sitesinin yanı sıra, yabancı kaynaklar için Google Books, Open Library gibi araçlar kullanılmıştır. Bunun yanında veri elde etme sürecinde büyükşehir belediyelerinin sunmuş oldukları veriler, Türkiye İstatistik Kurumu, Türkiye Belediyeler Birliği ve Sayıştay gibi çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının verileri ile karşılaştırılarak verilerin doğruluğu teyit edilmiştir. Örneğin il özel idareleri ile büyükşehir belediyelerinin kaynakları ve personel sayılarına ait veriler açısından Sayıştay'ın güncel denetim raporlarından yararlanılmıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin internet sitesindeki verilerin ayrıntılarına ulaşma noktasında ise İzmir Büyükşehir Belediyesi Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı'ndan telefon aracılığı ile yardım alınmıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Hemşehri İletişim Merkezi ile temas kurulmaya çalışılsa da buradan aktarılan verilerin yeterli olmaması sebebiyle İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin internet sitesinde yer alan bilgi ve veriler ile İzmir Tarım İl Müdürlüğü gibi çeşitli kurum ve kuruluşların internet sitelerinden bilgiler alınmıştır.

Çalışmanın içerisinde kırsala yönelik tarımsal faaliyet gerçekleştiren pek çok büyükşehir belediyesine yer yer değinilmiş ve büyükşehir belediyelerinin yapmış oldukları çalışmalardan örneklere yer verilmiştir. Ancak çalışmanın alanı olarak İzmir Büyükşehir Belediyesi seçilmiş ve 6360 Sayılı Kanun öncesi ve sonrasında İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin tarımla ve kooperatiflerle olan etkileşimi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu aşamada İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin kurumsal internet adresinden² sıklıkla yararlanılmıştır. Buradaki haber metinlerinin yanı sıra yine İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından sunulan Açık Veri Portalı ile bilgiler teyit edilmiştir.

² <https://www.izmir.bel.tr/>

Büyükşehir belediyeleri yerel kalkınmayı şehir ölçeğinde gerçekleştirmek yerine şehir ve kırsalın bütünleştirildiği plan ve projeler gerçekleştirmektedir. Kırsal kesime de tıpkı şehre yapıldığı gibi altyapı ve finansman destekleri sağlanmakta, buralarda üretim tesisleri oluşturulmaktadır. Yapılan üretim ve kalkınma hamlelerinin geçici olmaması için düzenli bir kayıt ve denetim sistemi işletilmeye başlamıştır. Örneğin İzmir Büyükşehir Belediyesi kırsala yönelik gerçekleştirilen her türlü eğitim, hayvansal yardım, makine desteği gibi faaliyetleri kayıt altına almakta hatta dağıtılan ürünlerden elde edilen çıktıları, örneğin hayvanların yavru sayısını kayda geçirmekte ve bunları Açık Veri Portalı ile paylaşmaktadır. Bu portal tezin yazılabilmesi için gerekli olan bilgi ve verilerin sağlanması ve teyit edilmesi açısından faydalı olmuştur.

Ayrıca İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2015-2019 ve 2020-2024 Stratejik Planları da tarımsal faaliyetler açısından incelenmiştir. Ulusal ve yerel basına yansıyan haberler de çalışmaya dahil edilmiştir. Türkiye Belediyeler Birliği'nin 2021 yılında yayımlanmış olduğu "Büyükşehirlerde Tarımsal ve Kırsal Kalkınma" başlıklı raporu ile "Kırsal Kalkınma" isimli dergisinde yer alan ve büyükşehir belediyelerinin ve özellikle İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin verileri incelenmiştir.

Araştırma sürecinde karşılaşılan en önemli sorun ise Covid-19 Pandemisi koşulları sebebiyle büyükşehir belediyeleri ile doğrudan temas kurulamaması ve telefon ve e-mail gibi iletişim araçlarının bu noktada tam anlamıyla yeterli olmamasıdır.

Tarımla ilgili rol ve faaliyetler ile buna yönelik olarak kurulan kooperatiflerle iş birliği alanında büyükşehirlerde yaşanan dönüşümü iyi kavrayabilmek için yerel yönetimlerin ve özellikle belediyeler ve il özel idarelerinin gelişimini iyi kavramak ve analiz edebilmek gerekmektedir. Bu bakımdan tezin ilk bölümünde yerel yönetimlerin gelişim süreci özellikle bu perspektiften ele alınacaktır. İkinci bölümde, tarımın gelişimi ve önemi üzerinde durulacak olup, üçüncü bölümde dünya ve Türkiye ölçeğinde kooperatifçilik ve tarım ilişkisi üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır. Dördüncü bölümde ise tezin esasını teşkil eden 6360 Sayılı Kanun'un kooperatifler ve tarım üzerine etkileri ele alınacaktır. Bu bağlamda büyükşehir belediyelerinin yerelde kalkınma amacına yönelik olarak tarımda gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler örneklerle incelenecektir. Beşinci bölümde ise İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin tarımsal rolü ve bu alanda gerçekleştirdiği faaliyetler ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bu çalışmalardan elde

edilen sonuçlar değerlendirilecek ve büyükşehir belediyelerinin tarımsal rol ve faaliyetlerinin geliştirilmesine yönelik bazı önerilerde bulunulacaktır.

1. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN GELİŞİMİ SÜRECİNDE TARIMSAL ROL VE FAALİYETLER

Bu bölümde Osmanlı'da belediyeçilik faaliyetlerinin oluşumu, kuruluş döneminden bugüne değin Türkiye Cumhuriyeti'nde yerel yönetimlere bakış ve yapılan faaliyetler ile yerel yönetimlere ilişkin kanunu düzenlemeler olan, 1924 tarihli ve 442 Sayılı Köy Kanunu, 2005 tarihli ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 2006 tarihli ve 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, 2004 tarihli ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve son olarak da 2012 tarihli ve 6360 Sayılı Kanun'a değinilecektir. Sayılan yerel yönetim birimlerinin tarıma yönelik faaliyetlerine kısaca değinilecek olup tezin ilerleyen kısımlarında bu kısımlar ayrıntıları ile izah edilecektir.

1.1. TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİMLERİN GELİŞİMİ VE TARIMSAL ROL VE FAALİYETLERE ETKİLERİ

Yerel yönetimler hem Türk hem de Avrupa tarihinde geleneksel olarak merkezi yönetimle karşılaştırıldığında daha ikincil önemli ve yetkili yönetsel birimler olarak görülmüştür. Osmanlı'da yerel yönetim geleneği merkezi yönetim geleneği gibi büyük ölçüde Fransız etkisi ile şekillenmiştir.

Fransa'da 1789'da Devrim'den hemen sonra, yerel yönetimlerin özerkliğinin artırılması, yerel yöneticilerin seçimle iş başına gelmesi gibi pek çok konu tartışılrsa da somut anlamda pek bir şey yapılmamıştır. Her ne kadar 14 Aralık 1789'da yerel topluluklara belediyeye dönüşebilme hakkı verilmişse de belediyelerin tüzel kişilik kazanması ancak 5 Nisan 1884 tarihli bir Kanun ile mümkün olmuştur (Auby, vd. 1990: 3-10). Uzun yıllar vali ve kaymakamların vesayet denetimine tabi olan belediyeler, 6 yılda bir yapılan seçimlerle iş başına gelen yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Bu sistem 1982 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra ise belediyelerdeki vesayet kaldırılmıştır (Şengül, 2013: 34).

Osmanlı'da Devleti'nin klasik döneminde doğal olarak yerel yönetimler alanında Avrupa'da öncü devletler olan İngiltere ve Fransa'dan bir esinlenme mevcut değildi. 19. yüzyılın başlarında ise merkezîyetçi yapının hâkim olduğu Matternich Avusturyası Osmanlı liderlerinin takip ettiği devletlerin başında gelmiştir (Ortaylı, 2008: 270). Bunda, 1815 tarihinde Avusturya'nın başını çektiği Viyana Kongresi sonrası oluşan Avrupa Uyumu'na dahil olmak istemenin rolü de yadsınamaz bir gerçektir.

Osmanlı klasik yönetim sisteminde belediye işleri ve yargı işleri kadının sorumluluğundaydı. Ancak kuşkusuz bütün bir şehrin işlerini kadının tek başına yürütebilmesi mümkün olmamaktaydı. Bundan ötürü kadılar da özellikle büyük şehirlerde kendilerine naib veyahut ayak naibi denen yardımcılar atarlardı. Hatta İstanbul gibi daha büyük ölçekteki şehirlerde naiblerin kendi naibleri de bulunmaktaydı. Eyüp, Galata ve Üsküdar'da 40 ayak naibliği bulunmaktaydı. Mahallelerde ise bu işleri imamlar idare etmekteydi. Gayrimüslim mahallelerde ise papaz veya kocabaşılar bunu gerçekleştirmekteydi. Ancak bu dönemdeki beledi hizmetler için ayrıca görevlendirilmiş memurlar mevcut değildi bunun yerine kadı, örneğin çarşının güvenliği ve temizliği için esnafı veya evlerin önünün temizliği için evlerde yaşayan haneleri sorumlu tutmaktaydı (Ortaylı, 1985: 113-114).

Osmanlı'da belediyeçiliğin temelleri esas olarak 19. yüzyılın başlarından itibaren atılmıştır. Osmanlı'da kadıya kolluk, günümüz anlamında zabıta faaliyetlerinde yardımcı olması için kurulmuş olan ihtisaplık makamı 1826 tarihinde II. Mahmut tarafından nazırlık olarak yeniden teşkilatlandırılmış ve İhtisab Nezareti kurulmuştur (Demiryürek, 2012: 555). Özellikle vergi toplama konusunda görevler yüklenen İhtisab Nazırlığı'na ek olarak eyaletlerde de İhtisab Müdürlükleri kurulmuştur. Ancak ihtisaplıkların görevi yalnızca vergi toplamak olmamış bunun yanında güvenlik ve denetim gibi alanlarda da söz sahibi olmuşlardır. Kadı ise noterlik, yargı ve vakıf denetimi gibi konulardaki görevlerine devam etmiş ancak "Evkaf Nezareti" kurulunca yalnızca bir yargı organı haline gelmiştir. Zamanla ihtisaplıklar görevini hakkıyla yerine getirmekten aciz kalmış ve kısa sürede ismi yolsuzluklarla anılır olmuştur. Öyle ki kurulduktan bir süre sonra esnaf tarafından ihtisapta görevli kol oğlanlarına karşı şikayetler artmaya başlamış bunun neticesinde de 1838'de ihtisab resimleri azaltılmış, nezaretin görevi narh ve esnaf kontrolü ile sınırlandırılmış ve 1851'de de ihtisaplıkların neredeyse hiçbir hükmü kalmamıştır (Ortaylı, 1985: 116-117).

İlk modern belediyeçilik çalışmalarının temeli 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı döneminde İstanbul'a yaşanan asker ve erzak göçü sırasında yaşanmıştır. İstanbul'un altyapısının aniden yaşanan nüfus fazlalığını taşıyamaması sonucunda hastaneler ve oteller yetersiz kalmış, salgın hastalıklar artmaya başlamıştır. İstanbul'u beledi anlamda idare edecek bir kurumun varlığının daha da hissedilir olması ile 16 Ağustos 1854 tarihinde "İstanbul Şehremaneti" kurulmuştur. Aynı gün İhtisab Nezareti ise lağvedilmiştir. Oluşturulan bu yapı merkeze yani Meclis-i Vala'ya bağlı olarak kurulmuş olup, güvenlik, vergi, denetim ve teftiş gibi alanlarda görevlendirilmiştir (Ortaylı, 1985: 120-121).

Ancak İstanbul Şehremaneti'nin de kısa sürede işlevsiz kaldığı görülmüştür. Bu işlevsizliği şehreminin kişiliğinde arayan Bab-ı Ali ise Şehremaneti'nin kuruluşundan 3-4 ay sonra mevcut Şehremini Salih Paşa'yı azledip yerine Hacı Hasan Bey'i getirmiştir. Bu süreç aynı şekilde devam etmiş ve 1855-76 yılları arasında 19 şehremini değişikliği gerçekleşmiştir (Ortaylı, 1985: 125).

Şehremaneti'nin yetersiz kalması üzerine 1855 tarihinde İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuştur. Özellikle Avrupa görmüş, yabancı dili olan gayrimüslim ve müslümanlardan oluşan ve 1855 yılında oluşturulan komisyon 1857'de dağılıncaya değin önemli çalışmalar gerçekleştirmiş ve "Nizamname-i Umumi" ismiyle bir rapor hazırlamıştır. Buna göre, İstanbul için 14 belediyenin olduğu bir yapı öngörülmüştür (Ortaylı, 1985: 126-127). İstanbul'un 14 belediyeye ayrılmasını öngören bu Nizamnamede ilk aşamada diğerlerine de örnek olması amacıyla 1857'de Galata ve Beyoğlu bölgeleri birleştirilerek Altıncı Daire-i Belediye kurulmuştur. Fransa'nın Paris kenti model alınarak oluşturulan Altıncı Daire-i Belediye'nin ismi de Paris Belediyesi'nin en seçkin dairesi olan altıncı daireden gelmekteydi. Altıncı Daire'nin yöneticisi merkezden atanan "daire müdürü" idi. Daire meclisi ise yine merkezden atanan 7 kişiden oluşmaktaydı (Keleş, 2012: 159). Altıncı Daire'nin görevlerini içeren 300 bendlik "Zokaklara Dâir Nizâm-nâme" kanalizasyon sisteminden şehrin aydınlatılmasına, çöplerin toplanmasından evlerin önünün kömür, odun görüntüsü ile kirletilmemesine kadar pek çok durumu düzenlemiştir. Bu bakımdan Altıncı Daire-i Belediye pek çok tarihçi ve uzman tarafından ilk modern belediyeçilik faaliyeti kabul edilmektedir (Seyitdanlıoğlu, 2010: 5).

1789 Fransız Devrimi sonrasında yaşanan bağımsızlık hareketlerinden en çok etkilenen imparatorluklardan birisi de şüphesiz Osmanlı Devleti olmuştur. Bağımsız hareketleri kısa sürede yayılmış ve özellikle diğer devletlerin de bu hareketleri desteklemesi ile Osmanlı kontrolü sağlamakta güçlük yaşamaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak da geleneksel yönetim biçimine yerel ölçekte alternatifler aranmaya ve bu alternatifler denenmeye çalışılmıştır (Koçak, 2019: 210).

1864 Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi ile Tuna Vilâyeti mevcut sorunların çözümüne yönelik olarak yeniden teşkilatlanmıştır. Alınan olumlu sonuçlar neticesinde 1867 tarihinde Vilâyeti Umûmiye Nizâmnâmesi çıkarılmıştır. Bölgesel nizamnamelere karşın Vilâyet Nizâmnâmesi tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde düzenlenmiştir (Gençoğlu, 2011: 35)

1871 yılında çıkarılan Vilâyet-i Umûmiye Nizâmnâmesi ise 1913 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu Nizâmnâme ile Osmanlı Devleti, 27 vilayet ve 123 sancağa bölünmüştür. Nizâmnâmede vilayet, liva, kaza, nahiye ve köylerin durumu tüm ayrıntıları ile düzenlenmiştir. Nahiye birimi ise ilk kez bu Nizâmnâme ile oluşturulmuştur. Meclisler ise bir başka önemli husustur. Nizâmnâme’de vilayetten köye kadar tüm birimlerde meclisler oluşturulmuş böylece müslim ve gayrimüslim üyelerin seçilmesi vasıtasıyla ilk defa halkın temsili söz konusu olmuştur (Seyitdanlıoğlu, 1996: 91).

Vilâyet-i Umûmiye Nizâmnâmesi’nde ayrıca, tüm şehirlerde belediye kurulması düzenlenmiştir. Böylece 1854 İstanbul Şehremaneti ile başlayıp, 1857’de Altıncı Daire-i Belediye süreç bütün imparatorluğu kapsayacak şekilde yayılmıştır. Kurulan Belediye Dâire Meclisleri ise Meclis Reisi ismiyle memurlar arasından seçilen bir idareci tarafından kentin yerel yönetimini sağlamıştır (Seyitdanlıoğlu, 2010: 8).

1876 tarihinde II. Abdülhamit tarafından ilan olunan Kanun-i Esasi de yerel yönetimlere ayrı bir parantez açmıştır. Merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki ilişki Vilâyat başlığı altında 108 ve 112. maddeler arasında düzenlenmiştir. 109. maddesinde ülkenin idari birimleri vilayet, liva ve kaza olarak sayılmış ve bunların idare meclislerinin seçimine değinilmiştir. 110. maddede il umumi meclisinden, 111. maddede cemaat meclislerinden bahsedilmiş ve 112. maddede ise belediyeler ile ilgili düzenlemelere değinilmiştir (Özmen, 2012: 172).

İl özel idarelerine baktığımızda ise il özel idareleri de oldukça dayanmaktadır. 1864 tarihli Teşkil-i Vilayet Nizamnamesi veya bir diğer ismiyle Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile Silistre, Nis ve Vidin eyaletleri birleştirilip Tuna Vilayeti ismiyle yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Böylelikle eyalet sisteminden il sistemine ilk geçiş Tuna Vilayeti ile gerçekleşmiştir. Burada alınan olumlu sonuçlar neticesinde 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi kabul edilmiştir. İl özel idareleri anayasal güvencesini ise 1876 Kanuni Esasi ile kazanmıştır (Tamer, 1998: 8; Koçak ve Kavşara, 2012: 64). II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası 1913 tarihinde İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkat-ı kabul edilmiştir (Azaklı ve Tek, 2016: 235).

23 maddeden oluşan bir çerçeve anayasa olmasına rağmen 1921 Teşkilat-ı Esasiye de yerel yönetim kavramına bir kazuistik anayasa kadar yer vermiştir. Öyle ki mevcut maddelerin yaklaşık yarısı yerel yönetimler üzerinedir. 10. maddede ülkenin idari birimleri sayılmıştır. Sonraki maddelerde de vilayet, kaza ve nahiyeden bahsedip bunların nasıl örgütlendiği açıklanmıştır (Teşkilat- Esasiye Kanunu, 1921, md. 10-21). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ayırt edici bir diğer özelliği ise illere ve bucaklara tüzel kişilik ve özerk bir statü öngörüyor olmasıdır. Yine illerde Vali olmakla birlikte, Vali yalnız yerel işler ile devletin genel işleri arasındaki sorunlarda duruma müdahil olacaktı (Keleş, 2012: 164-165)

1924 Anayasası ise yerel yönetimlere 1921 kadar sıcak bakmamış ve daha merkeziyetçi bir anlayışa sahip olmuştur. 89. maddede ülkenin idari olarak vilayet, kaza, nahiye, kasaba ve köylerden oluştuğu belirtilmiştir. 90. maddede ise vilayet, kasaba ve köylere tüzel kişilik verilmiştir (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1924, md. 89-91). Bunun dışında yerel yönetimlere değinmeyen 1924 Anayasası için bu konudaki eksik kalan kısımlar, kanunlar ile tamamlanmıştır.

Cumhuriyet döneminde yerel yönetimler anlamında ilk düzenleme bugün hâlâ yürürlükte olan 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu'dur. 2003 yılı sonrası yerel yönetimlerde yaşanan değişim köy ölçeğinde de ele alınmaya çalışılmış olsa da elde tutulur sonuçlar elde edilememiştir. Hatta 6360 Sayılı Kanun ile mevcut köylerin mahalleye dönüştürülmesiyle köyler oldukça geri plana atılmıştır (Eldem, 2015: 40).

Yine 1924 tarihinde, Ankara anayasal olarak başkent yapılmış ve diğer belediyelere örnek teşkil etmesi açısından "Ankara Şehremaneti Kanunu" kabul edilmiştir. 1930 yılında

1580 Sayılı Kanun'un kabul edilmesi ile Ankara Şehremaneti Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 1580 Sayılı Belediye Kanunu, 2005 yılında 5393 Sayılı Belediye Kanunu çıkarılıncaya değin değin yürürlükte kalmıştır. 1580 Sayılı Belediye Kanunu, yerel yönetimleri ayrıntılı düzenlemekle birlikte merkezi yönetimin vesayet denetimini oldukça güçlü tutmuştur. Bunun bir sebebi de kanunun yürürlüğe girdiği dönem şartları itibariyle yaşanan iç siyasi çalkantılar ve ülke içerisinde yaşanan ayrılıkçı hareket ve isyanlardır. Bu bakımdan örneğin vali ve kaymakamlara belediye meclisi kararlarını onaylama veya onaylamayarak tekrar görüşülmek üzere meclise geri gönderebilme yetkisi verilmiştir. Benzer şekilde vali ve kaymakamın belediyenin icrai kararlarını da onaylama veya onaylamama yetkisi vardı (Çelik, 2013: 25-26; Çiçek, 2014: 59).

İlk defa 1961 Anayasası ile merkezden yönetim ve yerinden yönetim ayrı iki ilke olarak ele alınmıştır. "İdarenin Kuruluşu" ve "İdarenin Esasları" başlıklı 112 ve 116. maddeler ile "Özerk Kuruluşlar" başlıklı 120-122 sayılı maddeler de yerinden yönetimler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1961 Anayasası'nın 116. maddesinde geçen "*Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatını kazanma ve kaybetmeleri konusundaki denetim, ancak yargı yolu ile olur*" ifadesi ile idari vesayet bir ölçüde hafifletilmiştir. 1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu bir diğer yenilik ise hizmet yerinden yönetim birimlerine yer vermesidir (T.C. Anayasası, 1961).

1982 Anayasası, 1961 Anayasası ile yerel yönetimler konusunda büyük benzerlikler taşısa da 1961 Anayasası'na göre merkezin ağırlığını daha fazla artırmıştır. Bu durumun başlıca sebeplerinden biri de 12 Eylül Askeri Darbesi öncesi kimi belediyelerin anayasa sınırlarını aşarak merkezden tamamen başına buyruk hareket ediyor olmasıydı.

1982 Anayasası'nın 127. maddesinde merkez artık yerel üzerinde bir denetim mekanizması olarak yer almaktadır. İdari vesayet kavramı önceki anayasa ve anayasal metinlerde ve kanunlarda ismen değinilmemekle birlikte vardı, ancak, ilk kez 1982 Anayasası'nda açıkca yer almıştır. Anayasanın 127. maddesinde merkezi idarenin, mahalli idareler üzerinde idari bütünlüğü sağlamak üzere idari vesayet yetkisine sahip olduğunu belirtilmiştir. 1961 Anayasası'nda seçilmiş organların organlık sıfatını kazanıp kaybetmelerinin yargı kararına bağlı olduğu ifade edilmişti, ancak, 1982 Anayasası bu duruma farklı bir yorum getirilmiştir. Şöyle ki Anayasanın 127. maddesinde "Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatını kazanmalarına ilişkin itirazların çözümü

ve kaybetmeleri, konusundaki denetim yargı yolu ile olur. Ancak, görevleri ile ilgili bir suç sebebi ile hakkında soruşturma veya kovuşturma açılan mahalli idare organları veya bu organların üyelerini, İçişleri Bakanı, geçici bir tedbir olarak, kesin hükme kadar uzaklaştırabilir” hükmü yer almaktadır. Böylece merkezi yönetim doğrudan anayasadan gelen bir hak olarak mahalli idareler üzerinde otoritesini tahakküm edebilmektedir (Özmen, 2012: 174).

1982 Anayasası büyük yerleşim yerleri için özel yönetim biçimlerinin kurulabileceğini öngörmüştür (T.C. Anayasası, 1982, md. 127). Bu açıdan 1984 yerel seçimlerden hemen önce 2 önemli değişiklik gerçekleşmiştir. Bunlar 18 Ocak 1984 tarihinde kabul edilen 2972 sayılı “Mahalli İdareler ile Mahalle Muhtarlıkları ve İhtiyar Heyetleri Seçimi Hakkında Kanun” ve 23 Mart 1984 tarihinde kabul çıkarılan 195 Sayılı “Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararname”dir. Böylece İstanbul, Ankara ve İzmir’de ilk defa büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. Gerçekleşen belediye seçimlerinin hemen ardından ise 3030 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu kabul edilmiştir (İzci ve Turan, 2013: 123).

Bu tarihlerde yaşanan bir diğer önemli gelişme ise Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın ilanı ve Türkiye’nin bu anlaşmaya taraf olmasıdır. Avrupa’da 1950’li yıllardan itibaren yerel yönetimlerin durumuna yönelik sorunlar ve çözümler tartışılrsa da en somut adım 1980’lerin başından itibaren hazırlıklarına başlanan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı olmuştur. 15 Ekim 1985 tarihinde Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı “sözleşme” olarak imzaya sunulmuştur. Bu şart yerel yönetimlerin mali, siyasal, idari birtakım konularda devletlere karşı özerkliğini teminat altına alıcı maddeler içermektedir (Alodalı, vd., 2007: 3).

Türkiye, Özerklik Şartı’nın bazı kısımlarına çekince koyarak 21 Kasım 1988 tarihinde şartı “sözleşme” sıfatıyla imzalamıştır. Çekince konulan maddeler genellikle anayasayla çelişkili olduğu düşünülen ve 1980 öncesi yaşanan yerel yönetim-merkezi yönetim çatışmasını tekrar yaşatacağı düşünülen konuları kapsamaktadır (Yeter, 1996: 6-10).

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı bir değişimin sonucuydu. Merkezîyetçi devlet ve Weberian bürokrasi anlayışının 1980’lerden itibaren artık işlemez hale geldiği ve bir değişimin şart olduğu düşüncesi giderek hâkim hegemonya olarak kabul edilmiştir. Böylece kamu yönetiminde de yeni düşünceler hız kazanmaya başlamıştır. Pek çok

reformist düşünce ortaya atılmakla birlikte bunların en bilineni ve kabul göreni “New Public Management” yani “Yeni Kamu Yönetimi” ya da “Yeni Kamu İşletmeciliği” olarak adlandırılan kavram olmuştur. Kamu yönetiminde bu aşamada 3E kavramı önem kazanmıştır. Bunlar, “economy” (tutumluluk), “efficiency” (etkinlik) ve “effectiveness” (etkinlik) kavramlarıdır. Böylelikle kamu yönetiminde artık özel sektör yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Kamu yönetimi, kamu hizmetlerinde kalite kavramını ön plana çıkararak, vatandaş odaklı, performansa dayalı, şeffaf, katılımcı, yönetime değil yönetişime dayalı bir hale gelmiştir (Eryılmaz, vd., 2019: 8-11). Yeni kamu işletmeciliği kamu yönetiminden ziyade işletmeciliği esas alan bir yapı hedeflemiştir. Örneğin siyasal ve bürokratik elitler yerine profesyonel yöneticilere odaklanılmıştır. Siyasal süreçler yerine işletme süreci esas alınmıştır (Ömürgönülşen, 2003: 11).

1970’li yıllarda yaşanan Petrol Krizi de refah devleti kavramının tekrar gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Refah devletinin varlığı ve bunun bir sonucu olarak da kamu borçlarının önlenebilir bir şekilde yükselişi ve küresel çapta ekonomik krizlerin ortaya çıkması, devletlerin ekonomi modellerini tekrar gözden geçirmesine sebep olmuştur (Ömürgönülşen, 2003: 3). Neo liberal politikalar ise böyle bir durumda kurtarıcı olarak görülmüştür. Neo liberalizme göre devlet, küçülmeli ve ekonomideki rolünü bu konuda daha rasyonel ve verimli davranan özel sektöre devretmelidir. Devlet burada yalnızca düzenleyici olarak rol almalıdır. Bunun dışında kalan devlet mekanizmaları ise özel sektör mantığı ile işletilmelidir. Böylelikle kamu yönetiminden kamu işletmeciliğine bir kayış gerçekleşmiştir (Akçakaya, 2017: 106-109). Söz konusu anlayış, yerel yönetimleri de kısa süre içerisinde etkisi altına almıştır.

Liberal ekonomik sistemde Keynesyen ilkeler terk edilip devletin piyasalardaki payı yeniden minimize edilmeye başlanmıştır. Devlet “refah devleti”nden “şirketleşmiş devlet”e doğru bir dönüşüm geçirmiştir. Dönüşen devlet, yetkilerinin bir kısmını ulusal, bölgesel ve yerel aktörlerle bir kısmını ise ulus üstü aktörlerle paylaşmak durumunda kalmıştır. 1929’larda merkezi devlet yine ehven-i şer olarak ön plana çıkarılmıştır. Ekonomik Bunalımı’ndan bir çıkış yolu olarak ortaya çıkan Keynesyen ekonomi modeli devletin iş yükünü zaman içerisinde ciddi oranda artırmış ve devlette bir hantallaşmaya neden olmuştur (Akçakaya, 2017: 106-109).

Türkiye’de de yine bu genel akım etkili olmuştur. 2000’li yıllarda Kamu Yönetimi Temel Kanunu her ne kadar kanunlaşmamış olsa da kendisinden sonraki pek çok Kanun ve düzenlemeyi etkilemiştir. Gerekçe kısmında “...hazırlanan Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı yeni ve kapsamlı bir perspektif içinde kamu yönetiminde yeniden yapılanma sürecini başlatmak ve bu sürece rehberlik etmek üzere hazırlanmıştır. Kamu yönetimi zihniyetinde, yaklaşımında ve yöntemleri ile organizasyon yapısında köklü değişiklikler öngören Tasarı; kapsamlı bir çerçeve ve uzun vadeli bir perspektif içinde, merkezî idare ve mahallî idarelerde "iyi yönetim" ilkelerini hayata geçirmeyi hedeflemektedir.” cümlesi yer almaktadır (T.C. Başbakanlık, 2003: 1). Sonraki çıkan kanunların da yine çoğun da yönetim faaliyetleri, dünyada yaşanan değişimlere uymaya yönelik çalışmaların gerçekleştiği göz önüne alındığında Kamu Yönetimi Temel Kanunu’nun bir yol gösterici olduğu ifade edilebilir. 2004 tarihli ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, 2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 2005 tarihli ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu’nun yerel yönetimlere temel yapı, görev ve hizmetleri bakımından değinildikten sonra bunların tarımsal rol ve faaliyetleri mevzuat açısından ele alınacaktır. 6360 Sayılı Kanun, tezin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde inceleneceği için 5216 Sayılı Kanun ile bu alanda yapılan değişikliklere ana hatlarıyla değinilecektir. Ayrıca kırsal ile doğrudan ilişkili bulunan 1924 tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu da yine bu çerçevede incelenmiştir.

1980’li yıllar sonrasında küreselleşme ile beraber her ne kadar ilk bakışta birbirine tezat kavramlar olarak gözüke de yerelleşme kavramı da öne çıkmaya başlamıştır. Yerel yönetimlere verilen ağırlık kendisini yerel ve özellikle de kırsal kalkınma alanında da hissettirmiştir. Küreselleşme, bölgeselleşme ve yerelleşme birbirini destekleyen süreçler olarak devam etmiştir (Ayman Güler, 1998: 112-113). Yerelde kalkınmanın en belirgin özelliği ise benzer sosyo-kültürel niteliklere sahip insanların topyekûn ekonomik ve sosyal anlamda iyileşmesi olarak nitelenebilir. Bununla birlikte yerelde kalkınma, niteliği itibariyle demokratiktir ve bir yönetim faaliyetini ihtiva etmektedir. Bu bakımdan yerelde kalkınma denildiği zaman kalkınmada yalnızca yerel halk değil, kooperatifler, meslek odaları, düşünce kuruluşları gibi pek çok yerel dinamiğin de içinde olduğu bir yapı anlaşılmalıdır (Zengin, vd., 2014: 97-98). Yerelde kalkınma tarımsal faaliyetler de dahil olmak üzere diğer pek çok faaliyet ile birlikte gerçekleşebilmektedir. Örneğin kimi yerel birimler tarım faaliyetleri ile öne çıkarken kimi yerel birimler ise turizm, sanayi, yer

altı kaynağı ve hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alan Silikon Vadisi'nde olduğu gibi teknoloji merkezi olması gibi özellikleri ile öne çıkabilmektedir. Bu sebeple günümüzde her ne kadar ülkeler arası rekabet devam ediyor olsa da rekabetin bir boyutu da yerel düzeyde başlamıştır (Zengin, vd., 2014: 105-106). Tabii ki yerelde kalkınmanın başlıca aktörü olarak da karşımıza yerel yönetimler çıkmaktadır. Yerel yönetimler yerelde kalkınmanın sağlanmasında veya sürdürülebilir kalkınma noktasında devreye girmekte ve yerele mevzuatlarla çizilmiş sınırlar dahilinde destekler sunmaktadır. Örneğin 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun 2012 tarihinde değiştirilen 14. Maddesi'nde yerel yönetimlere ekonomi ve ticaretin gelişmesi için gerekli hizmetleri sağlama noktasında görevler yüklenilmiştir (Zengin, vd., 2014: 106). Bu ifadenin yerelde kalkınmanın bir yansıması olduğu söylenebilir. Yerel kalkınmanın 4 önemli boyutunun bulunduğu ifade edilebilir. Bunlar ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel kalkınmadır. Bu kavramların entegre bir halde bulunduğu yerel kalkınma hamlesi büyük oranda başarı kaydedecektir (Zengin, vd., 2014: 107). Yerel kalkınma ekonomik temelli bir yaklaşımdır ve esas itibarıyla yerelde yeni iş olanakları yaratmak, istihdam olanaklarını artırmak, yoksullukla mücadele etmek gibi konulara odaklanmıştır (Zengin, vd., 2014: 109). Başta da bahsedildiği gibi bu süreçler gerçekleştirilirken bir yönetim faaliyeti ile hareket edilmektedir. Yerel paydaşların ihtiyaçları, istekleri, imkân ve kaynakları tespit edilip optimal kalkınma stratejileri geliştirilmekte buna göre yol haritaları hazırlanmaktadır (Zengin, vd., 2014: 113).

Merkeziyetçilik ilkesi ve merkezi yönetim kavramı bu süreçte demokrasinin karşısında olmasa bile demokrasiye uygun olmayan bir yönetim biçimi olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun sonucu olarak da öncelikli olarak piyasa düzeni ve beraberinde yerinden yönetim kavramları önem kazanmıştır. Yerinden yönetimin ön plana çıkma sebeplerinden biri şüphesiz yönetim kavramıdır. Merkeziyetçi bir yönetim doğası gereği tek elden yönetim şekli iken yerinden yönetim, sivil toplum, yerel kalkınma örgütleri, meslek örgütleri, vatandaş gibi diğer pek çok unsuru da bünyesinde birleştirebilmektedir.

Yeni kamu işletmeciliği anlayışı çerçevesinde pek çok ülkede yerel yönetimler anlamında dönüşümler yaşanmıştır. Kimi ülkelerde yerel yönetimler birleştirilip büyütülmüş kimi ülkelerde ise merkezi yönetim karşısında güçlendirilmiştir (Bozlağan, 2008: 20). Bunun ülkemizdeki yansıması ise 2012 tarihli ve 6360 sayılı kanun ile gerçekleşmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte on dört ilde büyükşehir belediyesi kurulmuş ve büyükşehir

belediyesi olan yerleşim yerlerindeki köy ve beldelerin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler ve belde belediyeleri mahalleye dönüştürülmüştür. Ayrıca büyükşehir belediye sınırları il mülki sınırları olarak belirlenmiş ve il özel idareleri lağvedilerek yetkilerinin büyük bir kısmı büyükşehir belediyesine aktarılmıştır (Belli, 2017: 112-113). Böylece ölçek ekonomisi ve optimum hizmet büyüklüğü olarak ifade edilen konuma ulaşılma istenmiştir.

1.2.YEREL YÖNETİMLER MEVZUATI VE YEREL YÖNETİMLERİN TARIMSAL ROL VE FAALİYETLERİ

Yerel yönetimlerin tarım ile olan ilişkisine pek çok yönetim ölçeğinde değinilmeye çalışılmış, bununla ilgili çeşitli düzenlemeler çeşitli zaman aralıkları ile gerçekleştirilmiştir. Genellikle tarıma yönelik düzenlemelerin köy ölçeğinde yapıldığı görülse de alt başlıklarda açıklanacağı üzere köyün geleneksel yapısı, dışa kapallığı, bilimsel akıldan yoksun üretim faaliyeti gibi çeşitli durumlar sebebiyle köyün doğrudan kendi başına üretim faaliyetlerinde yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple köylere bu konuda yardımcı olması için diğer çeşitli yönetim birimlerine kanunen hizmetler yüklenmiştir. İl özel idareleri de genellikle kırsal alanda hizmet faaliyeti yürüten yerel yönetim birimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine il özel idarelerinin de bu konudaki verimliliği son zamanlarda sorgulanmaya başlanmış ve bunun neticesinde büyükşehir belediyelerinin olduğu yerlerde il özel idareleri kaldırılarak büyükşehir belediyelerinin görevleri kırsalı da kapsayacak şekilde tanımlanmıştır.

1.2.1. 442 Sayılı Köy Kanunu ve Köye Yönelik Girişimler

Osmanlı'dan devralınan geleneksel bir yerel yönetim birimi olan köylerde gelişmişlik seviyesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında oldukça düşüktü. Köylerde okuma yazma bilen kişi sayısı ya çok az ya da hiç yoktu. Köylülerin kent ile bağlantısı yok denecek az ve kullandıkları tarım yöntemleri çağın oldukça gerisindeydi. Sağlık imkanları sıkıntılı olan köylerde bebek ölümleri de oldukça fazlaydı.

Köylerin bu durumu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de yakın gündeminde kalmıştır. Nihayetinde bu sorunları aşmak gayesiyle 18 Mart 1924 tarihinde o dönem için ayrıntılı

denilebilecek bir şekilde Köy Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanun ile nüfusu 2 binden aşağı olan yerler köy olarak tanımlanmış ve köylere tüzel kişilik verilmiştir (Sarı, 2014: 511-512).

442 Sayılı Kanun'a göre köyün 3 önemli organı bulunmaktadır. Bunlar köy derneği, muhtar ve köy ihtiyar meclisi. Köy derneği reşitlik, akıl sağlığı gibi çeşitli şartları sağlayan köy halkından oluşmaktadır. Köy ihtiyar meclisi ise muhtarın başında olduğu ve köy imamı ve köy öğretmeninin doğal üyesi olarak yer aldığı köy derneği tarafından seçilen organı ifade etmektedir (Keleş, 2012: 231). Köyün hem meclisi yürütme hem de genel yürütmeye ilişkin görevleri bulunmaktadır, ancak bunları gerçekleştirmede çok önemli mali imkanları bulunmamaktadır. Bu sebeple köyler genellikle il özel idaresi, belde belediyesi gibi diğer yönetim birimlerinin yardımına muhtaç kalmıştır.

Konumuz itibariyle köyler ve tarım arasındaki ilişkiye değinecek olunursa, köyler ve tarım Türkiye için eşdeğer nitelik taşıyan iki kavram olarak görülmektedir. Köylerde yapılan yegâne üretim faaliyeti tarım ve hayvancılıktır. Ancak Kanun'un düzenlendiği döneme de bakıldığında köylerde gerçekleştirilen tarım faaliyeti oldukça ilkel bir görünümdeydi. Bunun yanında arazinin verimli olup olmamasına bakılmaksızın sürekli olarak tarımla ilgili faaliyetler gerçekleştirilmekteydi. Bu sebepledir ki, bir tarım devleti görünümünde olan Türkiye'de temel tüketim maddeleri olan şeker ve buğday gibi ürünler büyük oranda ithalat yoluyla alınmaktaydı (Çetin, 1994: 29).

Köy Kanunu incelendiği zaman Kanunun, köyleri ortalama bir kentte mevcut olan hayat standartlarını yakalayacak şekilde düzenlemeye çalıştığı görülmektedir. Köyün yollarının köylülere yaptırılması, evlerin badanalarının yapılması, köyde berber gibi çeşitli meslek erbaplarının bulunması, köylere okul yapılması gibi hususlar köyleri modern ve açık bir topluma dönüştürme çabalarının sonucu olarak görülebilir. Kimi yazarlar Köy Kanunu'nun, ideal köy tipi olarak adlandırılan yönetim biçimini gerçekleştirmek amacıyla çıkarıldığı savunmaktadır (Çetin, 1994: 34-35).

Köy Kanunu'nun çıkarılma gerekçelerinden biri de köyde yaşayan nüfusun şehirde yaşayan nüfusun oldukça üzerinde olmasıydı. Nitekim bakıldığında kırsal nüfus oranı toplam nüfusun yüzde 80'inden fazlasını oluşturmaktaydı.

Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen devrimlerin halka aktarılması gerekmektedir ancak kapalı toplum yapısında ötürü köylere ulaşmak mümkün olamamaktaydı. Bu ve bunun gibi sebepler ışığında Cumhuriyet'in ilanından çok geçmeden 5 ay gibi kısa bir süre sonra Köy Kanunu hazırlanmıştır (Çetin, 1994: 30).

Köy Kanunu, köyde yapılacak işleri zorunlu ve isteğe bağlı işler olarak ikiye ayırmıştır. Tarımla ilgili faaliyetler genellikle isteğe bağlı işler içerisinde yer almıştır. Örneğin köye ark yapmak, pulluk, orak gibi ortak tarım aletleri almak, köyde yetiştirilen ürünlerin değerinde satılması için gerekli kişilerle temas kurulması, peynir ve yağ yapımı için makine alınması gibi hususlar isteğe bağlı olarak sayılmıştır (Çetin, 1994: 35).

Genel itibariyle bakıldığında Köy Kanunu'nun yeterli bir kanun olduğunu söyleyebilmek çok mümkün gözükmemektedir. Kısa bir sürede çıkarılması, diğer köylerle yaşanan sınır ihtilaflarına yönelik çözüm üretmemesi, birtakım somut durumları göz ardı etmesi, başka birtakım kanunlarla çakışması gibi durumlar Kanun'un uygulamada çok da başarılı olmadığını göstermektedir. Örneğin Köy Kanunu'nun 14. maddesinde orman yetiştirmek isteğe bağlı işler arasında yer almakta iken 3116 Sayılı Orman Kanun'un 80. maddesinde bu durum zorunlu hizmetler arasında yer almıştır (Sarı, 2014: 517-518). Bunun yanında köyün organlarından olan köy derneği hakkında köylülerin yeterince bilgisi bulunmamakta ve bu organ neredeyse işlevsiz bir konumda yer almaktadır (Karatepe, 1988: 182).

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye tam manasıyla bir tarım ülkesiydi ve tarımın da baş aktörü olarak köyler yer almaktaydı. Ancak kendilerine dahi yetmekten aciz olan köylerde tarım faaliyetleri oldukça ilkel yöntemlerle gerçekleştirilmekteydi. Bu yapıyı kırabilmek için öncelikle köye ulaşmak hedeflenmiştir ve bu amaçla da Kanun'da da yer aldığı üzere köylerin yollarının onarım faaliyetlerine girişilmiş ve köy sınırları çizilmiştir. Bu sebeple 1924-1933 yılları arasında köylere yönelik 28 bin km yol yapılmış, 921 köprü kurulmuş ve eski 121 köprü ise onarılmıştır (Sarı, 2014: 520-521).

Kanunda tarımda makineleşmeye atıf yapılsa da köylünün bunu alacak maddi gücü olmadığı için tarım makineleri devlet eliyle verilmeye çalışılmıştır. Ancak dönem şartları gereği her çiftçiye bir tarım makinesi vermek mümkün olmadığı için bu makineler köyün ortak kullanımına sunulmaya çalışılmıştır (Sarı, 2014: 527).

Tarımsal rol ve faaliyetleri açısından 442 Sayılı Köy Kanunu'na bakıldığında da Kanun'un yeterli olmadığı ifade edilebilir. Kanun köyün en önemli geçim kaynağı olan tarımsal faaliyetlere oldukça yüzeysel değinmiş ve beklenen etkiyi yaratmamıştır. Ancak buna rağmen dönemin şartları noktasında değerlendirildiğinde Cumhuriyet ilan edilir edilmez köyle ilgili bir kanunun yapılmış olması ülkenin kurucu kadrosunun köye özel bir önem verdiği göstergesidir (Keleş, 2012: 233-234). Kanun'un çıkmasının üzerinden yaklaşık bir yüzyıl yıl geçmiştir. Kanun'un ilk çıktığı dönem ile mevcut dönem köyleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Öncelikle nüfus açısından bakıldığında bugün kırsal nüfus oranı %7'e gerilemiştir³ (TÜİK, 2021c). Kanun'un hazırlandığı dönem köylere ulaşım imkanları kısıtlı, okur yazar oranı az ve çeşitli salgın hastalıklar yaygın iken günümüzde bu tür sorunlar büyük oranda aşılmış bulunmaktadır. Ara ara gündeme gelen yeni bir köy kanunu, dönemin gerekleri ve kırsal kalkınma faktörleri de göz önünde bulundurularak hayata geçirilmeli ve köyler tam anlamıyla modern tarım yöntemlerinin hâkim olduğu yapılar haline getirilmelidir.

Köy Kanunu haricinde köylerin modernleşmesine yönelik çeşitli projeler de dönem dönem hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Örneğin tezin ilerleyen bölümlerinde değinilecek olan 1970'li yıllarda ortaya atılan CHP'nin "Köykent Projesi" ve MHP'nin "Tarımkent Projesi" köylerde kalkınmaya yönelik yapılan çalışmalardan bazılarıdır. Köyler söz konusu olduğunda modern köyler oluşturmaya yönelik en önemli girişim ve uygulama kuşkusuz "Köy Enstitüleri" olmuştur. Hem kırsal kalkınmayı sağlamak hem de köylüyü eğitmek amacı taşıyan bu oluşumlar dönem şartları itibariyle oldukça önemlidir. Köyde okuma yazma bilen, kırsal kalkınmaya bilinçli bir şekilde katkı sunması beklenen bir köylü profili ortaya koymayı amaçlayan proje 17 Nisan 1940'ta hayata geçirilmiştir. 3803 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nun gerekçesinde burada yapılacak eğitimde tarımsal bilginin önemine, köylerde çeşitli meslek ustalarının yetiştirilmesinin gerekliliğine ve kooperatifçiliğe vurgu yapılmıştır (Aysal, 2005: 274).

Köy enstitülerinde okuyan öğrenciler aynı zamanda ileride öğretmenlik, eğitimlik gibi önemli görevler yükleneceklerinin bilinci ile hareket etmişlerdir. Köy enstitülerinde yalnızca klasik anlamda eğitim faaliyeti gerçekleşmemiş bunun yanında tarıma dayalı

³Kırsal nüfus oranı 2012 tarihinde %22,7 iken 6360 Sayılı Kanun'un çıkması ile 30 büyükşehir belediyesinde kırsal nüfus, kent nüfusu olarak kabul edilmeye başlanmış ve bu sebeple 2014 yılı itibariyle kırsal nüfus %8,2'ye inmiştir (Tuncer ve Bakırcı, 2020: 1).

dersler, öğrencilerin sosyal gelişimine yönelik dersler, örneğin tiyatro, keman dersleri gibi birtakım dersler verilmiştir. Köylünün yalnızca okuma yazma öğrenmesi değil aynı zamanda uygun tarım yöntemlerini öğrenerek köyüne katkı sağlaması, kendi sosyal gelişimini sağlayarak topyekûn bir ülke kalkınmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır (Ortaş, 2005: 3-4)

Ancak, köy enstitülerinde gerçekleştirilen eğitim öğretim faaliyeti uzun süreli olmamış 2. Dünya Savaşı sonrası Batı Bloğuna yaklaşan Türkiye’de sağ eğilimler yükselişe geçmiş ve köy enstitülerinde verilen eğitim zararlı görülmeye başlanmıştır. Kolektif yapılan faaliyetler, dünya klasiklerinin öğretilmesi ve çeşitli siyasi öğretilerin buralarda egemen olduğu yöündeki iddialar bu okullarda Komünizm propagandası yapıyor eleştirilerine sebep olmuştur. Sağ görüşlü Recep Peker hükümeti döneminde köy enstitülerinin oluşmasına katkı sağlayan bürokratlar tamamen tasviye edilmiş ve köy enstitülerinin işlevi kısıtlanmıştır. Nitekim 1954’e kadar giderek zayıflatılan köy enstitüleri bu tarihten sonra ise Demokrat Parti Hükümeti tarafından 27 Ocak 1954 tarihinde öğretmen okullarına dönüştürülerek kapatılmıştır (Aysal, 2005: 279-281).

Bu projelerin gerçekleşmesi oldukça önemlidir ancak önemli sorunlardan biri sürdürülebilirlik ve olumsuz dışsallıkların uzun vadede tespit edilip bertaraf edilmesidir. Bu sorunlar da aşıldığı takdirde köylerde önemli dönüşümlerin gerçekleşeceği ve durumun da kırsal kalkınmada etkili olacağı ifade edilebilir.

Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren kırsala yönelik pek çok plan ve proje gündeme gelmiş ya dakısmen uygulamaya konulmuştur. Bunlardan en bilinenleri Köy Kanunu, Köy Enstitüleri, Merkez Köy Projesi, Köykent ve Tarımkent Projeleri gibi birtakım çalışmalardır. Çok yönlü kırsal alan planlamaları da bu kapsamda değinilmesi gereken bir başka husustur. Kırsal alan planlaması kırsaldaki yerleşim sorununu pek çok boyutuyla ele almaktadır. Çok yönlü kırsal alan planlaması ise bir hane yerine birbiriyle entegre pek çok haneyi içine alacak şekilde bütüncül bir planlamayı amaçlamaktadır. Kırsal planlama kavramı doğası gereği çok yönlü olmak durumundadır. Çünkü kırsaldaki faaliyetler düşünülenin aksine oldukça karmaşık ve çok taraflıdır. Örneğin evlerin planları oluşturulurken yalnızca evin içerisinde yaşayacak olan kimseler değil, kişilerin hayvanları, bunlarla bağlantı noktaları, tarım ürünlerinin depolandığı alanlar gibi pek çok husus hesaba katılıp planlar gerçekleştirilmektedir. Köylerde sosyal ilişkiler şehir

hayatına göre daha sıklıdır. Bu sebeple ortak alanlar daha fazla kullanılmaktadır. İnsanların kullandığı ortak alanlar da benzer şekilde çok yönlü kırsal alan planlamalarına dahil edilmektedir. Planlar gerçekleştirilirken yalnızca köyün kendi dinamikleri değil şehir yaşamının dinamikleri de entegre bir halde bulunmalıdır. Bu bakımdan modern mimari, altyapı hizmetleri, sosyal ve fiziki olanaklar planlamalara dahil edilmelidir. Ayrıca planlamalar gerçekleştirilirken kırsalın yegâne üretim faaliyeti olan tarım da hesaba katılmalı ve tarım da teknoloji kırsal alan planlamalarının parçası olmalıdır (Polat, t.b.).

Tezin ilerleyen bölümlerinde dönemlere göre kırsal kalkınmaya yönelik birtakım örnekler verilecektir. Son dönemlerde de kırsal alana yönelik projeler öne çıkmaktadır. Örneğin. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın "Kırsal Dönüşüm Projesi"ne baktığımızda diğer köylere örnek olmak maksadıyla 3 köy pilot köy olarak seçilmiş ve burada çalışmalara başlanmıştır. Üst ve alt yapı faaliyetlerine önem verilen çalışmalarda, köylere kentte mevcut olan standartların önemli bir kısmı taşınmaya çalışılmıştır. Öyle ki, spor tesisi, sosyal tesisler, internet kafe, köy meydanı gibi takım yapıların gerçekleşmesine yönelik planlar hazırlanmıştır (T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2014 Pilot köylerden biri olan Kütahya'nın Aslanpaşa İlçesi'ne bağlı Kureyşler Köyü'nde bu amaçla gerçekleştirilen çalışmalar 2014 tarihinde başlamış ve 2018 tarihinde büyük oranda tamamlanmıştır. Projenin çıktılarını baktığımızda köye modern mimariye sahip 30 adet konut inşa edilmiştir. Köye pazar yeri, tandır evi, fırın, köy konağı ve çeşitli müşterek alanlar inşa edilmiştir. Köydeki altyapı ve üst yapı faaliyetlerinin yanında köylülere meslek edindirme kursları ile eğitim sağlanmış ve burada öğrenilen bilgilerle köylüler çeşitli meslekler icra etmeye başlamışlardır (Cin, 2018)

Bir diğer önemli proje ise 2005 yılında uygulamaya konulan "Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi" (KÖYDES)'tir. Projede amaç, köylerdeki altyapı hizmetlerinin tamamlanarak buralardaki ekonomik çıktıları aktif hale getirmek ve kamu ve özel kesimden yatırımları böylece buraya çekmek şeklindedir. Projede merkezi ve yerel aktörlerin olmasına özen gösterilmiştir. KÖYDES Projesinin uzun vadede olumlu sonuçlar sağladığı görülmüştür. Projede faaliyetler gerçekleştirilirken başında illerde vali veya vali yardımcısı ve ilçelerde kaymakamın olduğu köylere hizmet götürme birliklerinden yararlanılmıştır (Şengül ve Çetinkaya İstikbal, 2016: 67).

2014 yılı sonrası Büyükşehir belediyelerinin olduğu illerdeki köylerin tüzel kişiliği kaldırıldığı için KÖYDES Projesinden bu birimlerin yararlanması mümkün olmamıştır. Bunun dışında kalan 51 ildeki köyler için ise 2015 yılı itibariyle 391,6 milyon TL'lik ödenek ayrılmıştır. 2005-2013 yılları arasında KÖYDES ile amaçlanan projelerin önemli bir kısmı gerçekleştirilmiştir. 79 bin 521 köy yolundan 76 bin 945'i yani %96,8'i, içme suyu olarak ise 42 bin 768 içme suyu tesisinden 41 bin 002'si yani 95,9'u tamamlanmıştır. Bu veriler ışığında KÖYDES ile amaçlananların büyük oranda gerçekleştiğini söyleyebilmek mümkündür. Bu noktadan sonra yapılması gereken ise denetim faaliyetlerinin sıkılaştırılması ve kırsalın kalkınmasının sonuçlarını yani ekonomik çıktıları elde etmeye yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Proje mali ve idari yönden tamamen merkezin kontrolünde bulunmaktadır. Projedeki en önemli amaç köylerde tarımsal faaliyetleri artıracak planlara öncelik vermek şeklindedir. Bu amaçla yol yapımı ve içme suyu ile tarla sulamasında modern yöntemlere yönelik çalışmalara önem verilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalar tek bir köy için değil köylerin entegre olarak kullanabileceği yapılar şeklinde gerçekleşmiştir (Şengül ve Çetinkaya İstikbal, 2016: 67-70).

2014 tarihinde KÖYDES projesinden 30 büyükşehir belediyesinin kaldırılması üzerine bu büyükşehirlerin kırsal alanlarında KÖYDES'in muadili bir proje olan "Kırsal Altyapıyı Destekleme Projesi" (KIRDES) başlatılmıştır. Yine merkezi idare öncülüğünde gerçekleşen Proje 2017 yılı itibariyle hayata geçirilmiştir. İstanbul ve Kocaeli'nin hariç tutulduğu Projeye daha sonra İstanbul da dahil edilmiştir. KÖYDES ile aynı amaçlar doğrultusunda hareket edilen Projede kırsal kalkınmanın sağlanması için sürdürülebilirlik, altyapı hizmetlerinin desteklenmesi, kırsal yerleşimlerin devamlılığı gibi konular ana eksene alınmıştır. Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları öncülüğünde gerçekleştirilen Projede, köy yollarına sathi kaplama, su kaynaklarının değerlendirilmesi, kamu binalarının onarılması, spor tesislerinin oluşturulması gibi konularda çalışmalar gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmektedir (İnan ve Konyalı, 2021: 5-6).

Cumhuriyet'in ilanından itibaren devam eden süreçte kırsal kesimi gerek tarım alanında gerekse sosyal ve kültürel alanda geliştirmeye yönelik pek çok proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. Bu proje ve girişimlerin sonuçları tartışmaya açık olmakla beraber somut örneklerde de görüldüğü üzere başarı oranı ne yazık ki oldukça düşük kalmıştır.

Bu durumu tersine çevirmek için 2014 sonrasında büyükşehir belediyeleri de devreye girmeye başlamış ve yaptıkları çalışmalarla kırsal kesimde tarımsal kalkınma hamlesi yaratmaya yönelik çalışmalara girişmişlerdir.

1.2.2. 5393 Sayılı Belediye Kanunu

2005 tarihli ve 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun pek çok hukukçu ve siyaset bilimci tarafından "Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı"nın bir sonucu olarak ortaya çıktığı kabul edilmiştir. Nitekim dönem itibariyle bakıldığında 2000'li yılların başı, Avrupa ile olan entegrasyonun güçlendirilmeye çalışıldığı, Avrupa Birliği'ne tam üyelik müzakerelerinin başladığı oldukça radikal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Avrupa'ya yakınlaşma çabaları mevzuat değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Bunun en göze çarpan örneklerinden biri de 5393 Sayılı Belediye Kanunu olmuştur. 5393 Sayılı Kanun'un kabulü ile 75 yıllık 1580 Sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

5393 Sayılı Kanun'un kabulünden önce 2000 ve üzeri nüfusa sahip olan yerlerde belediye kurulabiliyorken bu sayı 5000'e yükseltilmiş ve belediye sayısı azaltılmıştır. Bunun başlıca nedeni ise bu yerleşim yerlerinde beledi faaliyetlerin aksaması, temel altyapı sorunlarının giderilememesi ve hatta kimi zaman belediye görevlerinin maaşlarının ödenememesi gibi durumlardır. Belediye sayısı fazla, belediye fonksiyonu ise verimsizdi. OECD ülkelerine bakılacak olursa belediyelerin nüfusunun ortalama 10 ile 35 bin arası olduğu görülmektedir. ABD, Kanada, Almanya, İtalya'da bir belediyenin ortalama nüfusu 5-10 bin aralığında iken bu rakam Hollanda, Belçika, Danimarka'da yaklaşık 15-20 bin, Portekiz ve İsveç'te ise ortalama 30-35 bin civarındadır (Özden ve Zorlu, 2010: 40).

1580 Sayılı Kanun'da belediye tüzel kişiliğinin hangi hallerde sona ereceği konusunda belirsizlik mevcut iken 5393 Sayılı Kanun nüfusu 2000'in altına düşen belediyelerin tüzel kişiliğinin Danıştay'ın görüşü ve İçişleri Bakanlığı'nın teklifi doğrultusunda müşterek kararname ile kaldırılarak ilgili belediyeye dâhil edilmesini öngörmektedir. Bir diğer önemli değişiklik ise belediyelerin görevlerinde yapılmıştır. 1580 Sayılı Kanun'un 15. maddesinde belediyelerin görevleri "Liste Usulü" ile tek tek sayılmıştır. Buna karşın 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun sonradan Anayasa Mahkemesi tarafından kaldırılmış olan

14. maddesinde “Belediye, kanunlarla başka bir kamu kurum ve kuruluşuna verilmeyen mahallî müşterek nitelikteki diğer görev ve hizmetleri de yapar veya yaptırır.” cümlesi yer almaktaydı (Anayasa Mahkemesi Kararı, 2007). “Genel Yetki İlkesi”ne dayanan bu madde ile belediyelere oldukça fazla hareket alanı sağlanmış ve bulunduğu dönem için oldukça reformist bir hareket olarak kabul görmüştür. Şu an mevcut haliyle Kanun’da yine liste usulüyle belediyelerin görevleri sayılmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu Avrupa Birliği’ne dönüştüren 1992 tarihli Maastricht Antlaşması ile subsidiarite (hizmette yerellik) kabul edilmiştir. Bunun Türk hukuk sistemine yansımaları ise 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile olmuştur. 14. maddede yer alan “Belediye hizmetleri, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulur.” cümlesi bu ilkenin bir sonucudur (Özden ve Zorlu, 2010: 42-43).

Bunlara ek olarak belediye tüzel kişiliklerinin idari ve mali özerkliği 5393 sayılı Kanun’da yer almıştır. Yerel yönetimlere yeni gelir kaynakları oluşturulmuş, borçlanma ilkelerinde düzenlemeler yapılmış, hemşehrilik tanımında değişikliğe gidilerek hemşehrilik kavramına daha katılımcı ve aktif bir anlam yüklenmiştir. Belediyeler, önceden diğer kurumlarla vali ve kaymakamlar aracılığı ile yazışırken bu uygulamaya son verilmiştir. “Kent Konseyi” ise bir diğer yeniliktir. Kanunun 76. maddesinde “Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasî partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar.” ifadesi ile kent konseyinin kimler tarafından oluşturduğu belirtilmiştir. Aynı maddede Kent konseyi, “kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır.” biçiminde tanımlanmıştır. Kent konseyi kararları bağlayıcı olmamakla birlikte belediye meclisinin, ilk toplantısında kent konseyinin görüşlerini ele alması kent konseylerine verilen önemi göstermektedir (Özden ve Zorlu, 2010: 44).

5393 sayılı Kanun ile belediyelerin görev ve hareket alanı genişlemişse de belediyelere tarımla ilgili roller tanımlanmamıştır. Ancak bu durumu yasaklayan ifadeler de mevcut değildir. Nitekim bakıldığında büyükşehir belediyesi dışında kalan 51 il belediyesinin ve

bu illerdeki ilçe ve belde belediyelerin tarımla olan ilişkisi oldukça sınırlıdır. Ancak kimi zaman sosyal belediyecilik anlayışı doğrultusunda köylere ve kırsala çeşitli yardımlar gerçekleştirilmektedir. Örneğin Bolu Belediyesi'nde 9 köye yardım yapılmasına yönelik yapılan meclis oylamasında köylülerin çeşitli ihtiyaçlarının belediye tarafından karşılanmasına yönelik talepler oy çokluğu ile kabul edilmiştir (Bolu Belediyesi, 2021). Bir başka örnek ise Çorum Belediyesi tarafından Şanlıurfa'daki bir köy okuluna yapılan yardım gösterilebilir (Çorum Belediyesi, 2022). Şüphesiz bu yardımlar sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde yapılıyor olsa da kanuni bir dayanakla hareket edilmemekte ve tarımsal kalkınma odaklı bir amaç güdülmemektedir.

Tarım ve hayvancılık özelinde olmasa da kentin ekonomik gelişimi noktasında belediyelere birtakım görevler tanımlanmıştır. Kanun'un 14. Maddesi'nde geçen ve belediyenin görevi olarak sayılan "...ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır." cümlesi bu anlayışın bir sonucu olarak ifade edilebilir.

1.2.3. 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu

Bu kanunun kabulü ile il özel idareleri tüzel kişilik kazanmıştır. 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu Muvakkat-ı, 1987 yılında çıkarılan 3360 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun kabulüne kadar 74 yıl yürürlükte kalmıştır. 1913 tarihli Kanun'un il genel idaresini ilgilendiren ilk 73 maddesi 1929 yılında kaldırılmıştır. İl özel idaresini ilgilendiren 74. ve devam eden maddeler ise 2005 yılına kadar çeşitli değişikliklere uğramakla beraber hep yürürlük halinde olmuştur (Keleş, 2012: 173).

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nun kabulüne kadar geçen süreçte bu kanunun oluşumuna temel teşkil edecek birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) tarafından 1991 yılında yayımlanan Kamu Yönetimi Araştırması (KAYA) raporunda İl Özel İdaresi Kanunu'na yönelik eleştiriler yer almıştır. Raporda merkezi yönetimin taşra teşkilatının görev alanına giren birtakım yerel hizmetlerin il özel idareleri tarafından yerine getirilmesinin mevcut hizmet kalitesini artıracığı belirtilmiş, taşra teşkilatının mali kaynakları, personel ve ekipmanının il özel idaresine devri önerilmiştir (Azaklı ve Tek, 2016: 236-237).

1998 tarihinde ise İçişleri Bakanlığı tarafından kamuoyunda “yerel yönetimler yasa tasarısı” olarak bilinen “Merkezi İdare ile Mahalli İdareler Arasında Görev Bölüşümü ve Hizmet İlişkilerinin Esaslarının Düzenlenmesi ve Çeşitli Yasalarda Mahalli İdareler ile İlgili Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısı” TBMM’ye sunulmuştur. 35 maddeden oluşan Tasarı’nın üçüncü bölümünde il özel idarelerine değinilmiştir. Kanun Tasarısı ile il özel idarelerinde önemli birtakım değişikliklerin yapılması öngörülmüştür. En göze çarpan değişiklikler ise kısaca, il genel meclisinin isminin il meclisi olarak değiştirilmesi; Milli Eğitim, Bayındırlık, Tarım, Sağlık, Sanayi ve Ticaret, Kültür, Turizm ve çevre bakanlıkları ile Köy Hizmetleri ve Gençlik ve Spor Genel Müdürlüklerince yürütülen mahalli ve müşterek nitelikteki hizmetlerin personel, taşınmazları ve ödeneklerinin il özel idaresine devredilmesi; personel ihdasının doğrudan il meclisi tarafından yapılması; merkezi bütçeden alınan %1.7’lik payın %5’e çıkarılması gibi maddelerdir. Ancak Kanun Tasarısı yasalaşamamıştır (Ayman Güler, 2005: 93)

5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu’nun oluşmasına ön ayak olacak bir diğer gelişme ise yürürlüğe konulamayan “Kamu Yönetimi Temel Kanunu” olarak da adlandırılan “Kamu Yönetimi Kanunu”dur. İçeriği ve Kanunun hazırlanış amacına yönelik yapılan çalışmalar diğer pek çok yasal çalışmanın temelini oluşturmuştur. Sonuç olarak 2005 tarihine gelindiğinde yeni bir yasal düzenleme ile il özel idareleri yeni baştan ele alınıp pek çok değişiklikle yasalaşmıştır (Azaklı ve Tek, 2016: 236-237).

1987 tarihli ve 3360 Sayılı Kanun’da il özel idaresi vali, il genel meclisi ve il daimî encümeni olmak üzere 3 organdan oluşmaktaydı. 5302 Sayılı Kanun’da bu yapı korunmuş ancak il daimî encümeninin adı, meclisin artık daha sık toplanıyor olması sebebiyle, il encümeni olarak değiştirilmiştir (Bıçaklı, 2009: 17).

Görev alanları açısından bakıldığında 3360 Sayılı Kanun, il özel idarelerine 1913 tarihli Vilayet Kanunu’na benzer şekilde eğitim, kültür, sağlık, tarım, ekonomi gibi pek çok alanda görevler vermiştir. Örneğin ilk ve orta dereceli okullar ile öğretmen okulları açmak gibi eğitim alanındaki hizmetleri bulunmakla birlikte deneme çiftlikleri, ziraat mektepleri kurmak, tarım ürünlerini ıslah etmek, ilin iklimine uygun bitki türleri yetiştirmek gibi tarımsal birçok hizmetleri de bulunmaktaydı. Ekonomi açısından bakıldığında ise il özel idareleri buldukları bölgede ticaret odaları ve borsaları kurabilmekteydi. Sanayi alanında birtakım destekler verebilmekte ve eğitim faaliyetleri icra edebilmekteydi

(Eryılmaz, 2000: 127-129; Keleş, 2012: 173-174). İl özel idarelerinin görevleri bunlarla sınırlı değildir ve oldukça fazladır. Ancak personel yetersizliği, gerekli mali kaynaklardan yoksun olma ve bu görevlerin hâlihazırda merkezi yönetim tarafından da yerine getiriliyor olması gibi sebeplerle il özel idareleri zaman içerisinde işlevsiz hale gelmiş, kaynaklarını merkezi kurum ve kuruluşlarla paylaşmak durumunda kalmıştır. Böylelikle âdem-i merkeziyetçiliğin bir temsilcisi olması esasına göre kurulan il özel idareleri zaman içerisinde merkezi yönetimin bir aracı haline gelmiştir (Gül ve Özgür, 2004: 187).

3360 Sayılı Kanun'un 78 maddesinde liste usulü ile sayılan il özel idaresinin görevleri 5302 Sayılı Kanun ile yetki ilkesine göre belirlenmiştir. Ancak verilen görevler anlamında, önceki Kanundan pek ayrışır bir nokta bulunmamaktadır. İl özel idaresinin görev alanı "il sınırlarının içi ve belediye sınırlarının dışı" olarak belirlenmiştir. İl özel idareleri ile belediyeler arasında görev ve yetki uyumsuzluğu olması durumunda ise koordinasyon yetkisi valiye verilmiştir (Bıçaklı, 2009: 29).

3360 Sayılı Kanun'da bulunmayıp 5302 Sayılı Kanun'da yer alan önemli birtakım maddeleri kabaca şu şekilde sıralayabiliriz:

- İl çevre düzenlemesi planı yapılması,
- Ağaçlandırma çalışmaları,
- Orman köylülerine destek olunması,
- Görev alanındaki yoksullara mikro krediler verilmesi,
- Verilen hizmetin yaratmış olduğu memnuniyeti anlamak açısından gerekli araştırma ve kamuoyu yoklamalarının gerçekleştirilmesi,
- Görev alanıyla bağlantılı faaliyet gerçekleştiren uluslararası örgütlerin üye veya kurucu üyesi olunması ve bu kuruluşlarla ortak faaliyet ve hizmetler icra edilmesi,
- Stratejik plan yapmak ve stratejik planını gerçekleştirme ölçütlerine yönelik raporlar hazırlaması (Bıçaklı, 2009: 31).

5302 Sayılı Kanun il özel idaresinin teşkilatı olarak genel sekreterlik, hukuk işleri gibi birimleri saymış ve buna bir de tarım teşkilatını eklemiştir. Buna göre il özel idareleri, Kanun'un vermiş olduğu yükümlülük gereği tarım ile ilişkili bir birim oluşturmak durumundadır. Genel itibarıyla bakıldığında il özel idareleri bünyesinde "Tarımsal Hizmetler Müdürlüğü" adıyla yeni birimler oluşturulmuştur. Somut bir örnek oluşturması açısından Sivas İl Özel İdaresi'ne bakıldığında 2021 yılında Sivas İl Özel İdaresi

tarafından 43 adet sulama kanalı projesi gerçekleştirilmiştir. Projenin tamamlanması ile 472 hektar alan sulamaya açılmıştır. Proje için il özel idaresinin ayırdığı bütçe ise 11,7 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında mandalarda verimin artırılması, lavanta üretiminin artırılması, meyve üretimin yaygınlaştırılması gibi projelere ise 3,3 milyon TL'lik destek sağlanmıştır (Habertürk, 2021).

1.2.4. 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

Bu dönemlerde yürürlüğe giren bir diğer önemli kanun ise 2004 tarihli ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'dur. Daha önce de bahsedildiği üzere 1982 Anayasası'nın 127. maddesine göre kanun ile büyük yerleşim yerleri için özel yönetim biçimleri oluşturulabileceği öngörülmüştür. Bunun üzerine 1984 tarihli ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile İstanbul, Ankara ve İzmir'de büyükşehir belediyeleri kurulmuştur. 2000 yılına kadar ise sisteme dâhil edilen büyükşehir belediye sayısı 16'ya ulaşmıştır. 3030 Sayılı Kanun'da büyükşehir belediyelerinin görevleri; altyapı, park ve bahçelerin düzenlenmesi, zabıta faaliyetleri gibi klasik beledi faaliyetler olarak sayılmıştır. Büyükşehir belediyesinin sınırları ile ilgili bir ölçüt konulmamış, büyükşehir belediyesinin kurulması için gerekli asgari şartlar ise Kanunda yer almamıştır (Özdemir ve Meşhur, 2011: 173).

5216 Sayılı Kanun'un ilk halinde büyükşehir tanımı şu şekilde yapılmıştır, "Büyükşehir belediyesi: En az üç ilçe veya ilk kademe belediyesini kapsayan, bu belediyeler arasında koordinasyonu sağlayan; kanunlarla verilen görev ve sorumlulukları yerine getiren, yetkileri kullanan; idarî ve malî özerkliğe sahip ve karar organı seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişisini ifade eder"⁴ (Büyükşehir Belediyesi Kanunu 2004: md. 3).

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 4. maddesi ile büyükşehir belediyesinin kurulması için nüfus ve uzaklık şartı getirilmiştir. Buna göre Kanun'da "Belediye sınırları içindeki ve bu sınırlara en fazla 10.000 metre uzaklıktaki yerleşim birimlerinin son nüfus sayımına göre toplam nüfusu 750.000'den fazla olan il belediyeleri, fizikî yerleşim

⁴ Burada bahsedilen ifade Kanun'un 2004 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçtiği haldeki ifadedir. Kanun'daki bu cümle 2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanun ile değiştirilmiştir.

durumları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak, kanunla büyükşehir belediyesine dönüştürülebilir.”⁵ (Büyükşehir Belediyesi Kanunu 2004: md. 4) ifadesine yer verilmiştir. Belediye sınırları içinde ve belediye sınırlarına 10 km mesafedeki yerleşim yerlerinin toplam nüfusu 750 bin ve üzerindeyse ekonomik durum ve fiziki koşullar da göz önüne alınarak büyükşehir belediyesi kurulabilir. Görüldüğü üzere nüfus tek başına yeterli olmamakta, gelişmişlik durumu da değerlendirilerek büyükşehir belediyesi kurulmaktadır. Büyükşehir belediye sınırları ise İstanbul ve Kocaeli için il mülki sınırları, diğer yerler için ise nüfusa göre, valilik binası başlangıç noktası kabul edilerek, pergel ilkesi diye tabir edilen yöntem ile; nüfusu 1 milyona kadar olan büyükşehir belediyeleri için 20 km yarıçapındaki alanlar, nüfusu 1 milyon ile 2 milyon arasındaki büyükşehir belediyeleri için 30 km çapındaki alanlar, nüfusu 2 milyondan fazla olan büyükşehir belediyeleri için ise 50 km çapındaki alanlar büyükşehir belediyesi sınırı kabul edilmiştir.

5216 Sayılı Kanun, büyükşehir belediyelerine klasik beledi görevler yanında düzenli şehirleşme için de birtakım görevler yüklemeyi amaçlamıştır. Büyükşehir belediyeleri 1/5000 ile 1/25.000 arası ölçeklerde nazım imar planları yaparak ya da yaptırarak bunları uygulayabilecek ve sınırları içerisindeki ilçe belediyelerinin ise bu nazım imar planları doğrultusunda yapacakları imar planlarını denetleyip değiştirebileceklerdir (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004: md. 7).

1.3. 6360 SAYILI KANUN VE TARIMSAL ROL VE FAALİYETLERDE DÖNÜŞÜM

“On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” dünyada yaşanan yerel yönetimlerin optimal büyüklüğünün ne olması gerektiği sorusuna bir cevap arayışının sonucudur. Diğer ülke örneklerine bakıldığında yerel yönetimlerin genişlediği ve sayılarının azaldığı görülmektedir. Örneğin 1950-1992 yılları arasında 19 Avrupa ülkesindeki mevcut yerel yönetimlerin sayısı 38.933 azalmıştır (Çelikyay, 2014: 11). 6360 Sayılı Kanun’un Genel Gerekçesi “yönetim, planlama ve koordinasyon açısından

⁵ Burada bahsedilen ifade Kanun’un 2004 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden geçtiği haldeki ifadedir. Kanun’daki bu cümle 2012 tarihli ve 6360 sayılı Kanun ile değiştirilmiştir.

belediye sınırının mülki sınıra genişletilmesi suretiyle en geniş ölçekte hizmet üretebilecek güçlü bir yapıya ulaşmak” olarak tanımlanmıştır. Tek merkezden yönetim ile daha hızlı bir şekilde, daha fazla çıktı elde edilebilecek, hizmet kalitesi artacak ve böylelikle ölçek ekonomisi, dolayısıyla verimlilik sağlanmış olacaktır. Bir diğer husus ise tek elden yönetim ile imar bütünlüğü de sağlanmış olacaktır (Ekinci, 2020: 91). Görüldüğü üzere, ülkenin siyasal konjonktürünün yerselliği, seçim çevrelerinin değiştirilmesi gibi durumların yaşandığı kanun değişikliğinde ölçek ekonomisi ve optimum hizmet alanı gibi teknik sebepler de bu kanunun çıkarılmasında etkili olmuştur.

6360 Sayılı Kanun 12 Kasım 2012 tarihinde yasalaşmış ancak uygulama konulması yerel seçimlerden hemen sonra yani 30 Mart 2014 tarihinde gerçekleşmiştir. Kanun’u incelemeyen önce Kanun’un genel gerekçesine maddeler halinde bakıldığında;

- Düzenleme, dünyada değişen kamu yönetimi, yerel yönetim algısına ayak uydurma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.
- Kanunun gerekçesinde ayrıca yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde ifade edilen 3E (Efficiency, Effectiveness, Economy) kavramına da büyük oranda vurgu yapılmıştır. Kanunun uygulanmaya başlaması ile verimlilik ve etkinlik sağlanacağı ayrıca kamu harcamalarının verimli kullanılması ile israfın önüne geçileceği ifade edilmiştir.
- Büyükşehirlerin içerisindeki yer alan yerel yönetimler küçük ölçekli planlar yapabilmektedirler. Ancak bu planlar kimi zaman makro ölçekteki planlarla bütünleşmemekte ve âtıl kalabilmektedir. Bu sebeple yerel yönetimlerde bütüncül planlara ihtiyaç duyulmaktadır. Benzer şekilde büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyesi arası koordinasyon sorunları da kaynak israfı ve ölçek ekonomisinde verimsizliğe sebep olmaktadır. Sanayileşme, çevre ulaşım gibi çeşitli alanlarda yaşanan sorunlarda da küçük ölçekli yerel yönetimler bu sorunları aşmada yetersiz kalmaktadır. Büyükşehir belediye modelinde yapılan düzenleme ile ölçek ekonomilerine geçilecek ve kaynaklardan maksimum fayda ile yararlanma imkânı doğacaktır.
- Nitelikli işgücünün sağlanacağı bu yerel yönetim birimlerinde işgücünde uzmanlaşma ile bir verimlilik artışı sağlanacaktır.
- İmar planları uyumlu hale getirilerek kentsel dokuda bütünleşme sağlanacaktır.

6360 Sayılı Kanun'un Genel Gerekçesi yukarıda sayıldığı biçimi ile ifade edilmiştir. Kanunun dayanağını güçlendirmek açısından ise İstanbul ve Kocaeli illeri örnek olarak gösterilmiştir. Buna göre, 2004 senesinde çıkarılan 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanun'u ile İstanbul ve Kocaeli illerinde büyükşehir belediye sınırları il sınırı olarak belirlenmiştir. Kanunun uygulandığı süreçte İstanbul ve Kocaeli illerine yerel yönetim hizmetlerinin sunulmasında etkinlik görüldüğü iddia edilmiştir. Bu sebeple bu yönetim biçiminin, yeni kurulacak büyükşehir belediyeleri de dahil olmak üzere diğer tüm büyükşehir belediyelerinde uygulanması uygun görülmüştür.

Düzenleme ile ayrıca büyükşehir belediyesi olan illerdeki köylerin ve belde belediyelerinin tüzel kişiliklerinin kaldırılıp mahalleye dönüştürülmesi ve il özel idarelerinin kaldırılması, diğer illerde bulunan nüfusu 2 binin altında olan belde belediyelerinin ise köye dönüştürülmesi öngörülmüştür. Böylelikle hizmet götürmekten ziyade yük olmaya başlayan yerel yönetim birimlerinin yerine daha etkili bir hizmet sunması amacıyla diğer yerel yönetim birimlerinin güçlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

Sonuç olarak, kurulması öngörülen yapının yerel hizmetlerin vatandaşa götürülmesi noktasında optimal ölçek olduğu öngörülmüş, buna yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve yukarıda sayılan sebepler dahilinde Kanun Tasarısı hazırlanmıştır (Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı, 2012: 3-11)

Türkiye'de de büyüyen şehirler karşısında klasik ve parçalı yönetim sistemleri yeterli olmamış yeni yönetim tarzları getirilmek durumunda kalınmıştır. Bunun için yetki ve görev sınırları daha da artırılmış yönetim birimleri getirilmeye çalışılmıştır. 6360 Sayılı Kanun'a bakıldığında büyükşehir belediyesinin sınırları il mülki sınırları olarak belirlenmiştir. Büyükşehir belediyeleri ilçe belediyelerinden daha üst bir konuma yerleştirilmiştir.

6360 Sayılı Kanun'un getirmiş olduğu değişikliklere kısaca değinmek gerekirse;

- Ordu'nun da sonradan eklenmesiyle toplam 14 ilde büyükşehir belediyesi kurulmuştur. Böylelikle mevcut büyükşehirlerin sayısı 30'a yükselmiştir. Her ne sayısal olarak ağırlığı toplam belediyeler içinde az olsa da nüfus bakımından

Türkiye'nin %75'inden fazlası büyükşehir belediyesine bağlı illerde yaşamaya başlamıştır.

- Pergel sınırlar olarak anılan yarıçap esasına bağlı büyükşehir belediyesi sınırları yerine ilin mülki sınırlarının büyükşehir belediyesi sınırı olarak tanımlanması yoluna gidilmiştir.
- Büyükşehir belediyesi olan yerlerde il özel idareleri kaldırılmış, köyler ve belde belediyeleri ise mahalleye dönüştürülmüştür.
- Büyükşehir belediyesi dışındaki yerlerde nüfusu 2.000'den aşağı kalmış olan belde belediyeleri köye dönüştürülmüştür.
- Büyükşehir belediyesi olan yerlerde Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur. Valiliklere bağlı olarak kurulan bu birimin başlıca amacı il özel idaresinin merkeze ait görevlerini devralmak şeklinde öngörülmüştür (Çelikyay, 2014: 12).

Bu çalışmanın konusunu da oluşturan önemli bir değişiklik ise büyükşehir belediyelerine şehir ve hatta büyükşehir (metropol/anakent) kavramı dışında da birtakım rollerin biçilmesidir. 5216 Sayılı Kanun, ilk kabul edildiği haliyle sürdürülebilir kalkınma ve tarımsal gelişmelere yönelik maddeler içermekle birlikte genellikle bu alanlar il özel idaresinin görev alanına girdiği için bu görevler büyükşehir belediyeleri tarafından göz ardı edilmiştir. Ancak il özel idarelerinin kaldırılması ve kırsal alanların da büyükşehir belediyesi sınırları içerisine alınmasıyla, bu alanlara yönelik hizmetler doğrudan büyükşehir belediyelerinin görev ve sorumluluk alanına giren konular olmuştur. Ayrıca 5216 Sayılı Kanun'a 6360 Sayılı Kanun ile eklenen "Büyükşehir ve ilçe belediyeleri tarım ve hayvancılığı desteklemek amacıyla her türlü faaliyet ve hizmette bulunabilirler." (Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2004, değişik md. 7, ek fıkra) ifadesi ile de büyükşehir belediyelerine, açık kapı bırakarak, kırsal alanlarda birtakım yeni görevler yüklenmiştir.

Binlerce yıldır gerçekleştirilen tarım uygulamaları Sanayi Devrimi sonrası önemli bir dönüşüm geçirmiş ve makinelerin devreye girmesi ile alınan ürün nicel olarak artmıştır. Bu durum insanların dönem dönem maruz kaldığı kıtlık gibi olguların daha seyrek yaşanmasını ve gıdaya ulaşımın kolaylaşmasını sağlamıştır. Tarımda yaşanan ikinci dönüşüm ise 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren hissedilmeye başlanmıştır. Sanayi Devrimi'nden bu yana gelişen süreçte küresel ısınma sebebiyle insanların su kaynaklarına ulaşmasında sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak da vahşi sulama

diye tabir edilen ve tarımda kullanılan kontrolsüz sulama yöntemlerine alternatifler geliştirilmeye çalışılmış, bilimsel tarım metotları ortaya konulmuş ve genetiği değiştirilmiş ürünler hızla hayatımıza girmeye başlamıştır. Bu sürece daha iyi yaklaşmak ve yerel yönetimler ile tarım olgusunun ilişkisini daha iyi görebilmek açısından daha sonraki bölümlerde büyükşehir belediyelerinin tarıma yönelik rol ve faaliyetleri ele alınacaktır.

2. BÖLÜM

TARIMSAL FAALİYETLERİN İNSANLIK TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Uzun yıllar belediye kavramı ile tarım, ekoloji, doğa gibi birtakım kavramlar birbirinden ayrık hatta birbirine zıt kavramlar olarak değerlendirilmiştir. Belediye ile kentleşme eşdeğer tutulmuş diğer sayılan kavramlarla da daha çok kırsal kesim bir görülmüştür. Bu sebeple belediyelerin görev alanları tanımlanırken genellikle tarımsal faaliyetler ya hiç sayılmamış ya da ikincil veya üçüncül bir görev olarak belediyelere yüklenmiştir. Ancak 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren belediyeler tarım ve hayvancılık gibi önceden kırsala ait görünen pek çok faaliyetin desteklenmesini kendilerine görev edinmişlerdir. Hatta bu faaliyetlerin önemli bir bölümü bizzat belediyelerin görev alanlarına dâhil olmuştur. Günümüzde belediyelerin bu alanlarla doğrudan ilişkili olduğunu veya bu alanları desteklemeye yönelik faaliyetlere giriştiklerini görmekteyiz. Ayrıca ekolojik kent, bahçekent, sürdürülebilir kent gibi pek çok kavram da bu süreçte karşımıza çıkmıştır.

İnsanlar önce avcı ve toplayıcı olarak hayatlarını sürdürmekte iken zamanla hayvanları ehlileştirmeyi ve toprağı işlemeyi öğrenmişlerdir. Çoğu kaynak insanlık tarihinin bu aşamadan itibaren başladığını ifade etmektedir. Öyle ki pek çok dini inanışta da ilk insan olarak kabul edilen Hz. Adem'in mesleğinin çiftçilik olduğu belirtilmektedir Bunun da ötesinde yine dini argümanların çoğunda insanın topraktan geldiği kabul edilmiştir. Bu bakımdan toprak insan için pek çok açıdan kutsal görülmektedir. İnsanlığın evrelerine bakılacak olursa tarihte 3 önemli devrimin gerçekleştiği söylenebilir. Bunlar Tarım Devrimi, Sanayi Devrimi ve son olarak Bilgi Devrimi'dir (Direk, 2012: 9). Bir toplumsal dönüşüm gerçekleştiği zaman önceki döneme ait olan kavramlara negatif anlamlar yüklenmiş ve bir önceki devrin mekanizmaları hantallıkla, geri kalmışlıkla bir tutulmuştur. Oysa günümüzde bunun böyle olmadığı rahatlıkla görülebilir. Bilgi ve bilişim kavramları günümüz toplumları için ilk sırada yer almakla birlikte hem tarım hem de sanayiye ait olan kavramlar yine de olmazsa olmazlarımız arasındadır. Topraktan elde edilen verimi ve ürün kalitesini artırmaya yönelik çalışmalar pek çok gelişmiş ülke bilim

insanları tarafından sürekli olarak devam ettirilmektedir. Yeni tarım yöntemleri, tarıma yönelik eğitilmiş çiftçi sınıfı yetiştirme çalışmaları, tarım araç ve gereçlerinin iyileştirilmesi için önemli kaynaklar harcanmaktadır.

Tarım denildiği zaman genellikle toprak ile ilgili faaliyetler akla gelmektedir. Oysa tarım hayvancılığı da içine alan bir kapsamdır. Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre tarım "bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretilmesi, kalite ve verimlerinin yükseltilmesi, uygun koşullarda korunması, işlenip değerlendirilmesi ve pazarlanması, ziraat, kültür" olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, t.b.). Bir başka tanıma göre ise tarım, "bitkisel ya da hayvansal ürünler üretmenin yanında bu üretilenlerin işlenmesi, üretim girdileri elde edilmesi, bunların satışı gibi birbirini takip eden olaylar dizisidir." (Direk, 2012: 16). Sonuç olarak, tarım yalnızca bir toprak faaliyeti değil bundan çok daha fazlasıdır. Bu bakımdan tarımın tarihi denildiğinde salt toprağın öyküsü değil hayvancılık ve bu iki kavramın çıktıları da anlaşılmalıdır.

Kimi kaynaklar insanların M.Ö. 8000-7000'lerde nüfusunun artmasının bir sonucu olarak artan nüfusu besleme zorunluluğu neticesinde insanlığın tarımı öğrendiğini iddia ederken kimi kaynaklar ise tarımın daha önce keşfedildiğini üretilen ürün fazlasının bir refah ortamı oluşturduğu ve bu durumun bir nüfus artışı yarattığını belirtmektedir. Tarımın icadı gerek sebep gerekse sonuç olsun beraberinde bir nüfus artışı ile beraber seyretmiştir. Yani insanların toplum halinde yaşamasına vesile olmuştur. Önceleri iklim özelliklerinden dolayı göçebe bir hayat süren insanlığı bu aşamada toprağa bağımlı hale gelmeye ve yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Tarım toplumunda en büyük devrim ise sabanın icadıdır. Sabanın keşfi tarım toplumunun gelişmesindeki en büyük aktör olarak yerini almıştır (Aydın, t.b.: 5). İnsanların yerleşik hayata geçmesi, üretime dayalı bir yapı kurması ve ihtiyacından fazla üretmesi beraberinde ticari faaliyetlerin de gelişmesine sebep olmuştur. Ticaret ise tüccarlık, demircilik, esnafılık gibi diğer mesleklerin de ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur. Birbirine daha fazla bağımlı hale gelen insanlar birlikte yaşayabilecekleri şehir yaşamını inşa etmeye ve giderek devletleşmeye başlamışlardır. Tarım toplumunun yapısından kaynaklı olarak insanlar tüccar, köylü, köle, soylu gibi sınıflar oluşturmaya başlamıştır. Böylelikle tarımın ortaya çıkışı hem medeniyetin hem de sınıfların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Gültekin, 2017).

2.1. ANTİK MEDENİYETLERDE TARIM

Medeniyet kelimesi büyük ölçüde antik dönemlerde tarımın yükselişine paralel ilerlemiştir. Tarımda başarı elde eden toplumlar refah ve gelişme açısından çağdaşı devletlerin önüne geçmiş bu durumu sürdürdükleri sürece önemli başarılarla imza atmışlardır. Bu bakımdan tarımın antik dünyadaki geliş seyrine baktığımızda yakın coğrafyalara değinilmeye çalışılacak Sümerler, Antik Mısır Uygarlığı, Antik Anadolu coğrafyası ele alınacaktır.

2.1.1. Sümerler'de Tarım

Araştırmaların pek çoğu düzenli tarım faaliyetlerinin Mezopotamya coğrafyasında başladığında işaret etmektedir. Dolayısıyla ilk medenileşme hareketlerinin de buradan başladığı görülmektedir. İlk kent devletleri Sümerler tarafından M.Ö. 5000'lerde bu coğrafyada kurulmuştur. İlk devlet yapılarının burada çıkması tarıma başlamanın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir (Aydın, t.b.: 6). Sümer medeniyeti "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan bir coğrafyanın içerisinde kurulmuştur. Bereketli Hilal Afrika'da Mısır'ın kuzeyinden Nil Nehri'nin hizasından İsrail, Ürdün ve Suriye'nin Akdeniz'e bakan toprakları ile yine Suriye, Türkiye, Irak ve İran'dan geçerek Basra Körfezi'ne kadar uzanan verimli toprakların olduğu alanı ifade etmektedir (Kılıçoğlu ve Yılmaz, 2006: 88). Sümerler ilk şehir devletlerini kurarak medeniyeti başlatmışlardır. Bunu başarmalarındaki en büyük araç ise suyu kontrol altına alabilmeleri olmuştur. Sümerler, Fırat ve Dicle nehirlerinin ortasındaki bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Coğrafya sularla çevrili olmasına rağmen insanlar suyu değil su insanları kontrol etmekteydi. Sümerler bu durumu değiştirmişlerdir. Su kanalları açarak nehirlerdeki suyu şehirlere ve tarlalarına taşımışlardır. Ayrıca bataklıkları da kurutarak tarım arazilerine dönüştürmüşlerdir. Bentler kurup taşkınları önlemeye çalışmışlardır. Sümerlerin tarıma verdiği önemi anlatan önemli bir belge de "Çiftçinin El Kitabı" isimli öğütlerdir. 1949-1950 yılları arasında Sümerlerin önemli merkezlerinden olan Nippur'da yapılan kazılarda ele geçirilen tabletler "vaktiyle çiftçi oğluna şu öğütlerde bulundu..." cümlesiyle başlamakta ve toprak işlemenin ayrıntılarını anlatmaktadır (Yıldırımsal, 2013). Tarımı başlatan bu uygarlığa baktığımızda yazının icadının, ilk kent devletlerinin, kültür ve sanat

alanındaki pek çok gelişmenin burada başladığını görmekteyiz. Sümerler aynı zamanda ilk hukuk kurallarının da ortaya çıktığı topluluktur. Urukagina ve Ur-Nammu Kanunları ilk hukuk kuralları olarak bilinmektedir. İlk destan olan Gılgamış Destanı bir Sümer ürünüdür. Sümerlerin eserleri daha sonra ortaya çıkacak pek çok kültürü de etkilemiştir (Çığ, 2013: 23-24).

Tarım toplumunun bir sonucu ise sınıflaşma idi. Bu durum Sümerler'de de geçerliydi, Sümer toplumu en tepede rahiplerin ve zaman içerisinde askerlerin de yer alacağı bir üst sınıf, onların altında halk ve en alt katmanda ise kölelerden meydana gelmekteydi (Özgül, 2011: 406).

Özetlemek gerekirse; Mezopotamya coğrafyasında, Bereketli Hilal ismi verilen bölgede bir tarım toplumu olarak kurulan Sümer Devleti, zaman içerisinde tarımsal verimi artırmak adına suyu kontrol etmeye başlamıştır. Yaptığı bentler, kanallar, barajlar ile suya yön veren bu devlet zamanla tarımsal üretimini artırıp bir artı değer elde etmeye başlamıştır. Bu bolluk ekonomisinin bir sonucu olarak ise genişleyen topraklarda ilk şehir devletleri kurulmuştur. Bolluk ekonomisi ve gelişmişlik beraberinde diğer toplumların Sümer topraklarına saldırılarına sebep olmuş ve bu durum ise güvenlik ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İlk şehir devletleri beraberinde hukuk, sanat, bilim, ticaret gibi pek çok konuda gelişmiş bir toplum meydana getirmiştir. Sümerler yıkılıncaya kadar ortaya çıkardığı eserlerle kendisinden sonra gelecek olan pek çok devlete yol gösterici olmuştur. Avcı ve toplayıcı iken insanlar genellikle zamanlarının çoğunu yiyecek arayarak geçirmekteydi. Tarım toplumuna geçildikten sonra zaman içerisinde tarımsal araç ve gereçlerin niteliği artırılmış, tarımdan elde edilen ürün fazlaşmış ve bir üretim fazlası ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucunda bu artı değeri depolayan insanlar yılın belli dönemlerinde tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirmeye, geri kalan dönemlerde ise başka faaliyetlere zaman ayırmaya vakit bulabilmişlerdir. Bu durum insanların düşünmeye ve kendilerini geliştirmeye zaman ayırmasına olanak vermiştir. İlkel olarak nitelenebilecek ancak günümüz bilgi ve teknolojisinin temelini oluşturan ilk icatlar bu dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bunların başında yazı gelmekle birlikte, suyun taşınmasına yönelik hidrolik sistemleri, metalürji, saban, dokuma tezgâhları ve matematik, tarımla alakalı olarak ortaya çıkan ya da gelişen kavramlar ve araçlar olmuşlardır. Hatta kimi kaynaklar Pisagor'a atfedilen pek çok geometrik denklemin Sümerler'den Yunanlar'a geçtiğini iddia etmektedir (Okur, 2017: 34-35).

Sınıflı toplum yapısının oluşumuna baktığımızda ise verimli araziler üzerinde üretim yapan çiftçiler zaman içerisinde zenginleşmiş, bu zenginlik bir sosyal statü kaynağı olarak görülmeye ve bu kişilere prestij sağlamaya başlamıştır. Kısmen özel mülkiyet kavramının da yaygınlık kazanması da tarımın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en trajik örneği ise yine tarımın bir sonucu olarak karşımıza çıkan sınıflı yapının, hiyerarşik olarak en altında yer alan kölelerin Mezopotamya’da alınıp satılabilmesidir. İlginç bir durum da köleliğin kaldırılmasına yönelik ilk adımlar yine bu tarihlerde bu coğrafyada ortaya çıkmıştır. M.Ö. 2350’de Sümer Kralı Urugakine köleliğe son vermiştir (Okandan, 1951: 115). Ancak bu durum pek uzun ömürlü olmamıştır ve kısa süre sonra kölelik sistemi tekrar gelmiştir. Bu gelişmeden ikiyüz yıl kadar sonra M.Ö. 2100 yıllarında Kral Gudea tutsak ve kölelerin serbest bırakılmasını emretmişti (Tosun, 1973: 565). Bu bakımdan insanlık onuruna aykırı kabul edilen ilk oluşumlar, bahsedilen bu topraklarda başlamış olmakla birlikte yine binlerce yıl insanların yeryüzünden silmek için uğraş verdiği kölelik kurumuna ilk karşı çıkış da bir tezat olarak yine bu topraklarda başlamıştır.

2.1.2. Antik Mısır’da Tarım

Tarımın gelişimi büyük oranda Sümerlere dayandırılmakla birlikte yine bu coğrafyada Sümerlerin izinden giden pek çok devlet de bu gelişimin bir aktörü olarak yer almıştır. Başta Babiller, Akatlar, Asurlular yer almak üzere Antik Mısırlılar ve Hititler gibi pek çok topluluk bunun en bilinen örnekleridir. Dönemin en gelişmiş devleti olarak Mısır’dan örnek vermek gerekirse; Nil Nehri boyunca uzanan bir ülke olarak varlık kazanan Mısır büyüyüp gelişmesini büyük oranda Nil Nehri’ni dizginleyip kontrol etmesine borçludur. Mısır Devleti çöl üzerine inşa edilmiş bir devlettir. Bu bakımdan geçmişten bugüne yıllık yağış miktarı oldukça düşük olmuştur. Buna rağmen insanların devamlı surette yerleşmeyi tercih ettiği coğrafyalardan biri olmuştur. Bunun başlıca sebebi ise Nil Nehri’nin taşımış olduğu alüvyonların zengin tarım toprakları yaratmasıdır. Ancak bu da tek başına yeterli değildir. Çünkü verimli topraklar yalnızca bir hat boyunca oluşmakta ve tüm insanlara hizmet verememekteydi. Bu durumu aşmak için ise sulama kanalları devreye sokulmuştur. Nil Nehri boyunca sulama kanalları inşa edilerek Nil’in suyu Mısır’ın iç bölgelerine taşınmıştır. Bunun yanında bilinen ilk kaya dolgu baraj da yine

Mısır'da inşa edilerek suyun kontrolünde önemli bir kilometre taşı olmuştur (Soylu, 2014).

Mısır'a ilk yerleşmeler M.Ö. 6000 dolaylarında gerçekleşmiştir. Dönem özellikleri itibariyle ilkel olan bu ilk kabilelerden geriye yontma taş kalıntıları kalmıştır. M.Ö. 4000'li yıllarda ise yine ilkel özellikler barındırmakla birlikte bundan daha gelişmiş olarak nitelenebilecek yerleşimler ortaya çıkmıştır. Mısır'ın Maadi bölgesinde yer alan bu yerleşmelerde yaşayanlardan geriye kalan çanak çömlek, olta iğnesi, balta gibi kalıntılar bu insanların daha ileri bir medeniyet seviyesinde olduğunu kanıtlar niteliktedir (Konyar, t.b.: 27). Mısır, Nakada I ve II dönemleri olarak adlandırılan M.Ö. 4000-3500'lerde iki koldan gelişmekteydi. Şehir devleti diyebileceğimiz Kuzey ve Güney Mısır'da oluşan bu devletçiklerin birleşme süreci ile Nakada III olarak adlandırılan döneme girilmiştir. Mısır'ın esas gelişimi ise bu dönemden hemen sonra yani Sülaleler Döneminde gerçekleşmiştir. Kuzey ve Güney Mısır bu dönemde birleşmiştir (Konyar, t.b.: 48-49).

Antik Mısır devleti bilindiği üzere astronomide oldukça gelişmiş bir devletti. Bu gelişmişlik ise büyük oranda Nil Nehri'ni anlamaya çalışmanın bir sonucudur. Nil Nehri oldukça düzensiz akan bir nehirdir. Kimi zaman debisi aşırı yükselerek taşkınlara sebep olurken kimi zaman ise oldukça düşük seviyelere inerek tarım olanaklarını kısıtlamıştır. Zaman içerisinde bu taşkınlar ve kuraklığın, yıldızların konumu ile bağlantısı keşfedilince Mısırlılar kendilerini bu alanlarda geliştirmeye başlamışlardır. Sirius takımyıldızının Güneş doğmadan önce gökyüzünde bir parıltı ile belirmesi Nil'in taşacağına işaret etti. Sonraki süreçte Sirius 70 gün boyunca kayboluyordu. Bunun sebebi ise Sirius'un Güneş'in hizasına konumlanması yani dolayısıyla gözlemlenememesi idi (Parker, 1974: 52-54). Bu ve benzeri keşifler Mısırlıların merakını daha fazla cezbedi ve astronomiyi keşfetme arzuları beraberinde matematik, tıp, temel fizik kuralları dâhil pek çok alanda da ilerlememelerini sağladı. Gelişen Mısır medeniyetin ortaya koyduğu bu keşifler günümüz biliminin temellerini oluşturacak kadar önemlidir. Bunlardan bazıları; güneş takvimi, papirüs ismi verilen kâğıtlar, mumyalama gibi ritüeller sayesinde insan vücudunu tanımaları ve bu alanda kendilerini geliştirmeleri sonucunda tıp bilimi, eczacılık, kimya, bunun yanında astronomi, mürekkep, pi sayısının yaklaşık değeri, yapmış oldukları tapınaklara ve piramlara temel teşkil eden mimari bilgileri sayılabilir (Saraç, 1943: 103-113). Görüldüğü üzere Antik Mısır medeniyeti de tarım ile başlayan

serüvenine çeşitli gelişmeler kaydederek devam etmiştir. Tarımın çıktıları yalnızca tarımsal ürünlerde değil diğer pek çok alanda da gerçekleşmiştir. Günümüz bilimsel gelişmeleri bu temele bina edilmiştir. Bu sebeple tarımsal gelişmeler yalnızca insanların karınlarını doyurmakla kalmamış onların kaderini de belirlemiştir.

2.1.3. Antik Anadolu Coğrafyasında Tarım

Anadolu'ya gelindiğinde, Anadolu topraklarının geçmişten günümüze pek çok medeniyete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bilinen ilk devlet yapıları ise Hititler, Asurlular, Urartular, Frigyalılar ve Lidyalılar olarak sayılabilir.

2.1.3.1. Hititler

Hititler bugünkü Çorum İli dolaylarında M.Ö. 2000-1800 arası kurulmuş ve M.Ö. 1650'lerde gelişip büyüyen ilk Anadolu medeniyetlerindedir. Mısırlıların aksine Kızılırmak ile bağlantıları olmasına rağmen tarım faaliyetleri genellikle yağmurun getirdikleri ile sınırlı kalmıştır. Kuruldukları bölge itibariyle bozkır iklimine sahip olan ve bu sebeple verimli topraklardan yoksun olan Hititler için toprak oldukça kıymetliydi. Bundan ötürü yazılı kanunlar oluşturup toprağı korumaya yönelik adımlar atmışlardır. Bilinen 200 maddesi olan Hitit Kanunları'nın önemli bir bölümü cezalandırma, arazinin işletilmesi, koşum hayvanları ve bunların fiyatlandırılması ve genel itibariyle tarıma yöneliktir. Hitit Kanunları'na göre sulak arazilerin fiyatı, kuru arazilerin fiyatından fazlaydı. Devlet fiyat belirleyebiliyordu. Toprakların ilk sahibi Tanrı sonrasında ise kraldı. Hititlerde iç içe geçmiş bir halde hem kamusal mülkiyet hem de özel mülkiyet vardı. Kral istediği kişiye arazi bağışlayabilirdi. Bunun yanında kişiler arasında arazi alınıp satılabilirdi (Bülbül, 2017: 269).

Bir diğer önemli olgu ise Hititlerin günlük dillerinde kullanmış oldukları tarım ile alakalı kelimelerin fazlalığıdır. Tahıl ambarı, su oluğu, değirmen taşı vb. onlarca kelime Hititlerden geriye kalan yazılı eserlerde sıkça kullanılmıştır (MacQueen, 2001: 106) Hititler coğrafyayı ve toprağı oldukça iyi anlamışlar ve bölgenin yapısına uygun olarak genellikle kuru baklagiller ve hububat ürünleri yetiştirmişlerdir. Bunun yanında Hitit belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla bölgede incir ve üzüm yetiştiriciliği de yapılmıştır.

Hatta Hititler tarım alanında coğrafyanın sınırlarını zorlayarak doğal yetişme alanı Ege ve Marmara olan zeytin bitkisini burada yetiştirmeyi başarmışlardır. Buna ek olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yanında arıcılık da Hititler tarafından yapılmıştır (Sevinç, 2008: 17).

İslam devletleri ve Osmanlı'da da görülen tımar sisteminin benzeri Hititlerde de mevcuttu. Topraklar asker yetiştirmesi karşılığında huzzi adı verilen kişilere veriliyordu. Böylece hem toprak boş kalmamış oluyor hem de Hitit ordusu için asker yetiştiriliyordu (Ünal, 2005: 144-145).

Bunların dışında tarım toplumlarının bir sonucu olan sosyal sınıflar burada da karşımıza çıkmaktadır. Hititlerde başta kral ve kraliyet ailesi, onun altında asiller, onların da altında ise hürler ve köleler yer almaktadır. Köleler ile hürlerin tek farkı hürler alınıp satılamazdı. Köleler genellikle savaş esirlerinden oluşmakta ve bunların büyük çoğunluğu tarımsal faaliyetler için kullanılmaktaydı (Sevinç, 2008: 24-25). Aile yapısında ise ataerkil prensipler geçerli olmuştur. Kadın ve çocuklar, babaya tabidirler. Erkeğin ölmesi ve ailede çocuk olmaması halinde kadın ölen erkeğin erkek kardeşi ya da bir akrabası ile evlendirilirdi. Bu gelenek yakın zamana kadar Anadolu coğrafyasının önemli bir kısmında görülmüştür (Sevinç, 2008: 29).

Sonuç itibariyle Hititlerde tarımın oldukça önemli olduğu görülmektedir. Antik Mısır'dan farklı olarak Hititler, bir nehri anlamaya çalışmak yerine kendilerini doğaya teslim etmişlerdir. Bu bakımdan Mısırlılar ile karşılaştırıldığında bilimsel gelişmeler anlamında somut ilerlemeler olmasa da tarımla ilintili olarak sosyal gelişmeler açısından Hititler önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Bunların başında yazılı kanunlar oluşturmaları, bir ceza sistemi belirlemeleri, “pankuş” adı verilen bir karar meclisi oluşturmaları örnek gösterilebilir. Bunun yanında ilk yazılı ateşkes antlaşması olan “Kadeş Antlaşması” da Mısırlılar ile Hititler arasında imzalanmıştır.⁶ Bu bakımdan diplomasi biliminin temellerini de Hititlerde görebilmek mümkündür.

⁶ Kadeş Antlaşması II. Ramses Dönemi Mısır Devleti ile Hititler arasında M.Ö. 1274 tarihinde yapılmıştır. Antlaşma Kadeş Savaşı'nın sonucunda meydana gelmiştir. Savaşın sebebine bakıldığında iki önemli sebep dikkat çeker. Bunlardan ilki ticaret yollarını ele geçirme çabası, diğeri ise Bereketli Hilal içerisinde yer alan verimli topraklar olan Ammuru ve Amka topraklarını ele geçirmektir. Savaşta Hititler üstünlük sağlasa da Kadeş Antlaşması'na bakıldığında ciddi bir savaş kazanımı elde edilmediği ancak Mısır ile Hititler arasında ileriye dönük önemli bir dostluk kurulduğu görülebilir. (Ataseven, t.b., 20-21)

2.1.3.2. Frigler

Frigler hakkında bilgiler Hititlere göre daha sınırlıdır; ancak yine onların da tarımla çok içli dışlı oldukları yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Frigler M.Ö. 9. yüzyılda başkent Gordion olmak üzere Ege'den Doğu Anadolu Bölgesi'ne kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır ancak önemli merkezleri büyük ölçüde Ankara çevresinde kalmıştır. Bunun başlıca sebebi ise Sakarya Nehri'dir. Sakarya Nehri taşıdığı bol alüvyonlar ile verimli tarım arazileri meydana getirmiştir ve bu bölgeler Frigler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Frigler için tarımın önemi meşhur Tanrıça Kybele heykelinden de anlaşılabilir. Tarıma ve tarım alanlarına oldukça önem veren Frigler buna karşı gelenleri ise şiddetli biçimde cezalandırmışlardır. Kimi kaynaklar öküz kesme ve saban kırmanın cezasının idam olduğunu söylese de bu duruma dair yeterli kanıt mevcut değildir. Frigler şarap üretiminde de oldukça meşhurdular. Yetiştirdikleri kaliteli üzümlerle dönemin ünlü şarap üreticileri arasında yer almışlardır (Bülbül, 2017: 276-277).

2.1.3.3. Urartular

Urartular M.Ö. 9. yüzyılın ilk yıllarında Van Gölü çevresinde bugünkü Türkiye sınırlarını aşacak şekilde İran ve Ermenistan'a kadar uzanan bir coğrafyada kurulmuştur (Çifçi, 2018: 19). Sovyet araştırmacıları tarafından Urartuların ekonomik yapılanmasına yönelik ortaya atılan tezler genellikle Urartularda devlet merkezli bir örgütlenme olduğuna yöneliktir. Batılı araştırmacılar ise ekonomik örgütlenmenin âdem-i merkeziyetçi olduğunu iddia etmektedir. Urartu Devleti'nin kurulduğu coğrafyaya baktığımızda genellikle karasal iklimin hâkim olduğu, yağış miktarının az olduğu görülmektedir. Ancak buna rağmen Aras, Murat ve Karasu nehirlerinin geçtiği noktalarda oldukça verimli araziler yer almaktadır. Urartular yaptıkları kanallar ve su tesisleri ile suyun yönünü değiştirerek bölgede yapay pek çok arazi oluşturmuştur. Urartuların bir diğer özelliği ise ekmeleri gereken ürünleri iyi tahlil etmeleridir. Bölgenin zorlu şartları göz önüne alındığında her tahıl ürününün burada yetişmesi mümkün değildir. Urartuların yetiştirmiş oldukları arpa ve buğdaylar en zorlu yıllarda dahi onlara ürün sağlamıştır. Depolama işi için ise iki ayrı yöntem kullanmışlardır. Tahıl ürünlerini depolamak için "É'ari" ve şarap, yağ gibi sıvı gıdaları saklamak için kullanılan "pithos". Bu depo yerleri

aynı zamanda bir ölçü birimidir. Hayvancılık da yine Urartular için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Başta koyun ve keçi olmak üzere at ve deveye kadar çeşitli hayvanlar Urartular tarafından kullanılmıştır. Bu hayvanlar etleri, sütleri, yünleri için ve aynı zamanda dini ritüeller için kurban olarak kullanılmıştır. Dönemin şartları gereği ise atlar hem askeri alanda hem de yolculuk için tercih edilmiştir. Urartuların bırakmış olduğu en büyük miras, düzenli kayıtlama sistemi olmuştur. Her yıl düzenli olarak üretilen ürünler yıllıklara kaydedilmekte ve buna göre geleceğe yönelik planlar gerçekleştirilmekteydi. Bu bakımdan planlı ekonomiye sahip olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır (Çifçi, 2018: 21-24).

2.1.3.4. Asurlular

Asurlular tarihi ele alınırken genellikle dönemselsel olarak üçe ayrılarak inceleme yapılır. Bunlar M.Ö. 2000-1500'ler arası Eski Asur, M.Ö. 1500-1000 arası Orta Asur ve M.Ö. 1000-612 arası Yeni Asur Dönemi'dir.

Eski Asur Dönemine bakılacak olursa, başkent Kültepe (Kayseri) olarak M.Ö. 2000'li yıllarda kral Huşuma tarafından kurulmuştur. Anadolu'ya ilk olarak Asurlu tüccarlar gelmişler ve dönemin büyük devleti olan Hititler ile ticaret yapmışlardır. Zamanla bölgenin zenginliğini anlayan Asurlular bölgeyi tamamen yurt edinmeye başlamışlardır (Ünal, 1997: 341).

Asur Devleti bir şehir devleti olarak kurulmuştur ve sınırları zaman içerisinde Mezopotamya'da İran, Irak, Suriye'ye kadar uzanmıştır. Bulunduğu konum itibarıyla da dönemin en önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bölgede ticaret ile uğraşan diğer devlet ve toplulukları da engelleyerek ticaret anlamında bir tekel haline gelmişlerdir (Michel, 2011: 71).

Orta Asur döneminde ise Babil nüfuzu altında kalmış olan Asur Devleti Kral Assuruballit döneminde (M.Ö. 1400-1300) arası eski gücünü tekrar kazanmaya başlamıştır. Takip eden krallar döneminde de yeniden güçlü bir devlet haline gelmiştir. Nihayetinde I. Tukulti –Ninurta ülkeyi tamamen Babil etkisinden kurtarmıştır. Ancak onun ölümünden sonra ülke tekrar güç kaybetmiş ve yapılan akımlarla yıpranmıştır (Sever, 1987: 424).

Yeni Asur Dönemi, M.Ö. 1000'ler ile M.Ö. 612 yılları arasına kapsayan dönemdir. Asurluların en güçlü olduğu dönemdir. Bir şehir devleti olarak kurulan Asur Devleti bir imparatorluğa dönüşmüştür (Frahm, 2017: 192). Bu dönemde Asurluların tarım etkinliklerine yönelik veriler mevcuttur. Asurlular yeni fethettikleri yerlerde iskân politikaları uygulamışlardır ve nüfusu belli yerlerde toplamaya çalışmışlardır. Zorunlu olarak insanlar tarımla uğraşmaları için, örneğin Dicle Nehri boyunca göç ettirilmiştir. Aynı zamanda eyalet başkentlerinin çevrelerine tarım köyleri inşa edilmiştir. Bu köy yerleşmelerine “dunnu” adı verilmektedir. Bu yerleşimler büyük oranda eyaletin ihtiyacını görmek üzere inşa edilmiştir (Wiggermann, 2000: 171). Bu küçük tarım köylerinin yanında devasa ölçekli tarlalar da mevcuttu. Örneğin Dicle Nehri boyunca uzanan tarlalar ortalama 1200 hektar genişliğindeydi (Ökse, 2017: 170).

Genel itibariyle bakıldığında Asurlularda tarıma yönelik uygulamalar hem çok geç başlamış hem de gerekli bilgi ve sistematikten yoksun olarak ortaya çıkmıştır. Bundan ötürü Asurlular, genel olarak, yıkılıncaya değin en iyi bildikleri işi yani ticareti uğraş edinmişler, tarım faaliyetleri ticaret ile karşılaştırıldığında oldukça küçük düzeyde kalmıştır. Bundan ötürü Asurluların tarımsal üretime katkıları oldukça sınırlı kalmış ve Asurlular tarımda yalnızca kendi kendine yeten bir devlet olmuşlardır. Tarımsal alandaki gelişmeleri tarım köyleri oluşturmaktan öteye gidememiştir (Erol, 2015: 437).

2.1.3.5. Lidyalılar

Lidyalıların kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte Anadolu'ya M.Ö. 1200'lerde geldikleri varsayılmaktadır (Aktaş, 2019: 25). Bölge olarak Ege Bölgesi'nin İzmir sınırından Manisa ve Uşak'ı kapsayacak bir alanda kurulmuşlardır (Rhodes, 2010: 6). Lidya Devleti incelenirken genellikle 3 kısma ayrılarak incelenir. Bunlar Erken Lidya Dönemi, Orta Lidya Dönemi ve Geç Lidya Dönemidir. Lidya tarihi anlatılarında ünlü Antik Yunan tarihçisi Herodot'un aktarımları oldukça önemli yer tutmaktadır. Herodot bu ilk dönemlerde Lidyalıların ikiye ayrıldığını bir tarafta Atys'in oğlu Lydos sülalesinin bir tarafta ise Heraklid sülalesi hüküm sürdüğünü aktarmaktadır. Bu süreç 505 yıl sürmüştür. Heraklidlerin son kralı Kandaules M.Ö. 680 civarı tahttan indirilmiştir (Spalinger, 1978: 400-409).

Orta Lidya dönemi ve Geç Lidya dönemi birlikte ele alınacak olursa, Mermnadlar Dönemi olarak da bilinen dönem M.Ö. 7. yüzyılda başlar ve M.Ö. 6. yüzyıla kadar devam eder. Lidyalılara ait kayıtların çoğu bu tarihten sonra başlar. Öncesine ait kayıtlar oldukça sınırlıdır. Bu dönem içerisinde başa geçen 5 kral, devleti büyük oranda genişletmiş ve bir imparatorluk haline getirmiştir. Kral Gyges ile başlayan bu dönem, Ardys, Sadyattes, Alyattes ile devam etmiş ve Kral Kroisos (Karun) ile M.Ö. 547 yılında son bulmuştur. Bu dönemlerde yaşanan savaşların çoğu Asurlular ile gerçekleşmiştir. Önceki dönemlere göre daha agresif bir siyaset güdülmüştür. Kroisos döneminde devlet en zengin konumuna ulaşmıştır. Pek çok sanat eseri onun zamanında yapılmıştır. Meşhur Artemis Tapınağı'nın kalıntılarında "Kral Kroisos vakfetti" şeklinde ibareler mevcuttur. Bununla beraber Kroisos Anadolu kıyısında Yunan şehir devletlerini kendisine bağlamış ve Smyrna gibi bir kısım ticaret kentlerini yeniden imar ettirerek ticarete açmıştır. Gelişen Lidya'ya karşılık doğuda da gelişen bir Pers İmparatorluğu mevcuttu. Pers İmparatoru Kyros ve Kral Kroisos'un 14 günlük savaşı sonrası Lidyalılar yenilmiş ve Pers egemenliği altına girmiştir (Polat, 2015: 5-11).

Lidya bilindiği üzere ticareti ile meşhur bir uygarlıktı. Alım satım işlemlerinde devrim niteliğinde bir uygulama olan parayı icat etmişlerdir. Altın ve gümüş karışımından yapılan bu paralara elektron ismi verilmiştir. Öncesinde takas yöntemi kullanılmakta ve ürünler arası fiyatı belirleme noktasında sıkıntılar çıkmaktaydı. Ayrıca takas ürünü yalnızca alıcı ve satıcının ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleşebilmekteydi. Bu yeni uygulama diğer çevre devletler tarafından da kabul görünce artık her şey ticaretin konusu haline gelmiştir. Dolayısıyla paranın mucidi olan Lidyalılar, ticaret alanında parlayan bir yıldız haline gelmiştir (Yükçü ve Atağan, 2011: 86).

Lidyalıların icatları yalnızca para ile sınırlı kalmamıştır. Son dönemlerde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalarda, ilk bankacılık işlemi olarak ifade edilebilecek ipotek karşılığı borç para verme, bunu yazıya dökerek ilk ticaret antlaşmasını gerçekleştirme, kuyumculuk, parfüm başta olmak üzere diğer kozmetik ürünleri ve termal banyo ile tedavi gibi birtakım uygulamaların da Lidyalılarda başladığı görülmüştür (Haber7, 2011).

Lidya devletinde tarımın yerine bakılacak olursak, Asurlulara benzer şekilde tarımın oldukça geri planlarda kaldığı görülmektedir. Ticaret ve parasal konular ön plana çıktığı için Lidyalılarda tarım konusuna yönelik çabaları daha ikincil olmuştur. Buna rağmen

Lidya devleti oldukça verimli araziler üzerinde yer almaktadır. Lidya’da bahçe bitkileri olarak adlandırılan zeytin, incir gibi ürünler bolca bulunmaktaydı. Bununla birlikte oldukça kaliteli şarapları olduğu o döneme ait anlatılarda bulunmaktadır. Bunun yanında parfüm yapımında kullanılan safran da Lidya’da yetiştirilmekteydi (Sevin, 2007: 190).

Genel itibariyle bakıldığında hem Ortadoğu coğrafyasında hem de Anadolu’da tarımın yeri ve tarımın getirileri oldukça fazladır. Mısır ve çevresinde insanlar hayatlarını tarımı anlamaya adanmışlardır. Öyle ki tarımda en fazla etkiye sahip olan Nil Nehri bu insanlar için hem yedikleri yiyeceğin kaynağı hem de yaptıkları keşiflerin anahtarı olmuştur. Bugünkü astronominin tetikleyicisinin, tarıma yön verme çabası olduğu yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Mısır ve Mısır’a yakın enlemlerde yer alan diğer devletler tarım faaliyetlerini gerçekleştirirken iyi geçen hasat dönemlerinin ardından kimi zaman yaşanan kuraklıklar neticesinde kıtlık yaşamışlardır. Çöl bölgesi olarak nitelendirilebilecek bu coğrafyalarda belirli aralıklarla bu durum gerçekleşmiştir. Fakat daha yukarı enlemlere çıkıldığında yani Anadolu coğrafyasına yaklaşıldığında hem su kaynaklarının fazlalığı hem yağışların bolluğu hem de verimli toprakların varlığı sayesinde kıtlık çok istisna bir durum olmuştur. Bu bakımdan Anadolu ve güneyindeki “Bereketli Hilal” bölgesi, çoğu antik dünya devletinin ele geçirmek için uğraş verdiği bir coğrafyaya dönüşmüştür. Tabi ki kimi devletler bizzat topraklarını kullanmak için Anadolu’da bulunurken kimi devletleri ise toprağı kullanan diğer devletlerin elde etmiş olduğu birikimi ticari amaçlarla kullanmak için Anadolu’da var olmuştur. Pek çok milletin sahibi olmak için uğraş verdiği bu topraklar için Türkler de savaşmışlar ve bu toprakların son sahibi olmuşlardır. Türklerde tarımsal faaliyetlerin gelişimine de kronolojik olarak bakmakta fayda vardır.

2.2. TÜRK TOPLUMUNDA TARIMSAL FAALİYETLERİN YERİ VE ÖNEMİ

Türk toplumu için tarım yerleşik hayata geçmeden önce ve sonra oldukça değişim göstermiştir. Yerleşik hayat öncesi sınırlı olan tarımsal faaliyetler hayvanlara yönelik yem bitkisi üretmekten öteye gidememiştir. Yerleşik hayata geçildikten sonra ise tarımsal anlamda ciddi atılımlar gerçekleştiği hatta verimli tarım alanlarını ele geçirebilmek için önemli uğraşlar verildiği görülebilmektedir. Ancak yerleşik hayat öncesi ya da sonrası

hem toprak hem de tarım ürünleri Türklerin saygı gösterdiği unsurlar olmuştur. Bunun başlıca sebebi de hem vatan kavramının kutsal olması hem de Türklerin inanaçları gereği doğaya saygı duymasıdır.

2.2.1. Orta Asya Türk Devletlerinde Tarımın Yeri

Türkler geleneksel olarak yüzyıllar boyunca göçebe olarak yaşayan bir toplum olmuşlardır. Orta Asya'da yaşarken genellikle kalıcı yerleşimleri olmadan yurtları yani evleri ile hareket etmişlerdir. Bunun başlıca sebebi ise Orta Asya bölgesinin verimsiz tarım arazilerine sahip olması ve dolayısıyla tarım imkânlarının kısıtlı olmasıdır. Bundan ötürü tarım ürünü yetiştiriciliği yerine hayvancılığı tercih etmişlerdir. Türklerin ana geçim kaynağı olan hayvancılık faaliyetleri hayatlarının her alanına sirayet etmiştir. Bu durumu, 12 hayvanlı Türk takvimi, hayvan motifli halılar, at veya bozkurt gibi hayvanlara oldukça değer verilmesi gibi örneklerde görebilmekteyiz (Armutak, 2015: 26).

Orta Asya'da kurulan öncü Türk Devletlerine bakılacak olursa, Büyük Hun Devleti, Göktürk Devleti ve Uygur Devleti başta gelir. Orta Asya tarımsal faaliyetler için verimsiz bir arazi olmasına rağmen cılız da olsa zirai faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Örneğin Hunlar, Altay Dağları yakınındaki Çulışman Irmağı'na sulama kanalları inşa etmişlerdir. Bunun yanında Orhun ve Selenga ırmaklarında yakınlarında saban ve orak gibi tarım aletleri bulunmuştur (Taşağıl, vd., 2013: 8)

Göktürklerde de yine topraklarının çok küçük bir kısmında az olsa da zirai faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Genellikle temel besin maddeleri olan arpa, buğday ve bunun yanında atları için yulaf ekmişlerdir. Göktürklerin tarım faaliyetlerine ilişkin bir kayıt ise şöyledir: 692-716 yılları arası Göktürk hakanı olan Kapgan Kağan Çin üzerine akınlar gerçekleştirmekte idi. Kapgan Kağan akınların durdurulmasını isteyen Çin Devleti'ne çeşitli şartlar sunmuştur. Bu şartlar arasında yaklaşık 3000 kadar tarım aleti ve 1250 ton kadar darının bulunması dikkat çekicidir (Ahmetbeyoğlu, 2015: 319-320).

Türklerin tarımsal faaliyetlerine yönelik en radikal değişim ise Uygurlarla beraber başlamıştır. Uygur Devleti döneminde zirai faaliyetlerin ciddi ölçüde arttığı görülmektedir. Uygurlar 744-840 yılları arasında Orhun Irmağı yakınlarında eski Hun Devleti'nin sınırları üzerinde kurulmuştur (Çandarlıoğlu, 2006: 3-4). Yaklaşık 100 yıl

ayakta kalan devlet, sonrasında komşu ülkelerin ve özellikle Kırgızların akınları ile yıkılmıştır (Çandarlıoğlu, 2006: 22). Bu yüz yıllık süreç içerisinde önemli birtakım atılımlar gerçekleştirilmiştir. Uygurlar kurulduğu dönemin başları itibariyle Maniheizm dinine geçmişlerdir. Et yemeyi yasaklayan Maniheizm dini sebebiyle hayvancılık faaliyetleri giderek zayıflamış ve Uygurlar toprağa dayalı üretime geçmişlerdir. Bu aşamadan sonra ise yerleşik hayata geçmeye ve şehirleşmeye başlamışlardır (Taşağıl, vd., 2013: 33). Arkeolojik kazılarda Uygurlar dönemine ait değirmen taşları, su kanalları, harman tokmakları bulunmuştur. Bunun yanında döneme ait kaynaklar incelendiğinde pek çok zirai terimin de kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Gül, 2004: 178-179).

Türklerde eskiden beridir toprağa bir saygı vardır. Bu durum Uygurlarda da devam etmiştir. Öyle ki bazı Uygur boyları zirai faaliyetlerle uğraşmanın da getirmiş olduğu durum neticesinde bu saygıyı daha ileri boyutlara taşımıştır. Dolan Uygurlarında her yere pis su dökülmez, aynı şekilde çöpler her tarafa atılamazdı. Böyle olursa toprağın kendilerini cezalandıracağına inanılırdı. Ayrıca yerleri süpürdükçe günahların azalacağı, eğer yeri süpüren kadın hamile ise çocuğunun güzel olacağı gibi inanışlar vardı. Tuvalet ihtiyaçlarını giderirlerken de topraktan müsaade isteme anlamına gelen “poş poş” kelimesini tekrar ederlerdi (Yıldız Altın, 2018: 41).

Genel itibariyle İslam öncesi Türk toplumlarına bakıldığında üzerinde tarım yapılmış olsa da olmasa da toprak kutsal kabul edilmiştir. Bunun en başlıca sebebi ise vatan kavramının kutsal olmasıdır. Vatanın kurulması için gerekli yegâne kaynak ise topraktır. Örneğin bir Tatar efsanesinde, düşmanları Mete Han’dan atını ve kadını istediklerinde Mete Han’ın bunları verdiğini ancak düşmanları verimsiz, çorak bir toprağı istediklerinde Mete Han’ın, o topraklarda atalarının yattığını ve oraların ata yadigârı olduğunu söyleyerek savaştığı belirtilmektedir (Kalafat, 1998: 147).

Mitolojik açıdan bakıldığında ise Türklerin yaratılış mitlerinde insanın yaratılışına yönelik çeşitli efsaneler dillendirilmiştir. Ormanlık bir bölgede yaşadığı bilinen ilk Türk topluluklarına ait yaratılış miti ağaçtır. Sonraki dönem Türklerinde ise genellikle ağacın yerine “toprak” almıştır. Saha/Yakutlarda ilk insan, kutsal ağacın içindeki belden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslenerek ortaya çıkmıştır. Oğuz Kağan Destanı’nda ise Oğuz Kağan’ın ikinci eşi bir ağaç kovuğunda ortaya çıkmıştır. En bilinen yaratılış destanı ise Altaylara ait olan destandır. Bu destana göre Tanrı Ülgen, denize bakarak dururken

denizin üzerinde yüzen bir toprak parçası görerek şaşırır. Toprağın üzerinde de bir balçık vardır. Tanrı “insanoğlu bu olsun” demiş ve bu toprak üzerindeki balçık parçası insan haline dönüşmüştür (Ögel, 1971: 101).

Toprağa duyulan saygı beraberinde doğaya saygıyı da getirmiştir. Türkler doğanın verdiği canlı ya da cansız her şeye saygı duyar ve bu bilinci aktarmaya gayret ederlerdi. Örneğin ateş yaşamdır. Su ateşi söndürür ama bu olumsuz bir şey değildir; çünkü aynı su doğaya yaşam getirir. Ağaç ise ölümü ve yaşamı sembolize eder. Eski Türkler, yaşlı ulu ağaçların yanından geçerken ellerini birbirine bağlar ve diz çökerek ona hürmet gösterirlerdi. Bilindiği üzere kurt oldukça önemli bir semboldür, bağımsızlığı temsil eder. Benzer şekilde kuşlar yol gösterici olarak benimsenip uğurlu hayvanlar kabul edilmiştir. Bu gelenek halen Anadolu'nun kimi yerlerinde yaşamaktadır. Yolda tavşana rast gelmek uğursuz, tilkiye rast gelmek ise uğurlu kabul edilir. 12 hayvanlı Türk Takvimi de bu inanişin bir sonucudur (Aydoğan, 2013: 628-629). Takvimde her yıl için bir hayvan belirlenmiştir ve yılın o hayvanın karakterine göre şekilleneceğine inanılır. Benzer şekilde kişilerin doğdukları yıl ile kişilikleri arasında bir bağlantı olduğu düşünülürdü. Örneğin maymun yılının soğuk ve kurak geçeceğine insanların birikimlerini bu yılda kaybedeceğine inanılırdı. Bu yılda doğanların ise kendi eğlencelerini yaratan erkekleri biraz kurnaz kadınları çevik insanlar olarak değerlendirilirdi (Biray, 2009: 676-680).

2.2.2. Anadolu Türk Devletlerinde Tarımın Yeri

10. ve 11. yüzyıldan sonra ise Türkler artık yönlerini Anadolu'ya çevirmişlerdir. Bu göçün başlıca sebepleri olarak Anadolu'daki verimli topraklar ve Avrupa'ya uzanan ticaret yolları gösterilir. Ancak bunun yanında başka sebepler de mevcuttur. Bu sebepleri kısaca sıralamak gerekirse,

- Orta Asya'da Türklerin yaşamış olduğu bölgeler genellikle ağır karasal iklime sahipti ve yaşam koşulları oldukça çetindi.
- Yeni yerler keşfetme arzusu ve macera arayışı vardı.
- Türklerin doğu sınırında güçlü ve nüfus olarak oldukça kalabalık bir Çin Devleti mevcuttu. Çin ile olan savaşlar Türk Devletlerini oldukça yıpratmaktaydı.

- Türklerin Türkler ile yapmış olduğu savaşlar da sorun teşkil etmekteydi. Bölgede kurulmuş pek çok Türk Devleti diğer Türk Devletleri tarafından yıkılmıştı.
- Anadolu'daki dağınık siyasal yapı buranın kolay zapt edilebileceğine dair bir güven duygusu yaratmıştı.
- Türklerin yüzü ezelden beridir Batıya dönüktü. Kavimler göçü ve öncesinde Avrupa'ya yaşanan göçlerde Türkler Avrupa'yı ele geçirmeye çalışmış ve kimi Türk boyları ise zaman zaman İstanbul'u fethetmeye girişmişti (Kaya, 2014: 213).

Özetlemek gerekirse, Türkler artık yeni bir yurt arayışı içerisindeydiler. Bu arayışa en uygun düşen coğrafya ise Anadolu olmuştur. Uzun süre devam eden Türk akınlarından nihai başarı 1071 yılında gelmiştir. Klasik tabirle “Anadolu'nun kapısı” 26 Ağustos 1071 yılında Sultan Alparslan komutasında gerçekleşen Malazgirt Meydan Savaşı ile Türklere açılmıştır (Kaya, 2014: 227). Bu aşamadan sonra ise Anadolu sahasında “Birinci Beylikler Dönemi” ile birlikte Türkleşme hareketi başlamıştır. Ardından Anadolu Selçuklu Devleti ile ilk siyasi birliği oluşturma çabasına girişilmiş (Koca, 2016: 13) ancak bunu tam anlamıyla “İkinci Beylikler Dönemi” ile kurulan Osmanlı Devleti gerçekleştirebilmiştir.

Konumuz itibariyle Anadolu Türk tarihinde tarımsal faaliyetlerin rolüne değinilecek olursa Türklerde İslamiyetin etkisinin giderek arttığı görülmektedir ve artık toprak yalnızca bitkisel ürün ve hayvan yetiştirmek için değil asker yetiştirmek için de bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Konuya geçmeden önce birtakım kavramları netleştirmek faydalı olacaktır. Bunlar arasında özellikle ikta, tımar ve iltizam sistemi gelmektedir.

“İkta” sistemi, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'ne göre “devlete ait olan toprakların vergilerinin veya gelirlerinin asker veya sivil erkâna hizmet ve maaşlarına karşılık verilmesi” uygulamasıdır (Türk Dil Kurumu, t.b.). Kendisine ikta arazisi tahsis edilen kişiler bunun karşılığı olarak asker yetiştirmekle mükellefti. İkta sahibi kişilere mukta adı verilirdi. Mukta yalnızca belli bir süreliğine ikta arazisinin sahibi olabilirdi. Arazinin son sahibi yine devletti. Bu uygulama ile hem devlet asker yetiştirmiş oluyor hem de ülke toprakları boş kalmamış oluyordu. İlk İslam devletlerinde başlayan idari ikta

uygulamasına askeri alanda önemli düzenlemeler getiren isim Büyük Selçuklu Veziri Nizam-ül Mülk olmuştur. Osmanlı’da uygulanan tımar sisteminin kökeni de Nizam-ül Mülk’in idari ikta sistemi üzerine bina ettiği askeri ikta sistemidir. İkta sahibi toprağından elde ettiği gelire, geliri ile orantılı olarak asker yetiştirip bu askerleri savaş hazır tutmak durumundaydı (Göksu, 2009: 137-142).

“Tımar” sistemine gelince, tımar sözcüğü Farsça kökenli olup ıstırap, acı, temizleme, bakım gibi anlamlara gelmektedir. Bunun yanında “yönetim” anlamına da gelmektedir. Tımar sistemine bakacak olursak Selçuklulardaki askeri ikta sisteminin Osmanlı Devleti’ne yansımış hali olduğunu söyleyebiliriz. En kısa tanımıyla tımar, Osmanlı Devleti’nde belli kişilere yapmış oldukları hizmet karşılığı vergi toplama yetkisinin verilmesidir. Tımar sahibi kişiler sahibi oldukları arazilerde asker beslemekle yükümlü tutulmuştur (Acun, 2002: 899).

“İltizam” sistemi ise Osmanlı Devleti’nde uygulanan bir vergi toplama yöntemidir. Bu sisteme göre belli süreler için açık artırma usulü ile bir bölgenin vergilerini toplama işi mültezim ismi verilen kişilere verilirdi. Mültezim devletin öngördüğü süreler dâhilinde bulunduğu bölgenin vergisini toplardı. Böylece devlet hem vergi toplama yükünden kurtulmuş oluyor hem de bölgeden elde edeceği vergiyi peşin olarak alıyordu. İltizam tımar sisteminin dışında kalan topraklar için uygulanan bir yöntemdi, ancak, zaman içerisinde tımar bölgeleri için de uygulanmaya başlanmıştır. Fakat mültezimler buldukları bölgelerde yaşayanlardan, devlete ödedikleri miktarın katbekat fazlasını vergi olarak almaya başlayınca zaman içerisinde sistem bozulmaya ve Avrupa’daki feodal beylere benzer biçimde ayanlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Genç, 1975: 232). Ayanlar elde ettikleri güç ile orantılı olarak ilerleyen yıllarda valilik gibi idari görevler de kazanmaya başlayınca buldukları bölgede önemli bir otorite haline gelmişlerdir (Findley, 2006: 78).

İltizam sistemi ilk olarak 1839 Tanzimat Fermanı ile kaldırılmış; fakat, devlet vergi toplama konusunda sıkıntı yaşanınca 1842 yılında tekrar uygulanmaya başlanmıştır. 1856 İslahat Fermanı ile aşamalı olarak kaldırılmaya çalışılan iltizam sisteminin gerçek anlamda ortadan kaldırılması Cumhuriyet ile birlikte olmuştur (Sarısaman, 2004: 112).

2.2.3. Anadolu Selçuklularında Tarım ve Hayvancılık

Türkiye veya Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarım faaliyetlerine en büyük katkısı yapmış oldukları kervansaraylar aracılığı ile sağlanmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Anadolu'ya 97 adet kervansaray yapıldığı tespit edilmiştir (Koca, 1996: 468). Selçukluların bu kervansarayları yapmalarındaki en büyük sebep kuşkusuz ticaret yolları üzerinde olmaları ve ticaret akışını hızlandırmak istemeleridir. Ancak bunun dolaylı sonuçlarının tarım ve hayvancılık faaliyetlerini de etkilediği bir gerçektir. Çünkü büyüyen ticari faaliyetler beraberinde Anadolu kentlerinin aynı zamanda birer pazar yeri olmasını sağlamıştır. Örneğin, o dönemde Sivas'ta 16 ve Kırşehir'de tam 19 adet pazar ve çarşı bulunmaktaydı. Buralarda hem at, koyun gibi hayvanlar hem de peynir, yün, kumaş, deri veya ipek gibi hayvansal ürünler satılmaktaydı (Köymen, 1992: 161).

Anadolu Selçuklularında arazilerin çok büyük bir kısmı devlete aitti ve devlet bu toprakları geniş ölçekte ikta olarak vermekteydi. İkta arazilerinde ise çiftçiler ürettiklerinin üçte birini ikta sahibine veriyorlardı. Selçuklu Devleti yöneticileri, savaş gibi çeşitli sebeplerle boşalan arazilere çiftçilerin gelmesi için tohum desteği, hayvan bağıışı veya bir süre vergi alınmaması gibi çeşitli teşvikler sunuyorlardı. Bunun neticesinde de tarım faaliyetlerinde ciddi ilerlemeler sağlanmıştır. Bahçe tarımı da yine oldukça gelişmişti. O dönemlerde Anadolu'da bulunmuş seyyahlar notlarında kentlerin içerisindeki şeftali, armut, kayısı gibi ağaçların bolluğundan söz etmektedirler (Koca, 1996: 471).

Hayvancılık da göçebelikte olduğu gibi yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte Türkler için önemli geçim kalemlerinden biri olmaya devam etmiştir. Özellikle verimli arazilere sahip olunması ile birlikte her neviden hayvan yetiştirilmeye müsait hale gelmiştir. Bunlar arasında keçiden koyuna, mandadan deveye kadar pek çok hayvan çeşidi vardır. Hayvanlar ya bizzat eti için ya da ticaret, süt, peynir, ip, deri imalatı gibi çeşitli sebeplerle besleniyordu (Koca, 1996: 472).

Anadolu Selçuklularında toprak 3 kısma ayrılmıştır. Bunlar, fethedilen yerlerde fethi gerçekleştirenlere ve Müslümanlara verilen öşri topraklar, haraci arazi ismi verilen ve üzerinde gayrimüslimlerin haraç isimli bir vergi vererek yaşadığı topraklar ve devlete ait

olan miri topraklar. Miri arazilerde kendi arasında ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilki padişaha ait olan has ve birtakım hizmetler karşılığı genellikle askeri kişilere verilen ikta arazilerdir (Yavuz, 2005: 2).

Ticareti ve kalkınmayı geliştirmeye yönelik çeşitli adımlar atan Anadolu Selçuklu Devleti'nin en büyük icraatı "sigorta" olmuştur. Kervansaraylar ve emniyet hizmetlerine rağmen zaman zaman ticaret kabilelerine yönelik korsanlık faaliyetleri gerçekleşmekte bu durum hem üretici hem de üretimi alıcıya taşıyan araçlar için sıkıntı yaratmaktaydı. Anadolu Selçuklu Devleti buna çözüm olarak malı çalınan kervanların zararlarını kişilere tazmin etmiştir (Köprülü, 2016: 53).

2.2.4. Osmanlı Devleti'nde Tarım ve Hayvancılık

Osmanlı Devleti Oğuzların Kayı boyundan, Osman Gazi öncülüğünde 1299 yılında başkent Söğüt olarak kurulmuştur. Bulunduğu konum itibariyle Anadolu'daki bölgesel çekişmelerden uzak kalmış ve batısında iç siyasi çekişmelere sahip Bizans ile komşu olmuştur. Bu sebeple kuruluş döneminde kabuğunu çabuk kırabilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti için kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Bunların başında Bursa'nın fethi, Bizans ile olan savaşların kazanılması, Edirne'nin fethi gibi zaferler ve yavaş yavaş ülkenin idari yönetiminin oluşmasıdır. Sonrasında Balkanlar, Anadolu'nun ve İstanbul'un fethi ile tam anlamıyla bir dünya imparatorluğu haline gelen Osmanlı Devleti 3 kıtada hüküm sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin en önemli icraatı devletin ve devlet kurumlarının işlemesine yönelik getirmiş olduğu sistemlerdir. Oturtulan sistemler genellikle birkaç asır sonra dönemin şartları doğrultusunda yönetimdeki padişah tarafından gözden geçirilmiş ve yapılan değişikliklerle sistem devam ettirilmiştir. Buna örnek olarak Fatih Kanunnamesi (Kanunname-i Ali Osman), Ekber ve Erşed Sistemi, Lale Devri ıslahatları, Tanzimat ve Islahat Dönemi düzenlemeleri ve Kanun-i Esasi ile getirilen I. ve II. Meşrutiyet reformları gösterilebilir. Varlığını bu şekilde 6 yüzyıldan fazla sürdürebilmiştir.

Konumuz itibariyle Osmanlı Devleti'nde tarıma verilen önem ve tarımsal faaliyetlere yapılan desteklere genel hatları ile değinilecek olup Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda Osmanlı Devleti'nin bu yöndeki mirası irdelenmeye çalışılacaktır.

Osmanlı Devleti de tıpkı Anadolu Selçuklu Devleti gibi İslam temelli bir toprak anlayışını benimsemiştir. Osmanlı Devleti'nde topraklar “miri toprak” ve “mülk toprak” olarak ikiye ayrılmaktadır. Miri topraklar devlete ait olan topraklardır. Mülk topraklar ise özel mülkiyetteki topraklardır. Bunlar mülkiyet sahipleri tarafından devredilebilir, satılabilir veya kiralanabilirdi. Ancak, miri topraklar üzerinde tek tasarruf sahibi devlettir ve bunlar üzerindeki tasarruflar devletin öngördüğü ölçülerle sınırlıdır. Mülk araziler kendi arasında öşri araziler ve haraci araziler olarak ikiye ayrılmaktadır. Miri topraklar ise kendi arasında oldukça fazla kategoriye ayrılmaktadır. Paşmaklık, yurtluk, mukata (iltizam), vakıf ve dirlik toprakları bunlara örnek verilebilir. “Dirlik topraklar” da kendi arasında has, zeamet ve tımar olarak 3'e ayrılır. Bu ayırım gelir üzerinden yapılmıştır. Geliri yıllık 100 bin akçeden fazla olan araziler has araziler, 20 bin-100 bin arası olanlar zeamet arazileri ve 3 bin-20 bin arası yıllık gelire sahip olan araziler ise “tımar arazileri” olarak isimlendirilmiştir. Bu sistem yani dirlik sistemi genellikle tımar ismiyle anılır. Tımar sistemine göre topraklar üst düzey devlet görevlilerine yapmış oldukları hizmet karşılığı maaş yerine verilirdi. Kendilerine geçici süre ile arazi tahsis edilen kişiler bu araziden elde ettikleri gelir ile asker (cebelü) besleyecek, böylece hem devletin askeri masrafların hafifletecek hem de bölgenin güvenliğinin sağlanmasına vesile olacak, aynı zamanda bölgedeki zorunlu ihtiyaçlar olan yol ve köprü gibi ihtiyaçları yapıp devleti birtakım külfetlerden kurtaracaktır. Dirlik sahipleri bölgedeki arazilerden vergileri toplamakla da mükellef tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin oldukça geniş topraklarda hâkimiyet sürdüğü göz önüne alındığında dirliklerin düzenli kaydedilmesi önem arz etmiştir. Bu düzenli kayıtları ise tahrir adı verilen defterlerde tutmuşlardır (Acun, 2002: 899-905).

Osmanlı Devleti ekonomisi tarıma dayalı bir devlettir. Nüfusun yaklaşık %90'a yakını tarım faaliyetleri ile uğraşmaktaydı. İmparatorluk arazilerinin önemli bir kısmı devlete ait olduğu için buradaki köylüler (reaya) arazinin yalnızca ebedi kiracıları idi. Bu bakımdan ürettiklerinin bir kısmını vergi olarak devlete vermek durumundaydılar. Köylüler topraklarını terk edemezlerdi ve kiracısı oldukları toprakları boş bırakmaları yasaktı. 3 yıl üst üste toprağı işlemeyen çiftçiye “çiftbozan” ismi verilen bir vergi ödettilirdi. Çiftçiler duruma göre devlete ürettiklerinin 1/10'u ile 1/50'si arasında bir miktarı vergi (aşar) olarak vermekteydi. Osmanlı'da tarımsal üretimin %90'lık kısmını tahıl ürünleri oluşturmaktaydı. Tahıl aynı zamanda en önemli ihracat kalemiydi. Pamuk, kendir,

kenevir, tütün ve pirinç ise pazarın diğer önemli ürünleriydi (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2004: 6-8).

Osmanlı'nın ilk dönemleri genel itibariyle Anadolu Selçuklu Devleti tarzı, klasik bir tarım ve hayvancılık yapısına sahipti. Ancak, özellikle 18 ve 19. yüzyıllardan sonra tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde modernleşme çalışmaları başlamıştır. Bunda büyük oranda Sanayi Devrimi ile birlikte ortaya çıkan, sanayiye ham madde sağlama ve toplu üretimi artırma çabaları etkili olmuştur. Ancak yine de 16. yüzyıldan itibaren toprak sisteminin (iltizam) bozulması ile ortaya çıkan ayanlardan ötürü, Osmanlı Devleti geniş çapta üretim yapma konusunda tereddütlere sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde hayvancılık da oldukça gelişmiştir. Tarım yapılamayan arazilerde bizzat devlet tarafından hayvancılık faaliyetleri desteklenmiştir. İstanbul'da özellikle Sarayın et ihtiyacını karşılamak için hayvancılık faaliyetleri önemli ölçüde gelişmiştir. Önceki yıllara ait kesin kayıtlar olmasa da 1913 yılında İstanbul'da günlük 3500 koyun kesilirdi. Bu rakam nüfus ve zenginlik ölçütleri baz alındığında önceki yıllar hakkında da ipuçları verecektir (Öztürk, 2019: 33). Bir diğer önemli hayvancılık merkezi ise Tekirdağ olmuştur. Bunda ise büyük ölçüde ordunun batı seferleri sırasında gerekli yiyecek ihtiyacını sağlama isteği ve Tekirdağ'ın İstanbul'a nispeten yakın olması etkili olmuştur. Tekirdağ'ın o dönem için hayvanların ıslahına yönelik bir laboratuvar olduğu da söylenebilir. Hayvanların veriminin artırılmasına yönelik birtakım çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca çiftliklerde büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yapılması da modern hayvancılık anlamında önemli bir adımdır. Kars ili de iklimi ve koşulları itibariyle önemli bir hayvan yetiştiriciliği merkezi olmuştur (Boy, 2017: 423). Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın ortalarından itibaren mandıra ve çiftlik tipi hayvan üretimi artmaya başlamıştır. Özellikle nüfus sahibi kimseler genellikle Ege ve Marmara dolaylarındaki verimli alanlarda mandıra ve çiftlikler tesis etmişlerdir. Örnek vermek gerekirse Trablusşam Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın 18. yüzyıl ortalarında Çatalca'da mandıra ve çiftlikleri bulunmakta idi. Benzer şekilde Hatice Sultan (IV. Mehmet'in kızı) yine Çatalca dolaylarında mandıra ve çiftlikler edinmiştir (Bulan, 2019: 5 ve 8). Osmanlı'da yalnızca inek, manda, koyun gibi büyük ve küçükbaş hayvan çiftlikleri değil aynı zamanda at üretim çiftlikleri yani haralar ve özellikle gayrimüslim tebaanın yaşadığı yerlerde domuz çiftlikleri de bulunmaktaydı (Bulan, 2019: 9; Gölen, vd., 2018: 121).

Özetlemek gerekirse Osmanlı Devleti kurulduğu dönemde Anadolu Selçuklu devleti tarzında bir toprak düzenlemesine gitmiştir. Tımar sistemi sayesinde hem toprağın boş kalmasını engellemiş hem de ülkedeki asker ihtiyacını hazineden para harcamadan gerçekleştirebilmiştir. Üretilen tarımsal ürünler temel tüketim malzemelerine yönelik olarak gerçekleşmiştir. Bu bakımdan buğday, çavdar, arpa, yulaf gibi tahıllar başta olmak üzere kendir, kenevir ve pirinç gibi ürünler, bağ ve bahçe ürünleri üretimde ön sırada gelmekteydi. Bunun yanında hayvancılık da oldukça gelişmiştir. Tarım yapılamayan yerlerde devlet eliyle desteklenen hayvancılık faaliyetleri Doğu'da Kars, Batı'da Tekirdağ ve İstanbul illerinde ve genel olarak Marmara bölgesinde gelişmiştir. 18 ve 19. yüzyıla gelindiğinde ise tarımın işlevi yiyecek ihtiyacından öte, sanayiye hammadde sağlamaya doğru kaymıştır. Ancak oldukça geç bir dönemde sanayileşme sürecine giren Osmanlı Devleti'nde yaşanan enflasyon neticesinde tebaanın alım gücü düşmüş ve Osmanlı Devleti, Avrupa'nın bir pazarı haline gelmiştir. Örnek vermek gerekirse 1788 tarihinde 1 Venedik Dükası 5,5 Kuruş ve 1 İngiliz Sterlini 11 Kuruş iken 1844 tarihine gelindiğinde 1 Venedik Dükası 50-52 Kuruşa ve 1 İngiliz Sterlini ise 110 Kuruşa yükselmiştir (Aysan, 2019: 106). Osmanlı ekonomisinin bozulması ile beraber üretilen hammaddeler Avrupa'ya ihraç edilmiş ve Avrupa'dan işlenmiş maddeler satın alınmıştır. Balta Limanı Ticaret Anlaşması gibi anlaşmalar ise yangının üzerine benzin dökmüştür. Yaşanan enflasyonu dindirmek için 1826 tarihinde yed-i vahit yani tekel uygulamasını başlatan Osmanlı Devleti ihtiyaç duyduğu hammaddelerin Avrupa'ya ihracını engellemiştir. Ancak bu durum Osmanlı'yı ucuz hammadde üreticisi olarak gören Avrupa tarafından pek hoş karşılanmamıştır. Sonuç itibarıyla bu durum 1838 tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihte Mısır'da yaşanan Kavalalı İsyanı'nın bastırılmasında yardım etmesi için İngiltere'ye birtakım ticari imtiyazlar verilmiştir. Bu imtiyazlar arasında İngiliz tüccarları iç gümrük vergisinden muaf tutulması, İngiliz tüccarlarının Osmanlı tebaası tüccarlar ile aynı muameleye tabi tutulması ve tekel sisteminin kaldırılması gibi uygulamalar vardı (Pamuk, 2008: 33-36). Anlaşma ile Osmanlı tüccarı için %3 olan gümrük vergisi ise %12'ye çıkarılmış; ancak, bu durum ihracat oranlarında önemli bir etki yaratmamıştır (Pamuk, 1988: 38).

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde tarım konusu, tarım destekleri ve kooperatif başlığı altında ayrıntılı olarak inceleneceği için 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönem için bu genel değerlendirme ile yetinilmiştir.

2.2.4.1. Osmanlı Devleti'nde Özel Mülkiyete Bakış

Osmanlı Devleti'nde toprak üzerinde özel mülkiyet kavramı çok istisnai bir durumdu. Mülk toprakları olarak bilinen öşri ve haraci topraklar mevcut toprakların küçük bir kısmını oluşturmaktaydı. Toprakların çok büyük bir kısmı miri araziydi yani devlete aitti. Özel mülkiyet kavramı Roma Hukuku ile tanımlanan ve garanti altına alınmış bir kavramdır. Liberal anlayış doğrultusunda bakılacak olursak mülkiyet sahibi, mülkü üzerinde istediği tasarrufları neredeyse sınırsız biçimde gerçekleştirebilmektedir (Karadağ ve Şit, 2016: 50). Osmanlı Devleti'nde ise İslam Hukuku anlayışı geçerlidir. İslam Hukuku'na göre topraklar üzerinde devlet mülkiyeti ve özel mülkiyet olmak üzere iki tür mülkiyet bulunmaktaydı. Özel mülkiyete tabi topraklar miri topraklar ve devlet mülkiyetine tabi topraklar ise mülk topraklar olarak adlandırılmaktaydı (Karadağ ve Şit: 53-54). Miri topraklar üzerinde Müslümanlar yıllık gelirleri üzerinden %10 oranında öşür vergisi ve gayrimüslimler ise yıllık gelirleri üzerinden %10-50 arası değişen oranlarda haraç vergisi vermektelerdi (Yurtseven, 2012: 154-155). Osmanlı Devleti'nde topraklar üzerinde özel mülkiyet kavramı olmasına karşın müsadere sistemi olmasından ötürü özel mülkiyetin bir garantisi yoktu (Karataş, 2006: 219). Bu sebeple kimi yazarlar tarafından bu durum Osmanlı'da özel mülkiyet yoktu şeklinde de ifade edilmiştir.

Müsadere kavramı kısaca devletin, devlet otoritesinden gelen güç ile bireylere ait taşınır veya taşınmaz mallara el koyması durumudur. Bu kavram hem İslam Hukuku'nda hem de Roma Hukuku'nda yer almıştır. Batı terminolojisinde "confiscation" olarak bilinir. Genellikle merkezi devlet fazla güçlendiğinde veya fazla zayıfladığında ortaya çıkmaktadır (Ünal, 1987: 95). Müsadere bir hukuki temele dayanabileceği gibi devletin keyfi uygulamasının da bir sonucu da olabilir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde genellikle çok istisnai olarak vuku bulmuştur. Fatih'ten itibaren devletin idari kadrolarına genellikle devşirmeler yerleştirilmiştir. Hristiyan kökenli olan bu kimseler "ümera" olarak adlandırılmaktadır. Ümeralar katledildikleri zaman bu kişilerin malları devlet hazinesine geçmiştir. Bu durum bir gelenek haline gelmiş ve 17. yüzyıldan itibaren ulemanın da mallarına devlet tarafından el koyulmaya başlanmıştır. Özellikle ayanların güçlenmeye başladığı dönemlerde ayanların mirasının çocuklarına geçmemesi adına devlet tarafından bu kişiler ölümlerinin ardından ayanlıkları suç sayılmış ve bu kişilerin malları devlet hazinesine geçmiştir. Mirasçısı olmayanlar hariç olmak üzere reayanın

malları ise müsadere konusu edilmemiştir (Ünal, 1987: 101-102). Özellikle 17. yüzyıldaki duraklama dönemi hazineye birtakım sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sebeple bu dönemde müsadere yöntemine daha sık başvurulduğu görülmektedir. 18. Yüzyılda da bu durum devam etmiş ve özellikle Lale Devri'nden sonra idam edilen önemli devşirmelerin mallarına devlet tarafından el konulmuştur. III. Selim döneminde de devlette ekonomik darboğaz devam etmiştir ve III. Selim yeni kurmuş olduğu Nizam-ı Cedit ordusu için oluşturduğu İrad-ı Cedit hazinesini doldurmak için müsadereye başvurmuştur (Ünal, 1987: 105). Görüleceği üzere genellikle müsadere usulünde önemli devlet adamlarının malvarlıklarına el konulmuştur. Bunun sonucu olarak da bu uygulamaya en büyük tepki bürokrasiden gelmiştir. Ancak bu durum tüm itirazlara rağmen II. Mahmut dönemine kadar devam etmiştir. II. Mahmut Yeniçeri Ocağını kaldırmasının akabinde yayınladığı ferman ile müsadere usulünün kaldırıldığını duyurmuştur. Ancak bu durum yalnızca ticaret erbabı için geçerliydi. Devlet hazinesi ile zengin olanların malları halen müsadere kapsamındaydı. Müsaderenin kesin olarak kaldırılması ise I. Abdülmecit'in tahta geçmesi sonrası ilan olunan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile gerçekleşmiştir. Ferman ile kişilerin can ve mal güvenliği garanti altına alınmış ve ayrıca kişinin idam edilmesinin mirasçılarda hak kaybına sebep olamayacağı belirtilmiştir (Ünal, 1987: 107). Osmanlı Devleti'nde toprak anlamında özel mülkiyet kavramı çoğu teorisyen tarafından 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile başlatılmaktadır. Kanun çıkmadan hemen önce Kanun ile ilgili birtakım ön hazırlıklar yapılmıştır. 10 Ocak 1858 tarihli Tapu Kanunnamesi bunların başında gelir. Kanunname ile tapu işlemlerinin nasıl düzenleneceği ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Meclis-i Âli'de bir komisyon toplanmış ve o güne değin çıkarılan arazi kanunları, padişah iradeleri, konu ile alakalı verilmiş olan fetvalar gibi tüm hukuki metinler toplanıp bu esaslar doğrultusunda gerekli düzenlemelerle birlikte 21 Nisan 1858 tarihinde Arazi Kanunnamesi çıkarılmıştır. Miri topraklara ilişkin kanuni hükümler mülk topraklara iyice yaklaştırılmıştır (Paksoy, 2019: 122-123). Önceki dönemlerin aksine miri arazi üzerindeki mutasarrıf, tasarrufunu sahib-i arz ismi verilen bir devlet görevlisinin onayı ile bedel karşılığı veya bedelsiz devredebilirdi. Miri arazilerin kullanılmasında Müslüman ve gayrimüslimler arasında bir ayırım yapılmamıştır. Hatta miri arazinin mutasarrıfı ölmesi halinde arazi üzerindeki kullanım hakkı kız ve erkek çocukları arasında eşit dağıtılmıştır (Kenanoğlu, 2006: 111-112).

Devletin toprak ve malvarlığı üzerinde önemli ölçüde söz sahibi olması Osmanlı'da Avrupa'dakine benzer bir feodal yapının çıkmasını engellemiştir. Her ne kadar ayan ismi verilen toprak ağaları çıksa da bunların etkileri Avrupa feodal beyleri ile karşılaştırıldığında oldukça düşük kalmıştır. Özellikle II. Mahmut dönemi sonrası ayanların da gücü kırılmış ve devlet büyük oranda yegâne güç konumuna erişmiştir. Fakat dönemin şartlarına bakıldığında Sanayi Devrimi'nin başlamış olduğu görülmektedir. Avrupa'da Sanayi Devrimi'ne giden süreçte devlet dışı aktörler yani burjuvalar ve niteliği azalmaya başlasa da halen söz sahibi olan aristokratlar ön plana çıkmıştır. Yürütülen keşiflere ilişkin yatırımlar yine bu varlıklı kişiler ya da aileler tarafından yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde varlıklı ailelerin sayısı hem Avrupa'daki kadar fazla değil hem de malvarlıkları Avrupalı muadillerinden oldukça düşüktür. Bu sebeple yatırımlar ya bizzat devlet veya vakıflar tarafından ya da yabancı yatırımcılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bugünkü yapıların pek çoğu Osmanlı'nın son döneminde yabancı yatırımcılar tarafından yapılmıştır. Örneğin Tramvay İşletmesi, Aydın-İzmir demiryolu başta olmak üzere pek çok demiryolu ve liman, İstanbul'daki elektrik ve gaz altyapısı gibi pek çok yatırım yabancı yatırımcılar tarafından yapılmış ve işletme hakları da 99 yıla kadar uzanan süreler boyunca kendilerine verilmiştir (Hartoka, 2012: 29-50).

Osmanlı'da devlet yatırımlarına örnek vermek gerekirse; 1833 yılında Feshane Fabrika-i Hümayunu, 1833 yılında 13 farklı yerde açılan ham ipek fabrikaları, 1855 yılında Levazımat-ı Umumiyye-i Askeriyye Bez Fabrikası sayılabilir. Ayrıca 1863 tarihinde Mithat Paşa tarafından "Memleket Sandığı" adıyla kurulan ve 1882'de "Menafi Sandıkları", 1888'de ise "Ziraat Bankası" adını alan banka konumuz itibariyle önem arz etmektedir (Hartoka, 2012: 8-9).

İnsanların menfaatleri genellikle toplumun menfaatlerinden önce gelmektedir. Başkalarının toprağında çalışmak ile kişilerin kendi özel mülklerinde üretim yapmaları arasında önemli farklar oluşacağı muhakkaktır. Nitekim bakıldığında kapitalist ekonomik sistemin yerleşmesi, üretim faaliyetlerinde devletin rolünün azalması, beraberinde üretim bolluğu ve sermaye birikimi gibi durumları beraberinde getirmiştir. Bu sebeple tezin ilerleyen kısımlarında da istatistiksel olarak değinileceği üzere özel mülkiyetin yerleşmesi tarımsal üretimde de paralel bir artışa sebep olmaktadır (Karadağ ve Şit: 51).

Ziraat Bankası konusuna geçmeden önce Osmanlı vakıf sistemine kısaca göz atmak Osmanlı'da yerel ve bölgesel kalkınmanın ne şekilde olduğunu anlamak açısından fayda sağlayacak ve Ziraat Bankası'nın kuruluşunu daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

2.2.4.2. Osmanlı Devleti'nde Vakıf Sisteminin Yerel ve Kırsal Kalkınmaya Katkıları

Osmanlı Devleti'nde vakıf kültürünün şekillenmesinde önce İslam Hukuku, ardından özellikle 18. ve 19. yüzyıldan itibaren ise Fransız kültürü etkili olmaya başlamıştır. Yani zamanla gönüllülük esaslı vakıf sisteminden devlet merkezli bir vakıf sistemine geçiş başlamıştır. Osmanlı'da vakıflar zengin ve fakir arası para takasının yaşanmasında ve cami, aşevi, çeşme gibi mimari eserlerin yapımına öncülük etmiştir. Bunun yanında sigorta kavramından bağımsız olarak yaşlı ve yardıma muhtaç kimselere birtakım düzenli ödenekler de sağlamıştır. Osmanlı'da merkezden uzak birimlerin kalkınmasını sağlamaya yönelik çabalarda da vakıflar en büyük paya sahip oluşumlar olarak yer almıştır. 1546 tarihinde sadece İstanbul'da 2515 vakıf bulunuyordu. 1718 ve 1800 yılları arasında ise bugünkü Suriye sınırları içerisinde yer alan Halep kentinde 687 vakıf kurulmuştu. Bu rakamlar vakıfların Osmanlı'daki büyüklüğünü anlamak için yeterli olacaktır (Çizakça, 2006: 23). Vakıf sistemi başta da bahsedildiği gibi İslam hukuku temelinde şekillenmiş ve genelde gönüllülük esaslı doğrultusunda faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Ancak Osmanlı'da etkili olmaya başlayan Fransız etkisi beraberinde vakıfların daha fazla merkezi yönetimin kontrolünde olmasına sebebiyet vermiştir.

Vakıflar sınıflandırılırken genellikle kendi içerisinde üçe ayrılarak incelenir. Bunlar ilki bizzat kendisinden yararlanan vakıflar yani Müessesât-ı Hayriye'lerdir. Bunlara medreseler, ibadethaneler, kütüphaneler, çeşmeler gibi yapılar örnek verilebilir. İkinci tür vakıflar ise doğrudan doğruya yararlanmak yerine gelirinden yararlanan vakıflardır. Örneğin hastane gibi hayır müesseselerinin giderlerini karşılamak için arazi tahsis edilmesi. Bunları ise Müstegillât-ı Vakfiyye, yani vakıflara ait işletmeler olarak adlandırmak doğru olacaktır. Bunların mahiyeti menkul ya da gayrimenkul olabilmektedir (Keleş, 2001: 189-190). İslam Hukuku'nda en çok tartışma konusu olan vakıf türü üçüncü tür vakıflar yani para vakıflarıdır. Altın, gümüş, para gibi değerlerin vakıf konusu olup olamayacağı konusu uzun süre şer'i hukukun tartışma konularından

biri olmuştur. Birtakım İslam âlimleri bunların vakfın konusu olamayacağını söylese de İmam Muhammed bin Hasan eş Şeybani gibi birtakım isimler taşınırların da vakfın konusu olabileceğine yönelik fetvalar vermişlerdir (Beyaztaş, 2018: 118).

Osmanlı Devleti'nde nakit paraların vakfedilmesi ile ilgili şer'î hükümler anlamında tartışma yaşanmış ve nihayetinde Kanuni Sultan Süleyman dönemi Şeyhülislamı Ebussuud Efendi, nakit paraların vakfının dinen caiz olduğuna dair fetva verince bu görüş ağırlık kazanmıştır (Akgündüz, 2019: 88-89).

Para vakfı olarak anılan bu kavramı açıklamak gerekirse, maddi anlamda iyi durumda olan kimse, bir amaç için nakit parasını vakfeder. Durum kadı tarafından kayıt altına alınır ve böylece vakıf kurulmuş olur. Vakfedilen nakit para, ipotek olarak evlerini gösteren kimselere kredi mahiyetinde borç olarak verilir. Borçlunun evinin mülkiyeti geçici olarak vakfa geçmiş olurdu. Borç ödendiği vakit kişinin evi kendisine geri verilirdi ve tüm bu süreç boyunca da evinde oturmasına müsaade edilirdi. Borçlu evinde oturduğu müddet boyunca vakfa kira öderdi. Bu kira bedeli vakfın kârını oluştururdu. Kira bedeli de mevcut kredi ile karşılaştırıldığında %9-12 arasında değişmekteydi (Çizakça, 2006: 25).

Para vakıflarının Osmanlı Bankacılık sisteminin ilk kıvılcımları olduğu görülebilir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra dini anlamda meşruluk da elde eden bu vakıfların sayısı giderek çoğalmıştır. Öyle ki, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden 4 bine yakın para vakfı bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde para vakıfları 3 Mart 1924 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 11 Ocak 1954 tarihinde ise Vakıfbank'a devredilmiştir (Kayahan, vd., 2016: 74).

Vakıfların mevcut yapısı ve Ziraat Bankası'nın da temelini oluşturan vakıf temelli kuruluşlar olan "Memleket Sandıkları" gibi kuruluşlar tarımsal üretimi teşvik etmek ve çiftçiyi kalkındırmak amacıyla kurulmuş ve tam olarak denk olmamakla birlikte bugünün kooperatif mantığına yakın oluşumlardır. Bu sebeple tarım temelli vakıf oluşumlarının günümüz tarım kooperatiflerinin ilk denemeleri olduğu ifade edilebilir.

2.2.4.3. Ziraat Bankası'nın Tarımsal Faaliyetlerdeki Rolü

Yukarıda Osmanlı Devleti'nde bankacılık kavramının temellerinin para vakıfları ile atıldığını belirtilmişti. Osmanlı Devleti'nin ilk yerli bankası ise Ziraat Bankası olmuştur.

1863 tarihinde dönemin Tuna Valisi olan Mithat Paşa tarafından “Memleket Sandıkları” adıyla kurulan oluşum ismini paraların saklandığı ahşap kasalardan almaktaydı. 1867 tarihinde “Memleket Sandıkları Nizamnamesi” yürürlüğe girince memleket sandıkları ülkenin her tarafına yayılmıştır. Bu sandıklar elde ettikleri kârın 2/3’sini buldukları yerin okul, köprü, yol gibi ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için kullanmıştır. Sonraki yıllarda sandıkların işleyişinde birtakım bozulmalar yaşanınca 1883 tarihinde sandıklar merkeze bağlanarak “Menafî Sandıkları” kurulmuştur. Merkezin doğrudan denetimine tabi olan sandıklarda dönemin modern usulleri uygulanmış, modern muhasebe ve kayıt işlemleri yapılmıştır. Ancak bu da yeterli gelmeyince 15 Ağustos 1888 tarihinde tamamen modern esaslara bağlı olarak Ziraat Bankası resmi olarak Menafî Sandıklarının yerini almıştır (Ziraat Bankası, t.b.).

Mithat Paşa Memleket Sandıklarını kurarken, sandıkların kuruluş gerekçesini şu cümlelerle özetlemiştir, “Çiftçilerin muhtaç oldukları borçlanmalar için mecburen tefecilere başvurmakta olduklarından dolayı ağır ve fahiş faizlerle ziraat sahipleri borçlu olarak ürünlerinin karşılığını göremediklerinden ve memlekette Avrupa gibi hafif ve orta düzeyde faiz ile akçe ödünç vermek için bankalar kurulmasını sağlayacak derecede henüz yetenek oluşmadığından buna bir çare bulunması...” (İloğlu, 1964: 93). Bu cümleden ve Bankanın gelecekte “Ziraat” ismini de almasından anlaşıldığı üzere Bankanın kurulma gayesi çiftçilerin menfaatlerini korumaktır. Çünkü her ne kadar Avrupa’da Sanayi Devrimi gerçekleşmiş olsa da Osmanlı Devleti halen bir tarım devletidir ve 1915 yılında bile Osmanlı Devleti’nin bugünkü Türkiye sınırları içerisinde faaliyet gösteren fabrika sayısı 40’ı aşmamıştır (Wallerstein, 1979: 389).

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan çiftçilere yönelik bir banka kurma ihtiyacının temelini, çiftçilerin özellikle ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde tefecilerden borç almaları ve tefecilerin koymuş oldukları yüksek oranlardaki faiz sebebiyle çiftçilerin borçlarını ödeyemeyip ellerindeki tarlaları, hayvanları veya tarlalardan elde ettikleri ürünleri bu kişilere satmaları gibi durumların yaşanmasıdır (Kazancı, 2010: 112).

Ziraat Bankası’nın kârları ile 1889-1913 yılları arasında Halkalı, Bursa ve Selanik’te 3 adet ziraat mektebi açılmıştır. İlk ziraat mektebi Osmanlı Devleti’nde 1847 yılında açılmış, öğretmen kadrosu özenle seçilmiş ve müfredat genişbir şekilde belirlenmiş olsa da ömrü çok uzun olmamış ve 1851 yılında mektebinin kuruluş amaçlarının

gerçekleşmediği bahane edilip kapatılmıştır (Yıldırım, 2008: 236). Yeni açılan ziraat mektepleri günümüz üniversite düzeyinde eğitim veren kurumlar olarak kurulmuştur. Mekteplere genellikle numune çiftlikleri yani öğrencilerin teorik bilgilerini uygulamaya koyabileceği çiftlikler eşlik etmiştir. Okulun mezunları çiftçiliğin yanı sıra memurluk ya da öğretmenlik de yapabilmekteydi (Sarıkaya, 2017: 26-27). Ziraat mekteplerinin kuruluş amacı şüphesiz ülke içerisindeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerini profesyonel bir zemine oturtmak ve yetişen öğrencilerin öğrendiği bilgileri kırsalda uygulayarak buralardaki çiftçilere önyak olmasıdır. Ziraat mektepleri fikri oldukça fazla yarar göstermiş olmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin sürüklendiği Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı ve nihayetinde I. Dünya Savaşı ortamında bu mekteplerden amaçlananın biraz gerisinde sonuçlar elde edilmiştir. Ancak açılan ziraat mekteplerinin önemli bir kısmı Cumhuriyet'e miras kalmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonominin şekillenmesinde önemli roller oynamıştır (Sarıkaya, 2017: 31).

Ziraat Bankası'nın Osmanlı Devleti'nin son döneminde bu alanda yapmış olduğu diğer önemli faaliyetler ise şunlardır:

- Kuraklık yaşanması sebebiyle İzmit'teki göçmen vatandaşların ve halkın tahıl ihtiyaçları krediler ile sağlanmıştır.
- Kosova'da kuraklık yaşanması sebebiyle ihtiyaç sahiplerine kredi kolaylığı getirilmiştir.
- Çiftçilere tarım araç ve gereçlerinin uygun fiyatlarla satımı sağlanmış ve tohum dağıtımını uygulamaları gerçekleştirilmiştir.
- Avrupa'dan tarım aleti alımı ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Ziraat Bankası, 2013: 4).

2.2.4.4. Osmanlı Devleti Tarım Bakanlığı

Osmanlı Devleti'nde bakanlıkların oluşturulması bir düzen çerçevesinde değil zamana yayılan bir süreçte ortaya çıkmıştır. 1826 tarihinde Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti (Vakıflar Bakanlığı), 1837 tarihinde Dâhiliye (İçişleri) ve Hariciye (Dışişleri) Nezâreti, 1857 yılında Maarif-i Umumiye (Eğitim) Nezâreti gibi bakanlıklar oluşturulmuştur (Akyıldız, 2004: 53; Halaçoğlu, 1991: 28).

Osmanlı Devleti bakanlık tipi örgütlenmeyi tarım alanında da gerçekleştirmiştir. 1846 tarihinde “Ziraat Nezâreti”nin kurulmuş olması o dönem için oldukça önem arz eden bir gelişmedir. Tarım Nezâreti kurulmadan önce bu alanda bir bürokrasi oluşturma çabası karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti tarım alanında uzman bürokratlar yetiştirme işine girişmiş ve çeşitli oluşumların altında bu insanları bir araya getirmiştir. Bu oluşumlara Hariciye Nezâreti bünyesinde kurulan “Ziraat ve Sanayi Meclisi” örnek gösterilebilir. Kurulduktan sonra ismi Meclis-i Umûr-ı Nâfia olarak değiştirilip 1839 tarihinde Ticaret Nezâretine bağlanmıştır. 1841 yılında kapatılan bu meclis her ne kadar amacını gerçekleştirememiş olsa da ziraat mekteplerinin kurulması için önemli girişimlerde bulunmuştur. 1843 tarihinde ise Maliye Nezâreti bünyesinde “Ziraat Meclisi” kurulmuştur. Meclis daha sonra Ticaret Nezâreti’ne dahil olmuştur. Ziraat Meclisi’nin görevleri kısaca dış ticari dengeleri sağlamak, tarımsal üretimi artırmak, refah seviyesini artırıcı araştırma faaliyetleri gerçekleştirip önerilerde bulunmak şeklinde sıralanabilir. Ziraat müdürleri çeşitli eyalet ve sancaklarda görev almışlar ve buralardaki tarımsal kapasiteler doğrultusunda ekonomik gelişmeyi sağlayacak araştırmalar gerçekleştirip, önerilerini Ziraat Meclisi’ne iletmışlerdir. 1846 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti’nde tarımsal alanda bürokratik altyapının oluştuğu anlaşılmış olacak ki tarım faaliyetleri bir bakanlık çatısı altında toplanmıştır. Ziraat Nezâreti farklı birimlere dağılmış olan tarım ve hayvancılık faaliyetlerini tek noktada birleştirmeye çalışmış ancak istikrarlı bir yapıdan uzak kalmıştır. Öyle ki kurulduktan 4 ay sonra Ticaret Nezâreti ile birleştirilmiştir (Çeşme, 2014: 40-41). Daha sonra genellikle ticaret, orman, maden bakanlıkları ile beraber örgütlenmiş ve 1846 yılından 1908 yılına değin 7 kez isim değişikliği ve 44 kez nazır (bakan) değişikliği yaşamıştır. 1889 tarihinde Ziraat Bankası, Ticaret ve Ziraat Nezâreti’ne bağlanmıştır (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2004: 34).

Osmanlı’nın son döneminde tarım ile ilgili birkaç istatistiki veri paylaşmak gerekirse 1908-1914 yılları arasında tarımsal üretiminin %13-14’ünün ihraç edildiği görülmektedir. Bu dönemde tarımsal üretim milli gelirin %65’lik bir kısmına karşılık gelmekteydi. Tarımsal üretimin %80’i bitkisel ve %20’si ise hayvansaldı. I. Dünya Savaşı döneminde hem bitkisel hem hayvansal üretim yaklaşık %50 oranında düşmüş ve Osmanlı Devleti sadece savaşta değil ekonomide de ağır bir bedel ödemiştir (Pamuk, 1994: 97; Boratav, 1990: 24).

Osmanlı Devleti'nde tarım ve tarıma devletin desteği kısaca şu şekilde özetlenebilir; Osmanlı Devleti bir tarım devletidir. Kuruluşundan yıkılışına kadar ekonomik anlamda en fazla girdi elde ettiği unsur tarım alanında gerçekleşmiştir. Tarımın çıktıları tarımsal ürün, askeri gücün oluşturulması, ticaret ve son zamanlara doğru ise sanayiye ham madde sağlama şeklinde gelişme göstermiştir. Ancak 17. ve 18. yüzyıl sonrası dünyada ve özellikle Avrupa'da yaşanan ekonomik gelişmeler Osmanlı'nın duraklama dönemine girmesiyle sonuçlanmıştır. Bu duraklama yalnızca askeri ve idari alanlarda değil toprak düzeni anlamında da yaşanmıştır. İltizam ve tımar sistemi bozulmuş ve Avrupa'daki derebeyleri benzeri bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti yapacağı ıslahat hareketleri ile bozulan düzeni yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Toprağın kullanımını uzman ellere bırakmak adına bu alanda okullar açıp insanlar yetiştirmeye, krediler vererek köylünün toprağını tefecilere kaptırmasına engel olmaya, dağılık tarım bürokrasisini bir bakanlık adı altında toplamaya çalışmış; ancak ne yazık ki özellikle savaşlarla geçen son yüzyılında bunu tam anlamıyla gerçekleştirmekten uzak kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin başlangıç dönemine bakılacak olursa, Türkiye Cumhuriyeti'nin, pek çok kurumunun ve geleneğinin Osmanlı Devleti'nden miras aldığını görmekteyiz. Tarımsal yapı ve geleneği de bundan istisna olmamıştır.

2.2.4.5. 19. Yüzyılın Sonlarında ve 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Tarım Destekleri

Devlet desteklerinin de devreye girmesi ile birlikte 1888-1911 yılları arasında Anadolu'da önemli tarım ürünlerinin (tahıl, tütün, incir, fındık, ipek kozası ve pamuk) rekoltesi artmıştır. Bu artışlarda şüphesiz tarımsal destekler yanında artan ulaşım imkânları ve tarımda kısmi makineleşme de etkili olmuştur (Baskıcı, 2003: 33).

Osmanlı'da devletin tarımsal gelişmeye yönelik destekleri yalnızca bankacılık alanında kalmamıştır. 1882 tarihinde tarımsal araç gereç ithaline gümrük muafiyeti getirilmiştir. Bu durumdan genellikle zengin toprak beyleri ve yabancı toprak sahipleri yararlanmış olsa da tarımda makineleşmenin temellerinin atılması noktasında oldukça büyük bir adım olmuştur. Devletin bir başka rolü de çeşitli vilayetlerde model çiftlikler açarak yapay gübreleri, ıslah edilmiş tohum çeşitlerini, verimliliği artırıcı teknikleri tarım uzmanlarının

gözetiminde uygulamasıdır. Bu yenilikler çiftçilere gösterilerek yeniliklere ve özellikle tarımda makineleşmeye önyargı ile bakan çiftçilerin tutumunda değişiklikler yaratılmaya çalışılmıştır (Baskıcı, 2003: 39-41).

Bankacılık, tarımsal araç desteği ve model çiftlikler haricinde devletin pek çok alanda tarıma doğrudan ya da dolaylı desteği olmuştur. Bunlar arasında demiryollarının güzergâh ve uzunluğunun artırılması, diğer ülkelerle gerçekleştirilen ticaret antlaşmaları veya kanuni düzenlemeler gerçekleştirerek tarımsal üretimin gerçekleşmesi esnasında yaşanan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak ve uygulanacak ceazi yaptırımlar gibi durumlar sayılabilir.⁷

19. yüzyılda yaşanan tarım teşvikleri yalnızca bundan ibaret değildi. Osmanlı Devleti bu dönemde devlete ait tarım tekellerini kaldırmış, tarım ürünlerinin ticaretinde serbesti sağlamış, birtakım vergi muafiyetleri gerçekleştirmiş, verimli tohum ithaline yönelik adımlar atmış, modern tarım yöntemlerinin kullanılmasına yönelik özendirici çalışmalar gerçekleştirmiş, çeşitli uluslararası sergilere (örneğin 1851 ve 1862 tarihli Londra Sergileri, 1855 tarihli Fransa Sergisi) katılıp, buralarda başarıyla yarışmıştır (Keleş, 2008: 37). Osmanlı Devleti sadece sergilere katılmakla kalmamış bizzat sergiler de açarak yabancıları topraklarına davet etmiş, yatırım fırsatlarının gerçekleşmesini de sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Osmanlı topraklarının dört bir tarafından gönderilen ve 1863 yılında İstanbul'da düzenlenen sergide tarım ve orman ürünleri ile kullanılan tarım makineleri sergilenmiştir. Osmanlı'da tarım makineleri sergilenmiştir. (Keleş, 2008: 57).

⁷ Örneğin kısa adıyla Mecelle olarak bilinen Osmanlı Devleti'nin ilk özel hukuk kodeksi olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye 16 kitap ve 1851 maddeden oluşmaktaydı. 1868-1876 tarihleri arasında Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığını yaptığı bir heyet tarafından derlenen bu kanun metninin Büyü isimli kitabı ile tarım alanında birtakım düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tarım ürünlerinin satılması, hayvanların satılması kiralınması, arazi ve hayvan üzerindeki ortaklık ilişkilerinin durumu, alacak-borç ilişkileri, anlaşmazlıklar ve sorumluluklar gibi pek çok durum bu kanun metni ile düzenlenmiştir. Bunun yanında 1858 tarihli 132 maddeden oluşan Kanunname-i Arazi bir diğer önemli düzenlemedir. Bu düzenlemede Osmanlı Devleti'ndeki arazi türleri ve bu araziler üzerindeki tasarrufların nasıl gerçekleşeceği ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır (Yazan, 2018: 306-307). Fransız Ceza Kanunu ile yerli ceza hukukunun bir karması olan 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda da tarımsal faaliyetlere atıflar yer almıştır. Tarım ürünleri, tarımla ilgili aletler ve hayvanların çalınması gibi durumlarda uygulanacak ceza ile arazinin ve su kaynaklarının tahrip edilmesi halinde kişiye verilecek ceza bu kanun ile düzenlenmiştir (Aydın, 1993: 482).

2.2.5. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Tarım Faaliyetleri

2.2.5.1. Kurulma Sürecinden II. Dünya Savaşı Sonrasına Kadar Tarım Faaliyetleri

Kurulma sürecinde tarımın önemi daha da artmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne ekonomik olarak önemli bir varlık kalmamış, aksine Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin borçları üzerine inşa edilmiştir. Bu sebeple milli bir ekonominin inşa edilmesi devletin önceliği haline gelmiştir. Atatürk, Cumhuriyet ilan edilmeden bu konuda önemli bir beyanat vermiştir. Atatürk; "Milli ekonominin temeli ziraattır. Kılıç ve saban, bu iki fatihten birincisi ikincisine mağlup oldu. Çiftçi ve çoban bu millet için temel unsurdur. Türkiye'nin asıl sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan çiftçidir. Eğer milletimizin ekseriyeti azamisi çiftçi olmasaydı bugün dünya yüzünde bulunmayacaktık" şeklindeki ifadesi ile ülkenin temel ekonomik dayanağının ne olacağını belirtmiştir (Dernek, 2006: 3).

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım alanında yapılan önemli birtakım icraatları sıralamak gerekirse;

- 1925 yılında aşar vergisi kaldırılmış, toprakta özel mülkiyet kabul edilmiş ve ayrıca vakıf arazileri de hazineye ve birtakım zengin kimselere dağıtılmıştır.
- 1923-1938 yılları arasında topraksız köylüye 3,7 milyon dekar arazi verilmiştir.
- Meralar tarıma açılmıştır.
- Reji idaresinin kaldırılmasıyla tütün tarımı ve ticareti serbest bırakılmıştır.
- Hammaddesi yurt içerisinde üretilen tarım ürünlerinden oluşan sanayi kollarının kurulmasına çeşitli destekler verilmiştir.
- Hayvanların bulaşıcı hastalıklara karşı aşılınmaları ve ıslahı konusunda çeşitli önlemler alınmıştır.
- Makineli tarım teşvikleri yapılmış ve Cumhuriyet'in ilk 4 yılında 2000 adet traktör alınmıştır. 1923-1938 yılları arasında çiftçiye pulluk dağıtımı gerçekleştirilmiştir (Kaştan, 2012: 1774).
- Ziraat Bankası çiftçilere daha uygun fiyatla kredi vermeye başlamıştır.
- Demiryolları vasıtasıyla ürünlerin taşınması kolaylaştırılmıştır.

- Çeşitli kurslar ve eğitimler ile çiftçiler bilinçlendirilmeye çalışılmıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016: 37)

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecinde ilk olarak 17 Şubat 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar uygulamaya geçirilmeye çalışılmıştır. Örneğin hammaddesi yurt içinde bulunan sanayi tesisleri açmak, özel sektörü desteklemek, demiryolları açmak, köylülere tarım alanında ücretsiz dergiler dağıtmak, tarım alanında eğitim veren okullar açmak ve aşar vergisini kaldırıp yerine modern bir vergi tesis etmek bu dönemde gerçekleştirilen başlıca faaliyetlerdir (İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2004: 5-25). Aşar vergisi çiftçiyi üretimden caydırıcı bir rol üstlenmekteydi. 17 Şubat 1925 tarihine gelindiğinde "Aşarın İlgası ile Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanun" ile aşar vergisi kaldırılmıştır. Böylelikle çiftçi çok büyük bir yükten kurtulmuştur. Bir diğer önemli gelişme ise 1926 yılında miri toprak sisteminin kaldırılmasıdır. Aşar vergisi miri toprak sisteminin bir sonucuydu. Çünkü çiftçi toprağın sahibi değil yalnızca kiracısı olarak üretim yapmaktaydı ve ürettiğinin bir kısmını da kira bedeli olarak devlete vermekteydi. Miri toprak sisteminin kaldırılması ve Medeni Kanun'un da kabulü ile birlikte artık çiftçi tam anlamıyla toprağın sahibi haline gelmiştir (Topuz, 2007: 380). Aşarın kaldırılmasıyla yerine Mahsulat-ı Arziyye Vergisi isimli bir vergi konulmuştur. Aşarda önceleri üretimin %10'u ve Tanzimat sonrası %12,5'unun vergi olarak alınması uygulaması yerine bu yeni vergi ile "iskele ve istasyonlara 60 km öteye kadar taşınan ve öşre tabi olan un, bulgur, yaş sebze ve meyvelerden fiyatının %10'u olarak vergi alınmaya başlanmıştır (Aydın, 2017: 4; Kırkpınar, 1992: 118).

1923-1931 yılları arasında tarım ürünlerinin fiyatlarında bölgesel farklılıkları ortadan kaldıracak olan zahire ve hububat borsaları kurulmuştur. Zahire ve hububat borsalarının gerekçesi olarak da bir bölgeden başka bir bölgeye tarımsal ürün taşıyan tüccarın gittiği bölgede fiyatı bilmemesinden ötürü mağdur olması gösterilmiştir (Gülsoy, 2014: 112). Örneğin 19 Ekim 1924 tarihinde İstanbul Ticaret Odası'na bağlı olarak kurulan Ticaret ve Zahire (depolanan tahıl) Borsası ismiyle kurulan borsalar sayesinde tarım fiyatlarında istikrar meydana gelmiş ve yüksek oranlı oynamalar ve fiyat farklılıkları yaşanmamıştır (Gülsoy, 2014: 115).

Yaşanan gelişmeler neticesinde 1923-1929 yılları arasında tarım alanında %27'lik bir büyüme meydana gelmiştir (Dernek, 2006: 3). Bu dönemden sonra ise dünya genelinde

yaşanan 1929 Büyük Ekonomik Buhranı neticesinde Türk Hükümeti, ekonomi politikalarında revizyona gitmek durumunda kalmış devletçilik politikasını benimseyerek ekonomideki payını daha da artırmıştır. Ekonomik kriz döneminde Türk tarımına kısaca göz atmak gerekirse,

- 1929-1933 yılları arasında tarım ürünlerinin fiyatlarında %60-70’lik bir düşüş yaşanmıştır.
- Gerek Ziraat Bankası’na gerek diğer kredi verenlere borcunu ödeyemeyen çiftçi tefeciye başvurmak durumunda kalmıştır.
- İstanbul Borsası’nda buğday fiyatları 1932’de 1925’e göre %67 düşmüştür. Bu oran New York Borsası için %13,5 olmuştur.
- 1930’da 2000’e yükselen traktör sayısı peyderpey yarı yarıya düşmüştür. Bu düşüşün en büyük sebebi ise yedek parçası bulunamayan traktörlerin kullanılamaz duruma gelmesidir.
- Türk Lirası’nın değeri düşmüş, tarımsal üretim hacmi azalmış ve ayrıca Osmanlı Devleti’nden kalan borçların ödenmeye başlanması da kriz dönemine denk gelmiştir (Metintaş ve Kayıran, 2016: 40-45). Tüm bu faktörler bir araya gelince ekonomik kriz oldukça derin bir etki bırakmıştır.

Ekonomik krize karşı çeşitli önlemler de alınmıştır. Bunlardan en önemlisi bilindiği üzere Hükümetin ekonomi politikasını değiştirerek devletçiliği benimsemesidir. Bunun yanında halkı bilinçlendirerek krize karşı daha etkili mücadele etmesini sağlamak için 14 Aralık 1929 tarihinde “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kurulmuştur. Yapılan araştırmalar sonucu krizin ana sebebinin dış ticaret açığının büyümesi olduğu belirlenmiştir. Bunu çözümlen yolunu ise yerli üretimi desteklemek ve ithalatı kısmak olarak görülmüştür. Bunu gerçekleştirebilmek için halk ile Hükümet arasında bir köprü görevi görmesi amacıyla kurulan “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” yerli üretimi ve yerli malının kullanımını teşvik etmek için yurt dışında çalışmalara başlamıştır (Metintaş ve Kayıran, 2016: 47-78). Buna ek olarak 1930 tarihinde Merkez Bankası kurulmuş, 1934 tarihinde Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konulmuştur. 1935 tarihinde ise İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlıklarına başlanmıştır (Ezer, 2010: 433). 1930 tarihinde “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Çay, kahve,

şeker gibi ürünlerin ithalatı devlet tekeline alınmıştır. İhracat yapabilmek için Ticaret Bakanlığı'ndan ruhsat alınması şartı getirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2008: 38).

1930 sonrası gerek ekonomik krizin etkilerini hafifletmek gerekse Cumhuriyet kurulduğundan beri arzulanan ülke idealine kavuşmak için çalışmalara hız verilmiştir. 1930 tarihinde Ankara'da Yüksek Ziraat Mektebi kurulmuş ve 1933 tarihinde üniversite düzeyinde eğitim veren Yüksek Ziraat Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. 1931 tarihinde Eskişehir'de kuru tarım deneme çiftlikleri kurulmuştur. Bunun yanında çeşitli deneme çiftliklerinde karşılaştırmalar yapılarak en uygun tarım yöntemleri belirlenmeye çalışılmıştır. 1 Ocak 1938 tarihinde devlet tarafından ülkenin çeşitli yerlerine kurulmuş çiftlikleri işletmek için "Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu" kurulmuştur. 1932 tarihinde "Buğday Koruma Kanunu" çıkarılmıştır. 24 Haziran 1938 tarihinde ise uzun yıllar önemli bir kurum olarak hizmet verecek olan "Toprak Mahsulleri Ofisi" (TMO) açılmıştır. TMO vasıtasıyla Türkiye'de hububat üretiminin yeterli olmadığı veya hiç olmadığı yerlerde hububat sevkiyatı gerçekleşmiştir. TMO'nun faaliyete geçmesiyle aynı zamanda fiyatlarda da istikrar sağlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 2008: 384).

II. Dünya Savaşı yıllarına göz atılacak olursa, tüm dünya ile eş zamanlı olarak Türkiye'de de ekonomik anlamda sıkıntılar yaşandığını görmekteyiz. Bunun tarıma yansımaları ise artık tam anlamıyla içe dönük bir üretimin başlaması olmuştur. Her an savaşa hazır tutulması gereken bir ordu ve bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanması durumu tarım stokunun ve mevcut tarımsal üretimin büyük oranda buraya kaymasına sebep olmuştur. Bir diğer durum ise askerlerin çoğunun kırsal kesimden gelmesi yani çiftçilik ile iştiğal olması sebebiyle tarlaların boş kalması ya da tarımsal üretimde çalışacak insan gücünün azalması sorunudur (Şener, 2004: 76). Bunun yanında ihracat azalmış, sanayi sektörü savaş sanayiine kaymış, gelecek kaygısı yüzünden insanlar hem para hem ürün stoku yapmaya başlamış, üretim tüm ülke sathında düşmüş ve netice olarak ülke ekonomisinin belkemiği olan tarıma destek vermek hâsıl olmuştur. Alınan en önemli önlemler "Milli Korunma Kanunu", "Toprak Mahsulleri Vergisi" ve "Varlık Vergisi" uygulamalarıdır. 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilen Milli Korunma Kanunu ile olağanüstü hallerde hükümete neredeyse sınırsız olarak nitelenebilecek yetkiler verilmiştir. Hükümet birtakım sanayi ve fabrikalarda üretimi yönlendirebilir, ürünleri veya fabrikayı kendi belirlediği kâr payı ile satın alabilirdi. İhracat ve ithalata kısıtlar getirilebilir, ücreti mukabilinde mühendisler ve çeşitli teknik elemanlar hükümetin belirlediği yerlerde

zorunlu olarak çalıştırılabilirdi. Ancak bu kişilerin görev yerlerini terk etmeleri de yasaktı. Kanunda sonradan yapılan değişiklikler ile tarımsal üretim de Kanuna dâhil edilmiştir. Çiftçilere tohum desteği verilmiştir. Belediyelerin belirlemiş olduğu satış fiyatı dışında fiyattan satış yapanlar ile stokçuluk yapanlara ağır cezalar verilmesi öngörülmüştür (Öztürk, 2013: 141). Ancak uygulamada yaşanan eksiklikler ve memurların keyfi davranışları neticesinde Kanunun etkileri olumsuz yönde yansımıştır. Küçük çiftçiler tohumluk hariç ürünlerini çok düşük fiyatlardan TMO'ya satmak durumunda kalmıştır. Büyük yatırımcılar ise birikimlerini artırmayı başarmışlardır. Stokçuluk uygulamaları ve karaborsacılık engellenememiş aksine artış göstermiştir (Öztürk, 2013: 143).

Özellikle başta azınlıklara etkileri olmak üzere çok tartışmalı bir vergi olan Varlık Vergisi'nin çıkarılmasında ise Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun etkisi oldukça büyük olmuştur. Saraçoğlu TBMM'de yaptığı konuşmada tüketim mallarında yaşanan fiyat artışlarına, insanların yoksullaştığına fakat birtakım kimselerin ise olağanüstü zenginleştiğine değinmiş ve 1,8 milyon ihtiyaç sahibine devletin yardımcı olacağını, kumaş, hububat, pirinç ve bulgur gibi birtakım ürünlerde yaşanan sıkıntı sebebiyle ekonominin düzelmesi için bir defaya mahsus "Varlık Vergisi" alınması gerektiğini belirtmiştir (Yalçın, 2012: 323). Bu verginin sosyal ve ekonomik ve hatta siyasal etkileri daima tartışma konusu olmuştur.

2.2.5.2. Demokrat Parti Döneminde Tarım Faaliyetleri

2. Dünya Savaşı sonrasında ise en dikkat çekici durum Türkiye'nin batı ittifakına yaklaşması olmuştur. Sovyetlerin Kars ve Ardahan ile Boğazlara yönelik talepleri Türkiye'nin batı bloğuna yaklaşmasına sebep olmuştur. ABD ile gelişen ilişkiler neticesinde ilk olarak 1947'de askeri nitelikli bir yardım olan Truman Doktrini hayata geçirilmiş ve ardından 1948 yılında Marshall Planı uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde tarımın seyri büyük oranda Marshall Planı'na göre şekillenmiştir. Türkiye sanayileşmeye çalışan bir tarım ülkesi görünümündeydi. Ancak o dönem Harold Hilts, Max Weston Thornburg ve Barker gibi ABD'li uzmanlar tarafından ortaya konulan pek çok rapor Türkiye'nin tarım üretimine devam etmesi yönünde olmuştur (Şahin, 2014: 78-83). Nitekim Marshall yardımlarının %60'lık bir kısmı da uzmanların görüşlerine paralel

olarak tarım sektöründe kullanılmıştır. Başlarda tarım faaliyetlerinde önemli atılımlar yaşansa da yardımlar ile alınan tarım aletlerinin bakım masrafları uzun vadede önemli bir harcama kalemi haline gelmiştir (Ertem, 2009: 395).

Demokrat Partili yıllara geçmeden önce Demokrat Parti'nin oluşum ve iktidara geçiş sürecinden kısaca bahsedilmesi faydalı olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik toprak talebi ve boğazlara yönelik birtakım istekleri Türkiye'nin batı ittifakına yaklaşmasına sebep olmuştur. Batı ittifakına dahil olmanın ön koşulları arasında da çoğulculuğu esas alan bir siyasal sistem yani çok partili siyasal sistem yer almaktadır. Liberalleşmeye başlayan Türkiye Cumhuriyeti'nde bu anlamda ilk muhalefet partisi iş adamı Nuri Demirağ tarafından 5 Eylül 1945 tarihinde kurulan Milli Kalkınma Partisi olmuştur. Ancak bu parti gerekli desteği bulamamıştır (Özdemir, 2014: 193). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde CHP'nin "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı"na karşı çıkan milletvekilleri rahatsızlıklarını dile getirmiş ve bütçe görüşmelerinde ret oyu vererek ilk muhalefet hareketlerini başlatmışlardır. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes 7 Haziran 1945'te meclise, kimileri tarafından muhtıra olarak adlandırılan bir önerge vermişlerdir. Bu önergeye göre siyasal baskılar azaltılması, anayasa gösterilen hak ve özgürlüklerin uygulanması, çok partili hayata geçilmesi, Hükümetin Meclis tarafından denetlenmesi gibi öneriler yer almıştır. Bu görüşler her ne kadar CHP'nin tepkisini çekse de sonrasında bu düşüncelere ılımlı yaklaşılmıştır. Ancak 4 milletvekilinin muhalif tavrını sürdürmesi gazetelerde mevcut sistem aleyhine yazılar yazmaları sebebiyle Adnan Menderes ve Fuat Köprülü CHP'den ihraç edilmiştir. Refik Koraltan da sonrasında partiden ihraç edildikten sonra Celal Bayar da bu duruma tepki göstererek İzmir Milletvekilliği'nden istifa etmiştir. Bu dört isim 1945'te CHP ile yollarını ayırmalarından sonra 7 Ocak 1946'da Celal Bayar önderliğinde Demokrat Partiyi (DP) kurmuştur (Şahin ve Tunç, 2016: 33-34).

1947 yılında yapılması gereken genel seçimler CHP tarafından muhalefetin itirazlarına rağmen 21 Temmuz 1946 tarihine alınmıştır. DP kadrosunda seçimi protesto etme konusunda çeşitli itirazlar yaşanmış ve nihayetinde seçime girme kararı alınmıştır. Yoğun bir miting ve Türkiye gezisi sonrası 21 Temmuz günü açık oy, gizli sayım ilkesine göre yapılan seçimlerde 465 sandalyenin 395'ini CHP, 66'sını DP ve 4'ünü ise bağımsız

adaylar kazanmıştır. Bugün dahi tartışılan seçimler için, seçim memurlarının seçmenleri yönlendirmeye çalıştığı, oyların yanlış sayıldığı gibi birtakım iddialar söz konusudur (Şahin ve Tunç, 2016: 47-48). Seçimin oldukça tartışmalı bir ortamda gerçekleşmesi iki partinin de meclis faaliyetlerini gerçekleştirirken birbirlerine karşı oldukça sert bir tutum takınmasına sebep olmuştur. Öyle ki DP, 1. Kongresi'ni gerçekleştirirken toplantı salonu bulamamıştır. Yaptırdıkları otel rezervasyonları iptal edilmiştir. Parti mensuplarına yönelik ithamlar ve suçlamalarda hem mecliste hem de basın yayın yoluyla her iki parti tarafından da devam etmiştir (Şahin ve Tunç, 2016: 56). Gerilimli siyasi atmosferde demokratikleşme adın CHP'den bazı talepleri olan DP'nin özellikle siyasi sisteme yönelik taleplerinin bir kısmı ise liberalleşen Türkiye imajı çerçevesinde kabul edilmiştir. Bu doğrultuda DP'nin en büyük kazanımı gizli oy, açık sayım ilkesinin bir sonraki seçimlerde uygulanması olmuştur. 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde, DP oyların %53,3'ünü alarak 401 sandalye, CHP ise oyların %39,9'unu alarak 69 sandalye kazanmıştır. Millet Partisi aldığı %3,1 oy ile 1 milletvekilliği kazanırken 9 bağımsız milletvekili de meclise girmeyi başarmıştır. DP 1954 seçiminde; %56,61, 1957 seçimlerinde ise; %47,70 oy almış ve mecliste temsil oranı 1950 seçimlerinde %83, 1954 ve 1957 seçimlerinde ise %92 olmuştur (Keskin, 2012: 111).

CHP'nin kentli ve zengin nüfusa yönelik çalışmaları ağırlık kazanmışken DP ise kırsal kesime ve köylüye ağırlık vermiş oyların çoğunu da yine kırsal kesimden almıştır. Makineli tarımın da teşvik edilmesiyle ekilebilir alanların oranı %60 artmıştır. Sanayideki %9,2'lik büyüme hızına karşılık tarımın ortalama büyüme hızı %13,2'yi bulmuştur. Tarım sektörünün milli gelir içindeki payı 1946–1947 yıllarında ortalama olarak %43,6 iken bu oran 1952-1953'de %44,7'ye çıkmıştır (Keskin, 2012: 113). Tarımda yaşanan gelişmeler Demokrat Parti'ye olan desteği kırsal kesimlerde artırırken makineleşmenin bir sonucu olarak da kırsal nüfus kentlere göç etmeye başlamıştır.

Demokrat Parti zaman içerisinde muhalefetken eleştirdiği noktaya kendisi gelmeye başlamış ve her ne kadar mecliste sandalye sayısını korusa da aldığı oylar önemli ölçüde azalmıştır. Irak'ta yaşanan askeri darbenin bir benzerinin Türkiye'de de yaşanabileceği korkusuyla DP demokrasi ile bağdaşmayan tutumlar takınmaya başlamıştır. Parti üyelerinin laikliğe aykırı söylemleri, CHP'nin mallarına el koydurmaya yönelik girişimler, Vatan Cephesi'nin kurulması gibi durumlar, üniversitelerde yaşanan siyasi

baskılar DP'ye yönelik eleştirileri artırmıştır (Keskin, 2012: 116). Netice itibariyle 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbe ile DP iktidarı son bulmuştur.

1948-1952 yılları arasında Marshall Planı kapsamında ABD tarafından Türkiye'ye 194,9 milyon dolar hibe ve 140 milyon dolar ise kredi olmak üzere yardım gerçekleştirilmiştir. Yan desteklerle beraber bu rakam 352,3 milyon dolar olmuştur (Karaman ve Yavuz, 2016: 4). Marshall Planı'nın uygulandığı dönemde Türkiye'de traktör sayısı 1750'den 31415'e yükselmiştir (Karaman ve Yavuz, 2016: 6). Traktör ekipmanı ve biçerdöver gibi pek çok tarım aleti de sayı olarak bu dönemlerde artış göstermiştir (Karaman ve Yavuz, 2016: 7). GSMH'ye bakıldığında, 1952 yılında %31,2, 1956'da ise %57,6 oranında bir artış yaşanmıştır. Benzer bir durum Tarımsal GSMH'da da yaşanmıştır. Tarımsal GSMH 1952 yılında %25,7 ve 1956 yılında ise %35,6 oranında artmıştır (Karaman ve Yavuz, 2016: 10). Tarımsal büyüme 1954 yılı hariç olmak üzere Demokrat Parti Dönemi boyunca devam etmiştir. 1950 ve 1960 yılları arasında tarım, yıllık ortalama %6,2 büyümüştür (Sungur, 2016: 18).

2.2.5.3. 1960'lardan İtibaren Planlı Kalkınma Döneminde Tarım Faaliyetleri

1963'te Planlı Ekonomi Dönemi'ne girilmesiyle birlikte tarım da bu planlar dâhilinde ele alınmıştır. Örneğin 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963-1967) fiyat müdahaleleri olmaması gerektiği, bunun yerine üretim girdilerinin desteklenmesi gerektiği, tarımsal desteklemelerin yalnızca kooperatif üyesi üreticilere yönelik olması gerektiği hususlar yer almıştır. 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) tarım politikalarının sürekli olarak desteklenmesinin piyasada fiyatların yükselmesine sebep olduğu ve kaynakların israfına yol açtığı belirtilmiştir. Buna göre önlemlerin alınması gerektiği belirtilmiştir. 3. ve 4. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında da benzer konulara değinilmiş; ayrıca 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarımsal eğitim ve tarımsal örgütlenmenin önemine vurgu yapılmıştır. 1980'lerden itibaren liberal ekonomi politikalarına geçiş ile birlikte kalkınma planlarının önemi, içeriği ve etkileri değişim geçirmiştir. Her ne kadar 2000'li yıllardan itibaren ise Avrupa Birliği'nin tarım sektörü üzerine olan etkileri kalkınma planlarına da yansımıştır ve daha sistemli bir tarım politikası oluşturmaya yönelik adımlar atılmışsa da 2001-2005 yıllarını kapsayan (örneğin 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda) tarımda

rekabetçiliği ön plana çıkarma, çiftçi kayıt sistemi ve tarımsal bilgi sistemlerinin oluşturulması, kırsal kalkınma, tarım sektörü ve sanayi sektörünün entegrasyonu, tarım satış kooperatiflerinin bağımsızlığı, Tarım Çerçeve Kanunu'nun oluşturulması gibi hususlar yer almıştır (Yavuz, 2005: 47-48). Genel itibariyle 1960'lardan 1980'lere geçen süreçte ve hatta sonrasında Türkiye'de tarım anlamında önemli ilerlemeler olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Aksine köyden kente doğru yaşanan hızlı göç dalgaları tarım alanlarının boş kalmasına tarımsal üretimin genel olarak düşmesine sebebiyet vermiştir. Tablo 2.1'de görüleceği üzere tarımın GSMH'deki oranı her yıl azalmıştır.

Tablo 2.1: 1957-1983 Yılları Arası GSMH (Sabit Fiyatlarla) *

Yıllar	GSMH (Milyon TL)	Tarım (Milyon TL)	Tarımın GSMH'deki Oranı (%)
1957	62 994	23 736	37,67977903
1958	65 844	25 909	39,34906749
1959	68 521	25 985	37,92268064
1960	70 868	26 590	37,52046057
1961	72 285	25 300	35,00034585
1962	76 754	26 574	34,62229981
1963	84 188	29 39	34,90996342
1977	51 944 339	11 838 640	22,79101097
1978	52 582 170	12 155 103	23,11639668
1979	52 324 175	12 135 878	23,19363468
1980	50 869 915	12 287 950	24,15563305
1981	53 316 849	12 066 632	22,63193011
1982	54 963 215	12 463 165	22,67546576
1983	57 279 000	12 359 288	21,57734597

* 1948-1967 Dönemi 1968 fiyatları ile ve 1968-1995 Dönemi 1987 fiyatları ile hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK, 2012: 693-694.

1960'lardan 1980'lere kadar geçen süreçte ithal ikameci politikaların bir sonucu olarak Türkiye'de sanayi sektörüne yönelik tarımsal üretim artırılmıştır. Menderes döneminde başlayan tarımda makineleşme hareketleri devam etmiştir. 1950'lerden 1960'ların başına

kadar tarımda önemli bir ivme olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ancak sonraki süreçte, özellikle 1970'lerde yaşanan ekonomik krizler ve ulusüstü örgütlerin giderek iç ekonomik politikalara müdahil olması neticesinde tarıma yönelik devlet desteklerinde çeşitli sıkıntılar yaşanmaya başlanmış ve tarımsal büyüme oranları ciddi ivme kaybetmiştir.

Tablo 2.2: Planlı Dönemlerde GSMH Büyüme Oranları (% , 1987 sabit fiyatlarla)

Yıllar	GSMH		Tarım		Sanayi	
	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen
1963-1967	7	6,7	4,2	3,2	12,3	9,7
1968-1972	7	6,9	4,1	3,1	12	7,6
1973-1978	7,4	2,7	3,7	2,2	11,4	6,8
1979-1983	8	2,7	5,3	0,3	9,9	3,8
1984-1989	6,3	7,7	3,1	1	7,5	6,6
1990-1995	7	3,5	4,1	1,6	8,1	3,8
1996-2000	5,5-7,1	4,6	2,9-3,7	1,7	6-7,7	5,4
Ortalama	6,9	4,97	4	1,9	9,7	6,2

Kaynak: DPT, 1963-1996, (der. Yavuz, 2005: 48).

Yaşanan bu süreç 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Köyden kente göç devam etmiş, tarımsal politikalar gündemin dışında kalmıştır. 2001 yılında Dünya Bankası ile yapılan anlaşma ile Tarım Reformu Uygulama Projesi hayata geçirilmiştir. Projeye göre devlet, tarımsal KİT'leri özelleştirecek, tarımsal olarak doğrudan gelir desteği sağlayacak, fiyat ve girdi desteklerini ise kaldıracaktır. Projedeki esas amaç tarımsal desteklemelerin kamu kesiminde yarattığı baskıyı azaltmak ve böylelikle mali sorunları düzeltmek olarak öne sürülse de piyasalarda devletin rolünün özel sektöre kayması önemli değişikliklere sebebiyet vermiştir. Kimi tarım sektörleri ciddi anlamda küçülmüş ve üretici sayısı %90'a varan oranlarda azalmıştır. Örneğin tütün üreticilerinin sayısı 500 binlerden 60 binli rakamlara inmiştir. Proje yaklaşık 10 yıl kadar devam ettikten sonra uygulamadan kaldırılmıştır (Demirdöğen ve Olhan, 2017: 7-8).

Genel olarak bakıldığında 2000'li yıllar boyunca devletin tarım alanında önemli çalışmalarının olmadığı, yapılan projelerin ve teşviklerin düşük seviyede seyrettiği gübre ve mazot destekleri haricinde kayda değer gelişmelerin yaşanmadığı söylenebilir.

Tarım sektörü Cumhuriyet'in kuruluş aşamasından 1960'lara kadar geçen süreçte Türkiye'nin gelişmesinde başat aktör olarak yer almıştır. Ancak 1960'lardan sonra hizmet ve sanayi sektörünün payı hızlı bir yükselişe geçmiş tarımda ise rüzgâr tersine esmeye başlamıştır. Köyden kente göç hızlanmış tarım alanları boş kalmaya başlamış ve tarımsal üretimin GSMH'deki oranı giderek azalmıştır. 1980'lerden itibaren küreselleşmenin etkisi ile ulusüstü aktörler Türkiye ekonomisinde daha fazla rol almaya başlamıştır. Bu çerçevede tarımda kanunlaşma çalışmalarına girilmiş, çiftçiler kayıt altına alınmaya ve üretim daha merkezi hale getirilmeye çalışılmıştır. Tarım alanındaki son önemli değişiklik ise tez çalışmasının ilerleyen kısımlarına değinilecek olan 2012 tarihli ve 6360 Sayılı Kanun olmuştur.

1970'li yıllarda yaşanan petrol krizleri Türkiye'yi de etkilemiş ve yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde Türkiye IMF'den kredi alma yoluna gitmiştir. IMF'nin istikrar şartlarını kabul eden Türkiye 1980 Askeri Darbesinden sonra da 24 Ocak Kararlarını uygulamaya koyarak piyasada kamunun gücünü azaltma yoluna gitmiştir. Bu durumdan şüphesiz tarım sektörü de etkilenmiştir. Gübre fiyatları artırılmış, daha önce verilen çeşitli tarımsal destekler azaltılmış, tarımsal kredilerin kullanımı için gereken şartlar ağırlaştırılmış, tarımsal destek ve destekten yararlanan ürün sayısı yarı yarıya azaltılmıştır. Tarımda yaşanan bu durum 1990'larda da devam etmiştir. Dönemin başında tarımsal destekler tekrar artırılsa da Süt Enstitüsü Kurumu (SEK), Et Balık Kurumu gibi çeşitli tarımsal KİT'ler özelleştirilmiştir. Bu özelleştirmeler fiyat istikrarını olumsuz etkilemiş ve fiyatlarda dalgalanmalar yaşanmaya başlamıştır. 1995'te Dünya Ticaret Örgütü ile Tarım Anlaşması imzalanmış ve yerli üreticiyi korumaya yönelik uygulanan gümrük vergileri azaltılmıştır (Ören ve Eştürk, 2014: 195-196).

2.4.5.4. 1980 Sonrası Liberal Ekonomik Kalkınma Döneminde Tarım Faaliyetleri

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrası Türkiye'nin ekonomi modelinde radikal değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. 24 Ocak Kararları olarak anılan kararların da yürürlüğe girmesiyle liberal ekonomik model en yalın haliyle uygulanmaya konulmuştur.

Değişen ekonomik modelle birlikte Türkiye'nin üretim modelinde de birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. 1978 yılında ihracatın %67,4'ünü tarım sektörü

oluştururken bu oran kademeli olarak azalmaya başlamıştır. 1981’de %47,2 olan ihracattaki tarım oranı 1989’da %18,2’ye düşmüştür (Kabal, 2007: 40). Aynı rakamlar 1999 yılında %7,9’a kadar düşmüştür (Kabal, 2007: 48). Tarım sektörünün ihracatta ki azalışına karşın sanayi sektörünün payı artırılmaya çalışılmıştır. Ancak tarımda yaşanan bu keskin hareketlerin sonucu tarım sektörü için çok da olumlu olmamıştır. Nitekim kırsal alandan kentlere doğru yaşanan göçler de tarım sektörünü önemli ölçüde etkilemiştir (Tellan Öcal, 2008: 16).

Tarımsal ithalat oranları da artmaya başlamıştır. 1980’de ithalat ürünlerinde tarımın payı %0,6 iken, 2003 yılında gıda ve içecek dahil olmak üzere bu oran %11’e yükselmiştir. Oransal olarak bakıldığında tarımsal ithalatın 20 kata yakın arttığı görülebilmektedir (Yavuz, 2005: 9).

1980’ler sonrası yaşanan bir başka sorun ise tohum konusunda özel sektörün de devreye girmesi olmuştur. Önceki dönemlerde tohum üretimi ve dağıtımını kamunun görev alanında iken neoliberal politikaların uygulamaya geçtiği 1980’ler sonra tohum üretiminde rekabetçiliği sağlamak için özel sektörün bu alanda önü açılmıştır. Ayrıca tohum ithalatına yönelik birtakım kolaylıklar sağlanmıştır. Bu durum tarımsal ürün çeşitliliğinde artışa sebep olsa da özel sektör kârlı görmediği alanları boş bırakmıştır. Bu sebeple 1990 ve 2003 yılları arasında örneğin hibrit mısır üretimi yaklaşık %450 civarında artarken buğday üretimi yaklaşık %59 azalmıştır (Yavuz, 2005: 32-33).

Tarımsal büyüme rakamları da bu tarihlerden sonra giderek azalmaya başlamıştır. Özellikle 2000’li yıllara gelindiğinde, 1980’li ve 1990’lı yıllarda %10-17 arasında arasında değişen tarımda büyüme oranları 2 haneli rakamların altına inmeye başlamıştır. 2001 ve 2015 yılları arasında tarımda ortalama yıllık büyüme oranı %5,9 olarak gerçekleşmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 161).

Kısaca 1980’ler sonrası tarımda bir duraklama ve gerileme dönemi yaşandığı görülebilmektedir. Bunun başlıca sebebi de devletin ekonomik kalkınmada politika değişikliğine gitmesi ithal ikameci politikalar çerçevesinde sanayinin rolünü artırmaya çalışmasıdır. Çevre, doğa, iklim değişikliği gibi konuların gündeme geldiği 2007-2008 yıllarına kadar dünyada da benzer bir seyir gerçekleşmiştir. Bu tarihlerden sonra ise yeniden tarımsal üretime vurgu yapılmaya başlanmış özellikle bilimsel gelişmeler ve tarımsal üretim harmanlanarak yeni modeller ortaya konulmaya çalışılmıştır. Türkiye’de

ise 2014 yılı ve sonrasında belediye ve büyükşehir belediyelerinin benzer çalışmaları yapmaya başladıkları, bilimsel yöntemlerin ve akılcı tarım uygulamalarının yavaş yavaş uygulamaya konulduğu görülmektedir.

2.3. SON DÖNEMLERDE ARTAN BİR DEĞER OLARAK TOHUM

Ata tohumu diye tabir edilen tohumlar günümüze kadar doğal seçim yoluyla gelmiş tohumlardır. Bunun anlamı güçsüz tohumların elenerek en dayanıklı olanların günümüze kadar ulaşmasıdır. Örneğin bir bölgede bir bitki çeşidinin onlarcasından yalnızca bir iki tanesinin yaşanan kuraklıktan sağ çıktığı düşünüldüğünde bu bitki genetik olarak kuraklığa daha dayanıklı olduğu için tohumları vasıtasıyla bir sonraki nesil bitkiler de tıpkı o bitki gibi kuraklıktan sağ çıkabilecektir. Benzer şekilde, kokusu, şekli ya da başkaca özelliği sayesinde bazı böcek türlerinin istilasını daha rahat atlatabildiği için bu bitkinin sonraki nesli de bu böcek türünün işgaline karşı daha dayanıklı olacaktır. Bu yüzden şunu söylemek yanlış olmasa gerekir, yerel tohumlar gübrelemeye veya insanlar tarafından bir takviyeye ihtiyaç duymadan kendi kendilerine en iyiyi meydana getirebilir (Buğday-Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği, 2014: 1).

Endüstriyel ürünlerde genetiği değiştirilmiş tohum kullanımı daha yaygındır. Örneğin soya bitkisine bakıldığında bu oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. 2014 yılı verilerine göre soya ekim alanının %82'si genetiği değiştirilmiş tohumlardan oluşmuştur. Aynı yılki pamuk üretiminde ise genetiği değiştirilmiş tohumlar toplam pamuk üretiminin %68'ine karşılık gelmiştir. Mısır üretiminde bu oran %30, yağ üretiminde önemli yer tutan kanolada ise %25 olmuştur (Özcan Tukelman, 2017: 32).

Türkiye'de ise tüketici açısından en bilindik örneği domatestir. Özellikle ketçap, salça ve yemek sosu gibi onlarca farklı kullanım alanı olduğu için endüstri açısından oldukça önemlidir. Klasik halde domates yumuşak olması ve çabuk çürümesi sebebiyle hızlıca tüketilmek durumundadır. Ancak yapılan genetik çalışmalarda bitkinin yumuşaklık kazanmasında etkili olan etilen üretimi için gerekli genler baskılanarak domatese sert bir yapı kazandırılmıştır. Böylece domates daha sert ve raf ömrü daha uzun hale gelmiştir (Çelik ve Balık, 2007: 17). Ancak bu olumlu etkiler yalnızca endüstriyel alıcılar ve üreticiler açısından memnuniyet yaratmıştır. Nitekim bireysel tüketiciler açısından

olumsuz etkiler olumlu etkilerin önüne geçmiştir. Domatesteki sert elastik yapı ve lezzet anlamında yaşanan eksiklik tüketiciler açısından önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Bununla beraber tarım ürünlerinde ilaçlamayı azaltmak için ilaçların etken maddelerinin bitkide doğal olarak oluşmasını sağlayacak genetik değişiklikler de yapılmıştır. Örneğin Bt (*Bacillus thuringiensis*) Mısır olarak adlandırılan genetiği değiştirilmiş mısırdaki böcek öldürücü olan bt toksini bulunmaktadır. Normal şartlarda bt toksini spreyleme ile bitkiye verildiğinde doğada kısa sürede yıkıma uğramaktadır. Ancak genetik olarak bitkinin bu toksini üretmesi sağlandığında doğada yıkıma uğramamaktadır. Bu sebeple uzun vadede etkilerinin oldukça ciddi olacağı kaçınılmaz bir gerçektir. Genetiği değiştirilmiş mısır ile ilgili olarak sıçanlarda yapılan bir araştırmada ise böbrek ve karaciğer üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu saptanmıştır (Çelikkale, vd., t.b.: 4). Genetiği değiştirilmiş organizmalar hakkında çalışmalar yapan Doç. Dr. Şükran Şahin, gen nakli yöntemlerinin de birtakım sakıncaları beraberinde getirmekte olduğunu belirtmiştir. Caulimovirus ismi verilen virüsler vasıtasıyla gen nakli gerçekleşebilmektedir. Fakat aynı virüs bitkilerde tümörlere de sebep olmasıyla bilinmektedir. Gen nakli esnasında virüsün genleri de bitkilere aktarılmakla ancak sindirim esnasında hem aktarılan gen hem de virüse ait genler sindirim sistemi tarafından parçalanamamaktadır. Şahin, bu genlerin hücrelere geçmesi halinde kanser dâhil pek çok hastalığa sebep olabileceğini aktarmıştır (Ankara Tabip Odası, 2010: 35).

Tabii GDO'lu ürünlerin hepsinin sağlığa veya çevreye zararlı olduğunu da düşünmemek gerekir. Daha önce de bahsedildiği üzere birtakım ürünler miktar olarak oldukça artmıştır. Bu sayede geçmişte insanların güçlüklerle mücadele ettiği kıtlık gibi sorunlarının büyük oranda önüne geçilmiş ve kıtlık riski minimize edilmiştir. Otomobil yakıtı olarak çevreye diğer yakıt türlerine göre daha az zarar veren bio-dizel üretiminde de yine genetiği değiştirilmiş soya ve mısırdan yararlanılmaktadır (Sarıhan Şahin vd., 2018: 89). Ayrıca küresel ısınma pek çok bitki ve hayvan türünü tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Genetik düzenlemeler ile normal şartlar altında doğal seçim yoluyla binlerce yıl sürebilecek doğaya uyum süreci kısa sürede sağlanabilmektedir. Kâğıt, mobilya ve ahşap gibi ürünlerin yapımı için her yıl binlerce ağaç kesilmektedir. Ağaçların yetişmesi için asgari 35-40 yıl gibi uzun süreler göz önüne alındığında genetik düzenlemeler ile ağaç türlerinin daha hızlı büyümesi ve verim ve dayanıklılığın artırılması sağlanabilir. Ayrıca daha az su

isteyen veya tuzlu sulara dayanıklı bitki türleri de genetik çalışmalar neticesinde elde edilebilir (Akgönül vd., t.b.: 16).

Bitkilerin yanı sıra hayvanlar üzerinde de benzer genetik çalışmalar yapılmaktadır. Hayvanlar üzerindeki denemeler bitkilere oranla daha fazla etik sorunlar içermekle birlikte mevcut çalışmalar ile sağımlik ineklerde süt verimi yükseltilmiştir (Akgönül vd., t.b.: 16). Benzer durum diğer hayvanlarda da gerçekleştirilmiştir. “Dolly” adlı koyunun klonlanmasından sonra bu yöndeki genetik çalışmalar hız kazanmış ve ilk genetiği değiştirilmiş koyun olan Polly’e insanlarda kan pıhtılaştırıcı gen olan ve eksikliği halinde hemofiliye sebep olan faktör-9’u kodlayan gen eklenmiştir. Sonuç olarak koyunun sütünde, bu hastalığı engelleyecek protein üretilmesi sağlanmıştır (Çelik ve Balık, 2007: 15). Tavuklarda lisin ismi verilen proteinin azlığı üremelerini etkilemektedir. Tahıllarda az miktarda bulunan bu proteinin miktarı artırılarak tavukların üremelerinin artırılması sağlanmıştır (Çelik ve Balık, 2007: 16).

Genetik düzenlemelerin faydaları da zararları da oldukça fazladır. Ancak bir genelleme yapmak gerekirse, endüstriye yönelik olarak gelişen genetik çalışmalar büyük oranda bireyleri, bireysel tüketicileri ihmal etmekte, daha çok kâr odaklı bir hale bürünmektedir. Bundan ötürü büyük üreticiler için genetik düzenlemeler faydalı olsa da küçük üreticiler ve tüketici için olumsuz etkileri daha ağır basmaktadır. Ayrıca genetik çalışmaların kısa dönem etkileri bilinmekle beraber uzun dönem etkilerine dair çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Son olarak tarımda yaşanan olumsuz gelişmelerin en fazla hissedildiği yerlerden bir örnek vermek gerekirse Hindistan’a değinmek gerekecektir. Hindistan’da her yıl 10 binden fazla çiftçi gerekli üretimi gerçekleştiremedikleri ve borçlarını ödeyemedikleri için intihar etmektedir (D.W., 2017). 1997-2017 yılları arasındaki 20 yıllık süreçte yaklaşık 300 bin Hindistanlı çiftçi intihar etmiştir (Thomas ve Tavernier, 2017: 1). Çiftçileri intihara sürükleyen olay ise yine tohum ile ilişkilidir. Genetik çalışmalar vasıtasıyla patentlenebilir tohumların ortaya çıkması tohumun sahibinin doğa değil kişiler olmasına sebebiyet vermiştir (Öztürk ve Kart, 2017: 143). Bu konu literatürde tartışmalı olmakla beraber Amerikan Yüksek Mahkemesi “J.E.M. AgSupply, Inc. V. Pioneer Hi-Bred International, Inc.” davasında genetiği değiştirilmiş olan canlıların patentlenebilir olduğuna karar vermiştir (Ma, 2012: 698).

İntihar eden çiftçi sayılarından ötürü Hindistan oldukça dikkat çekicidir. Orta ölçekli bir şehir nüfusu sayılabilecek bir sayı olan 300 bin kişi bugüne değin canına kıymıştır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren Hindistan'da küreselleşme hız kazanmıştır. Pek çok uluslararası firma Hindistan pazarına giriş yapmış ve özellikle nüfusun yarısının tarım ile uğraştığı bu coğrafyada firmalar bu alana yönelmiştir (Shiva ve Jalees, 2006: 1). Cargill ve Monsanto gibi uluslararası tohum firmaları Hindistan'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Firmaların çiftçilere tohumlardan oldukça yüksek verim vaat etmeleri ve bu durumun devlet tarafından da teşvik edilmesi neticesinde çiftçiler, firmaların piyasaya sunmuş olduğu tohumlara yönelmişlerdir. Başarılı reklam çalışmaları ve çiftçilerin böcek ilacı kullanmasına gerek kalmayacağı gibi söylemler Hindistanlı çiftçiler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Ancak, örneğin pamukta 2002 yılında dönüm başına firmaların vaadi olan 1.5 ton yerine 200 kg gibi bir rakam sağlanabilmiştir. Bu şekilde üretim beklentilerini karşılayamayan çiftçilerin zararı tarım ürünlerinin fiyatlarında yaşanan düşüş ile daha da katlanmıştır. Firmalar tarafından genetiği değiştirilmiş tohumların bitki zararlılarına karşı dirençli olduğu belirtilmişti ancak ilerleyen yıllarda böceklerde de direncin artması ve yeni zararlıların ortaya çıkması neticesinde ilaçlama oranı 13 kat artmıştır. Bu miktarda ilaçlama ise verimli toprakların kaybına ve çiftçilerin kısır tohum, firmalar ve borçlar arasında sıkışan bir döngüye girmesine sebebiyet vermiştir (Grubb, 2009). Hindistan pazarına 2002 yılında giren Monsanto firması 2007 yılında bu pazardan 58 milyon dolar gelir elde etmişken, 2011 yılına gelindiğinde gelirleri 750 milyona yükselmiştir (Alphan, 2012).

Tüm bu sebepler ve Hindistan örneği çerçevesinde tohum konusunun 21. yüzyıl için önemli bir tarım sorunu haline geldiği görülebilmektedir. Özellikle ata tohumlarının saklanmaması veya kaybolması neticesinde geriye dönüş mümkün olmamış, bu sebeple çiftçiler yeni nesil genetiği değiştirilmiş tohumlarla üretim yapmaya zorlanmıştır. Bu sebeplerle çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de değinileceği üzere dünya genelinde ata tohumunu aramaya ve bunları çoğaltmaya yönelik çalışmalara başlanmıştır. Bu arayış Türkiye'de de gerçekleşmiş ve özellikle büyükşehir belediyeleri de bu konuda çeşitli çalışmalara girişmişlerdir.

3. BÖLÜM

KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ VE DÜNYA İLE TÜRK EKONOMİLERİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

3.1. KOOPERATİF KAVRAMI VE TÜRLERİ

Kooperatif kelimesinin etimolojik olarak kökeni Latince'ye dayanmaktadır. Dünya dillerine yayılması ise Fransızca ile olmuştur. Latince “co-“ ön eki birlik, beraberlik anlamını ifade etmektedir, “operatio” kelimesi ise çalışmak anlamına gelmektedir. Bu iki ifade bir araya geldiğinde ise “cooperatio” veya Fransızca'daki ifade ile "coopérer" yani “birlikte çalışmak” anlamı ortaya çıkmaktadır. Coopérer fiilinin Fransızca'da ilk kullanılışı ise 1327 yılına kadar uzanmaktadır (Omağ, 1975: 48-49).

Uluslararası Kooperatifler Birliği (International Cooperative Alliance-ICA)'nın tanımına göre kooperatif; ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları, ortaklaşa sahip olunan ve demokratik ilkeler doğrultusunda idare edilen bir işletme yoluyla karşılamak üzere gönüllülük esasına bağlı kalarak toplanan insanların meydana getirdiği bağımsız bir örgüttür (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

Kooperatifler kâr amacı gütmeyenler. Amaçları ortakların menfaatlerini sağlamaktır. ICA tarafından 1995 yılında gerçekleştirilen 31. Manchester Kongresi'nde kooperatifçiliğe ilişkin 7 ilke belirlenmiştir. Bunlar;

- Gönüllülük ve açıklık ilkesi
- Ortakların demokratik olarak kontrol etmesi ve edilebilmesi
- Ortakların kooperatife ekonomik olarak katkıda bulunmaları
- Özerk yapı ve bağımsızlık
- Eğitim öğretim faaliyetleri ve ek olarak bilgilendirme faaliyetleri sunulması
- Diğer kooperatiflerle iş birliği halinde bulunma
- Topluma karşı sorumluluk (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019)

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde kooperatifin iki ayrı tanımı yer almaktadır. Bunlardan ilkinde göre kooperatif “ortaklarının gereksinimlerini uygun şartlarda elde etmelerini

sağlamak amacıyla kurulan birlik” olarak tanımlanmıştır. Diğerine göre ise kooperatif “üreticilerin, aracıyı ortadan çıkararak ürünlerini daha iyi şartlarda pazarlamak için kurdukları ortaklık” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, t.b.).

Bir başka anlatımla, var olan kolektif iş görme olgusunun şekil değiştirmiş halidir. Birlikte iş görme olgusu yeni bir kavram değildir. İsmi değişmekle birlikte farklı iş kollarında, farklı topluluk ve coğrafyalarda çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin köylerde, köyün işlerini görmek için gönüllü ya da zorunlu olarak iş gördürme olarak adlandırılan imece usulü ya da belli işleri yapmak için para toplama usulü olarak adlandırılan salma, kooperatifçiliğin en yalın halinin bir yansımasıdır. Beraber iş görme arzusu insanların toplu halde yaşamaya başladığı günden bugüne değin hep var olmuştur. Bu durum hem karmaşık ve güç gerektiren işlerin daha kolay halledilmesini sağlamış hem de toplumsal dayanışma olgusunu güçlendirmiştir. Kooperatifçiliğin kökeninin burada yeşerdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Kooperatiflerin geçmişi çok eskiye dayanmakla birlikte yakın dönemde önemli bir değişime uğramıştır. Küresel dünyada liberal ekonomik model beraberinde pek çok değişim getirmiştir. Ticari alanda para kazanmaya istekli pek çok kişi ve kurum ortaya çıkmış ve firmaların birleşip büyümesi ile bir tekelleşme durumu meydana gelmiştir. Tekelleşen büyük firmalar sebebiyle küçük üreticiler piyasada etkisizleşmiş veya iş yapamaz hâle gelmiştir. Bunun yanında pazara ulaşma noktasında da aracı sayısının artması küçük üreticiyi kâr edemez duruma getirmiştir. Bu durum, kooperatifleşmeyi farklı ve yeni bir anlamda gündeme getirmiştir.

Modern kooperatifçiliğin doğuşu İngiltere’de olmuştur. Sanayi Devrimi’nin getirmiş olduğu kötü yaşam koşulları insanların buna karşı birtakım hareketlere girişmesine sebep olmuştur. Bunun yansımalarından biri de modern kooperatifçilik olmuştur. İngiltere tüketim kooperatifçiliği ile öne çıkarken benzer tarihlerde Almanya kredi kooperatifleri ve Fransa ise üretim kooperatifleri ile bu alana öncülük etmiştir (Turan, vd.: 4).

Kooperatifçiliğin çeşitli türleri bulunmaktadır. Kooperatifler sınıflandırılırken pek çok duruma göre bir ayırım gerçekleştirilmektedir. Bunlar, tarım kooperatifleri ve tarım dışı kooperatifler şeklinde olabileceği gibi yerel, bölgesel ve ulusal kooperatifler şeklinde de olabilmektedir. Türkiye’de 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu’na göre ise kentsel ve kırsal kooperatif ayrımı yapabilmek mümkündür. Kırsal kooperatiflere pancar ekicileri

kooperatifi, sulama kooperatifi, kentsel kooperatiflere ise yapı ve işyeri kooperatifleri ile esnaf kooperatifleri örnek verilebilir (Akbolat, 2012: 14).

Kooperatifleri faaliyet türlerine göre ise 5 gruba ayırabilmek mümkündür:

- Üretim Kooperatifleri: Tarım veya sanayi ürünü üretilmesi için bir araya gelen üreticilerin kurmuş olduğu kooperatiflerdir. Hammadde temininden ürünlerin işlenmesine kadar genişbir yelpazede faaliyette bulunurlar. Fındık Tarım ve Satış Kooperatifleri üretici kooperatifine örnek gösterilebilir.
- Tüketim Kooperatifleri: Bu kooperatiflerin ortakları tüketici konumundadır. Daha ucuza mal veya hizmet temini için bir araya gelen tüketiciler tarafından kurulurlar. Ülkemizde gıda ve giyim gibi çeşitli alanlarda yaygın olarak bulunmaktadır. Örneğin tanzim satış olarak adlandırılan kurumlar bu şekilde hizmet vermektedir.
- Kredi Kooperatifleri: Ortakların ekonomik olarak katkı sağladıkları kooperatiflerdir. Kooperatif bünyesinde toplanan paralar ihtiyacı olan ortağa kredi olarak verilir. Türkiye’de bu konuda en yaygın faaliyet gösteren kooperatif 1581 Sayılı Kanun dâhilinde kurulan Tarım Kredi Kooperatifleri’dir. Bir başka örnek ise Esnaf Kefalet ve Kredi Kooperatifleri’dir.
- Yapı ve İşyeri Kooperatifleri: Bu kooperatif ise ortaklarının işyeri ve konut ihtiyaçlarını temin edebilmek için oraya çıkmış bir kooperatif türüdür. Türkiye’de 1990’lı yıllarda oldukça yaygın olarak bulunmaktaydı. Ortakların ihtiyaçları görüldükten sonra kooperatif dağılır.
- Diğer Kooperatifler: Bu sayılanların dışında kalan örneğin nakliye, turizm kooperatifleri gibi kooperatiflerdir (Akbolat, 2012: 15-16).

Görüldüğü üzere kooperatifler amacına göre farklı alanlarda faaliyet gösterebilirler. Örneğin Türkiye’de bir dönem konut faizlerinin yüksek olmasından ötürü yapı/konut kooperatifleri oldukça revaçtaydı. Bunun yanında tarım kooperatifleri, hayvancılık kooperatifleri, turizm kooperatifleri ve sulama kooperatifleri gibi oldukça çeşitli kooperatifler de bulunmaktadır. Türkiye’de kooperatifler ilgili oldukları amaca yönelik olarak üç ayrı Bakanlığın denetimi altındadır. Bunlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığı’dır (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017). Kooperatiflere yönelik olarak ise üç yasal düzenleme bulunmaktadır. Bunlar 1581 Sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu, 4572 Sayılı Tarım Satış

Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun ve 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'dur. İleriki kısımlarda konumuz itibariyle üzerinde özellikle durulacak kooperatif türü ise tarım kooperatifleri olacaktır.

3.2. BATI AVRUPA'DA KOOPERATİFÇİLİK

Modern kooperatifçilik Batı Avrupa'da Sanayi Devrimi sonrası doğmuş ve farklı ülkelerde farklı şekillerde ilerleme kaydetmiştir. Kooperatifçiliğin temelini atan ilk insanlar genellikle sosyalist düşünceyi benimsemiş insanlardı. Bunun sebebi olarak da buldukları döneme bakmak gerekmektedir. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları Kapitalizmin en acımasız halde uygulandığı dönemdir. Liberal ekonomik politikalar ve bireyciliğin zirvede olduğu bu dönemde yaşayan düşünürlerin bir kısmı, insan ve emek sömürsünün üstesinden ancak kolektif bir örgütlenme ile gelinebileceğini düşünmüş ve bu doğrultuda hareket etmiştir.

3.2.1. İngiltere'de Kooperatifçilik

Modern anlamda kooperatifçiliğin kökenlerine bakılacak olursak Robert Owen ismi ön plana çıkacaktır. Owen 1771-1858 yılları arasında İngiltere'de yaşamış bir sosyalist reformcudur. Kariyerine bir kumaş dükkânında çırak olarak başlayan Owen, ilerleyen yıllarda farklı firmalarda yöneticilik pozisyonlarında bulunmuştur (Siméon, 2012: 2). Sonrasında ise Chorlton Twist Company isimli firmaya müdür ve ortak olmuştur (Robert Owen Museum, t.b.: 2). Owen sonraları ortaklarını ikna ederek New Lanark Değirmenleri'nin satın alınmasını sağlamış ve burada kooperatifçilik denemelerinin ilk adımlarını atmıştır. New Lanark'daki işçilerinin gıda ürünlerini daha ucuz temin edebilmesini sağlamak için tüketim mağazaları ve tasarruf sandıkları kurmuştur (Turan, vd.: 4). Sosyalist düşünceyi benimsemiş olan Owen, elde ettiği maddi birikimle pek çok sosyalist deneyi gerçekleştirmiş, fakat pek de arzuladığı sonuçları elde edememiştir (Gordon, 2012: 10). Robert Owen başarısız çalışmalarına rağmen yaptığı ve gerçekleştirmek istedikleri ile pek çok teorisyen tarafından kooperatifçiliğin babası kabul edilmektedir. Yaptığı öncü çalışmalar, çalışmanın ilerleyen kısımlarında da değinileceği üzere, daha sonra yapılan pek çok çalışmaya yön vermiştir.

Kooperatifçiliğin temel ilkelerini belirlemede ise en büyük etkiyi 1844 tarihli the “Rochdale Society of Equitable Pioneers” (Eşitlikçi Öncüler Rochdale Topluluğu) oluşumu yaratmıştır (Robert Owen Museum, t.b.: 10). Bu topluluk İngiltere’nin Rochdale kentinde Owen ile ortak görüşlere sahip 28 dokuma işçisi tarafından kurulmuş olan bir tüketici kooperatifi idi. Çeşitli zanaatları temsil eden topluluk iki yıllık (bazıları başarısız olan) bir çalışmanın sonucuydu (Anheier, vd., 2010: 1326). Kooperatifin amaçları, üyelerin daha iyi barınma, istihdam, yemek, eğitim ve diğer sosyal ihtiyaçlarına yönelik gereksinimlerini karşılamak şeklinde olmuştur (Anheier, vd., 2010: 1295).

İngiltere’de Owen ile aynı dönemlerde kooperatifçilik denemeleri gerçekleştiren bir başka isim ise Dr. William King (1786-1865) olmuştur. Yine tüketici odaklı bir kooperatif kurma amacı taşıyan King, tüketicilerin satın alma gücünü artırarak emeklerinin gerçek değerini bulmasını sağlamaya çalışmıştır. Owen’ın düşünceleri doğrultusunda hareket eden King, işçilerden temin ettiği paralarla tüketim ve üretim kooperatifleri açmış elde edilen kârlarla da fabrika kurmaktan arazi satın almaya kadar çeşitli düşünceler ortaya koymuştur. 250 civarında tüketim mağazası açmış ancak istediği sonuçları elde edememiştir (Kuter ve Kuter, 2015: 16).

3.2.2. Fransa’da Kooperatifçilik

Fransa’da kooperatifçiliğin ilk adımları Charles Fourier (1172-1837) tarafından atılmıştır. Fourier de tıpkı Robert Owen gibi sosyalizme yakın düşüncelere sahiptir. Varlıklı bir aileden gelmektedir. Fourier işçi sınıfının geçim sıkıntıları ile ilgilenmiş ve bu konuda çözüm olarak üretimin üretici kontrolünde yapılmasını önermiştir. Her ne kadar düşüncelerini hayata geçirememiş olsa da üretim kooperatifçiliğinin temellerini atmıştır (Tchami, 2007: 6). Fransa’da üretim kooperatifçiliği üzerine çalışan bir başka isim ise Philippe Buchez olmuştur. Buchez, Fourier’dan farklı olarak devletin üretim kooperatiflerine katkı yapmasını, ancak işleyişine karışmamasını öngören düşünceler ortaya atmıştır ve Fourier’in aksine düşüncelerini hayata geçirebilmiştir (Turan, vd.: 5).

3.2.3. Almanya’da Kooperatifçilik

Kooperatiflere yönelik bir başka gelişme ise kredi ve bankacılık alanında gerçekleşmiştir. Almanya’da kooperatifçilik konusunda iki isim ön plana çıkar, Hermann Schulze-Delitzsch ve Friedrich Wilhelm Raiffeisen. Delitzsch ekonomik sorunlar karşısında halka, sosyal yardımların uzun vadede hiçbir fayda getirmeyeceğini, bunun üstesinden ancak ekonomik birlik ile gelineceğini savunmuştur. Delitzsch’in kurmuş olduğu sistemin temelinde kredi kooperatifleri ile ilişkili olarak kurulan ve “halkın bankası” olarak da nitelenen tasarruf ve kredi bankaları bulunmaktaydı (Prinz, 2002: 12; Aschhoff ve Henningsen, 1986: 21).

Almanya’nın çeşitli kentlerinde belediye başkanlığı yapmış olan Friedrich Wilhelm Raiffeisen 1864 tarihinde ilk tasarruf ve kredi kooperatifini kurarak bu alanda öncü olmuştur (Groeneveld, 2018: 8). Raiffeisen’in amacı “kendi kendine yetme” düşüncesi doğrultusunda kentsel ve kırsal alanlara kredi ve mevduat sağlamaktı. Raiffeisen günümüz kredi birliklerinin yönetim ilkelerini belirlediği için bu alanda öncü kabul edilmektedir (Ortman ve King, 2007: 22).

3.3. TÜRKİYE’DE KOOPERATİFÇİLİĞİN GELİŞİMİ

3.3.1. Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Kooperatifler

Türk toplumu genel olarak kooperatifçilik düşüncesini ve uygulamasını bünyesinde barındırmış bir toplumdur. Genellikle köylerdeki ortaklaşa iş yapma olarak “imece” buna örnek gösterilir. Selçuklular’da “Ahilik Teşkilatı” ve Osmanlı Devleti’nde “Lonca Teşkilatı” olarak nitelenen esnaf birlikleri de kooperatifçiliğin klasik oluşumları olarak görülebilir. Ancak Osmanlı Devleti’nde modern anlamda kooperatifçilik faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısında Tuna Valisi Mithat Paşa tarafından başlatılmıştır. Mithat Paşa, Osmanlı Devleti’nde pek çok modern kurumun ve yapının oluşmasında öncülük etmiştir. İltimas ve yolsuzluk ile mücadele etmiş, ülkenin pek çok vilayetinde görev alıp halkla uyum içerisinde çalışmış ve Vilayet Nizamnamesi’ne örnek teşkil etmekten Kanun-i Esasi’nin hazırlanmasına kadar pek çok önemli oluşumda rol almıştır (Kılıç, 2005: 101).

Mithat Paşa 1863 tarihinde Niş Valisi olarak atandığı dönemde tarım ile uğraşan bölge halkının ekonomik durumuna katkı sağlamak amacıyla Pirot Kasabası'nda "Memleket Sandıkları"ni kurmuştur. Bu sistem ile bölgedeki çiftçileri tefecilerden koruyarak onlara ucuz kredi vermeyi amaç edinmiştir (Gönen, 1982, 41-42). Memleket Sandıkları yapısı itibariyle Avrupalı kooperatiflerin oldukça dışındadır ve üretim kooperatifleri ile kredi kooperatiflerinin birleşimi bir yapıdır. Bu sebeple birtakım kaynaklara göre bir kooperatif dahi değildir (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 140). Ancak bunu söylemek zordur; çünkü bu sandıklar karşılıklı yardım esasına göre oluşturulmuştu. Hatta öyle ki, buradaki kâr ile bölgenin gelişmesi için birtakım çalışmalar dahi yapıyordu (Ziraat Bankası, t.b.). Memleket Sandıkları'nda yaşanan sıkıntılar sebebiyle bunların yerine "Menafî Sandıkları" kurulmuş ancak sorunlar devam edince yapı "Ziraat Bankası"na dönüştürülmüştür.

Kooperatifçilik adına bir başka gelişme ise İzmir Valisi Kamil Paşa'nın 1900 yılında ortaya koyduğu "Köy Bakkalları" projesidir. Köy bakkalları ile köylüler arasında bir tüketim kooperatifi kurulması ve köylülerin emeklerini oldukça düşük fiyatlarla satın alan tüccarlara ve faizcilere karşı mücadele etmeleri amaçlanmıştır (Yıldırım Kocabaş, 2012: 1010). Bu dönemde bir başka önemli isim Ethem Nejat'tır. Kendisi dünyada kooperatif alanında öncü isimler gibi sosyalist düşünceyi benimsemiştir. Türkiye Komünist Partisi'nin kurucularından olup Parti'nin ilk genel sekreteridir. Ethem Nejat II. Meşrutiyet Dönemi'nde kooperatif üzerine yazılar kaleme almış, kooperatifçiliğin Osmanlı ekonomik sistemine çok uygun olduğunu belirtmiştir (Yıldırım Kocabaş, 2003: 17-18). II. Meşrutiyet Dönemi'nde kooperatifçilik üzerinde oldukça durulmuştur ve oldukça fazla isim bu konu üzerine araştırmalar yapıp, fikirler yürütmüştür. Kooperatifçilik üzerine kanun çalışmaları yapan Cemal Bey, kooperatifler ile ilgili araştırma yapmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine gönderilen İsmail Rıfki Bey veya "Kooperatifçilik Cemiyeti"nin kurulmasına katkıda bulunan Aynizade Hasan Tahsin bu isimlerden yalnızca birkaçıdır (Yıldırım Kocabaş, 2011: 64). Kooperatifçilik üzerine ilk kitap ise 1913 yılında Ahmet Cevat Emre tarafından yazılmıştır. "İktisatta İnkılap: İstihlak Teavün Şirketleri" (Ekonomide Devrim: Tüketim Kooperatif Ortaklıkları) isimli kitap ile Türk kooperatifçiliğinin ana hatlarını belirlemiş ve yazdıkları ve yaptıklarının etkisiyle İstanbul Fatih'te 1913 tarihinde ilk tüketim kooperatifinin açılmasına vesile olmuştur (Erçin, 2006: 29-30). Yine aynı tarihte "Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi" adıyla ilk

tarım satış kooperatifi kurulmuştur (Can ve Sakarya, 2012: 30). Ancak bu kooperatiflerin pek çoğu I. Dünya Savaşı sebebiyle âtil kalmış ve Savaş sürecinde unutulmuşlardır.

3.3.2. Cumhuriyet'in Kuruluşundan 1960'lara Kadar Geçen Süreçte Kooperatifçiliğin Gelişimi

Türkiye Cumhuriyet'i kurulmadan önce Kurtuluş Savaşı sırasında Büyük Millet Meclisi'nin ilk icraatlarından birisid de kooperatifler üzerine olmuştur. 27 Eylül 1920 tarihinde "Kooperatif Şirketler Kanun Layihası" başlıklı kanun tasarısı Meclise sunulmuş ancak kanunlaşmamıştır. Kanun ile kooperatifleri yasal bir zemine oturtmak amaçlanmıştır. İzmir İktisat Kongresi de kooperatifçiliğin üzerinde durulduğu bir başka platform olmuştur. Cumhuriyet'in ekonomi anlayışının şekilleneceği kongrede İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt şirket kurulmasının önemine vurgu yapıp kooperatif şirketlerin bu açıdan oldukça önemli olduğunu belirten bir konuşma yapmıştır (Hazar, 1981: 18-19).

Bu dönemde ülke nüfusunun %85'i tarım ile geçinmekteydi. Bu bakımdan tarımda verimliliğin artırılması önem arz eden bir konu haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da bu konu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Tarım kredileri ve tarım satış kooperatiflerinin ihtiyaçlarının tek elden karşılanması amacıyla 1924 tarihinde "İtibari Zirai Birlikler Kanunu" çıkarılmıştır (Bilgin ve Tanıyıcı, 2008: 140). Kooperatifçilik düzenlemelerinin içerisinde bizzat Atatürk de yer almıştır. 1925 yılında Ankara Memurlar Kooperatifi'nin ortaklarından olmuş, ayrıca tüketim kooperatifçiliği alanında yasal düzenlemelerin gerçekleşmesi için çaba sarf etmiştir. Kooperatifçilik alanında bir başka gelişme ise 1926 tarihli Ticaret Kanunu olmuştur. Kanun ile kooperatifler bir şirket türü olarak kabul edilmiştir. Zirai Birlikler Kanunu ile istenilen sonuçların elde edilememesi üzerine 5 Haziran 1929 tarihinde "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu" çıkarılmıştır. Kanunla zirai kredi kooperatifleri kurulması öngörülmüştür. Bu kooperatiflerin amacı tarımsal işletmelerin kısa vadeli kredi bulmasına yardımcı olmaktır. Sonuç olarak 1935 yılı sonuna kadar kurulan zirai kredi kooperatiflerinin sayısı 668 ve ortak sayıları ise 67.332 olmuştur (Yıldırım Kocabaş, 2010: 121). 1935 tarihinde çıkarılan "Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu" da önceki kanunların tamamlayıcısı olarak rol oynamıştır.

Tüm bu gelişmelere bakıldığında tarımsal kalkınmada devletin rolünün bizzat başlatıcı olduğu görülebilir. Avrupa'daki örneklerinden farklı olarak hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde kooperatifleşme çabaları iş adamları ya da zengin kimseler tarafından değil bizzat devlet yöneticileri ve bürokratlar eliyle başlatılmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan tarımsal kalkınmada devletin rolünün oyun kurucu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Ata, 2000, 120).

Atatürk'ün 1938 yılında ölümü ve II. Dünya Savaşı'nın araya girmesi ile Türkiye'de kooperatifçilik hareketleri de kesintiye uğramıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ise ülke Savaşa girmemiş olmakla birlikte ekonomik olarak Savaştan fazlasıyla etkilenmiş ayrıca Savaş boyunca tarafsız olması sebebiyle diğer devletler tarafından yalnız bırakılmıştır. Sonuçta ekonomik olarak zorluklar yaşayan Türkiye için sıkıntıları azaltmada bir araç olarak yine kooperatifler görülmüştür (Ata, 2000, 120-123).

II. Dünya Savaşı döneminde önemli gelişmelerden biri de 1940 yılında Köy Enstitülerinin açılması olmuştur. Bu okullardaki öğrenciler ileride kendi köylerinde öğretmenlik yapmaları için eğitim görmüşlerdir. Bu okulların bir diğer önemli özelliği ise tarım dersleri verilmesi pratik uygulamaların da gerçekleştirilmesidir (Ata, 2000, 147). 4274 Sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nun 62. maddesi ile köy enstitüleri dâhilinde üretim ve tüketim kooperatifleri kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kooperatifler vergi ve harçlardan da muaf tutulmuştur. Ayrıca enstitülerde de kooperatifçilik üzerine dersler verilmiştir (Yıldırım Kocabaş, 2011: 71-72).

1950 yılında siyasal iktidarı 10 yıl sürecek olan Demokrat Parti yönetimine geçilmiştir. Seçimden hemen sonra Adnan Menderes'in yapmış olduğu şu konuşma tarım ve kooperatifçilik anlamında oldukça önemlidir:

“Türkiye'nin %80'i köylerde yaşıyor. Köylerde üretim toprağa bağlıdır. Toprak iyi tohum ister, gübre ister, makine ister, sulama ister. Köylümüz bunları bir başına yapamaz. Devlet olarak ona elimizi uzatmamız gerekli. Ziraat Bankası yoluyla, kooperatifler yoluyla ucuz faizli krediler sağlayacağız. Köylümüz bunları kullanarak makine alacak. Tohumunu ithal edeceğiz, onu ekecek, ucuz gübre sağlayacağız, onu kullanacak. Bunlar da yetmez. Malını pazara götürmesi için yolunu yapacağız, sağlığını koruyabilmek için içme suyunu getireceğiz. Bu da yetmez. Mahsulünü değer fiyatıyla satmasını temin edeceğiz. Toprağa dayanan istihlal denilince buna karayolları politikası, büyük sulama tesisleri, limanlar

girer. Bütün bunları yapmak için paraya ihtiyaç vardır. Maliye Vekili arkadaşımız kesenin ağzını açmanın çarelerini arayacaktır.” (Bayar, 2010: 137).

Kooperatif konusu Demokrat Parti'nin Parti Programına da girmiştir. Parti programının 7. maddesi şu şekildedir:

“...işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının, memur ve muallimlerin, yükseköğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.” (Kazgan, 2003: 371).

Tablo 3.3: 1950-1960 Döneminde Türkiye’de Tarımsal Üretim Göstergeleri

Yıllar	İşlenen Tarım Alanı (Bin Hektar)	Traktör Sayısı (Adet)	Buğday Üretimi (Bin Ton)	Arpa Üretimi (Bin Ton)	Tarım Kredileri (Milyon TL)
1950	14.542	16.585	3.870	2.040	412
1951	15.272	24.000	5.600	2.700	646
1952	17.361	31.415	6.440	3.180	1.067
1953	18.812	35.600	8.000	3.640	1.213
1954	19.616	37.743	4.900	2.400	1.497
1955	20.988	40.282	6.900	2.980	1.558
1956	22.453	43.727	6.400	2.900	1.888
1957	22.161	44.144	8.300	3.650	2.108
1958	22.765	42.525	8.550	3.600	2.161
1959	22.940	41.896	7.850	3.300	2.313
1960	23.264	42.135	8.450	3.700	2.392

Kaynak: Takım, 2012: 168.

Demokrat Parti döneminde tarımda yaşanan en önemli gelişme makineleşmenin gerçekleşmesi olmuştur. 1948 tarihinde traktör sayısı 1.756 adet iken bu rakam 1955 tarihinde 40.282 olmuştur. Aynı yıllarda 1000 olan biçerdöver sayısı ise 6000’e çıkmıştır. İşlenen tarım arazisi 13,9 milyon hektar iken bu rakam 21 milyon hektara yükselmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında kuşkusuz Marshall yardımının da oldukça fazla etkisi olmuştur (Yurtoğlu, 2014: 106-107). 1951 tarihinde ihtiyaçlar karşısında ülkedeki şeker fabrikaları yetersiz gelmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak şeker pancarının ekim

alanlarının çoğaltılması ve yeni şeker fabrikalarının açılması gündeme gelmiştir. 1953-56 yılları arası açılan 11 fabrikadan 5'i özel olarak kooperatif ortaklığı ile kurulmuştur. 1953 yılında ise tarıma ve üreticilere yönelik olarak “Şekerbank” açılmıştır (Müftüoğlu ve Aydos, 2001: 38-39). Sonraları bir marka haline gelecek olan “Marmarabirlik (Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği)” 8 kooperatifin katılımı ile 1954 yılında kurulmuştur. “Antbirlik (Antalya Pamuk Narenciye ve Muz Tarım Satış Kooperatifleri Birliği)”, “Gülbirlik”, “Taskobirlik” bu dönemde kurulan önemli birliklerdir. Kooperatiflerin katılımı ile oluşturulan birliklerin örnekleri⁸ Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına dayanmakla birlikte bu dönemde birliklerin sayısı ciddi artışlar meydana gelmiştir 1954 tarihinde tarım kredi kooperatiflerinin sayısı 1356’ya, tarım satış kooperatiflerinin sayısı ise 189’a çıkmıştır (Yıldırım Kocabaş, 2010: 227). Demokrat Parti döneminde yapılan tarım hamleleri kimi zaman artmış kimi zaman azalmış ancak daima kendisinden önceki dönemlere göre daha fazla çıktı elde edilmiştir. Ancak bu durumun olumsuz bir yansıması olmuştur. O da tarımda hızlı makineleşme insan gücüne ihtiyacı azaltmış kırdaki işgücü de hızlı bir şekilde kentlere göç etmeye başlamıştır (Dinler, 2000: 191-192). Bu da başka bir sorun olan düzensiz kentleşme, işsizlik, kentlerde marjinal gruplaşmaların oluşması gibi sonuçlar doğurmuştur.

3.3.3. 1960-1980 Yılları Arasındaki Planlı Kalkınma Döneminde Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi

1960'lara gelindiğinde kooperatifçilik olgusu yalnızca yasal değil aynı zamanda anayasal bir zemin kazanmıştır. 1961 Anayasası'nın “Kooperatifçiliği Geliştirme” başlıklı 51. maddesinde “devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.” denilerek devlete bu yönde anayasal bir sorumluluk yüklenmiştir. “Tarımın ve Çiftçinin Korunması” başlıklı 52. maddede ise “devlet, halkın gereği gibi beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak artırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerine ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gereken tedbirleri alır.” denilmiştir (T.C. Anayasası, 1961, md. 51-52).

⁸ Örn. Fiskobirlik/Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği-1938. <https://www.fiskobirlik.org.tr/tarihcemiz/> (Erişim Tarihi: 09.04.2021)

Planlı kalkınmaya geçilmesiyle beraber beş yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanmış ve planlarda kooperatifçiliğe de yer verilmiştir. Bunun yanında kooperatifçilik üzerine en büyük gelişme tarım satış kooperatifleri ile tarım kredi kooperatifleri hariç tüm kooperatifleri bir kanuni metin içerisinde buluşturan 1969 Tarihli ve 1163 Sayılı Kooperatifler Kanunu'dur. Bu Kanun kooperatifleri tarım kooperatifleri ve tarım dışı kooperatifler olarak ikiye ayırmıştır. Tarım kooperatiflerinde, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, tarım dışı kooperatiflerde ise Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ilgili bakanlık olarak belirlenmiştir (Okur, 2013: 51).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na (1962-1967) bakıldığında, Plan metninde kooperatifçiliğe çeşitli defalar vurgu yapılmış ve hem toplumsal gelişim hem de köylerin gelişimi için kooperatiflerin önemi belirtilmiştir. Sadece bununla da yetinilmemiş, neredeyse tüm meslek gruplarında ve yerleşim alanlarında kooperatifler kurulması ve kooperatifleşme hareketlerinin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buna, orman köylüsünün yaşadığı yerlerde kooperatifler kurulması (DPT 1963, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 6. Bölüm: 184), balıkçılık mesleği ile iştiğal olanların kooperatifleştirilmesi (DPT 1963, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 6. Bölüm: 185), pazarlama ve kredi kooperatiflerinin desteklenmesi, çiftçilerin kooperatifleşmesinin desteklenmesi ve bu yöndeki olumsuzlukların tespit edilmesi, süt üreticilerinin satış kooperatif kurması (DPT 1963, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 6. Bölüm: 188), hayvan üreticilerini kooperatifleşmesinin desteklenmesi (DPT 1963, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 6. Bölüm: 214) şeklinde çoğaltılabilecek onlarca örnek verilebilir. 11. Kalkınma Planı (2019-2023)'da dâhil olmak üzere, tüm kalkınma planlarında kooperatifçilik konusu mutlaka yer almıştır (Pakdemirli, 2019: 179).

Bir diğer önemli konu ise köy kalkınma kooperatifleridir. Bu dönemde başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine yoğun bir işçi göçü yaşanmaktaydı ve göç edenlerin büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan çiftçilerden oluşmaktaydı. Bu göçün geçici bir göç olduğu ve gidenlerin bir süre sonra geri döneceği algısıyla bu kişilerin döndüklerinde bilgi ve deneyimlerini aktarmaları ve köylerini kalkındırmaları için 1965 tarihinden itibaren köy kooperatifleri kurulmaya başlanmıştır. Ancak kısa sürede bu kooperatifler amacından sapmış ve köylülerin Almanya'ya göçü için bir fon haline gelmeye başlamıştır (Güven, 1982: 24-26). 1969 tarihinde çıkarılan 1163 Sayılı Kooperatif Kanunu ile köy

kalkınma kooperatifleri yeniden yapılandırılmış ve daha işlevsel olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Sayıları artan ve birlikler kuran bu yapılanma sadece köy kooperatiflerini değil orman, tarım gibi çeşitli alanlarda örgütlenen kooperatifleri de birliğe dâhil ederek oldukça geniş ölçekli bir birlik olan “KÖY-KOOP”u (Köy Kalkınma ve Diğer Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Merkez Birliği)” oluşturmuştur (Okur, 2013: 52).

1975 tarihinde Köy İşleri ve Kooperatifçilik Bakanlığı'nın kurulması bir başka önemli gelişmedir. Bu durum kooperatiflerin özerkliği konusunda birtakım sorunları beraberinde getirmiştir. Kooperatifler üzerinde önceden Ticaret Bakanlığı'nın yapmış olduğu gözetim ve denetim faaliyetleri yerine daha merkezi bir gözetim ve denetim kurulmuştur. Ancak, Bakanlığın kurulması ile birlikte kooperatiflerdeki dağınık yapı bir çatı altında toplanarak daha sistemli yapıya büründürülmeye çalışılmıştır (Kirsch, 1977: 32).

1960'lı yıllar sendikacılık hareketlerinin de artışa geçtiği yıllardır. Sendikalar ve konfederasyonlar da kooperatifçilik ile ilgilenmeye başlamıştır. Örneğin TÜRK-İŞ'in 24 çalışma ilkesi arasında kooperatifçilik de yer almaktadır. Ayrıca çeşitli fonlar oluşturarak tüketim kooperatiflerine çeşitli desteklerde bulunulmuştur (Friedrich Ebert Vakfı, 1997: 11-13).

Sendikalarla kooperatiflerin yakınlaştığı bu dönemde, sendikalarda olduğu gibi kooperatiflerde de birtakım siyasi nüfuz rekabeti başlamıştır. Göreve gelen hükümetler büyük ölçekli kooperatif ve birliklerin yönetim organlarında değişiklik yapmak istemiş, bu durum da kimi zaman çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Bunlardan en bilineni ise tarihe “TARİŞ Olayları (1980)” olarak geçen hadisedir. Süleyman Demirel'in başbakanlığını yaptığı İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti döneminde milliyetçi ve muhafazakâr görüşlüler TARİŞ'in yönetim kadrolarına yerleştirilmiş, ardından kurulan Bülent Ecevit'in başbakanlığını yaptığı CHP Hükümeti döneminde bu kişiler tasfiye edilip, sosyalist ve sosyal demokrat görüştekiler bu kadrolara yerleştirilmiştir. Ardından kurulan Demirel'in başbakanlığını yaptığı Adalet Partisi Azınlık Hükümeti, CHP'nin yerleştirmiş olduğu kadroları tasfiye etmek isteyince olaylar çıkmış, binlerce işçi işten çıkarılmış, binlercesi gözaltına alınmış ve yüzlerce işçi yaralanmıştır. Olaylarda 3 polis de yaşamını yitirmiştir (Dursun, 2005: 278).

3.3.4. 1980 Döneminde Türkiye’de Kooperatifçiliğin Gelişimi

1980’lere gelindiğinde kooperatifçilik kavramının 1982 Anayasası’nda yer aldığı görülmektedir. 1982 Anayasası’nın “Kooperatifçiliğin Geliştirilmesi” başlıklı 171. maddesinde “Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır.” ifadesi yer almaktadır (T.C. Anayasası, 1982, md. 171). Bu ifade 1961 Anayasası’na göre desteklenecek kooperatiflerin çeşidini azaltmakla birlikte üretim ve tüketim kooperatiflerini belirtmesi açısından önemlidir. Metnin devam eden cümlesinde “kooperatifler, devletin her türlü kontrol ve denetimine tâbi olup, siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle iş birliği yapamazlar.” ifadesi yer almıştır (T.C. Anayasası, 1982, mülga md. 171/2. fıkra). Bu ifade her ne kadar 1995 tarihinde gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile kaldırılrsa da devletin 1970’lerin sonu ve 1980’de yaşanan olaylar neticesinde kooperatiflere temkinli yaklaştığının ve bunları kontrol altında tutmak isteğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Devlet her ne kadar kooperatiflere karşı temkinli yaklaşırsa da kooperatiflerin yararlarının da farkında olmuştur. Öyle ki, birtakım sınırlamalar ve kısıtlamalar getirilmiş olmakla birlikte kooperatifler gerek hükümet programlarında gerekse kalkınma planlarında yer almaya devam etmiştir. Hatta 12 Eylül Askeri Darbesi’nin hemen akabinde kurulan Bülent Ulusu Hükümeti’nin Hükümet Programı’nda dahi yer almıştır. Burada kooperatifçiliğin devam edeceği, ancak ideolojik yönelimlerin tasfiye edileceği belirtilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 5954). Üzerinde durulması gereken nokta kooperatiflerle siyasetin ayrıştırılmaya çalışılacağı hususudur. Bu bakımdan 12 Eylül 1980 öncesi faaliyet gösteren kooperatifler Hükümetin hedefine oturmuş ve Köy Kalkınma Kooperatifleri Birliği ve KÖY-KOOP kapatılmıştır (Rehber, 2011: 327). Benzer şekilde Özal Hükümetleri döneminde de hükümet programlarında kooperatifçilik konusu yer almıştır. Örneğin 1. Turgut Özal Hükümeti’nin Hükümet Programında kooperatifçiliğe “sanayi, tarım ve ticaretle mal ve hizmet üretiminin en süratli ve verimli şekilde yapılabilmesi, fertlerin kabiliyetlerini ve teşebbüs güçlerini iktisadi gelişmenin temel unsuru sayan bir sistem içinde mümkün olabilir. Hür teşebbüsü meydana getiren ferdi işletmeler, kooperatif ve şirketler sistemin temel uygulama vasıtalarıdır.” ifadeleri ile değinilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 5980).

1980 sonrası iş başına gelen Askeri Yönetim kooperatiflerin siyaset ve siyasal gruplar ile ilişkisini kesmeye çalışmış, bunu bizzat 1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nda belirtmişlerdir. Kanun'un 92. maddesi siyasi partilerin yasaklı olduğu kuruluşları sayarken bunlar arasında kooperatifler de yer almıştır. Bu yasak ancak 1999 tarihinde kaldırılabilmiştir (Koç, 2014: 63).

1988 tarihinde çıkarılan ve 1163 Sayılı Kanun'da değişiklik öngören 3476 Sayılı Kanun ile mevcut kooperatifler kanununun yetersiz kaldığı öne sürülerek, 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu'nda değişikliğe gidilmiştir. Kooperatiflerin denetimi konusu hem devletin denetimi hem de kooperatif üst kuruluşlarının denetimi şeklinde belirlenmiştir (Kooperatifler Kanunu, 1969, md. 75). Ayrıca getirilen ek madde ile kooperatiflerde birtakım aykırı fiilleri gerçekleştirenlere karşı para ve hapis cezası gibi müeyyideler öngörülmüştür (Kooperatifler Kanunu, 1969, ek md. 2). Bunun yanında Kanunun 62. maddesinde “Yönetim Kurulu üyeleri ve kooperatif memurları, kendi kusurlarından ileri gelen zararlardan sorumludurlar. Bunların suç teşkil eden fiil ve hareketlerinden ve özellikle kooperatifin para ve malları bilanço, tutanak, rapor ve başka evrak, defter ve belgeleri üzerinde işledikleri suçlardan dolayı kamu görevlisi gibi cezalandırılır.” denilmiştir (Kooperatifler Kanunu, 1969, md. 62). Böylece, kooperatifler üzerinde merkezin yoğun denetimi gerçekleşmeye başlamıştır.

1935 tarihli ve 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” 1984 yılında 238 Sayılı KHK ile kaldırılmış ve bu KHK 1985 yılında 3186 sayılı Kanun'a dönüştürülmüştür (Güven, 1982: 24-26).

Bu dönemde çıkarılan kalkınma planlarında da yine kooperatif konusuna yer verilmiştir. Üreticilere kredi desteği sağlanması, tarım satış kooperatiflerinin desteklenmesi gibi konular önceki kalkınma planlarına paralel bir biçimde Beşinci Kalkınma Planı ve onu izleyen kalkınma planlarında yer almıştır (Okur, 2013: 57-58).

Ayrıca konut kooperatiflerinin sayısında da ciddi anlamda artış meydana gelmiştir. Bu dönemde kurulan Toplu Konut Fonu'nun kredi uygulaması başlatması sebebiyle toplu konutların sayısı artmaya başlamıştır. 1981 Tarihli ve 2487 Sayılı “Toplu Konut Kanunu” ile toplu konut kuruluşlarına Toplu Konut Fonu'ndan kredi verilmesi uygulaması başlamış, bunun bir sonucu olarak da konut kooperatiflerinin sayısı kısa sürede katlanarak

artmıştır. Öyle ki 1990’ların başlarında konut pazarının neredeyse yarısı konut kooperatiflerinden oluşmaktaydı (Müftüoğlu ve Aydos, 2001: 38).

2000’li yıllara gelindiğinde 2000 tarihli ve 4572 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Hakkında Kanun”un kabulü ile birlikte 1985 tarihli ve 3186 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır. Söz konusu Kanunla, ilgili kooperatiflerin daha demokratik anlayışa sahip olup özerk bir yapıya kavuşması hedeflenmiştir (Mülayim, 2013: 120). Özellikle planlı kalkınma dönemi ile başlayan süreçte devlet tarafından tarım satış kooperatiflerine destekleme alımları yaptırılması başlanmış, ilerleyen süreçte ve özellikle 3186 sayılı Kanunun kabulü ile birlikte devletin bu kooperatifler üzerindeki vesayeti gittikçe artmıştır. Her ne kadar üreticiler için olumlu olsa da kooperatifleri ve birlikleri zor durumda bırakan bu sürece 1994 yılında son verilmiştir. Bu döneme kadar kooperatiflerin ve birliklerin nam ve hesabına yapılan destekleme alımları bu tarihten sonra Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu’ndan sağlanan ucuz kredilerle yaptırılmaya çalışılmıştır. Ancak kredi ödemelerinde sorunlar yaşanınca 2000 yılında çıkarılan 4572 sayılı Kanun ile birlikler tam olarak özerkleştirilmiş ve devlet vesayeti kaldırılmıştır (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2017).

Bir başka önemli gelişme ise Gümrük ve Ticaret Bakanlığı eşgüdümünde “Kooperatifçilik Strateji ve Eylem Planı (2012-2016)”nın hazırlanması olmuştur. Planın genel amacı şu şekilde ifade edilmiştir, “Kooperatifçiliğe daha elverişli bir ortam sağlamak; toplumda olumlu bir kooperatifçilik imajı oluşturmak ve sektöre güveni artırmak; verimli ve etkin uygulamaları ortaya çıkarmak; sürdürülebilirlik, rekabet edebilirlik ve yenilikçiliği sağlamak; kooperatiflerin ekonomik kalkınmaya ve gelirin daha adil paylaşımına olan katkılarını arttırmaktır.”

Bu dökümanda 7 stratejik hedef belirlenmiştir.

- Kamu teşkilatlanması ve kooperatiflere sağlanan hizmetin şekli yeniden yapılandırılacaktır.
- Eğitim, danışmanlık, bilgilendirme ve araştırma faaliyetleri geliştirilecektir.
- Kooperatiflerin örgütlenme kapasitesi ile iş birlikleri artırılacaktır.
- Sermaye yapıları ile kredi ve finansman imkânlarına erişimleri güçlendirilecektir.
- İç ve dış denetim yöntemleri bütünüyle revize edilecektir.

- Yönetim anlamında kurumsal ve profesyonel kapasite artırılabacaktır.
- Uluslararası ihtiyaç ve esaslar doğrultusunda mevzuat altyapısı geliştirilecektir (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2012: 14).

Ticaret Bakanlığı'nın 2018 verilerine göre Türkiye'de 1.910.342 aktif firma mevcut olup, bu firmaların 35.728'ini yani yaklaşık %1,9'unu kooperatifler oluşturmaktadır. Mevcut kooperatiflerin yaklaşık üçte biri ise tarım alanındaki kooperatiflerden oluşmaktadır. Pancar ekicileri kooperatifleri ise bu rakamın neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Her yıl İstanbul Sanayi Odası'nın düzenli olarak yayınlamış olduğu Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu listesinde kooperatiflerin de yer alması oldukça önemlidir. 2018'de yayınlanan listeye göre Konya Şeker 44. sırada yer alırken, Kayseri Şeker 126. sırada, Tarım Kredi Yem 141., Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 164. sırada yer almıştır. Bu sırayı 206. sırada Gübre T.A.Ş. ve 417. sırada Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği takip etmiştir (Pakdemirli, 2019: 184).

Görüleceği üzere ülkemizde kooperatifçilik olgusu neredeyse 150 yıldan uzun bir süredir gelişim halindedir. Kimi zaman dünyada yaşanan gelişmeler kooperatifçiliğin aksamasına sebep olmuş, kimi zaman devletin desteğinden ziyade müdahalesine maruz kalmışlar ve özerkliklerinde sorunlar meydana gelmiş, kimi zaman ise ideolojik oldukları gerekçe gösterilerek tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Ancak, o ya da bu şekilde kooperatiflerin varlığı hem devletin hem de üretici veya tüketici olması fark etmeksizin vatandaşların yararına olmuştur. Girişimcilerin tek başına yapamayacağı pek çok iş, kolektif olarak bir araya gelenler aracılığı ile kolayca çözülebilmektedir. Bu bakımdan insanlar toplum olarak yaşadıkları sürece kooperatif bir şekilde vücut bulacaktır. Kooperatifçiliğin önemini anlamak açısından özellikle dünyada son dönemdeki kooperatifçilik örnekleri üzerinde durmak faydalı olacaktır. Konumuz kooperatifçiliğin daha çok yerel ve kırsal kalkınma için önem arz eden katkıları ve tarımsal alanlardaki faaliyetleri üzerine odaklandığı için, ağırlıklı olarak kooperatifçiliğin bu yönü üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

3.4. DÜNYADA YAKIN DÖNEM KOOPERATİFÇİLİK UYGULAMALARI

Kooperatifler, dünyada kooperatifçiliğin etkili olarak uygulandığı 100'ü aşkın ülkede 800 milyondan fazla üyeye sahip bir örgütlenmelerdir. Dünyanın bir ucundan diğerine kadar tüm kıtalarda ve devletlerde kooperatiflerin ve birliklerin işlerliğini görebilmek mümkündür. Örneğin Kanada'da nüfusun üçte biri kooperatife üyedir. Fransa'da kooperatifler 700 binden fazla insana istihdam olanağı yaratmaktadır. Kuveyt'te tüketim kooperatifleri, perakende ticaretin %80'ini karşılamaktadır. Güney Amerika'dan bir örnek vermek gerekirse Bolivya'da kişisel birikimlerin yaklaşık %25'i kooperatifler tarafından yönetilmektedir (deutschland.de, 2018).

Avrupa Birliği üyesi ülkelere kısaca bakıldığında ise üye ülkelerin pek çoğunda kooperatiflere devlet desteği oldukça sınırlıdır ve mevcut yasalar genellikle kooperatiflerin özerkliğini sağlamaya yöneliktir. Birtakım Avrupa Birliği üyesi ülkenin ise bizzat anayasasında kooperatifçilik konusu yer almıştır. İtalya, İspanya ve Portekiz anayasalarında kooperatifçilikle ilgili hükümler bulunmaktadır. Örneğin İspanya Anayasası'nın 129. maddesinde kooperatiflerin geliştirilmesinin özel yasalarla destekleneceğine yer verilmiştir. İspanya'da 1987 tarihinde yürürlüğe giren "Genel Kooperatifçilik Yasası"nın bunun bir sonucu olduğu söylenebilir (Albayram Doğan ve Yercan, 2016: 52).

Alt başlıklarda önemli kooperatifçilik uygulamalarının yer aldığı birkaç ülke ele alınacak ve Türkiye için de ders çıkarılabilecek bazı örnek uygulamalardan bahsedilecektir.

3.4.1. Almanya'da Kooperatifçilik

Gelişmiş Avrupa ülkelerinde devletin kooperatifler üzerinde vesayeti ya hiç yok ya da oldukça sınırlıdır. Örneğin Almanya'da kooperatifler devlet müdahalesinden tamamen uzak ve özerk bir yapıdadırlar. Devlet, kooperatiflere müdahale edemeyeceği gibi maddi yardımda da bulunamaz (Köroğlu, 2003: 6). Almanya'nın nüfusu 2020 yılı başı itibariyle 83,2 milyondur (D.W., 2020). Bununla beraber 7500'ü aşkın kooperatif ve bu kuruluşların da 20 milyonu aşan üyesi vardır (Germany Official Website, 2018). Almanya'da çiftçiler genellikle bir ya da birden fazla kooperatifin ortağıdırlar. Fırın ve kasapların %90'ı, perakende satıcıların %75'i, zanaatkârların ise %60'ı kooperatif

ortağıdır. Kooperatif ortaklıkları yalnızca bu meslek grupları ile sınırlı kalmamıştır. Bilgi işlem, eğitim, muhasebe, laboratuvar hizmetleri gibi onlarca alanda kooperatifler mevcuttur. Önceki kısımlarda da bahsedildiği gibi Almanya kredi kooperatiflerinin doğuş merkezi olmuştur. Günümüzde en gelişmiş kredi kooperatifleri Almanya'da bulunmaktadır. 2011 verilerine göre Almanya'da 1138 kooperatif bankasının 13.474 şubesi ve 30 milyon mudisi bulunmaktadır. 16,7 milyon ortağa sahip olan bu bankaların bilanço toplamı 1 trilyon 237 milyar Euro'dur. Ayrıca Almanya'da iki adet kooperatif merkez bankası bulunmaktadır. Bunun yanında tüketici, üretici veya konut kooperatifleri gibi kooperatiflerin de ortak sayıları ve ekonomik hacimleri oldukça fazladır (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2013: 19-20). Almanya'da yeni kurulan kooperatiflere bakıldığında ise bunlar arasında enerji kooperatiflerinin sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. 2011 yılında kurulan 250 kooperatiften 170'i enerji kooperatifidir (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2013: 22). 2014'te yenilenebilir enerji üzerinde faaliyetlerde bulunan kooperatif sayısı 822'yi bulmuştur (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2015: 11).

Tarım kooperatiflerinin Almanya'da pazar payına bakıldığında et ve şarap sektöründe %33, tahıl ürünleri, sebze ve meyvede %50, süt ürünlerinde ise %70'e varmaktadır. Bu kooperatiflerin cirosu ise 2014 yılında yaklaşık 66 milyar Euro olmuştur (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2013: 14).

3.4.2. Hollanda'da Kooperatifçilik Uygulamaları

Hollanda'da tarımsal ekonomik gelişmesini büyük ölçüde kooperatifler ile yakalayabilmiş bir ülkedir. Hollanda'da çalışan nüfusun %10,4'ü tarım ile uğraşmaktadır. Ülke topraklarının da %48'i tarım arazisi olarak kullanılmaktadır. Tarım arazilerinin de %55'i otlak ve meralardan, %40'ı ekilebilir topraklardan ve kalan %5'i ise büyük çoğunluğu seralar altında bulunan çiçekçilik için kullanılan topraklardan oluşmaktadır (Rooij, vd., 2017: 818).

Hollanda, Finlandiya'dan sonra ülke içerisinde kooperatiflerin pazar payının en yüksek olduğu ülkedir. Kooperatifler devletten tamamen bağımsızdırlar ve devlet müdahalesi söz konusu değildir. Kooperatif üyeliğinde gönüllülük esastır ve kooperatif üyesi üretici

ürettiğinin tamamını kooperatife vermekle mükelleftir. Tarım kooperatifleri ise tam anlamıyla bağımsız çiftliklerden meydana gelmektedir (Feng, 1998: 60-61).

Hollanda da kredi kooperatifleri ve tarım kooperatifleri oldukça önemli bir konumdadır. Kredi kooperatifleri tarım üreticilerinin ürün yetiştirmesinden pazarlamasına kadar pek çok alanda tarım kooperatifleri kadar etkin bir şekilde çalışmaktadır. Hollanda kooperatiflerle o kadar iç içe geçmiş bir ülkedir ki üretilen patateslerin tamamı sanayi kooperatifleri tarafından değerlendirilmektedir. Dünya nişasta üretiminin %24'ü yine Hollanda sanayi kooperatiflerinin elindedir. Hollanda'da da Almanya'ya benzer şekilde onlarca farklı alanda kooperatif yapısı ortaya çıkmıştır. Bunlar muhasebe hizmetleri, ortak makine kullanımı hizmeti veren kooperatifler, veteriner kooperatifleri olabileceği gibi futbol kulübü dahi olabilmektedir. Hollanda mevcut yasaları futbol kulüplerinin kooperatif şeklinde kurulmasına izin vermektedir (Rooij, vd., 2017: 819-820).

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) verilerine göre dünyadaki en büyük 300 kooperatiften 20'si Hollanda'da bulunmaktadır. Kooperatiflerin total büyüklüğü açısından ise dünyada 5. sırada yer almaktadır. 2006 rakamlarına göre Hollanda'da 4000 civarında kooperatif bulunmaktadır. 2010'da bu rakam 7500'ü aşmıştır. Bu artışta 2008 krizinden çıkışın anahtarı olarak kooperatiflerin görülmesinin payı büyüktür. Ayrıca vergi yapısında değişiklik öngören bir yasa tasarısından sonra şirketler vergiye tabi olmamak için 2007 itibarıyla yapılarını kooperatife çevirmeye başlamışlardır (Bijman vd., 2012: 14-15).

Hollanda'da kooperatiflerin sayısı belli alanlarda ise düşüş göstermiştir. Bunun sebebi ise tıpkı şirket birleşmeleri gibi kooperatiflerin birleşerek konsolide olması yani birlik haline gelmesidir. Ancak birlikler de birleşerek tekelleşmeye doğru kaymaktadır. 20. yüzyılda başlayan ve 21. yüzyılda devam eden süreçte belli birliklerin sayısı düşmüştür. Süt birliklerinin sayısı 6'dan 4'e ve yem üreticisi birliklerin sayısı ise 25'e ve hatta 2010 tarihi itibarıyla 13'e düşmüştür (Bijman vd., 2012: 15). Ancak bu düşüş sektörde kooperatiflerin payının düştüğü şeklinde algılanmamalıdır. Zira düşüşün yegâne sebebi birleşmeler ve kooperatiflerin niteliğini artırma çabalarıdır.

Hollanda'da 2010 yılı itibarıyla farklı sektörlerdeki en büyük 10 çiftçi kooperatifinin ekonomik hacmi toplam 24 milyar Euro'dur. Hollanda'da tüm tarım kooperatifi üye

sayıları mevcut olmamakla birlikte her çiftçinin en az bir tarım kooperatifine ortak olduğu bilinmektedir (Bijman, vd., 2012: 16).

3.4.3. Japonya’da Kooperatif Sistemi

Bir ada devleti olan Japonya’nın ekilebilir topraklarının miktarı oldukça azdır. Japon topraklarının %68’i ormanlardan oluşurken sadece %12’si ise ekilebilir tarım arazileridir. Fakat tarım arazilerinin oranı yıldan yıla azalmaktadır. Japonya gıda üretimi bakımından kendi kendine yeten bir ülke olmayıp ve bir gıda ithalatçısıdır (Özbalan ve Koçak, 2019: 6).

Tarımsal üretim mevcut durumu sebebiyle kooperatif yapısını neredeyse zorunlu hale getirmiştir. Pek çok alanda kendi kendine yetebilen bir ülkede bu alanın bu denli boş kalmasının uzun vadede stratejik anlamda ciddi sorunlar yaratabileceği aşikârdır. Japonya’da tarım kooperatiflerine üye olmak için çiftçi olma zorunluluğu yoktur. Üyelik ücreti karşılığında çiftçi olmayanlar da bu kooperatiflere üye olabilirler (Ekmen, 2019: 94-95). 2015 yılı verilerine göre Japon Tarım Kooperatifleri Birliği’nin 10,37 milyon üyesi bulunmaktadır. Bu birliğe bağlı kooperatif sayısı ise 2017 itibarıyla 652’dir (Zennoh, t.b.).

Japonya’da toplamda ise 80 milyon kişi bir ya da birkaç kooperatifin üyesidir (Köne, 2019). Kooperatiflerin senelik cirosu ise 309 milyar dolardır (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2013: 11). Tüketici kooperatiflerinin ürünlerini kullanan Japonların oranı da %37 gibi yine bir hayli yüksek düzeydedir (Köne, 2019).

Japonya’da, ABD’deki kampüs kooperatifleri olarak bilinen oluşumları da görebilmek mümkündür. Bu kooperatifler üye öğrencilere ucuz yemek ve konaklama gibi imkânlar tanımaktadır. Japonya’da bu alanda 212 kampüs kooperatifi ve bunların 1,5 milyon üyesi bulunmaktadır. Yani üniversite öğrencilerinin %95’i bunlara üyedir (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2013: 16).

ICA’nın 2010 yılında, yıllık ciroları esas alarak yayınlamış olduğu listenin ilk 5 sırasında 3 adet Japon kooperatif bulunmaktadır. Tarımsal Kooperatifler Sigorta Federasyonu 70,7 milyar dolar cirosu ile ilk sırada, Tarımsal Kooperatifler Ulusal Fonu 60,8 milyar cirosuyla ikinci sırada yer almakta ve onu da beşinci sırada 55 milyar dolar cirosuyla

Nippon Life isimli Japon kooperatifi izlemektedir (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2013: 9).

Görüleceği üzere Japonya'nın sahip olduğu en büyük kooperatifler tarım ve tarımla ilişkili kooperatifleridir. Bu kooperatifler aynı zamanda dünyanın tarım kooperatifçiliği alanında en büyük kooperatifleri olma özelliğini taşımaktadır. Japonya dayanışma kültürü oldukça yüksek bir ülkedir. Bu durumun yansıması kooperatifçilik gibi pek çok alanda görülmektedir. Örneğin 2011 yılında Japonya'da yaşanan büyük bir deprem sonrası yaşanan tsunami felaketinde, tsunaminin vurduğu bölgelerdeki yardım çalışmalarında başat rollerin kooperatiflerce uyguladığı görülmüştür. Tarım Kooperatifleri Federasyonu ile Japon Tüketicileri Kooperatif Birliği bölgedeki kooperatifler ile iş birliği halinde yeniden yapılanma ve yardım faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Ayrıca Sendai Lahanası olarak bilinen lahana yetiştirilip Miyagi Tarım Lisesi'nin çabaları ile kooperatiflerin satış mağazalarında satılıp bölgeye yardım için kullanılmıştır (Ekmen, 2019: 94).

3.4.4. İsrail'de Kooperatifçilik

İsrail Ortadoğu gibi çetin bir coğrafyada yer alan ve komşuları ile genellikle sorunlu ilişkilere sahip bir ülkedir. Dünya üzerindeki en büyük müttefikinin Amerika Birleşik Devletleri olduğu söylenebilir. Başta ABD olmak üzere gelişmiş kapitalist ekonomilerin hepsiyle siyasal ve/veya dinsel sebeplerle yakın bir ilişki içerisindedir. İsrail kapitalist görünümünün ötesinde dayanışma kültürüne dayanan tarımsal ve ekonomik çalışmalarıyla da oldukça önemli başarılar imza atmaktadır. Bunun başlıca örneği ise özgün olarak nitelenebilecek kooperatifçilik sistemidir. Kooperatifçilik sistemi kapitalizmin temel ilkelerine o denli aykırıdır ki kimi teorisyenler tarafından İsrail içerisinde komünist rejimler olarak dahi adlandırılmaktadır. İsrail'de kooperatifçilik denildiğinde iki oluşum öne çıkmaktadır: “Moşavlar” ve “Kibbutzlar”. İsrail'de kooperatifçiliği anlayabilmek açısından bu iki oluşuma değinmek faydalı olacaktır.

3.4.4.1. Kibbutzlar

Kibbutz İbranice'de cemaat (topluluk) halinde yaşayan anlamına gelmektedir. Kibbutzlara bakıldığında bu tanıma benzer yapılar görülmektedir. Kibbutz üyeleri

kibbutza ait malların ortak sahibi konumundadırlar. Bu yerlerde yalnızca ekonomik faaliyetler değil kültürel ve sosyal faaliyetler de birlikte yapılır. İlk kibbutz 1909 yılında Millî Yahudi Vakfı tarafından kurulmuştur. Kibbutz'da para kullanılmamış ve özel ticarete izin verilmemiştir. Bütün alım satım işlemleri de kibbutz topluluğu adına yapılmış ve elde edilen kârlar ile yeni yatırımlar yapılmıştır. Bu yapıyı komünist bir idareden ayıran en önemli özellik ise gönüllülük esaslıdır ve kibbutza giriş ve çıkışların serbest oluşudur (Öksüz, 1977: 81). Ayrıca milliyetçilik ve dini inanç gibi olgular da kibbutz topluluğunda fazlasıyla belirgindir. Sol ideoloji temelli oluşumlar olsalar da 1967'den itibaren bu özelliklerini yitirmişler, hatta önceleri hükümetin aksine Araplarla iyi ilişkiler kurarlarken bu tarihten sonra Sovyetler Birliği'nin Arapları desteklemesinin de etkisiyle milliyetçilik gibi duygular ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun yanında kibbutzlar arasında zenginlik farkları da mevcuttur. Tüm bu durumlar teorisyenler tarafından bu yapıları komünist örgütlenmelerden ayıran özellikler olarak sunulmaktadır (Öksüz, 1977: 82-83).

Görsel 3.1. Lahav Kibbutzu

Kaynak: Israelnetz, 5.07.2014.

Kibbutzların idaresi oldukça demokratik usullere dayanmaktadır. Bütün ortakların katıldığı bir meclis vardır. Meclis her yıl için kendi yöneticilerini seçmektedir. Yetişkin kadın ve erkekler yanında çocuklar da kibbutzlarda çalışmaktadır. Kimlerin nerede

çalışacağı bir gün öncesinden ilan edilmekte ve insanlar ona göre çalışmaktadır. Ancak yemek yapımı, yemek servisi ve temizlik gibi ortak hayata dair konularda herkes çalışmak zorundadır. Kibbutzların kurulduğu topraklar esasen devlete aittir ancak 49 yıllığına kibbutz topluluğuna kiraya verilmektedir. Kibbutzların şekli birbirinden farklı olmakla birlikte genel olarak kibbutzlar çember şekli veya buna yakın yapılarda karşımıza çıkmaktadır. Merkezde konutlar, eğitim kurumları, hatta sinema gibi kültürel mekanlar konumlandırılmıştır.

Üyelerin çalışmaları ile elde edilen kazanç tüm kibbutze aittir ve kişilerin özel mülkiyeti bu noktada söz konusu değildir. Kibbutza üye olmak isteyen kimse bir yıl beklemek zorundadır. Bir yılın sonunda yapılan oylamayla topluluğun üyesi olup olmayacağı belli olur. Üye olan kimse tüm malvarlığını kibbutza bağışlamak zorundadır (Öksüz, 1977: 221).

Kibbutzlar tarımsal amaçlarla kurulmuş olsalar da zaman içerisinde faaliyet alanları çeşitlenmiştir. Kibbutzlar arasında turizm, sanayi ve hizmet sektörü gibi çeşitli alanlarda uzman kibbutzların oranı giderek çoğalmaktadır. Günümüzde İsrail’de 267 kibbutz bulunmaktadır ve İsrail nüfusunun %1,7’si buralarda yaşamaktadır (İsrail Enformasyon Merkezi, 2008: 122-123). 2010 yılındaki verilere kibbutzların çıktıkları 8 milyar dolar civarında olmuştur (Taipei Times, 2010).

Kibbutzlarda tarım faaliyetleri oldukça profesyonel bir şekilde yürütülmektedir. Her kibbutz ortalama 685 hektar tarım arazisine sahiptir. Buralarda mümkün olduğu ölçüde son teknoloji tarım aletleri kullanılır. Kibbutzun ilk 5 yılında devlet tarafından görevlendirilen uzmanlar öncülüğünde tarımsal faaliyetlerin temelleri atılır. Hangi tarım ürünleri yetiştirilecek, hangi yöntemler kullanılacak gibi pek çok durum bizzat devlet uzmanları tarafından sonuçlandırılır. Bu tarım alanlarında patates, domates, şeker pancarı gibi geleneksel tarım ürünleri yanında muz, avokado, mango gibi onlarca ürün de yetiştirilmektedir. Hayvancılık üretimi de son derece profesyonel bir şekilde yapılmaktadır. Günümüz İsrail topraklarının yaklaşık %10’unu oluşturan kibbutzlarda tarımsal üretimin %34’ü gerçekleştirilmektedir (Şahin ve Taşlıgil, 2012: 222-223).

Ancak son dönemlerde kibbutzların yapılarında birtakım değişiklikler de meydana gelmiştir. Kibbutz üyelerinin kibbutz dışında işlerde çalışmaya başlaması kibbutzun ortak mülkiyetine dair çeşitli soruları gündeme getirmiştir. Dışarıda çalışanların gelirleri

kibbutza mı yoksa kendilerine mi ait olacaktır? Bu gibi tartışmalar kibbutzlarda iç sorunlara sebep olmaktadır. Bunun yanında günümüzde kibbutz üyelerinin yalnızca %38'i kibbutzlarda çalışmaktadır. Yani kibbutz çalışanlarının %62'i para karşılığı çalışan işçilerdir. Bu durum da kibbutzların kuruluş ilkelerinden olan paranın kullanılmaması ilkesine aykırıdır. Ancak kibbutzların ayakta kalması için başka bir alternatif de görünmemektedir. Yine de İsrail bütünü ile karşılaştırıldığında kibbutz üyeleri refah olarak İsrail standartlarının oldukça üzerinde yaşamaktadırlar (Şahin ve Taşlıgil, 2012: 228).

3.4.4.2. Moşavlar

Mashav veya moshav diye de tabir edilen bu yapılar en az kibbutzlar kadar önemli kooperatif yapılarıdır. İsrail nüfusunun %3,4'ü moşav adı verilen bu kırsal kooperatif alanlarda yaşamaktadırlar. İsrail'de mevcut moşav sayısı 441'dir (İsrail Enformasyon Merkezi, 2008: 123). Kibbutzlarla karşılaştırıldığında daha bağımsız yapılar olduğu görülmektedir. Moşavlarda ailevi ve bireysel yapılar kibbutzlara göre daha ağır basmaktadır (Demir, 2007: 41). İlk moşav olan Nahalal Moşavı'ndan başlayarak moşavların ortaya çıkışı ise kibbutzlara karşı bir oluşum ortaya koymaya çalışan Yahudi Ulusal Fonu tarafından 1921 tarihinde olmuştur. Kibbutzların oluşumunda genellikle Rusya'dan gelen Yahudiler etkili olurken, moşavların ortaya çıkmasında ise Asya ve Afrika'dan gelen Yahudi göçmenler etkili olmuştur. Moşavlar kendi arasında moşav ovdim ve moşav şitufi olarak ikiye ayrılmaktadır. Moşav ovdimler, moşav şitufilerden sayıca daha fazladır (Demir, 2007: 112).

Moşav ovdimler kibbutzlarla karşılaştırıldığında daha bireyci bir yapıya sahiptir. Kibbutzların aksine üretim faaliyetlerinde serbesti mevcuttur. Aileler moşavın genel giderleri için kendi paylarına düşen ödemeyi yaptıktan sonra moşav içerisinde istediği gibi hareket edebilmektedir. Toplumsal, kolektif yapı, kibbutzlara göre zayıf olmakla birlikte ihmal edilmemiştir (Demir, 2007: 113). Kibbutzlarda olduğu gibi moşav toprağı da devletten 49 yıllığına kiralanır. Tarım için kullanılan aletler, demirbaşlar moşava aittir. Moşav yani köy kooperatifi tarımsal ürünlerin alış ve satışından sorumludur. Çiftçilerden biri hastalanması halinde hastalık yardımından yararlanabilmekte, hasta kaldığı süre boyunca işleri komşuları tarafından sürdürülmektedir. İsteyenler köy meclisinin izni ile

tarım dışı faaliyetler de gerçekleştirebilmektedir. Ancak bu işlerini yaparken tarımsal görevlerinin ihmal etmemelidir (Demir, 2007: 112-113).

Moşav şitufilere bakılacak olunursa ilk örnekleri 1937 yılında görülmektedir. Nitelik bakımından kibbutz ve moşav arasında bir konumda yer almaktadır. Her ailenin toprağının ve evinin olması, istediği şekilde üretim yapabilmesi moşavı anımsatan yönleridir. Bununla birlikte kibbutza benzeyen yönlerine bakılacak olursa, kişilere ait topraklar genelde sahiplerini geçindirmeyecek ölçüde küçüktür. Ancak bunun yanında kolektif topraklar da vardır ve daha büyüktür. Bu ise moşav tarafından topyekûn işletilmektedir. Bu durum kibbutzlardakine benzemektedir ve zorunlu görevlerden biridir. Bununla birlikte çocuk bakmak gibi kibbutza benzeyen tarım dışı işler de bulunmaktadır. Moşavın elde ettiği gelirin yaklaşık yarısı nakit olarak ortaklara verilmekle birlikte geri kalan yarısı üyelerin eğitim, sağlık, kültürel faaliyetleri gibi çeşitli alanlarda değerlendirilir (Demir, 2007: 113-114).

Kibbutzlarla beraber değerlendirildiğinde taze tarım ürünlerinin %81’lik bir kısmı bu kooperatif yapılarda yetiştirilmektedir (Demir, 2007: 56). Ulusal et ihtiyacının %40’lık bir bölümü moşavlardan sağlanmaktadır (Demir, 2007: 100). Moşavlar, 60 ile 100 arasında aileden oluşan yapılardır. Maşovun idaresi müşterek olarak yürütülmektedir (Çiçek, 2000: 2). Moşavın diğer pek çok özelliği ise kibbutzlara benzemektedir. Büyüklükleri yaklaşık 688 hektardır. Esas sahibi devlet olmakla birlikte 49 yıl gibi uzun bir süre için kiralanırlar.

Görsel 3.2: Nahalal Maşovu

Kaynak: Dronestagram, 5.12.2015.

3.4.4.3. Türkiye’de Kibbutz ve Moşav Benzeri Yapılara Örnekler: Köykent ve Tarımkent

Özellikle Cumhuriyet’in kuruluşu ile başlayan süreçte köylerin yönetim modellerine alternatifler oluşturulmaya ve çeşitli plan ve projelerle kırsal kesimde yeni modellemeler denenmeye çalışılmıştır. Bunlardan şüphesiz en bilineni, planlarının yapımında da Atatürk’ün bizzat yer aldığı “İdeal Cumhuriyet Köyü” olarak bilinen projedir. Tıpkı Kibbutz ve Moşav’lara benzeyen ve dairesel bir eksenle örgütlenen köylerde sosyal, kültürel pek çok aktivitenin yapılabilmesi, ayrıca eğitim yoluyla köylünün aydınlanması sağlanarak köylerdeki feodal aşiret düzeninin yok edilmesi amaçlanmıştır (Altaş, 2017: 256-257).

Alternatif köy projelerine Cumhuriyet’in ileriki yıllarında da rastlamak mümkündür. 1970 ve 1980 yılları arasında iki önemli kırsal kalkınma projesi ortaya atılmıştır. Bunlar köykent ve tarımkent modelleridir. Köykent modeli CHP tarafından ve tarımkent modeli ise MHP tarafından ortaya atılan köy kalkındırma projeleridir. Köykent kavramını açıklamak gerekirse köykentler, kırsal kesimde yaşayan nüfusun toplumsal, ekonomik ve kamusal ihtiyaçlarını tıpkı kent yerleşimleri gibi sağlamasını öngören yerleşim birimleridir. Bu yerleşimlerde köylerin toplu bir yapıya büründürülmesi ve ardından da tarım temelli sanayileştirilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle hem köyler kendi kendine yeter hale gelecek hem köylerde iş olanakları artacak hem de kentlere olan göçün azaltılması sağlanacaktır. Cavit Orhan Tütengil, bu modelin merkez köy modelinden esinlenerek ortaya çıkarıldığını ifade etmiştir (Keleş, 1998: 193-194). Merkez köy modelinde ise merkezde lokomotif olarak görev yapan bir köy bulunmaktadır. Bu köyün etrafında ise bu köye bağlı olarak kümelenen köyler bulunmaktadır. Merkez köylerde sağlık, eğitim, mesleki kurslar, posta hizmetleri, karakol birimleri gibi unsurların olması planlanmıştır (Keleş, 1998: 192). CHP 1978’de iktidarı aldığı anda 2 örnek köykent oluşturarak bu modeli deneme imkânı bulmuştur ancak bu modeller çok uzun ömürlü olmamıştır.

Ancak Köykent hayali rafa kalkmamış ve 2000’li yıllara yaklaşırken Bülent Ecevit’in liderliğindeki Demokrat Sol Parti’nin güçlenmesi ve 1997 yılında hükümet ortağı olması ve 1999 yılında Bülent Ecevit’in başbakan olması ile köyente yönelik çalışmalar yeniden başlamıştır. 1998 yılında Diyarbakır’ın Bismil İlçesi’ne bağlı Çeltikli Köyü ile Hatay’ın Hassa İlçesi’ne bağlı Gülpınar Köyü’nde 2 ayrı proje gerçekleştirilmiştir. Burada konargöçer yaşayan halkın yerleşik hayata geçmesi ve hayvancılığın

iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak her iki projeden de istenilen çıktılar elde edilememiştir (Çolakoğlu, 2007: 195).

Bir başka köykent denemesi Şanlıurfa'da gerçekleştirilmiştir. Hatay ve Diyarbakır'da gerçekleştirilen projelere göre daha kapsamlı hazırlanmıştır. Şanlıurfa'nın Suruç İlçesi'ne bağlı Ölçektepe Köyü pilot köy olarak seçilmiştir. 2000 nüfuslu ve 600 hanenin yaşadığı köy Şanlıurfa'ya 35 km uzaklıkta bulunmakta olup altyapı hizmetinden yoksundur. Kuru tarımın yapıldığı köyde sulama imkanları da oldukça yetersizdir. Köyün konumu daha uygun olduğu gerekçesi ile 300-400 metre ileride bir başka noktaya taşınmış ve buraya TOKİ tarafından kırsal kesime ve hayvancılık yapanların yaşamına uygun olarak konutlar yapılmıştır. Ancak sonuçların yine etkili olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir (Çolakoğlu, 2007: 195; Yeşilbaş, 2009: 66).

Köykent modeline yönelik yapılan çalışmalar arasında modele en yaklaşan uygulama ise Ordu'nun Mesudiye İlçesi'ne bağlı Çavdar Köyü ve bağlantılı 9 köy için gerçekleştirilen proje olmuştur. Bunun başlıca sebebi de diğer projelerdeki bireysel yapıya karşın Mesudiye İlçesi için öngörülen projede kooperatif temelli bir kalkınma hamlesinin planlanmış olmasıdır (Yeşilbaş, 2009: 66). Mesudiye İlçesi'nin proje için seçilmesinin sebebi olarak da eğitim seviyesinin görece yüksek olması, halktaki birliktelik duygusunun kooperatifçiliğe yansıtacağı düşüncesi, verimli kaynaklarının gerektiği gibi değerlendirilememesi gibi birtakım faktörler gösterilmiştir. Ayrıca bölgenin yapısından dolayı altyapının burada daha hızlı bir şekilde oluşturulabileceği düşüncesi de buranın proje için seçilmesinde etkili olmuştur (Başbüyük, 2011: 313-314). Proje 3 aşamalı olarak ele alınmıştır. İlk olarak altyapının sağlanması, ikinci olarak eğitim, sağlık ve sosyal imkanların sağlanması ve son olarak da kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Ekonomik ve kırsal kalkınma için Köykent Tarımsal Kredi Kooperatifinin kurulması ve yatırımların bu kooperatif aracılığı ile gerçekleştirilmesi planlanmıştır. 2000 yılında gerçekleştirilmeye başlanan proje 2003 yılında büyük oranda tamamlanmıştır (Başbüyük, 2011: 314-317). Projede, her ne kadar bahsedilen aşamalardan ilk ikisi tamamlansa da nihai amaç yani kırsal kalkınma gerçekleşmemiştir. Bunun başlıca sebebi de 2002 yılında gerçekleşen iktidar değişikliğidir. Köykent projesine yönelik çalışmalar Bülent Ecevit'in başbakanlığının bitmesi ile beraber devam ettirilmemiş ve gerçekleştirilen faaliyetlerin pek çoğu da uzun vadede işlevsiz hale gelmiştir (Gazetevatan, 2013). Projenin uygulanmaya çalışıldığı dönemler olan 200-2002

arasında Mesudiye İlçesi'nde kaymakamlık görevini yürüten ve bu alanda hem idari hem akademik çalışmaları olan Dr. Şafak Başa ise gerek akademik çalışmalarında gerekse gerçekleştirdiği söyleşilerde köykenlerin önemine vurgu yapmıştır. Başa, projenin içerisinde yer aldığı ve bizzat gözlemleyebilme imkânı bulduğu dönemlerde projenin uygulandığı köylerde önemli bir ivme kaydedildiğini kırdan göçün azaldığını hatta kırdan göçenlerin bir kısmının da köylere geri döndüğünü ifade etmiştir. 9 köyün de üye olduğu bir kooperatif yapı ile ekonomik faaliyetler gerçekleştirilmiş, ayrıca merkez olarak belirlenen köye de sağlık ocağı, okul, köy konağı ve çocuk parkı gibi üst yapı hizmetleri götürülmüştür. Nihai olarak da köylerin istenilen seviyeye yaklaştığı belirtilmiştir. Proje her ne kadar gerçekleşen hükümet değişikliği sonrası işlevsiz kalsa da Baka, projenin tekrar uygulanması için geç kalınmadığını ancak mevcut koşulların artık köyken modelinin uygulanmasını imkânsız hale getirdiğini fakat yine de köykenlerin de temelinde yatan ve Atatürk tarafından ortaya konulan “Cumhuriyet Köyü”nü temel alan benzer bir çalışmanın yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Baka ayrıca kooperatiflere de değinmiş ve Ecevit'in köy kalkınmasında kooperatiflerin rolüne dair özel bir ihtimam gösterdiğini ancak köykenlerin günümüzde içlerinin boşaltıldığını ve neredeyse işlevsiz konumda olduklarını dile getirmiştir (Ocak, 2018). Bir başka sorun ise bölgedeki birlik duygusunun beklenenin altında kalması olmuştur. Yaşanan sorunlar halk meclislerinde dile getirilse de sorunların çözümü noktasında insanlar sorumluluk almaktan kaçınmış ve etkili çözümler üretilememiştir. Bunun yanında projenin hazırlaması ve uygulamaya konulması birkaç aylık bir süreçte gerçekleşmiş ve detaylı analizler gerçekleştirilmemiştir. Proje gerçekleştirilirken bunun yansımaları fazlasıyla hissedilmiştir. Örneğin alt yapı ve üst yapı hizmetleri tamamlandıktan sonra beklenen kırsal kalkınma gerçekleşmemiştir. Bunun başlıca sebebi de üretimin ne şekilde olacağının detaylandırılmamış ve lokomotif bir sektörün belirlenmemiş olmasıdır. Ayrıca dağıtılan tarımsal kredilerin de takibi gerçekleştirilmemiştir. Bunun bir sonucu olarak da bölgedeki insanlar fırsatçı bir yaklaşım benimseyerek dağıtılan hayvanları satmış, nakit ihtiyaçlarını sağlamışlardır (Başa, 2007: 65-66). Ancak yalnızca köykenler değil tüm pilot çalışmalarda olumsuzlukların ortaya çıkması kaçınılmaz bir gerçektir. Önemli olan, devam eden çalışmalarda bu olumsuzlukları tespit ederek bunları bertaraf etmektir. Bülent Ecevit Hükümeti döneminin son bulması ile köyken projeleri devam ettirilmediği için, mevcut olumsuzlukların üzerine gidilmemiştir. Bu sebeple de “proje devam

ettirilseydi sonuçları ne olurdu” sorusu yanıtızsız kalmıştır. Ancak projenin içerisinde yer alan Dr. Şafak Baka gibi öncü isimlerin de çalışmalarından da ifade edilebileceği üzere köykentlerin, köylerin potansiyelini görme ve kırsal kalkınmayı gerçekleştirme anlamında önemli bir fırsat olduğu yorumunu yapabilmek mümkündür.

MHP'nin ortaya koyduğu tarımkent projesi ise teoride kalmış uygulamaya konulamamıştır. Yine bunlar da merkez köy kavramına benzer şekilde bir köyün etrafında kümelenen köylerden oluşan birimlerdir. Buna göre 8-10 köy birbirine ulaşımın kolaylıkla sağlandığı yollar vasıtasıyla bağlanacak ve bu birimlere kültür, sanat, tarım, sanayi gibi çeşitli olanaklar sağlanacaktır. Sanayi kuruluşlarının ise orta ölçekli ve tarıma yönelik olması planlanmıştır (Keleş, 1998: 194).

CHP'nin köykent projesi ile MHP'nin tarımkent projeleri birbirine benzer gözükse de bazı noktalarda ayrımlar mevcuttur. Örgütlenme biçimi açısından değerlendirildiğinde tarımkentlerde köylü birliklerinin kurulması düşünülmüştür buna karşına köykentlerde ise kooperatif temelli bir örgütlenme biçimi öngörülmüştür. Köykentlerde ayrıca bir toprak reformu planlanmıştır ancak tarımkentlerde bu düşünceye yer verilmemiştir (Çolakoğlu, 2007: 189).

Bu değerlendirmeler ışığında özellikle köykentlerde tarımsal sanayinin geliştirilmesi ve bunun kooperatifler yoluyla gerçekleştirilmesinin öngörülmüş olduğu söylenebilir.

3.5. KOOPERATİFLER VE TARIM İLİŞKİSİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Genel olarak dünya ölçeğinde kooperatifçilik uygulamalarına bakıldığında, kooperatifçiliğin pekçok farklı şekilde ve yine pekçok farklı alanda gerçekleştiği görülmektedir. Daha çok tarım kooperatifleri, konut kooperatifleri ve kredi kooperatifleri gibi geleneksel kooperatifler görülmekle birlikte kampüs kooperatifleri ve turizm kooperatifleri gibi daha spesifik kooperatif örneklerine de rastlanılmaktadır. Hatta İsrail örneğinde olduğu gibi kooperatif ile kırsal yerleşim biriminin iç içe geçtiği kibbutz ve maşov gibi kooperatif örnekleri de karşımıza çıkabilmektedir. Kooperatiflerin devletler açısından önemi kimi zaman zaman değişmiştir. Ancak Almanya, İsrail ve Hollanda örneklerinde de görülebileceği üzere doğru yöntemler ve akılcı çalışmalar uygulandığı takdirde kooperatifler, hem ülke içi dayanışma kültürünü geliştirmekte hem de ülke

kalkınmasına devletin veya özel sektörün katkısı olmaksızın fayda sağlamaktadır. Özellikle 2008 ekonomik krizi sonrası kooperatiflerin önemi bir kez daha anlaşılmıştır. Dünyada pek çok banka ve kredi kuruluşu ciddi ekonomik sorunlar yaşarken kooperatif bankaları neredeyse bu krizi hasarsız atlattığı hatta krizden güçlenerek çıkmıştır (Kalkınma Atölyesi, 2017: 15).

Gelişmiş ülkelere bakıldığında kooperatifleşme oranlarının oldukça fazla olması hemen dikkat çekmektedir. Örneğin Finlandiya’da bu oran %60, Avusturya’da %58, Singapur’da %50 gibi oldukça fazladır. Ülkemizde ise kooperatif ortağı oranı %10’dur. Yine dünya üzerindeki en büyük 30 kooperatife bakıldığında 15’i Avrupa’da, 8’i Asya-Pasifik Bölgesi’nde, 4’ü ise Kuzey ve Güney Amerika’da bulunmaktadır. Bir başka örnek ise Fransa’da Crédit Agricole Group ismiyle faaliyet gösteren kooperatiftir. Bu kooperatif Fransa’da bankacılık pazarının %21’ini sahiptir (Kalkınma Atölyesi, 2017: 15). Kooperatifin 2017 yılı cirosu 96,25 milyar dolardır (Köne, 2020).

Tezimizin konusuyla doğrudan ilişkili iki kavram olan tarım ve kooperatif kimi zaman gözden düşen kimi zaman da yıldızı tekrar parlayan kavramlardır. Öyle ki Sanayi Devriminin hemen akabinde tarım sektörü büyük bir düşüş yaşamıştır. Sanayi Devrimi’nin doğduğu yer olan İngiltere bu değişimin en hızlı yaşandığı ülkelerden biri olmuştur. 1813’ten itibaren 50 yıl gibi bir sürede kimi kırsal bölgeler nüfusunun yüzde doksandan fazlasını kaybetmiştir (Shaw-Taylor, vd., 2010: 3). İngiltere’de yaşanan bu duruma benzer şekilde sanayileşen pek çok ülke de benzer bir kaderi yaşamıştır. İş bulabilme umudu, eğitim imkânları, sağlık hizmetleri, sosyal faaliyetler gibi başkaca unsurlarda da eklenince köylerin nüfusu erimeye başlamış, insanlar yığınlar halinde şehirlere akın etmiştir (Shaw-Taylor, vd., 2010: 1-2).

Özellikle tarım araç gereçlerinin yaygınlaşması ve tarımda insan gücüne olan ihtiyacın azalması bu süreci olabildiğince hızlandırmıştır. Başlangıçta özellikle sanayide çalışan işçileri korumaya yönelik mevzuatın mevcut olmaması veya tam anlamıyla uygulanamaması gibi sebeplerle işçiler oldukça zor koşullar altında çalışmak zorunda kalsalar da zaman içerisinde işçiler arasında ortak bilincin gelişmesi ve haklarını aramaları neticesinde daha iyi koşullarda çalışmaya başlamışlardır. Ulusal ve uluslararası düzeyde de işçilerin haklarını koruyacak örgütlerin ortaya çıkması işçilerin emeğinin değerini almasına sebep olmuştur. Netice itibarıyla sanayi kentlerinde yaşayan işçi sınıfı

yalnızca ekonomik anlamda değil eğitim, sağlık, kültür gibi pek çok alanda kırsalda yaşayanlardan daha iyi imkanlara kavuşmuştur. Bu aşamadan sonra ise kır ve kent arasındaki uçurumun yavaş yavaş açılmaya başladığı görülmektedir. Kimi zaman yaşanan kuraklıklar, miras yoluyla toprakların küçülmesi, tarım zararlılarının çoğalması gibi durumlar da çiftçilik mesleğini oldukça korunmasız hale getirmiş ve bu gibi durumlar da kırsalda yaşayanlar şehirde yaşayanlara göre daha düşük gelir sahibi bir konuma taşımıştır. Bu durum köylerin ve köylerle ilgili faaliyetlerin gözden düşmesindeki temel etkenlerden bir kısmıdır.

Sanayi Devrimi sonrası tarımsal üretim daha çok sanayi sektörünü besler bir hale bürünmüştür. Artık üretim, niteliğine bakılmaksızın yalnızca fazla üretim noktasına yani niceliğe odaklanmıştır. Dünyada tarımsal faaliyetlerle iştigal eden bilim insanlarının da gerek genetik düzenlemeler gerek geleneksel yöntemlerle topraktan alınan verimi artırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirdiği görülmektedir. Fakat bu çalışmalar ürünlerin tat ve besin değeri gibi unsurlarından ziyade nicelik unsuruna odaklandığı için ürünlerin kalitesinde bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bunun bir başka çıktısı ise üretimi engelleyecek tarım zararlılarını engellemek için çıkarılan kimyasal ürünlerdir. Kimyasal ürünler çoğu zaman zararlı böcek türleri, mantarlar ve çeşitli tarım hastalıklarına karşı fayda sağlasalar da topraktaki humusu yok edebilmekte, bitkilerin üzerinde kalarak beslenme yoluyla insan vücuduna girebilmekte ya da yeraltı sularına sızarak insanlara ulaşabilmektedir. Bir başka durum ise tohum sektöründe yaşanan endüstrileşmedir. Önceleri zirai ürünlerin üretim süreci sonunda sonraki yıla yetecek kadar tohum depolanırken bu durum zamanla özel ya da devlet destekli kuruluşlar eliyle senelik olarak üreticiye tohum verme şeklinde gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle tohumların ücretsiz oluşu çoğu çiftçinin tohumu bu şekilde temin etmesine sebep olmuştur. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere tohumlardan elde edilen ürünlerin yalnızca niceliğine odaklanıldığı ve bu tohumlardan elde edilen ürünlerden alınan tohumların ise bir iki nesil sonra kısırlaştığının görülmesi üzerine eski tohumlara dönmek istenmiş, ancak bu da pek mümkün olmamıştır. Bunun yanında genetiği değiştirilmiş tohumları, Avrupa Patent Sözleşmesi gereği üreticiler tekrar ektiği zaman, tohum üreticisi firmaya patent ücreti ödemek durumunda kalmıştır. Buna aykırı davranan çiftçiler ise ya bu şirketler tarafından dava edilmiş ya da tarlalarını yakarak durumu protesto etmişlerdir (Kaynar, 2009: 182).

4. BÖLÜM

2012 TARİHLİ VE 6360 SAYILI KANUN DEĞİŞİKLİĞİ SONRASI BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN TARIMSAL ROL VE FAALİYETLERİ İLE KOOPERATİFLERLE OLAN İLİŞKİSİ

2014 yılı sonrasında büyükşehir belediyelerinin kırsal ile ilişkisini iyi anlayabilmek için öncelikle 2012 tarih ve 6360 sayılı Kanun ile nelerin değiştiğini görmek gerekmektedir. 2014 öncesi büyükşehir belediyelerinin sınırları belli bir ölçek dâhilinde belirlenmekteydi. Bu bakımdan il merkezindeki şehrin dışında kalan yerlerin yani kırsal kesimlerin ihtiyaçları ve yönetimi il özel idareleri tarafından gerçekleştirilmekteydi. İl özel idarelerine bu açıdan bakılacak olursa il mülki sınırları içinde ve belediye sınırları dışında faaliyet gösteren yerinden yönetim birimleri olarak tanımlanabilmektedir. 6360 Sayılı Kanun ile büyükşehir belediyelerinin görev alanı il mülki sınırları ile çakıştırılmış ve böylelikle il özel idarelerinin de görev alanını kapsayacak şekilde genişletilmiş ve bunun bir sonucu olarak da yine aynı Kanun ile büyükşehir belediyesinin kurulduğu illerde il özel idareleri kaldırılmıştır.

Aslında il özel idareleri de görevleri açısından bakıldığında kırsal alanda klasik yerel (beledi) görevlere sahiptir. İl özel idareleri altyapı, kanalizasyon, yol, su, çevre, acil yardım ve kurtarma faaliyetleri, park ve bahçe yapılması gibi görevlerinin yanı sıra kültür sanat, turizm, sosyal destekler, yoksullara kredi verilmesi gibi onlarca yerel faaliyeti gerçekleştirmektedir. Belediyelerden ayrılan en önemli nokta ise kuşkusuz coğrafi açıdan hizmet götürdükleri yerlerin kırsal kesim olmasıdır. İl özel idarelerinin, büyükşehir kurulan illerde kaldırılması ile birlikte birtakım görevler valiliklere bağlı, “Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları” (YİKOB)’na devredilmiştir. YİKOB’un temel görevi isminden de anlaşılacağı üzere ildeki yatırım ve hizmetlerin etkin olarak yapılmasını sağlamak ve ildeki kamu kurumları arasında ve merkez ile taşradaki kamu kurumları arasında koordinasyon faaliyetlerini yürütmek olarak sıralanabilir (Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, 2014, md. 8).

Genel olarak bakıldığında YİKOB'ların, il özel idarelerinin yerini aldığını iddia etmek pek doğru olmaz. Kimi kamu yönetimi yazarları tarafından merkezin yerele müdahalesi şeklinde yorumlar da yapılmıştır. Ancak dikkatle bakıldığında il özel idarelerinin görevlerinin büyük bir kısmı büyükşehir belediyelerine devredilirken, çok küçük bir kısmı YİKOB'lara ya da başka kurumlara devredilmiştir (Akman ve Kalender, 2018: 1032). Bu bakımdan bu kuruluşların il özel idarelerinin yerini almak maksadıyla oluşturulduğu eleştirisi pek haklı gözükmemektedir.

Büyükşehir belediyelerinin sınırlarının il mülki sınırlarına genişletilmesi ve il özel idarelerinin kaldırılması neticesinde en büyük sorun, daha önce il özel idarelerinin yardımıyla gerçekleşen kırsal kesime yardım ve desteklerin büyükşehirler tarafından ne şekilde gerçekleştireceği olmuştur. Bunun için pek çok büyükşehir belediyesi bu alanda teşkilatlanmaya gitmiştir. 6360 Sayılı Kanun'un uygulamaya konulması sonrasında bu alanda yaşanan gelişmeleri aşağıda başlıklar altında incelemek faydalı olacaktır.

4.1. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN TEŞKİLATLANMA ÇALIŞMALARI

Öncelikli olarak büyükşehir belediyeleri 2014 yılına kadar uzak bir hizmet alanı olan kırsal kesime hizmet götürebilmek için bu alanda teşkilatlanma faaliyetlerini tamamlamışlardır. Kimi büyükşehir belediyeleri daire başkanlığı ölçeğinde bir teşkilat yapısı oluştururken kimi belediyeler ise şube müdürlüğü olarak bu faaliyetlerini gerçekleştirmeye başlamıştır.

Tablo 4.4: 2014 Sonrası Büyükşehir Belediyelerinde Kırsal Hizmetlerle İlgili Oluşturulan Yeni Birimler

Birim Adı	İlgili Büyükşehir Belediyesi
Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı	Adana
Tarım ve Hayvancılık Hizmetleri Dairesi Başkanlığı	Ordu
Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı	Antalya, Aydın, Erzurum, Eskişehir, İzmir, Kayseri, Konya, Malatya, Muğla, Tekirdağ, Van
Tarımsal Hizmetler ve Muhtarlık İşleri Dairesi Başkanlığı	Sakarya
Tarımsal Hizmetler ve Muhtarlıklar Dairesi Başkanlığı	Samsun
Tarımsal ve Veteriner Hizmetleri Dairesi Başkanlığı	Mersin
Muhtarlıklar ve Gıda Dairesi Başkanlığı	İstanbul
Tarımsal Hizmetler ve Gıda Daire Başkanlığı	Gaziantep
Mahalle ve Tarım Hizmetleri Dairesi Başkanlığı	Kahramanmaraş
Kırsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı	Ankara, Balıkesir, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Manisa, Şanlıurfa

Kaynak: Türkiye Belediyeler Birliği, 2021a: 79.

Hatay, Kocaeli, Mardin ve Trabzon Büyükşehir Belediyelerinde ise şube müdürlüğü ölçüğünde teşkilatlanmaya gidilmiştir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2021a: 79).

4.2. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN TARIM ÜRETİCİLERİNE VERMİŞ OLDUĞU DESTEKLER

Ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz İzmir Büyükşehir Belediyesi dışında kalan büyükşehir belediyelerince tarım üreticilerine sağlanan destekler şu şekilde sıralanabilir:

- Adana Büyükşehir Belediyesi kırsal üreticilere organik lavanta, üzüm, çilek, elma, ceviz, kiraz, gübre, hayvan aşı ve ilacı desteğinde bulunmaktadır.
- Antalya Büyükşehir Belediyesi kapalı sulama sistemi ve güneş enerji santrali kurulmasına destek olmuştur. Bu yöntem ile sulama birliklerinin sulamada

kullandığı elektrik enerji kullanım giderleri minimum düzeye indirilmesi amaçlanmıştır.

- Bursa Büyükşehir Belediyesi kırsal üreticiye arı kovanı, yem tohumu, çeşitli buğday ve çörekotundan oluşan karışık tohumlar, ahududu, çilek ve lavanta fidesi, çeşitli makine ve malzeme destekleri, süt toplama merkezlerinin oluşturulması gibi farklı alanlarda destekler sunmuştur.
- Denizli Büyükşehir Belediyesi üreticilere tohum eşleme, ceviz soyma ve kurutma, mısır silaj makinesi desteği sağlamıştır.
- Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sulama imkânlarının iyileştirilmesi noktasında üreticilere destekte bulunmuş, arıcılık, ipek böceği, fidan, tohum dağıtımını yapmış, coğrafi işaretli ürün verimliliğinde artış sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuş ve organik semt pazarları kurmuştur.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi organik hububat, et ve süt üretimine destek olmuş, Antep fıstığı üretimine ve bitkinin zararlılara karşı korunmasına yönelik üreticilere çeşitli açılardan destek sağlamıştır. Küçükbaş hayvan yemi desteği, arıcılık desteği, süt sağım makinesi desteği gibi destekler yanında çiftçilere tohumluk nohut ve mercimek dağıtımını yapılmıştır. Ayrıca sulama geliştirme projeleri de sürdürülmektedir.
- Hatay Büyükşehir Belediyesi meyveciliğe yönelik projeler ile organik tarım faaliyetlerine yönelik desteklemelerde bulunmuş, gölet ve sulama projeleri ile çiftçiye yardımcı olmaya çalışmıştır.
- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi üreticilere ceviz ve zeytin fidanı, Maraş'a özgü kırmızıbiber fidesi ve sulama borusu vermiştir. Ayrıca kestane üretimini teşvik etmek maksadıyla üreticilere kestane fidanı dağıtılmıştır.
- Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yem bitkisi, tıbbi ve aromatik bitki tohumu, meyve fidanı dağıtımını gerçekleştirmiştir. Kümes hayvanı üreticilerine çeşitli destekler sağlanmış, gezen tavuk dağıtımını yapılmıştır. Çiftçilere ayrıca organik gübre, ilaç, ata tohumu gibi yardımlar yapılmıştır.
- Konya Büyükşehir Belediyesi üreticilere organik patates tohumu desteği sağlamıştır.

- Malatya Büyükşehir Belediyesi arı kovani, kayısı tesisleri, soğuk hava deposu, tarım ekipmanları, mezbaha kurulmasına yönelik destekler ile manda göletleri, mantar üreticilerine yönelik satış alanları açmak gibi faaliyetlerde bulunmuştur.
- Mardin Büyükşehir Belediyesi arılı kovan, ipek böceği, çilek bahçesi, Derik zeytini, üzüm yetiştiriciliği ve sulama kanalı yapımı projeleri gibi onlarca farklı alanda projeler gerçekleştirmektedir.
- Mersin Büyükşehir Belediyesi badem soyma, zeytin boylama, atık kıyma ve üzüm sıkma makinesi ile süt soğutma tankı dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Modern ölçülerde mezbaha ve hayvan pazarı açılmıştır.
- Muğla Büyükşehir Belediyesi tarafından süs bitkileri, zeytin ve narenciye üretimine yönelik destekler sağlanmış, kurutma tesisi, su analizi laboratuvarı, tohum merkezi kurulmuştur.
- Ordu Büyükşehir Belediyesi Pekin ördeği, Bafra koyunu, Mast kazı dağıtımı gerçekleştirmiş, kümes hayvancılığına yönelik kafes teli ve kaz yumurtası desteği sağlamıştır.
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi uygulamalı tarım eğitim merkezi kurmuştur. Üreticilere gübre desteği ile organik bitki ilaçları sağlanmıştır. Fındık üretimi desteklenmiştir. Çiftçilere arı, kovan ve malzeme desteği sağlanmıştır. Bunlara ek olarak ata tohumuna da sahip çıkan Sakarya Büyükşehir Belediyesi 12 bin yıllık siyez buğday tohumu dağıtımı gerçekleştirmiştir. Bunun yanında sözleşmeli üretim modeli ile üreticilere hem domates fidesi dağıtılmış hem de yetiştirilen ürünler satın alınıp ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır.
- Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi ipek böcekçiliği ile arıcılık projelerine desteklerde bulunmuştur.
- Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi üzüm üreticilerine desteklerde bulunmuş, mera iyileştirme projelerini hayata geçirmiş, damızlık merinos koçu, gebe manda dağıtımı, arı üreticilerine teşvikler, yemlik tohum desteği, katı gübre dağıtımı gibi çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Hayvan göletleri, kapalı su sistemleri kurulmuş, üreticilere süt soğutma tankerleri hibe edilmiştir.
- Trabzon Büyükşehir Belediyesi organik tarımı desteklemek amacıyla baraj havza koruma alanı oluşturmuştur. Belediye bunun yanında çiftçilere, ücretsiz toprak

analizleri gerçekleştirmekte ve eğitimlerle ücretsiz organik tarım sertifikası vermektedir.

- Van Büyükşehir Belediyesi sulama kanalı yapmış, mercimek, sarımsak ve nohut tohumu dağıtmış, yem bitkisi üretimini artırmak için çalışmalarda bulunmuştur. Mera ve yaylalarda hayvan içme suyu noktaları oluşturmak için su olukları yapmış ve boru dağıtımını gerçekleştirmiştir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2021a: 100-103).

Ancak vurgulamak gerekirse burada örneklendirilen destekler tarım üreticilerine verilen desteklerin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Örneğin tohum destekleri neredeyse her büyükşehir belediyesi tarafından senenin belirli dönemlerinde üreticilere sağlanmaktadır. Benzer şekilde tarım ekipmanı desteği, arıcılık destekleri gibi destekler de neredeyse tüm büyükşehir belediyesi tarafından gerçekleştirilmektedir.

4.3. ÇİFTÇİLERE VERİLEN EĞİTİM FAALİYETLERİ

Türkiye’de tarımsal desteklerde karşılaşılan en büyük sorunlardan birisi üreticilere gerekli destekler yapıldıktan sonraki faaliyetlerin göz ardı edilmesi noktasında yaşanmıştır. Örneğin kredi, tarım alet ve ekipmanı hibesi, tohum desteği gibi çeşitli destekler verilmiş fakat çiftçilerin bu ürünleri nasıl kullanacağı, hangi yöntemlerin etkili olacağı gibi bilgiler kendilerine verilmemiştir. Bu sebeple üreticiler verilen destekleri yine geleneksel yöntemlerle kullanmış ve kısa vadede tekrar desteğe ihtiyaç duyacak duruma gelmişlerdir. Bu sebeple büyükşehir belediyelerinin önceliklerinden birisi de çiftçilere bu alanda gerekli eğitimleri sağlamak olmuştur. Bu noktada öncelikli olarak sertifika programları oluşturulmuştur. Teorik eğitimlerin yanısıra panel, seminer ve çeşitli yayımlarla çiftçilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Büyükşehir belediyelerinin üreticilere yönelik olarak vermiş olduğu eğitimlerden örnekler sıralamak gerekirse:

- Antalya Büyükşehir Belediyesi üreticilere organik tarım uygulamaları, iyi tarım uygulamaları, toprak analizi ve su kaynaklarına yönelik eğitimler gerçekleştirmiştir.

- Balıkesir Büyükşehir Belediyesi 80 kırsal mahallede toplam 3.000 kişiye sertifikalı eğitim vermiştir. Açmış olduğu kurslarda 428 kişiye tıbbi aromatik bitki yetiştiriciliği eğitimi, 500 kişiye aromaterapi eğitimi, 110 kişiye arıcılık eğitimi, 45 kişiye süs bitkileri yetiştiriciliği eğitimi 23 kişiye ise sabun üretimi eğitimi verilmiştir.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi küçükbaş hayvan hastalıkları, arıcılık, ipek böcekçiliği, tarım aletlerinin kullanımı, organik tarım ve diğer pek çok destekleme konusunda teorik ve pratik eğitimler gerçekleştirmiştir.
- Gaziantep Büyükşehir Belediyesi arı yetiştiriciliği eğitimi, Antep fıstığı budama eğitimi, çiftçilik üzerine genel bir eğitim gerçekleştirmiştir. Ayrıca 166 çiftçiyi Antalya'da gerçekleştirilen Tarım Fuarı'na götüren belediye onlar için inceleme gezisi düzenlemiştir.
- Konya Büyükşehir Belediyesi koyun yününün değerlendirilmesi, iplik boyama yöntemleri, kilim dokuma kursu gibi çeşitli faaliyetler gerçekleştirmiştir.
- Manisa Büyükşehir Belediyesi, 498 üreticiye Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü iş birliği ile bal veriminin artırılması ve ana arıların koloniye kabulüne yönelik eğitimler vermiştir. Belediye ayrıca, 30 zeytin üreticisine uygulamalı aşılama, budama ve hasat eğitimi vermiş, 25 üreticiye ise kiraz üretiminde toprak analizi ve gübreleme konularında eğitim düzenlemiştir.
- Mardin Büyükşehir Belediyesi 220 kişiye arı yetiştiriciliği, 46 kişiye ipek böcekçiliği, 164 kişiye ise organik tarım kapsamında eğitim vermiştir.
- Mersin Büyükşehir Belediyesi kompost istiridye mantarı üretimi üzerine 2 bin 274 kişiye eğitim vermiştir.
- Ordu Büyükşehir Belediyesi koyun yününe etkili değerlendirmek için kilim dokuma kursu ve iplik boyama teknikleri kursu düzenlenmiştir. 22 kadın üreticiye arıcılık ve arı sütü ile ilgili eğitimler sağlanmıştır.
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi "Seracılık Mükemmeliyet Merkezi" ve "Uygulamalı Çiftçi Eğitim Merkezi" kurulmasına destekte bulunmuş ve burada 2 bin çiftçiye eğitim düzenlemiş ve 50 üreticiye ise arıcılık eğitimi ve sertifikası vermiştir.

- Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi gerçekleştirdiği “Kırsal Turizm Projesi” ile bir fotoğraf arşivi oluşturmuş ve bu görselleri kırsalın tanıtımı için kurmuş olduğu web sayfasında kullanmıştır. Ayrıca 14 bin 010 kişiye eğitim hizmeti vermiştir.
- Van Büyükşehir Belediyesi 45 üreticiye ürün deseni, seracılık, zararlılar ve hastalıkla mücadele konusunda, 30 üreticiye ise fıstık aşılama, menengiç ağacını budama ve ceviz aşılama konusunda eğitimler vermiştir.
- Büyükşehir belediyelerinin eğitim faaliyetleri bu listede yer alandan çok daha fazladır. Belediyelerin vermiş oldukları rakamlar göz önüne alındığında örneğin Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bugüne değin 55 bin 740 üreticiye eğitim vermiştir. Adana Büyükşehir Belediyesi bin 695, Erzurum Büyükşehir Belediyesi 3 bin 500, Konya Büyükşehir Belediyesi 122 bin 991 kişiye çeşitli alanlarda tarımsal eğitimler gerçekleştirmiştir (Türkiye Belediyeler Birliği 2021a: 103-107).

4.4. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN GERÇEKLEŞTİRMİŞ OLDUĞU İŞ BİRLİKLERİ

Günümüz kamu yönetimi anlayışı büyük oranda yönetim kavramını içeren, tek bir akıl yerine ortak akıl kullanmayı ilke edinen, çeşitli iş birlikleriyle çalışmalarını gerçekleştirmeye yönelik adımlar atan bir yapıya bürünmüştür. Bunun örneklerini büyükşehir belediyelerinde de açık bir şekilde görebilmek mümkündür. 6360 Sayılı Kanun öncesi kırsal ile teması oldukça sınırlı olan büyükşehir belediyeleri, Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren kendilerine yol göstermesi açısından üniversitelerle ve uzmanlarla ve çeşitli kurum ve kuruluşlarla bir araya gelmiş, kendilerine kılavuz olması açısından bu kurumlara ve uzman kişilere çeşitli plan ve projeler yaptırmıştır. Bunun yanında ortak akıl devreye sokan büyükşehir belediyeleri çeşitli kamu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve kooperatifler gibi örgütlerle de mevcut çalışmalarını hızlı bir şekilde hayata geçirmeyi amaçlamıştır.

Büyükşehir belediyelerinin kırsala yönelik faaliyetlerinde sahip olduğu paydaşlar ve gerçekleştirdiği iş birliklerine örnekler vermek gerekirse:

- Malatya Büyükşehir Belediyesi ilçe belediyelerinin de katkısı ile Kuluncak ilçesine soğuk hava deposu, kayısı çekirdeği kırma ve eleme tesisi ile kayısı yıkama ve boylama tesisi, Arguvan ilçesine hububat selektör tesisi, Pötürge, Arapgir ve Arguvan ilçelerine mezbaha kurmuştur.
- Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, “Kullanılmayan Tarım Arazilerinin Tarıma Kazandırılması” ve “Küçükbaş Hayvan Desteği” isimli projeleri ilçe belediyeleri ile koordineli bir şekilde gerçekleştirilmiştir.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi de bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında da değinileceği üzere ilçe belediyeleri, üniversiteler ve kooperatifler gibi pek çok kurum ve kuruluş ile iş birliği halinde faaliyetlerini sürdürmektedir.
- Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi de ilçe belediyeleri ile birlikte mera alanlarının temizlenmesi ve ıslahı, enerji kaynaklarının etkin kullanımı, kırsal turizm projeleri, baklagil ekim alanlarının geliştirilmesi gibi çok sayıda ve farklı proje gerçekleştirmiştir.
- Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ile "Kahramanmaraş Geleneksel Ürünlerine Coğrafi İşaret Alımı Konusundaki İş Birliği Protokolü" imzalamıştır. Benzer şekilde Muğla Büyükşehir Belediyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi ile Muğla için stratejik önemdeki ürünlerin verim ve kalitesinin artırılmasına yönelik programlar oluşturmuştur. Bitki ve su kaynaklarının sürdürülebilirliği, tarımsal verimde artışın sağlanması, gelişmelerin üreticilere aktarımı ve çeşitli sorunlara yönelik projeler gerçekleştirmiş ve bu amaçla bir laboratuvar oluşturmuştur.
- Büyükşehir belediyelerinin önemli paydaşlarından biri de bölge kalkınma ajansları olmuştur. Neredeyse tüm büyükşehir belediyeleri doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bölge kalkınma ajansları ile projeler gerçekleştirmektedir. Bu alanda birkaç örnek sıralamak gerekirse; Antalya Büyükşehir Belediyesi "COVID-19 Tedbirleri Kapsamında Tarımda Mevsimlik İşçilere Destek Projesi"ni, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi "Lice Organik Tarım Projesi", "Çermik Organik Tarım Projesi" ve "Hazro Kültür Merkezi Projesi"ni, Mardin Büyükşehir Belediyesi "Bir Dünya Üreten Kadın Projesi"ni bölgelerinde etkinlik gösteren kalkınma ajansları ile müşterek bir şekilde gerçekleştirmektedir.

- Büyükşehir belediyeleri bu sayılanlara ek olarak il ve ilçelerde faaliyet gösteren ziraat oda ve borsaları, tarımla doğrudan ya da dolaylı olarak faaliyette bulunan veteriner ve mühendis odaları gibi meslek odaları ile de iş birliği halindedir. Bu iş birliği faaliyeti açısından İzmir Büyükşehir Belediyesi'ni örnek gösterebilmek mümkündür. Bitki hastalıkları ile mücadele, ortak makine parkları, iyi tarım uygulamaları gibi birtakım projelerde İzmir Büyükşehir Belediyesi ziraat odaları ile birlikte hareket etmiştir. Muğla Büyükşehir Belediyesi tarafından Zeytin Dostu Derneği ve Ticaret Borsası iş birliği ile "Duyusal Analiz Laboratuvarı" ve "Sürekli Eğitim Merkezi" açılmıştır. Türkiye Belediyeler Birliği'nin gerçekleştirmiş olduğu ankette 30 büyükşehir belediyesinin 23'ü meslek odaları ile iş birliği yaptıklarını belirtmiştir.
- Son olarak, büyükşehir belediyelerinin en fazla iş birliği içinde olduğu kuruluşlardan biri de kooperatif ve birliklerdir. Türkiye Belediyeler Birliği'nin gerçekleştirmiş olduğu ankette 24 büyükşehir belediyesi, tarımsal ve sulama kooperatifleri ile iş birliğinin olduğu belirtmiştir. Bu belediyelerden birkaçını sıralamak gerekirse; Eskişehir Büyükşehir Belediyesi ipek böceği ve dut fidanı yetiştiriciliği ile manda yetiştiriciliğinde kooperatifler ile ortaklaşa faaliyetler gerçekleştirmektedir. Manisa Büyükşehir Belediyesi kooperatifler ile iş birliği içerisinde 5 adet sulama tesisi projesi gerçekleştirmiş ayrıca kadın kooperatiflerini geliştirmek amacıyla ürün yetiştirme, işleme ve pazarlama tesisleri kurmuştur. Sakarya Büyükşehir Belediyesi Arıcılar Birliği ile doğrudan ortak projeler üretmekte olup, 11 sulama kooperatifine ise faaliyetlerine gerçekleştirmesinde teknik destekler sunmaktadır. Bunun yanında pek çok büyükşehir belediyesi tarım kooperatiflerine gerek hibe yoluyla gerek satın alma ve pazarlama yoluyla veya bilgi ve olanakların paylaşımı yoluyla desteklerde bulunmakta ve ortak projeler gerçekleştirmektedir (Türkiye Belediyeler Birliği 2021a: 107-114).

4.5. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİNİN TARIMA YÖNELİK GERÇEKLEŞTİRDİĞİ PROJELERDEN ÖRNEKLER

Büyükşehir belediyeleri gerek ülke içindeki gerekse ülke dışındaki bağlantıları sayesinde mevcut gelişmeleri takip edebilmekte ve uzman personelinin desteği ile bu gelişmeleri

kendi ölçeğine göre şekillendirebilmektedir. Örneğin son dönemlerde popüler olan kuru tarım veya topraksız tarım ismiyle bilinen model İzmir Büyükşehir Belediyesi kurslarında öğretilmektedir. Benzer şekilde gübre yapımında çevreci yöntemler son dönemlerde çeşitli belediyeler tarafından kullanılmakta ve üretilen gübreler çiftçilere dağıtılmaktadır.

Bu alt bölümde büyükşehir belediyelerinin tarıma yönelik olarak gerçekleştirdikleri bazı örnek projeler ve faaliyetler ele alınacaktır.

4.5.1. Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin Haydi Gel Köyümüze Destek Verelim Projesi

Proje Mersin Büyükşehir Belediyesi, Mersin Veteriner Hekimler Odası, Mersin İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ve Mersin İli Damızlık Koyun Keçi Yetiştiriciliği Birliği'nin müşterek çalışması ile ortaya konulmuştur. Proje ile kırsalda düşük gelirli kişilere istihdam yaratmak, yem ve hayvan desteği sağlamak ve köyden kente göçü tersine çevirmek amaçlanmıştır. Kırsalda küçükbaş hayvan sayısını artırmayı amaçlayan proje ile damızlık hayvan fazlası olan üreticilerin hayvanlarının değerinde satın alınması ve diğer üreticilere dağıtılmasına yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Projenin duyurulması akabinde 16 üreticiye küçükbaş hayvan dağıtımı gerçekleştirilmiştir (Türkiye Belediyeler Birliği, 2021b: 70). 2020 yılı Eylül ayında başlatılan ve toplam 5 yıl sürmesi planlanan projede öncelik kadınlar ve gençlere verilmiştir. Ayrıca hayvanların aşılmasında da finansman desteğinin bizzat Mersin Büyükşehir Belediyesi tarafından sunulması planlanmıştır. İlk yıl 60 üreticiye 25'er adet küçükbaş hayvan hibe etmeyi planlayan Büyükşehir Belediyesi proje için 11 milyon TL ayırmıştır. Hayvan ırkları da titizlikle seçilmiş, bölgeye en uygun ve en verimli tür olarak Güney Karaman Koyunu ve Kıl Keçisi belirlenmiştir (Mersin Büyükşehir Belediyesi, 2020a).

4.5.2. Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin Solucan Gübresi Üretimi

Son dönemde yaygınlaşan uygulamalar arasında organik tarım ve toprağın doğal yollarla verimini artırmaya yönelik çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen faaliyetlerden birisi de toprağı hem humus açısından zenginleştiren hem de toprağın sürekli olarak yer değiştirmesine katkı sunan solucan gübresi kullanımınıdır.

Ordu Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı tarafından 2021 yılı başlarında toprağı iyileştirici özelliğı ve su tutma kapasitesi bulunan solucan gübresi üretimine yönelik çalışmalar başlamıştır. Projenin başlangıç aşamasında Ordu Büyükşehir Belediyesi 5 milyon solucandan 40 ton gübre elde etmeyi başarmıştır. Proje ile aynı zamanda kimyasal gübre oranını azaltıp organik gübre kullanımını artırmaya çalışan Büyükşehir Belediyesi yaptığı çalışmalarda amaçlarına en uygun solucan türü olarak ise Kaliforniya solucanını belirlemiştir. Elde edilen gübrenin ise büyük oranda fındık üretimine yönelik olarak kullanılması planlanmaktadır (Türkiye Belediyeler Birliğı, 2021b: 74).

4.5.3. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin Tarımsal Alanda Gerçekleştirdiğı Faaliyetler

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi de kırsal alanda önemli hizmetleri olan hatta kimi projeleri ile diğere belediyelere örnek ve yol gösterici olan belediyelerden birisidir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin önemli birkaç projesini sıralamak gerekirse "Ağaçlandırma Yoluyla Karbon Emisyon Miktarının Azaltılması Projesi" kapsamında büyükşehir belediyesi Gaziantep ve çevresinde sera gazı salınımını azaltmayı amaçlamıştır (Türkiye Belediyeler Birliğı, 2021a: 131). Avrupa Birliğı tarafından 195 bin euro finans desteğı verilen proje ile 2017 yılından itibaren 9 ilçede 50 bin adet zeytin ağacı dikilmiştir. Proje için zeytin ağacının seçilme sebebi ise yıl boyu yeşil kalabilmesi ve dolayısıyla 365 gün fotosentez yaparak karbondioksit oranını azaltması, kuraklığa karşı dayanıklı olması ve zeytin meyvesinin katma değerinin yüksek olması şeklinde ifade edilmiştir (Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2018).

"Hijyen Süt, Mutlu Kadın Projesi", Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin, Merkezi Finans ve İhale Birimi ve Gaziantep Ziraat Odaları ile birlikte 2016 yılında hayata geçirdiğı projelerden biridir. Proje, kırsalda küçükbaş hayvan sağımında kadınların yaşadığı sorunlar göz önüne alınarak geliştirilmiştir. Süt sağım işinde genellikle kadınların çalışması, küçükbaş hayvanlarda el ile yapılan sağım işleminin oldukça güç olması ve hijyen koşullarının sağlanamaması sebebiyle Büyükşehir Belediyesi yeni bir projeye imza atmış ve 200 kadın çiftçiye süt sağım makinesi hibe etmiştir (Türkiye Belediyeler Birliğı, 2021a: 132).

Türkiye'nin önemli sorunlarından biri de su sorunudur. Bu konuda da çiftçileri desteklemeye yönelik pek çok belediye çeşitli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Gaziantep, iklim olarak Akdeniz iklimi ve karasal iklim arasında bir yapıda olup su kaynaklarına ulaşma noktasında zaman zaman ciddi sıkıntılar yaşayabilmektedir. Özellikle mera hayvancılığı gerçekleştirmek isteyen çiftçiler meralarda su kaynaklarına erişememekte, bu sebeple hayvancılık faaliyetlerini dar bir alanda sürdürebilmektedir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bu soruna çözüm olarak Gaziantep Valiliği, İl Tarım ve Orman Müdürlüğü ve Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği ile iş birliği halinde meralarda sondaj faaliyetleri yaparak su çıkartmış ve su depoları ile hayvanların içmesi için su havuzları oluşturmuştur (Türkiye Belediyeler Birliği, 2021a: 133; Atmaca, 2016).

Bitki zararlıları sorunu da Türkiye'nin çok farklı coğrafyalarında çözüm bekleyen sorunlardan birisidir. Özellikle zararlılarla mücadele ederken kullanılan kimyasal ilaçların uzun vadede toprağa ve suya karışarak başka bitki türlerine, yararlı mikroorganizmalara ve hatta insanlara zarar vermesi bir kısır döngü halinde devam etmektedir. Bu sebeple bitki zararlıları ile mücadele konusunda doğal yöntemler gündemde öne çıkmaya başlamıştır. Gaziantep ilinin önemli geçim kaynaklarından biri ilin ismiyle özdeşleşmiş olan Antep fıstığıdır. Antep fıstığı da kimi zaman zararlı böcek türlerinin istilasına maruz kalmakta ve verimlilik oranı önemli ölçüde düşebilmektedir. Bu anlamda en büyük sorunlardan biri dal güvesi olarak bilinen türdür. Güvenin yerleştiği ağaçlarda verimlilik %30-35'lere varan oranda düşebilmektedir. Ağacın ilaçlanması için en uygun zaman çiçek açtığı dönemdir ancak ilaçlama çiçeğe zarar vereceği için işlem gerçekleştirilememektedir. Ruhsatlı ilaçların mevcut olmaması da mevcut ilaçların güvenilirliği noktasında çiftçileri tereddüte düşürmektedir. Tüm bu sebepler ışığında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi bu soruna bir çözüm olarak bitki zararlılarını çeken feromonların olduğu 12 bin adet tuzağı ağaçlara yerleştirmiştir. Sonuç olarak kurtçuk oluşumu azalmış ve ağaçlarda verimlilik artışı sağlanmıştır (Türkiye Belediyeler Birliği, 2021a: 135; Hürriyet, 2016).

4.5.4. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin Tarımsal Alanda Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Konya ili de tarımsal arazilerinin genişliği ve tarımsal üretim düzeyi ile dikkat çeken illerimizden biridir. 6360 Sayılı Kanun sonrası diğer pek çok büyükşehir belediyesi gibi Konya Büyükşehir Belediyesi de önemli bir dönüşüm geçirmiş ve kırsal alanda önemli projelere imza atmıştır. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin tarıma yönelik başlıca projelerinden bahsetmek gerekirse ilk olarak “Konya Kırsalında Kalkınma İçin E-Desen Haritası” isimli projeden başlamak yerinde olacaktır. Konya Büyükşehir Belediyesi, Selçuk Üniversitesi ve Mevlâna Kalkınma Ajansı'nın iş birliği ile gerçekleşen proje 2018 yılında hayata geçirilmiştir. Proje ile Konya'nın 752 kırsal mahallesinin tarihsel süreci, üretim alanları, turizm noktaları, tanınmış kişileri gibi çeşitli bilgiler dijital ortama aktarılmış ve internet sitesi üzerinden erişime açılmıştır (Konya Büyükşehir Belediyesi, 2018). Böylelikle hem bölgenin turizm potansiyeli için bir adım atılmış hem de tarihi ve turistik yerlere yönelik bir envanter çalışması gerçekleştirilmiştir.

Lavanta bitkisi katma değeri yüksek bir bitki olarak bilinmektedir. Kullanım alanı oldukça geniş olan bitki gerek maddi getirisi gerekse diğer pek çok sektörü beslemesi açısından önemli bir ekonomi kalemidir. Konya Büyükşehir Belediyesi 2018 yılından itibaren %100 hibe ile kurak ve kıraç arazilerde yetiştirilmek üzere lavanta dağıtımını gerçekleştirmiştir. Böylelikle hem üretici desteklenmiş hem de kıraç araziler tarıma kazandırılmıştır. Bunun yanında bölgede arıcılık faaliyetleri de teşvik edilerek lavanta balı üretimi de sağlanmıştır (Türkiye Belediyeler Birliği, 2021a: 144). Deneme amaçlı yapılan ekimlerden elde edilen başarı bu sektörün kalıcı hale gelmesine sebep olmuştur. Lavanta ekimi için belirlenen ana ilçe olan Güneysınır'da 2020 yılı içerisinde toplam değeri 1,7 milyon TL olan 1,2 milyon adet lavanta bitkisi dağıtımını gerçekleştirmiştir (Konya Büyükşehir Belediyesi, 2020). Ayrıca lavantanın bulunduğu noktada işlenebilmesi için Güneysınır ilçesine bir de distilasyon merkezi kurulmuştur (Güneysınır Belediyesi, 2021).

4.5.5. Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin Tarımsal Alanda Gerçekleştirdiği Faaliyetler

Tekirdağ Osmanlı Devleti döneminden bu yana Avrupa'ya geçiş güzergâhı olarak kullanılan illerden biri olmuştur. Bu sebeple Osmanlı ordusunun Avrupa'ya hareketi esnasında ordunun beslenme ihtiyacının karşılanması amacıyla Tekirdağ'da hayvancılık faaliyetleri teşvik edilmiştir. Zamanla önemini yitiren hayvancılığa eski cazibesini kazandırmak amacıyla Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi çeşitli projeler başlatmıştır. Bunlardan biri de “Mandacılığı Geliştirme Projesi”dir. Bölgenin yapısına uygun, ekonomik getirisi süt ineklerinden fazla, bakım masrafları ise daha az olan, ayrıca 22 yaşına kadar süt verimi elde edilebilen manda üretimini teşvik amacıyla Büyükşehir Belediyesi %70 hibe ile 875 bin TL bütçe ayırmıştır. Projenin başladığı 2015 yılında manda sayısı 640 iken bu rakam 2 yıl içerisinde 1389'a çıkmıştır (Türkiye Belediyeler Birliği, 2021a: 155).

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin gerçekleştirdiği bir başka hayvancılık faaliyeti ise arıcılığı geliştirmeye yönelik olmuştur. “Arıcılığı Geliştirme ve Polinasyon Projesi” ile Büyükşehir Belediyesi il genelinde arıcılığı teşvik ederek bir katma değer yaratmayı, kullanılmayan tarım arazilerinin değerlendirilmesini sağlamayı, bitki tozlaşmasına yardımcı olması sebebiyle bölgede mevcut olan endemik bitki türlerinin korumayı ve meralardaki bitki varlığını artırmayı hedeflemektedir. 2015 yılında başlatılan proje ile 5 yıl içerisinde proje koşullarını sağlayan 1138 üreticiye toplam 22 bin 293 adet kovan dağıtımını gerçekleştirmiştir. Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi'nin aktardığı verilere göre bu 5 yıllık süreçte ayçiçeğinde 52,9 milyon TL'lik bir verim artışı gerçekleşmiştir. Üretilen balın getirisi ise 22,4 milyon TL olarak hesaplanmıştır (Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Üç Aylık Dergisi, 2020: 39; Türkiye Belediyeler Birliği, 2021a: 155).

6360 Sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesi sonrası büyükşehir belediyelerinin tarım ve hayvancılığa, kırsala yönelik faaliyetleri yasal bir çerçeve kazanmıştır. Büyükşehir belediyeleri kurmuş oldukları birimler ile bu faaliyetleri geliştirmeye yönelik adımlar atmaya ve kırsal kalkındırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirmeye başlamışlardır. Ayrıntılı olarak incelemeye çalışacağımız İzmir Büyükşehir Belediyesi de gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla bu konuda önemli atılımlar gerçekleştirmiş ve tarımsal üretimde İzmir ili için bazı önemli sonuçlar elde etmiştir.

4.6. BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ İLE İL ÖZEL İDARELERİNİN OLANAKLARI AÇISINDAN BİR KARŞILAŞTIRMA

Bir başka değerlendirilmesi gereken husus ise il özel idareleri ile büyükşehir belediyelerinin teknik ve özellikle mâli imkânlarının düzeyidir. İl özel idareleri ile büyükşehir belediyelerinin mâli imkanları karşılaştırıldığında büyükşehir belediyelerinin il özel idarelerine oranla daha iyi durumda olduğu görülmektedir.

Türkiye’de halihazırda mevcut 30 büyükşehir belediyesinin mali imkanları ve 30 il özel idaresinin mali imkanlarını karşılaştırmak hem bu tezin amacını hem de kapsamını aştığı için sadece karşılaştırılabilir birkaç örnek üzerinden bu konu aydınlığa kavuşturulmak istenmiştir.

Ordu ve Adıyaman nüfus bakımından birbirine yakın olduğu; Ordu ve Giresun ise coğrafi açıdan birbirine yakın olduğu için seçilmiştir. Bu şekilde yapılacak bu tür bir üçlü karşılaştırma büyükşehir belediyeleri ile il özel idarelerinin hizmet götürmelerinde yardımcı olan unsurları görmek açısından yararlı olacaktır.

Ordu’nun toplam nüfusu 772 bin kişi iken Adıyaman’ın toplam nüfusu 632 bindir (T.C. Adıyaman Valiliği, t.b.; T.C. Ordu Valiliği, t.b.). Ordu Büyükşehir Belediyesi’nin 2021 yılı bütçesi 815 milyon TL iken bu rakam Adıyaman İl Özel İdaresi için 145 milyon TL olmuştur (T.C. Adıyaman İl Özel İdaresi, 2020; Ordu Büyükşehir Belediyesi, t.b.). Bütçenin fazlalığı nitelikli insangücü ve teknik ekipman kapasitesini de beraberinde getirmektedir. Büyükşehir belediyelerinde nitelikli insangücü il özel idarelerine göre genellikle daha fazla olmuştur. Bir büyükşehir belediyesinde mühendis, mimar, şehir planlamacısı, doktor, veteriner, meteoroloji uzmanı gibi pek çok farklı meslek grubundan uzman personel istihdam edilebiliyorken bu sayı mimar ve mühendis sayıları haricinde, genellikle il özel idarelerinde daha az olmaktadır. Nitelikli işgücünün fazla olması genellikle, gerçekleştirilen hizmetin de verimi ve kalitesi ile paralellik taşıyacaktır. Somut bir örnek olması açısından yine Adıyaman ve Ordu örneklerinden devam edildiğinde, Adıyaman İl Özel İdaresi’nin personel sayısı (memur, sözleşmeli personel ve sürekli işçi) toplam 317 personeldir (T.C. Adıyaman İl Özel İdaresi, 2019: 19). Ordu Büyükşehir Belediyesi’nin personel sayısı ise geçici işçiler de dâhil edildiğinde 1931’dir (Ordu Büyükşehir Belediyesi, 2019: 62). İki kurumun taşınır ve taşınmaz malları

karşılaştırıldığında da yine Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin sahip olduğu mallar Adıyaman İl Özel İdaresi'ne göre kayda değer ölçüde fazladır. Örneğin araç sayıları açısından bakıldığında, Adıyaman İl Özel İdaresi'nin araç sayısı 160 iken Ordu Büyükşehir Belediyesi envanterinde 164'ü kiralık olmak üzere toplam 541 adet araç bulunmaktadır (Ordu Büyükşehir Belediyesi, 2019: 64-65; T.C. Adıyaman İl Özel İdaresi, 2019: 20 ve 33).

Giresun ile Ordu illerine bakıldığında ise Giresun'un nüfusu 448 bindir (T.C. Giresun Valiliği, t.b.). Giresun iklim, bitki örtüsü, kültürel özellikleri gibi pek çok açıdan Ordu iline benzemekte ve coğrafi olarak Ordu ile Trabzon arasında yer almaktadır. Giresun İl Özel İdaresi ile Ordu Büyükşehir Belediyesi karşılaştırıldığında ise Giresun İl Özel İdaresi bünyesinde 151 memur, 58 işçi, 4 sözleşmeli personel olmak üzere toplamda 213 personel görev yapmaktadır. Bunun yanında il özel idaresine bağlı şirket olan Giresun İl Özel İdaresi A.Ş.'de ise toplam 351 şirket işçisi görev yapmaktadır (T.C. Giresun İl Özel İdaresi, 2021a: 15). Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin personel sayısı hatırlanacak olursa geçici işçiler de dâhil edildiğinde 1931 çalışanı bulunmaktadır (Ordu Büyükşehir Belediyesi, 2019: 62) Bütçeler açısından bakıldığında ise Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin 815 milyon TL'lik bütçesine karşın Giresun İl Özel İdaresi'nin 2021 yılı bütçesi 100 milyon TL olmuştur (T.C. Giresun İl Özel İdaresi, 2021b: 6). Araç sayılarında da yine Ordu'nun önde olduğu görülmektedir. Buna göre Ordu Büyükşehir Belediyesi'nin 541 aracına karşılık Giresun İl Özel İdaresi bünyesinde 203 araç bulunmaktadır (T.C. Giresun İl Özel İdaresi, 2021a: 14).

Bu rakamlar göz önüne alındığında büyükşehir belediyelerinin, kırsal kesime yönelik destek ve faaliyetleri, il özel idarelerine göre daha kolay ve etkili bir şekilde gerçekleştirebileceği ifade edilebilir. Gerek bütçe olanakları gerek yetişmiş insan kaynağı gibi unsurlar büyükşehir belediyelerini il özel idarelerinin önüne geçirmektedir. Bunun yanında ulusal ve uluslararası bağlantıları sağlama açısından da büyükşehir belediyelerinin daha önde olduğu görülmektedir. Örneğin büyükşehir belediyeleri kimi zaman uluslararası festivallere ev sahipliği yapabilmekte, kardeş şehir anlaşmaları ile yurtdışındaki şehirlerle ilişkilerini ilerletebilmekte hatta çeşitli ülke temsilcileri ile doğrudan görüşerek ikili ilişkilerin kurulmasına vesile olabilmektedir.

5. BÖLÜM

6360 SAYILI KANUN SONRASI İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN TARIMSAL FAALİYETLERDEKİ ROLÜ

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na 2012 tarihli ve 6360 Sayılı Kanun'un 7. maddesinin son fıkrasında geçen “Büyükşehir ve ilçe belediyeleri tarım ve hayvancılığı desteklemek amacıyla her türlü faaliyet ve hizmette bulunabilirler.” ifadesi eklenmiştir. Böylelikle büyükşehir ve ilçe belediyelerinin tarımsal faaliyetlere yönelik destekleri yasal bir zemine oturtulmuştur.

Tarım ve kooperatif iş birliğine yönelik çalışmalarda öncü rolü oynayan büyükşehir belediyelerinden biri, hatta büyük oranda bu çalışmaların öncüsü İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBB) olmuştur.

İBB Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı çalışmalarına oldukça hızlı bir şekilde başlamıştır. Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, İBB Belediye Meclisi'ne bir önerge vererek Ege Üniversitesi ile İBB arasında, İzmir'deki tarım ağırlıklı kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması ve tarımsal üreticilerin gelirlerinin artırılmasına yönelik çalışmaların gerçekleşmesi noktasında bir iş birliği protokolü önermiştir. Protokol önerisi 13.10.2014 tarihinde Belediye Meclisi'nde oylanarak kabul edilmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi Meclisi, 2014, Sayı: 936). Bu tarihten sonra geliştirilen projelerin önemli bir kısmında Ege Üniversitesi ile yapılan iş birlikleri görülmektedir.

İBB Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere İBB tarafından 2014 öncesinde de kırsala yönelik bazı çalışmalar gerçekleştirilmiş; ancak, kırsal kesim 6360 sayılı Kanun öncesindeki belediye sınırlarının kapsadığı alan ile sınırlı tutulmuştur. 21 ilçe ve 166 köyde yürütülen faaliyetler 6360 sayılı Kanun'un Mart 2014'te uygulamaya geçmesinden sonra 30 ilçe ve 620 köy/mahalleye ulaşmıştır. Genç nüfusun tarıma özendirilmesi, kooperatiflere destekler verilmesi, çeşitli iş birlikleri uygulanması gibi hususlar başkanlığın sitesinde yer alan görev alanlarından bazılarıdır (Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, t.b. {a}).

5.1. İZMİR'DE BELEDİYECİLİK FAALİYETLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Bu çalışma Mart 2014 tarihinden sonra uygulamaya konulan 6360 Sayılı Kanun sonrasında büyükşehir belediyelerinin tarımsal rolü ve faaliyetlerini inceliyor olsa da 2014 öncesinde de Türkiye’de belediyelerinin ve büyükşehir belediyelerinin bu konuda çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Tez çalışması İzmir özelini ele aldığı için İzmir’de belediyeciliğin gelişimine kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

İzmir’de belediye oluşturulmasına yönelik ilk girişimler 1867 tarihine kadar götürülebilmektedir. 31 Aralık 1867 tarihinde Ruzname-yi Ceride-yi Havadis adlı gazetede İzmir’de bir belediyenin kurulmasına yönelik resmi duyurular olduğu şu ifadelerle yer almıştır; “Belediye dairesinin kurulmasının gözle görülür faydaları olduğunun herkesçe kabul edilmiş olmasından dolayı İzmir’de de böyle bir dairenin kurulmasına dair padişahın izin verdiğini haber aldık”. 1868 yılında İzmir’de bir belediye kurulsa da bir süre önemli bir varlık gösterememiştir. İzmir’de belediyecilik ile ilgili kaynaklar oldukça sınırlıdır. İlk belediye reise olarak 1875’te göreve gelen Yenişehirizade Ahmet Efendi’nin ismi yer almaktadır. Meşrutiyet’in ilanı sonrası göreve gelen belediye reislerinden Uşakizade Muammer Bey, Kazım Paşa, Mahmut Muhtar Paşa yolların yapılması, yeni caddelerin yapılması gibi o dönem için önemli sayılabilecek birtakım hizmetlerle İzmir’in altyapısına önemli katkılarda bulunmuşlardır. İttihat ve Terraki döneminde İzmir’de belediyecilik oldukça istikrarlı bir şekilde devam ettirilmiştir. Ancak Kurtuluş Savaşı yıllarında belediyecilik anlayışının en çok zarar gördüğü alanlardan biri İzmir olmuştur. Yunan işgali ve İzmir’de yaşayan ayrılıkçıların isyanları belediye hizmetlerini durma noktasına getirmiştir. Cumhuriyet’in ilanından sonra ise bir süre İzmir Belediyesi’nde sorunlar yaşanmaya devam etmiş ve belediye başkanlarının süresi çok uzun olmamıştır. 1925-1930 yılları arasında 2 seçim yaşanmıştır. 1929 yılında yapılan seçimde Aziz Bey'den belediye reisliğinin devralan Dr. Hulusi Alataş 1930 yılında yapılan seçimde görevini Sezai Söker’e bırakmıştır. Sezai Söker’in belediye reisliği dünyada meydana gelen Ekonomik Buhran’ın etkilerinin hissedilmeye başladığı döneme denk gelmiş ve bu sebeple Sezai Söker 1931’de istifa etmiştir. Bu tarihlere kadar İzmir’de önemli sayılabilecek pek bir beledi hizmet gerçekleştirilememiştir. Yalnızca Gazi Bulvarı açılabilmiştir. 1930 tarihli ve 1580 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesiyle, 1930’lu yıllarda İzmir Belediyesi; inşaat işleri, cadde

açmak, caddeleri genişletmek, yolları kaplamak ve kanalizasyon çalışmaları gerçekleştirmek gibi beledi anlamda önemli hizmetler gerçekleştirmiştir. 1931 yılında belediye reisi olan Behçet Uz, 3 dönem boyunca İzmir’de belediye reisliği yapmış ve İzmir’in çehresini değiştiren isimlerden biri olmuştur. 10 yıllık göreve boyunca Behçet Uz borçlarla boğuşan İzmir’in mali yapısını düzeltmiş, yeşil alanlara önem vermiş, mezarlık alanlarını düzenlemiş, bataklıkları kurutmuş ve bir kültürparkı açmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, t.b. {d}).

1950 yılında gerçekleşen mahalli idareler seçiminde ise belediye reisliğinin DP’li Rauf Onursal kazanmıştır. İzmir dahil 14 ilçede DP belediyeyi kazanırken Seferihisar ve Torbalı İlçelerini CHP kazanmıştır. Rauf Onursal İzmir’de büyük oranda imar faaliyetlerine özen göstermiştir. Akademisyenler öncülüğünde İzmir’in Konak gibi sembolik noktaları için imar planları hazırlanmıştır. Altyapı hizmetlerini de gerçekleştiren Rauf Onursal elektrik abone sayısını yükseltmiş, yeni su boruları döşetmiştir. Ulaşım konusunda da birtakım girişimlerde bulunulmuş ve şehir içi otobüslerin sayısı artırılmıştır. Otobüsle taşınan yolcu sayısı 1950 yılında 17 milyon 843 bin 773 iken bu sayı 1953 yılında 28 milyon 541 bin 3’e çıkmıştır. Ancak tramvaylar, hantal oldukları ve belediyeye maddi külfet yükledikleri gerekçesiyle kaldırılmıştır. 1954 yılında ise milletvekili seçilmesiyle yerini Selahattin Akçiçek’e bırakmıştır. 1950 ve 1960 yılları arasında tek seçim yapılmasına rağmen belediye başkanlığına DP’den toplam 6 isim gelmiştir. 1960-1963 yılları arasında ise belediyenin yönetimi askeri idare tarafından sağlanmıştır. 1960 Askeri Darbesi sonrası yapılan 1963 seçimlerinde DP’nin devamı olarak kurulan Adalet Partisi (AP)’nin adayı Osmanı Kibar belediye başkanlığını kazanmıştır (Çolak ve Kaya, 2019: 39).

İzmir genellikle 1970’lere kadar genellikle liberal sağ (serbest piyasacı ve din ve vicdan özgürlükçü) partileri desteklemiştir. Öyle ki Adnan Menderes 27 Mayıs Darbesi’nden önceki son mitingini 15 Mayıs 1960 tarihinde oldukça coşkulu bir kalabalıkla İzmir’de yapmış ve İzmir halkı tarafından büyük destek görmüştür (Savur, 2019: 43). DP’nin çizgisinden devam eden AP 1961,1965 ve 1969 genel seçimlerinde İzmir’de %50’nin üzerinde oy alarak büyük başarılar imza atmıştır (Yüksek Seçim Kurulu, t.b.: 60). Benzer durum yerel yönetimler seçimleri için de geçerlidir. 1963 ve 1968 yıllarında yapılan yerel seçimlerde AP’nin İzmir Belediye Başkan adayı Osman Kibar, bir diğer adıyla “Asfalt Osman” seçimlerden galip çıkmıştır. En bilinen icraatları ise kendisine

“Asfalt Osman” lakabının verilmesine sebep olan İzmir’deki yol ve asfaltlama çalışmaları olmuştur (Genç, 2019: 198-201). Dünyada 1960’ların ortalarından itibaren etkili olmaya başlayan sol akımlar Türkiye’de de etkisini göstermeye başlamış ve bunun Türkiye’deki temsilcisi olan Bülent Ecevit’in liderliğini yaptığı CHP 1973 yerel ve genel seçimlerinde büyük bir çıkış yapmıştır. Bunun bir sonucu olarak da İzmir Belediyesi’nin yeni başkanı 1973 ve 1978 yıllarında CHP’li İhsan Alyanak olmuştur. Özellikle 1970’lerde izlediği “toplumcu belediyecilik” anlayışı yerel seçimlerde CHP’yi öne geçirmiştir. Ankara’da Vedat Dalokay ve İstanbul’da Ahmet İsvan’ın temsil ettiği bu anlayışın İzmir’deki temsilcisi olan İhsan Alyanak 12 Eylül 1980 yılında gerçekleşen darbeye değin görevinin başında kalmıştır. Geçmişte boks ile ilgilenmesi ve kendisine rüşvet teklif eden kimseleri dövmesi sebebiyle de isminden çok “Boksör İhsan” lakabı ile anılır olmuştur. İzmir’in su sorununu büyük ölçüde halletmiş ve kanalizasyonun denize akıtılmaması için projeler gerçekleştirmiştir. Kendisinden önceki belediye başkanı Osman Kibar gibi asfaltlama ve yol işlerini de ihmal etmemiştir (Egeli Gazete, 2020).

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD’nin Türkiye’ye uyguladığı ambargo sonucu ülkede ciddi bir ekonomik kriz baş göstermiş, enflasyon ve karaborsa sebebiyle de gıda maddelerinin fiyatları katlanarak artmıştır. İhsan Alyanak bu konuda öncü bir çalışma yaparak tanzim satış noktaları kurmuş ve üretici ve tüketiciyi belediye aracılığı ile bir araya getirmiştir. İlk örneği otobüslerle gıda ve temel tüketim maddelerini halka ulaştırmak olan tanzim satış noktalarının sayısı zamanla artmış ve 1976 yılında İzmir Belediyesi bünyesinde kurulan Tanzim Satış Müdürlüğü’nün (TANSA) ilk şubesi Konak meydanında açılmıştır. Mağaza sayısı 1986 yılına gelindiğinde 12’ye ulaşmış ve bu tarihte İzmir Belediyesi bünyesinde şirket olarak faaliyetlerine devam etmiştir. 1999 yılında ise hisseleri Doğu Grubu tarafından satın alınmış ve 2016 yılında ise Migros’a katılmıştır (Polat, 2020).

TANSA’nın kuruluşu belediye ve kooperatifler arasındaki buluşmanın en önemli örneğidir. Bu tanzim satış noktalarının temel dayanağını kooperatifler ve birlikler oluşturmaktaydı. İzmir’de açılan ilk tanzim satış noktalarında TARİŞ ve Trakya Birlik, Güneydoğu Birlik gibi pek çok birliğin ürünü satılmaktaydı. Hatta bir süre yalnızca birlik ve kooperatiflere ait ürünler satılmıştır (Bianet, 2019).

Tanzim satış yalnızca İzmir ile sınırlı kalmamış CHP’li belediyelerin pek çoğu tanzim satış noktaları kurmuştur. Örneğin Ankara’da Vedat Dalokay da karaborsa ile mücadele için tanzim satış mağazaları kurmuştur (Batuman, 2014: 233). Bunun bir diğer yansıması ise belediyeler bünyesinde kurulan halk ekmek fabrikalarıdır. 1978 yılında İstanbul’da İstanbul Halk Ekmek A.Ş. kurulmuştur (İstanbul Halk Ekmek A.Ş., t.b.). Bundan bir yıl sonra, 1979’da Ankara’da halk ekmek uygulaması başlamıştır (Ankara Halk Ekmek A.Ş., t.b.).

Görüleceği üzere belediyelerin kooperatiflerle doğrudan ya da dolaylı ilişkileri oldukça eskiye dayanmaktadır. CHP’nin 1970’lerde izlediği toplumcu belediyecilik anlayışı çerçevesinde gelişen ve başta tanzim satışlar olmak üzere bu tür hizmetler 1980’lerden itibaren işlemeye başlayan liberal ekonomi politikalarının gölgesinde kalmasına rağmen bir ölçüde 3030 ve 5216 sayılı Kanunlar döneminde de devam etmiştir. Geçmişteki bu hizmetler 6360 Sayılı Kanun uygulamaya konulduktan sonra yol gösterici olmuştur denilebilir. Kooperatif ürünlerinin satıldığı İzmir’deki Halkın Bakkalları, Ankara’daki Başkent Marketler veya Aydın’da faaliyet gösteren Ege Et şubeleri kooperatifçilik anlayışının belediyeler üzerindeki en somut hali olduğu söylenebilir.

5.2. 6360 SAYILI KANUN DEĞİŞİKLİĞİ ÖNCESİ İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ’NİN TARIM FAALİYETLERİNE KISA BİR BAKIŞ

Büyükşehir Belediyeleri ile kooperatifler arasındaki önemli ve etkili iş birliği çalışmalarını İBB’de görebilmek mümkündür. Sözleşmeli üretim modeli ismi verilen yöntem ile kooperatiflere çeşitli destekler ve garantiler sağlanmıştır. Bu üretim modeli diğer pek çok belediye ve büyükşehir belediyesinin örnek aldığı bir üretim modelinin de kaynağı haline gelmiştir. İBB’nin kooperatiflere olan desteği 2007 yılına kadar uzanmaktadır. Bu sebeple İBB, 2012 yılında gerçekleşen kanun değişikliği sonrası bu yeni duruma en hızlı adapte olabilen büyükşehir belediyelerinin başında gelmektedir (Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, t.b. {b}). 2007 yılında, Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı’nın ilk örneği olarak Tarım, Park ve Bahçeler Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. Tarım ile ilgili bir teşkilatlanmaya gidilerek hem Türkiye’deki diğer belediyelere örnek olmak istenmiş hem de 2007 gibi erken bir tarihte böyle bir daire başkanlığının kurulmuş olması ile 2014 öncesi deneyim ve uzmanlık kazanılmıştır. 2007

yılından bir örnek vermek gerekirse, Menderes ilçesine bağlı Efemçukuru köyünde İzmir Tarım İl Müdürlüğü'nün de desteği ile köyün meşhur üzümünü organik tarım ile üretmek için girişimde bulunan köylülerden Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'ne üye 60 köylüye İBB gerek üretim gerekse pazarlama alanında desteklerde bulunacağını sözünü vermiştir (İBB, 2007a). Köyün 3. Üzüm Festivali bizzat İBB tarafından organize edilmiş ve dönemin İBB Başkanı Aziz Kocaoğlu, Festivale gönderdiği mektubunda yöredeki üzümleri devlet erkânından Cumhurbaşkanı ve Başbakan başta olmak üzere 44 isme gönderdiğini ve hepsinin de üzümlerden övgüyle söz ettiğini belirtmiştir (İBB, 2007b). Aynı yıl Efemçukuru Köyü'ne üzüm paketleme tesisi kurulmuş ve hizmete açılmıştır (İBB, 2007c). 2007 yılındaki bu çalışmalar, 2014'ten beri devam eden tarımsal desteklerle karşılaştırıldığında oldukça sembolik bir noktadadır. Ancak o dönem için tarımsal kooperatiflere vurgu yapılması ileride model haline gelecek tarım uygulamalarının bir provasını oluşturmuştur.

5.3. 6360 SAYILI KANUN ÇERÇEVESİNDE İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN TARIMSAL ROLÜ VE FAALİYETLERİ

6360 sayılı Kanun ile belediye ve büyükşehir belediyelerinde yaşanan dönüşüme en hızlı adapte olan illerden biri İzmir olmuştur. 2014 yılında Kanun'un uygulamaya konulması sonrası tarıma ve kırsal kesime yönelik teşkilatını oluşturan İBB bu konuda bilim çevreleri ile müşterek halde planlar oluşturmuş ve tarımsal faaliyetleri bu çerçevede ele almıştır. İBB kırsaldan göçü tersine çevirmeye çalışmış, tarımsal faaliyetlerle uğraşanlara çeşitli destekler sunmuş ve özellikle eğitim faaliyetleri ile bu desteklerin çıktılarının kalıcı olmasını sağlamaya çalışmıştır.

İBB'nin tarıma yönelik çalışmaları çeşitli başlıklar altında ele alınarak bu çalışmaların sonuçları detaylı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda hayvancılık destekleri, bitki ve tohum destekleri, tesis ve malzeme desteği, çeşitli etkinliklerle ürünlerin tanıtılması, bitki hastalıkları ile mücadele, yeni tarım yöntemleri ve pazarlama desteği şeklinde çeşitli başlıklar sıralanmıştır.

5.3.1. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Kırsala Destekleri ve Gerçekleştirdiği Projeler

5.3.1.1. Süt Kuzusu Projesi

İBB 2005 yılından itibaren kooperatiflerden aldığı sütü okul dönemindeki çocuklara dağıtmaya başlamıştır. Ancak 2012 yılında okul dönemindeki öğrencilere bizzat Milli Eğitim Bakanlığı aracılığı ile süt dağıtım projesine başlanmasıyla İBB "Süt Kuzusu Projesi"ni hayata geçirmiştir. Kooperatiflerden alınan süt 1-5 yaş aralığındaki çocuklara ayda 8 litre olacak şekilde İBB aracılığı ile dağıtmaya başlanmıştır (İzmir Büyükşehir Belediyesi, t. b. {c}). 2013 yılının sonunda ise belediye aracılığı ile toplam 9 milyon 888 bin litre süt dağıtılmış ve süt dağıtım yapılan hane sayısı ise 40 binden 113 bine yükselmiştir. Bu Projenin çıktılarını 3 aşamada değerlendirebilmek mümkündür. İlk olarak, İBB süt dağıtım uygulaması ile sosyal belediyecilik anlayışına uygun bir proje gerçekleştirmiştir. İkinci olarak, alınan sütler kooperatif aracılığı ile doğrudan üreticiden alındığı için, üreticinin sütünü satamama veya düşük fiyatla satma sorunu ortadan kalkmış ve bu anlamda üreticiye büyük bir destek sağlanmıştır. Son olarak, kooperatife üye süt üreticilerinin sütleri aracısız satması ile üretici pazara çıkış fiyatına yakın bir fiyatla sütünü elden çıkarabilmiş ve böylelikle hem İzmir'de hem de İzmir çevresinde süt fiyatlarında üretici lehine bir fiyatlanma oluşmuştur. Böylelikle yalnızca kooperatife üye süt üreticileri değil diğer süt üreticileri de bu durumdan olumlu sonuçlar almıştır (İBB, 2013a).

2013 yılında Süt Kuzusu'nu markalaştırmak için isim ve logo başvurusu yapılmış, bu başvuru 2016 yılında kabul edilmiştir. Böylelikle İBB marka tescilini almıştır (İBB, 2016a). Bir başka gelişme ise Süt Kuzusu Projesi ile en fazla alım gerçekleştirilen kooperatif olan Tire Süt Kooperatifi 2015 yılında 2 önemli ödül kazanmıştır. Kooperatif, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından "Güvenilir Gıda Üretimi Başarı Ödülü" ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından "Kırsalın Refahının Arttırılması ve Sosyal Koruma Başarı Ödülü"ne layık görülmüştür (Kızılböğe, 2015).

2017 yılı Haziran ayında ise toplam dağıtılan süt miktarı 47 milyon 250 bin litreyi bulmuş ve 124 bin haneye ulaşılmıştır (İBB, 2017a). 2018 yılı Mart ayına gelindiğinde Proje 6500'ü Suriyeli olmak üzere toplam 131 bin 500 çocuğa ulaşmış ve toplam dağıtılan süt

miktarı ise 55 milyon litreyi bulmuştur (İBB, 2018a). 2019 yılının sonunda ise bu hizmetin götürüldüğü çocuk sayısı 152 bin 500 olmuş ve o yıl için kooperatiflerden alınan süt miktarı 13 milyon tonu geçmiştir (İBB, 2019a).

2019 yılında Süt Kuzusu Projesi adına yaşanan önemli bir gelişme de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin konuya dâhil olması ve Tire Süt Kooperatifi ile 2 milyon 325 bin litre süt alımına dair bir anlaşmaya imza atması olmuştur. Süt hizmetinden yararlanacak aileler tespit edilmiş ve 6 ay içerisinde, anlaşma uyarınca alım yapılacağı ve bunların 8 ilçeye dağıtılacağı belirtilmiştir (Soylu, 2019). Daha sonra ilçe sayısı 39'a yükselmiş ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi "Halk Süt" ismiyle sütleri dağıtmaya başlamıştır. Yaklaşık 100 bin çocuğa ulaşan İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Tire Süt Kooperatifi ile yaptığı anlaşmayı 11 Mayıs'a kadar devam ettirmiş, ardından da "İstanbul Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği" ile daha uygun fiyatlı bir anlaşmaya gidilerek süt alımı buradan gerçekleştirilmeye başlanmıştır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020).

2020 yılı Ağustos ayı sonu itibariyle İzmir'de ilk etapta süt desteğinden faydalanan ilçe sayısının 19'dan 25'e çıkması planlanmıştır. Süt hizmetinden faydalanan çocuk sayısı 153 bin 500'e çıkmıştır. Bunun yanında İBB süt satın aldığı kooperatif sayısını da artırmıştır. Örenli, Hisarköy, Yukarıcuma, Çamavlu ve Çömlekçi Tarımsal Kalkınma Kooperatifleri de proje kapsamına alınmıştır. Böylelikle büyükşehir eliyle desteklenen kooperatif sayısı da artırılmıştır. Toplam dağıtılan süt miktarı ise 85 milyon litre olmuştur. 8. yılına girerken Proje kapsamında İBB tarafından kooperatiflerden toplamda 302 milyon 675 bin liralık süt alımı gerçekleştirilmiştir. 2020 yılından itibaren son 11 yılın verileri göz önüne alındığında genel olarak Türkiye'de süt üretiminde %70'lik bir artış sağlanmış, bu oran İzmir için %440 olmuştur (İBB, 2020a). 2020 yılının sonlarına doğru ise Proje İzmir'in 30 ilçesinin tamamını kapsayacak şekilde revize edilmiştir. Ayrıca süt desteğinden yararlanan toplam çocuk sayısı da Ekim 2020 itibariyle 427 bin 512 olmuştur (İBB, 2020b).

Görsel 5.3: Süt Kuzusu Desteği'nden Yararlanan Çocuklar

Kaynak: İBB, 10.01.2015.

Süt Kuzusu Projesi'nin üreticiler ve çocuklar için oldukça olumlu tarafları olsa da bunun dışında da olumlu birtakım çıktıkları olmuştur. 2016 yılı başlarında Türkiye'de süt üretiminde arz fazlası oluşması ve bunun sonucunda da süt fiyatlarının 80 Kuruşa kadar düşmesi neticesinde, Türkiye'nin pek çok kentinde süt üreticileri ineklerini kesime göndermek durumunda kalmıştı (Sözcü, 2016). Ancak bu durum İzmir'deki süt üreticilerinin büyük bir kısmını etkilememiştir. Özellikle kooperatif üyesi süt üreticileri eski fiyatlar ile süt satımına devam etmişlerdir. Bunun en önemli sebebi de İBB'nin süt kooperatifleri ile önceden yapmış olduğu alım sözleşmesidir. Sütün litresi önceden olduğu gibi 1 Lira 15 Kuruş'tan alınmış, böylelikle süt üreticileri yaşanan bu krizden etkilenmemiştir (İBB, 2016b). Yaşanan bu olay aynı zamanda kooperatifçiliğın ve kooperatifçiliğe yapılan desteklerin önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

5.3.1.2. Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi

2014-2023 yıllarını kapsayan "Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi" her ne kadar 2014 yılında ortaya konulmuş olsa da etkin olarak uygulamaya 2015 yılında başladığı söylenebilir. İzmir'in özel bir iklime ve coğrafyaya sahip olan yarımadası Güzelbahçe, Karaburun, Çeşme, Urla ve Seferihisar ilçelerinden oluşmaktadır. İzmir Kalkınma Ajansı tarafından İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve Dokuz Eylül Üniversiteleri'ne

hazırlattırılan belge bu bölgenin karakteristik özelliklerini ön plana çıkararak bir gelişme planı hedeflemektedir. Çalışma 3 bölümde incelenebilir. İlk bölümde, Yarımada'nın yerel özelliklerini tanımlayan doğal ve kültürel yapısı ortaya çıkarılmış ve bunun analizi gerçekleştirilmiştir. İkinci bölümde, düzenlenen çeşitli kapsam ve ölçekteki çalıştaylar ile yerel varlıkların tanımının yapılması, bunların haritalanması, eğilimler ve varlık eksenli kalkınma fikirleri elde edilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise ortaya konan varlık eksenli fikirlerin mobilizasyonu noktasında yapılabilecek izleme, konumlandırma ve yönetim planları oluşturulmuştur (İZKA, 2014: 18). 6360 sayılı Kanun sonrası Yarımada'nın gelişimine yönelik süreçler doğrudan İBB'nin görev alanına dâhil olmuştur. Turizm, çevre, hobi faaliyetleri gibi çeşitli alanlarda gerçekleştirilen Yarımada Kalkınma Stratejisi'nin bir ayağını da tarım faaliyetleri oluşturmaktadır. Ortaya konan belgede tarımsal kalkınma anlamında kooperatiflerin geçmişte başarılı faaliyetleri olduğu, ancak günümüzde verimsiz oldukları hatta pek çoğunun kapanma noktasına geldiği vurgulanmıştır (İZKA, 2014: 100). Bu yüzden hazırlanan belgede kooperatiflerin ve birliklerin etkin hale getirilmesi ve bunların üniversite ve araştırma kuruluşları ile birlikte hareket etmesinin bir zorunluluk olduğu vurgulanmıştır (İZKA, 2014: 227). Belgede tarım konusunda çeşitli tavsiyeler de yer almıştır. Bu tavsiyeler şu şekildedir:

- İlçelerin kendine özgü ürünlerini destekleyecek nitelikte, Yarımada çapında faaliyet gösterecek bir “Yarımada Tarım Kalkınma Kooperatifleri Birliği” oluşturulmalıdır.
- “Tarladan Sofraya” modeli yaygınlaştırılmalıdır. İşletmeci ve üretici birlikte kâr edebilmelidir. Bunun yanında bölgenin turizm potansiyeli tarıma entegre edilmelidir.
- Organik üretim modeli bütün Yarımada'da yaygınlaştırılmalıdır.
- Hayvan yetiştiriciliği üzerine uzmanlaşmış kimselerin yer aldığı “Hayvancılık İhtisas Bölgeleri” oluşturulmalıdır.
- Kırsal kesimlerde yaşanan göçü tersine çevirmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilmelidir.
- Marka ürünler oluşturulmalıdır.
- Bölgedeki tarım arazileri, geleneksel yöntemler yerine jeotermal enerjinin de aktif olarak kullanıldığı, örtü altı tarımı ve organik tarımla organize bir modelle değerlendirilmelidir.

- Denizde kirlilik yaratılmadan kıyı balıkçılığına uygun olan yerler tespit edilmeli ve buralarda lojistik noktaları da oluşturularak kıyı balıkçılığı teşvik edilmelidir (İZKA, 2014: 230-231).

Ayrıca belgede sıklıkla, Yarımada'nın gelişiminin kendine özgü mevcutlarla olması gerektiğine yönelik vurgu yapılmıştır. Bunlar yörenin kendine has turizm potansiyeli, iklimsel özellikleri, endemik bitki türleri ve yöreye has hayvan türlerinin ön plana çıkarılması şeklinde sayılabilir. Örneğin strateji belgesinde Sakız koyunuknun Çeşme'ye özgü, kıl keçisinin ise Urla'ya ait ayırt edici hayvan türlerinden olduğu belirtilmiştir (İZKA, 2014: 126-127). Buna paralel olarak projeye göre gerçekleştirilen faaliyetler de bu hayvan türlerinin İBB tarafından Yarımada'da dağıtımı şeklinde gerçekleşmiştir. Projenin ilk uygulamaya konulduğu aşamada Urla'daki 16 üreticiye toplamda 16 Sakız koçu ile 46 Sakız koyunu, 3 üreticiye ise 44 adet kıl tekesi ve 9 adet de kıl keçisi dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Urla ve Karaburun'da 153 üreticiye 106'sı arılı olmak üzere 159 kovan dağıtımı gerçekleştirilmiştir (İBB, 2015a).

Görsel 5.4:Kura ile Gerçekleştirilen Hayvan Dağıtımı

Kaynak: İBB, 25.05.2015.

5.3.1.3. Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi

Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nin oldukça başarılı bir şekilde hazırlanmış olması ve ortaya koyduğu realistik projeler İBB'nin benzer bir çalışmayı Gediz ve Bakırçay Havzaları için de gerçekleştirmesine yönelik çalışmalara başlamasına sebep olmuştur. Önceki Projede yer alan 7 ilçede olduğu gibi 7 ilçeyi kapsayacak olan Projenin 7+7 ismiyle ön tanıtımı gerçekleştirilmiştir (İBB, 2015b). Ancak sonrasında Çiğli'nin bir kısmı da projeye dahil edilmiştir.

Proje İzmir'in Bergama, Aliağa, Foça, Dikili, Kınık, Menemen, Kemalpaşa ilçeleri ile Çiğli İlçesinin Gediz Deltası tarafında kalan kısımlarından oluşan bölgeyi kapsamaktadır. Stratejide öncelikli olarak çeşitli tespitler gerçekleştirilmiş ve sonrasında buna uygun önerilere yer verilmiştir. Bölgenin en dikkat çeken iki özelliği ise su mevcudiyetinin, özellikle yer altı su rezervinin diğer bölgelere göre fazla olması ile Bergama ve Dikili civarında bulunan altın rezervleridir. İzmir'in su ihtiyacının yaklaşık olarak %9'u Menemen, Dikili ve Bergama ovalarından sağlanmaktadır. Ancak son dönemlerde yeraltı sularında, doğal ve insan kaynaklı faktörlerden ileri gelen kirlilikler tespit edilmiştir. Foça ve Dikili'de yer alan sularda yüksek oranlarda demir ve mangan ile yer yer arsenik izlerine rastlanmıştır. Menemen'deki sularda ise tuzlanma tehlikesi tespit edilmiştir.

İzmir'de en fazla çiftçi nüfusa sahip olan ilçe Bergama'dır. Çiftçilerin %32,63'ü bu bölgede üretimlerini gerçekleştirmektedir. Üzümü ile meşhur olan İzmir'de bağcılığın %60,4'ü ve tarla bitkilerinin ise %43,6'sı yine Bergama ilçesinden sağlanmaktadır. Proje kapsamındaki bölge İzmir'de nadasa bırakılan arazinin %30'unu ve tarıma elverişli olmasına rağmen tarım yapılmayan %21,5'lik bir araziden oluşmaktadır.

Proje, Gediz ve Bakırçay Havzalarındaki ilçeleri kooperatifler açısından da ele almıştır. En fazla kooperatife sahip olan ilçe, 26 kooperatif sayısı ile Bergama olurken, Dikili'de 6, Aliağa'da 5, Kemalpaşa'da 5, Kınık, Menemen ve Foça ilçelerinde ise 2'şer tane olmak üzere toplamda 48 adet kooperatif bulunmaktadır (Velibeyoğlu, vd., 2015: 22-25).

Çalışma tıpkı "Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi" gibi varlık odaklı bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Varlık ile kastedilen durum ise bölgede çeşitli özellikleri ile ön plana çıkan yerel unsurlardır. Bu unsurlar özne olarak belirlenip korunacak ve bunların geliştirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilecektir. ABD'li teorisyenler

Kretzman ve McKnight tarafından 90'lı yılların başlarında geliştirilen “varlık-odaklı” ifadesi 4 temele dayanmaktadır. Bu 4 temel ve bunların Strateji Planı'na yansımaları şu şekildedir:

- Pozitif odaklı olmak: Sorunların çözümünde izlenecek yolda, geleneksel yaklaşım olan ihtiyaç temelli projeler yerine bölgenin yerel kaynakların ve doğal gücün ön plana çıkarılması ve böylelikle yöre insanında aktif bir sahiplenme duygusu yaratılması, girişimciliğin tetiklenmesidir.
- Bireysel değil kolektif: Hiyerarşik olarak aşağıdan yukarıya örgütlenen modelde kişiler, kurumlar, sivil inisiyatifler gibi unsurların ortak katılımı ile gerçekleşen karar alma mekanizmalarının devreye sokulması, böylelikle ortaya konan sonucun meşruluğunun sağlanmasıdır.
- Yere dayalı olmak: Varlık odaklı yaklaşım özünde yerelde kalkınma esasına dayanmaktadır. Yerel kavramlar; kaynak, varlık ve değerler ile oluşan bir bütün sonucunda ortaya çıkan bilgi kümesidir. Üstünlük sağlamak için bu bilgiyi iyi analiz edebilmek önemlidir.
- Bilgi ve beceriyi artırma: Varlık odaklı yaklaşım, uygulanacak çalışmanın unsuru olan insanların bilgisini eğitim yoluyla artırmayı ve geliştirmeyi hedeflemektedir.

Projenin sonuç kısmında çeşitli değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Konumuz itibarıyla tarım hakkında yapılan değerlendirmelere bakıldığında şu hususlar göze çarpmaktadır:

- Tarımda yenilikçi üretim biçimlerinin kullanılması ve tarım ürünlerinin işlenmiş olarak pazara sunulması değeri artıran unsurlardır. Bunu gerçekleştirmek için üniversiteler, enstitüler, özel sektör kuruluşları gibi kurumlararası iş birliği sağlanmalı ve gerekli eğitim destekleri verilmelidir.
- Bölgedeki su kaynakları hızlı bir kirlenme yaşamaktadır. Aynı zamanda sanayi sektörü tarafından çok yoğun bir su kullanımı mevcuttur. Su, tarımın en önemli unsuru kabul edilmektedir. Bölgedeki yer üstü ve yeraltı su envanteri çıkarılmalı ve çok acil bir şekilde su tahsisine yönelik bir plan oluşturulmalıdır.
- Bölgedeki çiftçilerin yeniliklere açık nitelikte oldukları görülmüştür. Bitkisel ve hayvansal üretimde yeni modellerinin denenmesi gerçekleştirilip en verimli modeller uygulamaya konulmalıdır.

- Tarım potansiyeli diğerlerine göre daha düşük olan bölgeler de yine buraya özgü, katma değeri yüksek Foça karası, gelin armudu gibi ürünler ön plana çıkarılarak desteklenmelidir.
- Kuzey İzmir’de balıkçılık potansiyeli çevreye ve bölgenin estetik dokusuna zarar vermeden geliştirilmeli ve katma değeri oldukça yüksek olan su ürünleri için işleme tesisleri inşa edilmelidir. Ayrıca bölgedeki sanayi varlığı dikkate alınarak geri dönüşüm ve arıtma tesisleri oluşturulmalıdır.
- Nektar özelliği olan bitki türleri ile arıcılık faaliyetleri teşvik edilmeli, bitki örtüsü, böcek ve kuş türleri korunmalıdır.
- Gediz ve Bakırçay Havzalarındaki tarım arazilerinin yerleşime açılmasına yönelik planlar gündemden kaldırılmalı, Gediz Havzası’nın %32’lik bölümü ile Bakırçay Havzası’nın %30’luk kısmının verimli tarım arazisi niteliği göz önünde tutularak 5403 Sayılı “Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu” çerçevesinde buralar “Büyük Ova” ilan edilmelidir.
- Hayvancılıkla ilgili olarak “hayvancılık ihtisas bölgeleri” oluşturulmalıdır. Hayvansal ürünlerin kolay pazarlanabilmesi için soğuk hava depoları kurulmalıdır. Bu amaca yönelik olarak faaliyette bulunan kooperatif ve birlikler teşvik edilmelidir. Süt ürünlerinin ise markalaşması sağlanmalıdır.
- Çabuk bozulabilen bitkilerin piyasaya sunulması esnasında yaşanan hızlı fiyat düşüşlerinin önüne geçmek için soğuk hava depoları oluşturulmalı; böylece bu bitkilerin pazara ulaşması zamana yayılarak sağlanmalıdır.
- Havzalardaki su kaynaklarında yaşanan tuzluluk dikkate alınarak Bakırçay’da gerçekleşen domates kurutma işlemi tuz yerine jeotermal enerjiden faydalanarak yapılmalıdır.
- Bakırçay Havzası’nın bir kısmı ile Menemen Ovası’nda arazi toplulaştırma çalışmaları başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş olsa da Kemalpaşa başta olmak üzere diğer pek çok ilçede toplulaştırma çalışmaları yapılmamıştır. Arazilerin en verimli halde işlenebilir hale gelmesi, yol hizmetleri ve kanal hizmetlerinin etkin şekilde kullanılabilmesi için toplulaştırma çalışmaları yapılmalıdır.
- Rüzgâr enerjisi ile jeotermal enerji potansiyelinin yoğun olduğu bölgede bu kaynaklar önemli ölçüde üretimde fayda sağlasa da olası riskler de hesap edilmelidir. Rüzgâr enerji santrali kurulamayacak bölgeler işaretlenmelidir.

Benzer şekilde seracılıkta ve enerji üretiminde kullanılan jeotermal sular kullanıldıktan sonra derelere boşaltılmamalı, bu aşamada gerekli kontroller sağlanmalıdır (Velibeyoğlu, vd., 2015: 333-336).

Diğer önerileri ise şu şekilde sıralayabilmek mümkündür. Seracılık faaliyetleri desteklenmeli, arıcılık faaliyetlerinin artırılmasına yönelik girişimler gerçekleştirilmeli, mera alanları ıslah edilerek hayvancılığa uygun hale getirilmeli, süt ve et işleme tesisleri oluşturulmalı, bölgeye özgü ürünler marka haline getirilmeli, emek yoğun bir üretim olarak gerçekleştiği için işsizliği de azaltan bir yönüyle organik tarım teşvik edilmelidir. Agroturizm faaliyetleri ile bölgelere yan girdiler sağlanmalı, festivaller ve etkinlikler ile tarım bölgelerinin tanıtımları gerçekleştirilmelidir. Genç nüfusun kırsalda kalması teşvik edilmelidir. Zeytin ve zeytinyağı ürünlerini desteklemek ve üretimi artırmak adına ihtisas bölgeleri oluşturulmalıdır (Velibeyoğlu, vd., 2015: 336).

5.3.1.4. Sözleşmeli Üretim/Tarım Modeli

Sözleşmeli üretim oldukça eski bir tarım modeli olmasına rağmen özellikle 1990'larda tarım sektöründe yaygınlık kazanmıştır (Aydın, 2007: 91). Sözleşmeli tarım modelini İBB 2008 yılından beri aktif olarak gerçekleştirmektedir. Üretici kooperatiflerini destekleme amacıyla ortaya konan bu modele bakılacak olursa; "Tarımda sözleşmeli üretim modeli, sınai ve ticari firmalar ile üreticiler arasında ürünün ekimi dikimi veya üretiminden önce yapılan, tarımsal üreticinin belirli bir ekim alanı ve üretimi gerçekleştirme sorumluluğunu yüklenmesi, buna karşılık, firmaların da elde edilecek ürünü belirli şartlarda almayı garanti ettiği anlaşmaya dayalı üretim ve pazarlama modeli" olarak tanımlanabilir (Özçelik vd., 1999: 7). Yani en kısa tabirle üretilen ürüne garanti verme durumu olarak da aktarılabilir. İBB bu üretim modeli ile üretici kooperatif ve birlikleri ile belli dönemlerde sözleşmeler gerçekleştirerek ürettikleri ürünün bir kısmını almayı taahhüt etmekte, böylelikle üretim aşamasından sonraki aşama olan pazarlama kısmında da üretici kooperatiflerine destek olmaktadır. İlk olarak Bayındırlı çiçek üreticileri ile gerçekleştirilen sözleşme daha sonra diğer kooperatifleri içine alacak şekilde genişletilmiştir. Çeşitli cins çiçeklerin alımı için gerçekleştirilen sözleşme ile üretici geleceğe dönük planlarını sözleşme çerçevesinde gerçekleştirmekte ve böylece üretim fazlası ya da eksisi meydana gelmemektedir (İBB, 2008a).

İBB'nin üreticilere ve kooperatiflere olan destekleri büyük ölçüde daha önceden ortaya konan planlar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu açıdan İBB, 2014 sonrası uzun bir sürece yayarak faaliyetlerini ortaya koymuştur. Tezin ilerleyen kısımlarında da değinileceği üzere öncelikle üreticilere yöreye uygun bitki ve hayvan destekleri sağlanmış, makine desteği verilmiş, gerekli eğitimlerle uygun tarım yöntemleri aktarılmış ve üreticilerin belli bir seviyeye gelmeleri sağlanmıştır. Akabinde İBB tarafından üreticilerin kooperatif kurmalarına yönelik çeşitli teşvikler verilmiş, üretim tesisi kurulması gibi birtakım yardımlarda bulunulmuş ve son olarak da pazarlama konusunda çeşitli adımlar atılmaya başlanmıştır.

5.3.2. Hayvancılık Destekleri

İBB'nin kırsala olan destekleri denildiğinde şüphesiz başta tarım ve hayvancılık destekleri gelmektedir. İBB bu destekleri gerek 6360 Sayılı Kanun'dan önce gerekse Kanunun uygulamaya geçmesinden sonra sürdürmüştür. İBB'nin hayvancılığa olan destekleri yalnızca üreticiye hayvan verme veya üreticiden hayvansal ürün tedariki şeklinde değil çok farklı yollarla gerçekleşmektedir. Hayvancılık eğitimleri verilmesi, bölgeye uygun hayvan türlerinin özendirilmesi, doğan yavruların kontrol altına alınması, çeşitli etkinliklerle üreticilerin ve ürünlerin tanıtılması gibi farklı uygulamalarla İBB üreticilere destekler vermektedir. İBB ayrıca üretici kooperatiflerinden sözleşmeli üretim modeli çerçevesinde ürün alımları yaparak hem üreticiyi desteklemekte hem de almış olduğu ürünleri ihtiyaç sahiplerine ulaştırarak sosyal belediyeçilik görevini yerine getirmektedir.

İBB'nin hayvan desteği yaparken dikkat ettiği durumlardan biri de Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi ile Gediz ve Bakırçay Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi gibi bilim çevrelerince hazırlanmış strateji ve planları model alarak adımlarını atmasıdır. Bu bakımdan gerçekleştirilen desteklere bakıldığında bu çalışmaların yansımaları görülecektir. Örneğin 2016 yılı başlarında bu çalışmalarda sıklıkla vurgu yapılan hayvan türlerinden olan Sakız, Tahirova ve Kıvırcık cinsi koyun ve kıl keçisinden 696 adet Beydağ, Kınık ve Urla'da eğitimlerini tamamlayarak küçükbaş hayvan desteği almaya hak kazanan 178 üreticiye dağıtılmıştır (İBB, 2016c).

5.3.2.1. Küçükbaş Hayvan ve Hayvansal Ürün Destekleri

2014 yılında Kiraz ilçesi “İğdeli ve Çevre Köyleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi” ile yapılan protokol dahilinde ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere hazırlanan gıda paketlerine kooperatiften alınan 51,5 ton lor peyniri de ilave edilmiştir. Bu alımla üreticilere 1 milyon 761 bin TL’lik destek sağlanmıştır. Böylelikle bölgede üretim yaklaşık olarak %25 oranında artış göstermiştir (İBB, 2014a). Aynı kooperatif ile 2015 yılında yaklaşık 1,8 milyon liralık peynir alımı gerçekleştirilmiştir (İBB, 2015c). 2016’da ise kooperatif ile İBB arasında kaşar, beyaz peynir ve tulum peyniri alımı üzerine anlaşma gerçekleştirilmiştir. Alım anlaşması gerçekleştirilirken konuşan Kooperatif Başkanı Süleyman Top, 2 yıl önce 45 ton civarlarında süt üretimi yaparken İBB’nin de destekleri ile bu rakamın 120 tona çıktığını belirtmiştir (İBB, 2016d). 2017’de İBB, 142 ton peynir alımı gerçekleştirmiş ve 2 milyon 408 bin TL ödemiştir. 2018 yılı için ise 143,6 ton peynir alımı için imza atılmıştır (İBB, 2017b).

İBB’nin kooperatiflere veya doğrudan üreticilere yönelik hayvan destekleri de her yıl devam etmiştir. Öncesinde de bahsedildiği gibi 2016 yılında Beydağ, Kınık ve Urla’da 178 üreticiye 696 adet yerel cins hayvanlar dağıtılmıştır. Yine aynı yılın başlarında Kiraz İlçesi’nde, gerekli eğitimleri tamamlayan 104 üreticiye toplamda süt verimi yüksek türlerden 402 adet koyun ve keçi dağıtımı gerçekleştirilmiştir (İBB, 2016e). İBB hayvan desteklerini her yıl düzenli olarak gerçekleştirmiştir. Eylül 2020 itibarıyla İBB’nin toplam küçükbaş hayvan desteği 11 bin 122 olmuştur. Doğan yavrularla birlikte ise toplam rakam 24 bine yaklaşmıştır. Hayvan desteğinden yararlanan üretici sayısı ise 2 bin 856 olmuştur (İBB, 2020c). Üreticilere her yıl değişen oranlarda hayvan dağıtımı yapılmıştır. Bu dağıtımlar yalnızca yerel küçükbaş hayvan türleri ile sınırlı kalmamış, küçükbaş hayvan türlerine yönelik yemler, arı ve arıcılık malzemeleri, manda dağıtımı gibi çok çeşitli destekler şeklinde de İBB tarafından üreticilere verilmiştir. Bu destekler gerçekleştirilirken hazırlanan strateji planlarına büyük oranda uyulmuştur. Bir örnek vermek gerekirse, İBB’nin gerçekleştirmiş olduğu bitki ve fide desteklerinin önemli bir bölümünü oluşturan lavanta bitkisinin stratejik önemine Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi’nde şu cümlelerle yer verilmiştir, “Çeşme İlçe Halk Çalıştayında sakız en öne çıkan doğal varlık olmuştur. Sakızı sırasıyla, deniz ve plajlar, jeotermal kaynaklar, rüzgâr, sakız koyunu, zeytin, çeşme kavunu, lavanta, tıbbi aromatik bitkiler ve

şevketi bostan izlemiştir.” (İZKA, 2014: 126). Lavantanın arıcılığa olan faydalarına ise Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi’nde “Gediz, Nif, Bakırçay gibi sürekli su kaynağı potansiyeli olan ırmak sağ seddelerinin nektar özelliğine sahip bitkiler (akasya, meyan, lavanta vb.) ile donatılması, arıcılığın teşvik edilmesi anlamında önem arz etmektedir.” ifadeleri ile değinilmiştir (Velibeyoğlu, K. vd., 2015: 334).

Görsel 5.5: Dağıtım için Bekletilen Hayvanlar

Kaynak: İBB, 23.09.2020.

Görsel 5.6: Dağıtım için Bekleyen Arı Kovanları

Kaynak: İBB, 13.05.2020.

5.3.2.2. Balıkçılık Destekleri

İzmir'in Beydağ İlçesi'nde 1994-2009 yılları arasında yapımı süren Beydağ Barajı, Küçük Menderes Nehri üzerinde ve pek çok köyü içine alan bir yerleşkeye inşa edilmiştir (Balcı, 2013). Baraj inşa edilene kadar bölgedeki köylülerin çoğu tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktaydı. Ancak tarım arazileri sular altında kalınca köylüler göçmek veya başka alanlarda geçimlerini sürdürmek seçeneklerine gitmişlerdir. Göçmek istemeyen köylülerin yeni geçim kapılarından biri de balıkçılık olmuştur. Bu amaçlarını gerçekleştirmek adına 2011 yılında Beydağ Barajı Su Ürünleri Kooperatifi'ni kuran köylüler ne balıkçılık ne de kooperatifçilik hakkında pek bilgi sahibi değildi. Bu sebeple 2014 yılına kadar kooperatif âtil durumda kalmıştır. Balıkçılıkta ciddi bir ilerleme kaydedemeyen köylüler, bu alanda kendilerine destekte bulunması için 2014 yılında İBB'ye başvurmuşlardır. İBB tarafından köylülere balıkçı tekneleri, ağ malzemeleri, soğuk hava deposu ve diğer pek çok ekipman girdisi sağlanmış ayrıca köydeki kadınlara da ağ dokuma kursları verilmiştir. En başta balıkçılığa adapte olmakta oldukça güçlük çeken köylüler zamanla işi tam anlamıyla öğrenmiş ve bölgenin en büyük balık

tedarikçilerinden biri haline gelmiştir. Kooperatif aracılığıyla da balıklarını satan köylüler talepleri yetiştirmekte zorlandıklarını belirtmişlerdir (Kızılkaya: 2019).

Görsel 5.7: Beydağlı Balıkçılar

Kaynak: Habertürk, 30.07.2017.

5.3.2.3. Arıcılık Destekleri

Arıcılık desteklerine kısa bir şekilde değinmek gerekirse, İBB ihtiyaç sahibi kimselere dağıtılmak üzere 2016 yılı Mayıs ayında “İzmir Arı Yetiştiricileri Birliği” ile 530 bin TL’lik bal alımı için anlaşma gerçekleştirmiştir. Anlaşma töreni esnasında, daha önce imzalanan protokoller çerçevesinde “İzmir Arı Yetiştiricileri Birliği” üyesi 244 arıcıya bölge şartlarına uygun olarak yetiştirilmiş 448 ana arı dağıtımını gerçekleştirilmiştir. Yine bu protokole dayalı olarak eğitim verilen 33 üreticiye arıcılık malzemeleri ile arısız kovan dağıtımını gerçekleştirilmiştir. Önceki yıl İBB uzmanları tarafından Karaburun ve Urla ilçelerinde arıcılık üzerine çeşitli eğitimler gerçekleştirilmiş ve gerekli eğitimleri tamamlayan 53 üreticiye 179 arılı ve arısız kovan dağıtımını gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında ise Kınık, Selçuk, Beydağ, Menderes ve Seferihisar ilçelerinde devam eden desteklerde 103 arı üreticisine 378’i arılı ve 178’i arısız olmak üzere toplamda 556 adet kovan dağıtımını gerçekleştirilmiştir. İmzalanan protokoller çerçevesinde 2500 ana arı da yine üreticilere dağıtılmaya başlanmıştır (İBB, 2016f).

İBB ayrıca arıcılık yapmak isteyip de gerekli eğitimden yoksun olan kimseler için de mobil eğitim aracı oluşturmuş ve bu araç ile üreticilere eğitim desteğinde bulunmuştur.

2016'dan bu yana mobil eğitim aracı ile faaliyetlerine devam eden İBB, Temmuz 2020 itibariyle toplam 2 bin 440 üreticiye ulaşmayı başarmıştır (İBB, 2020d). 2016 yılı Ekim ayında, İBB Bergama'da uzun zamandır âtil durumda olan Kıranlı Bal Tesisi'ni yeniden işler hale getirmek için harekete geçmiştir. 2 ton bal işleme kapasitesine sahip olan tesis, gerekli yenileme çalışmaları yapıldıktan sonra İzmir Arı Yetiştiricileri Birliği'ne devredilmesi planlanmıştır (İBB, 2016g). Ortalama bir yıllık bir sürecin ardından tesis işler hale getirilmiş ve planlandığı gibi 2 ton bal işleme kapasitesine sahip olacak şekilde açılışı gerçekleştirilmiştir (İBB, 2017c).

İBB'nin arıcılığa yönelik bir başka desteği ise tarlaları baraj altında kalan Menderes İlçesi'ne bağlı üreticilere yönelik olmuştur. Tahtalı Barajı çevresinde yaşayan insanlara alternatif bir geçim kaynağı olması açısından, arıcılık faaliyetlerine yönelik birtakım destekler sağlanmıştır. 2019 yılında bölgede bulunan 72 dönüm kamu arazisine kekik, iğde ağacı, dağ çileği, arı otu gibi arıların bal verimini yükselten cinslerden 53 bin bitki dikilerek arazi, bal ormanına dönüştürülmüştür (İBB, 2019b).

İBB'nin yayınlamış olduğu resmi rakamlar baz alındığında 2020 sonuna kadar arıcılık desteği verilen toplam üretici sayısı 2 bin 449 olmuştur. İBB toplam 8 bin 866 arılı kovan ve 4 bin 588 adet boş kovan dağıtmıştır. Set şeklinde 2 bin 459 adet de malzeme dağıtımını gerçekleştirilmiştir (Açık Veri Portalı, t.b. {a}).

Görsel 5.8: Dağıtılan Arı Kovanları

Kaynak: İBB, 14.08.2019.

5.3.2.4. Manda Desteği

İBB Belediye Başkanı Tunç Soyer döneminde bir başka hayvancılık desteği ise bölgede daha önce gerçekleştirilen, ancak sonraları gittikçe azalan ve 50 yıldır yapılmayan mandacılık üzerine olmuştur. “İzmir Mozzarella” hedefi ile yola çıkan İBB, 2020 yılı Şubat ayında manda dağıtımlarına başlamıştır. Selçuk İlçesi’nde gerekli eğitimleri tamamlayan 9 kadın üreticiye 27’si dişi olmak üzere 28 manda hibe edilmiştir. Ayrıca Tunç Soyer, 2022’de İzmir’de gerçekleştirilecek olan uluslararası bir gıda festivali olan “Terra Madre” etkinliğinde bu mandalardan elde edilen yoğurt ve kaymağın yer alacağını, buradan bir İzmir Mozzarella doğacağını belirtmiştir (İBB, 2020e). Nisan ayına gelindiğinde, Selçuk İlçesi’nde 9 kadın üreticiye verilen 27 dişi mandanın 13 yavrusu olmuştur (İBB, 2020f). 2021 yılı başlarında İBB, Kınık İlçesi’ne bağlı Dünderlı Mahallesi’nde 12 üreticiye 40 manda hibe etmiştir. Böylelikle İzmir genelinde toplam 134 manda, üreticilere hibe edilirken bu sayı yeni doğumlar da hesaba katıldığında 157 olmuştur (İBB, 2021a). 2021 yılı sonuna doğru ise manda desteği gerçekleştirilen köy sayısı 15’i, dağıtılan manda sayısı ise 268’i bulmuştur (İBB, 2021k).

Görsel 5.9: İBB Tarafından Dağıtılan Mandalar

Kaynak: İBB, 24.02.2021.

5.3.3. Bitki, Bitkisel Ürün ve Tohum Destekleri

İBB'nin üreticiye desteklerinden önemli bir grubu bitki ve bitkisel ürünlerin alımı veya dağıtımı şeklinde gerçekleşmektedir. Ayrıca İBB, tohum konusunda üreticileri destekleyici çalışmalarda bulunmaktadır.

5.3.3.1. Bitki ve Bitkisel Ürün Destekleri

Bitki destekleri, zeytin fidanı başta olmak üzere armut, elma, ayva, badem gibi meyve ağacı dağıtımı şeklinde veya zeytinyağı alımı, peyzaj düzenlemelerinde kullanılmak üzere çiçek alımı gibi oldukça farklı şekillerde olabilmektedir. İBB bu konuda oldukça hızlı davranmış ve 6360 Sayılı Kanun'un uygulamaya konulmasından hemen sonra 2014 yılında 11 ilçede ve bunlara bağlı 450 köyde (kırsal mahallede) 20 bin çiftçiye 250 bini zeytin ve 250 bini ise armut, elma, ayva, badem, kayısı, ceviz, dut, incir, erik, vişne, şeftali, kiraz ve nar olmak üzere toplam 500 bin meyve fidesi dağıtımı gerçekleştirmiştir (İBB, 2014a). Aralık ayında ise "Fidanlar Bizden, Meyveler Sizden" sloganıyla çiftçiye 1 milyon adet meyve fidanı vermek için yola çıkan İBB, 2015 yılı Ekim ayına kadar 725 bin 166 adet, sonrasında ise 378 bin 385 fidan vererek bu amacını gerçekleştirmiştir (İBB, 2015d).

Çiçek alımları ise genellikle Urla'ya bağlı "Bademler Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi" (Bademlerkoop) ve "Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi" (Bayçikoop) ile gerçekleşmektedir. Tez çalışmasının önceki kısımlarında da değinildiği gibi İBB'nin çiçek alımları 6360 Sayılı Kanun'un uygulamaya konulmasından çok daha öncelerine kadar götürülebilir. 2008 yılından beri devam eden süreçte İBB gerek Bademlerkoop ve Bayçikoop aracılığı ile gerekse başka çiçek üretici kooperatifler aracılığı ile çiçek alımları yaparak peyzaj düzenlemelerinde kullanmaktadır.

2014 yılında Bayçikoop ile yapılan protokol kapsamında ise yaklaşık 4 milyon adet olmak üzere 5 milyon TL'lik ağaç, çalı ve çiçek alımı gerçekleştirilmiştir. Bademlerkoop'tan ise 1 milyon 200 bin adet mevsimlik çiçek alımı gerçekleştirilmiştir (İBB, 2014b; Milliyet, 2014a). Bademlerkoop ile 2014 yılında olduğu gibi 2015'te de çiçek alım anlaşması yapılmıştır. Bu sözleşme ile 2015 yılı için yazlık ve kışlık çiçeklerden 1 milyon TL'lik alım yapılarak 2010'dan beri devam eden süreçte 6. defa çiçek alım anlaşması

gerçekleştirilmiştir (İBB, 2015f). Bademlerkoop ile 2010'dan 2016 yılı Mayıs ayına kadar 5,4 milyon TL'ye, yaklaşık olarak 8,3 milyon adet çalı bitkisi ve çiçek alımı gerçekleştiren İBB 2016, yılı için 25 bin sardunya 1,1 milyon yazlık ve 1,1 milyon adet de kışlık çiçek alımını içeren 2,5 milyon TL'lik bir sözleşme daha gerçekleştirmiştir (İBB, 2016h).

İBB 2018 yılında ise Bademlerkoop ile 30 bin çalı bitkisi ile 3 milyon 228 bin adet mevsimlik çiçek alımını kapsayan 4 milyon TL'lik çiçek alım anlaşması gerçekleştirmiştir. Bu anlaşma ile 2010'dan 2018'e kadar geçen süreçte kooperatife 12 milyon TL'lik destek sağlanmıştır. Anlaşma yapılırken aynı zamanda İBB tarafından kooperatifin arazisine kurulan "Doğal Yaşam Köyü"nü'nün açılışı da gerçekleştirilmiştir. Köyün tanıtımı için İngilizce ve Almanca olarak broşürler bastıran İBB aynı zamanda İngilizce web sayfası da hazırlayarak köyü yabancı turistlere de tanıtmaya çalışmıştır (İBB, 2018b).

Ödemiş İlçesi'nde faaliyet gösteren "Bademli Fidancılık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi"nden (Bademlikoop) İBB tarafından Eylül 2015 tarihine kadar yaklaşık 1,2 milyon TL'lik zeytinyağı ve 3,6 milyon TL'lik bitki alımı gerçekleştirilmiştir. Bayçikoop'tan ise 2015 yılı Eylül ayına kadar toplamda 4 milyon TL'lik bitki alımı gerçekleştirilmiştir (İBB, 2015c). Değnilmesi gereken bir başka husus ise Bayçikoop'tan alınan çiçeklerin bizzat Bayındırlı kadınlar tarafından dikilmiş olmasıdır. Böylelikle hem belediye çevre düzenlemesi işini halletmiş hem de yörede yaşayan kadınlar ek gelir elde etmiştir (İBB, 2015e). Nisan 2016 tarihinde ise Bayçikoop ile 1,7 milyon TL'lik çiçek alım sözleşmesi imzalanmıştır. Kooperatif başkanı Ersoy Sümerkan 2000 yılında 17 kişiyle kurulan kooperatifin 2016 yılında 430 ortağa sahip olduğunu ve Türkiye'de mevsimlik çiçek üretiminde 2. sırada yer aldıklarını söylemiştir. Ayrıca aynı gün kooperatif tarafından kurulan fide üretim tesisi de dönemin İBB Başkanı Aziz Kocaoğlu'nun katılımı ile açılmıştır (İBB, 2016i). 2017 yılı için toplam 5 milyon 241 bin adet bitki alımı anlaşması için 11,3 milyon TL'lik anlaşma imzalanmıştır (İBB, 2017d). Bayçikoop aynı yıl uluslararası pazara da açılmış ve dünyanın en büyük çiçek üreticisi ve ihracatçısı olan Hollanda ile 5 yıllık çiçek tohumu üretme anlaşması imzalamıştır. Tohum ıslah çalışmaları ile soğukta yetişmesi ile bilinen siklamen bitkisi sıcağa dayanıklı hale getirilmiştir. Hollandalı "Varinova B.V." isimli çiçek üreticisi firmanın isteği üzerine geliştirilen tohumun dünyaya pazarlanması için Kooperatif ve Hollandalı firma gerekli

anlaşmaları gerçekleştirmiştir (İBB, 2017e). Sonraki yıl Bayçikoop, daha önce adına tohum üretimi gerçekleştirdiği Hollanda'ya, çiçek ihracatına da başlamıştır (İBB, 2018c). Bayçikoop 2019 yılında Hollandalı bir başka firma olan “Prudac” için yenilebilir menekşe çiçeği tohumu üretmek için anlaşma gerçekleştirmiştir. Planlanan rakamlar ise yıllık yaklaşık 10-12 milyon civarında tohum üretimidir. Ayrıca daha önce siklamen tohumu ürettiği Varinova B.V. firmasıyla da Almanya'da gerçekleşen çiçekçilik fuarı esnasında yeni bir anlaşma imzalamıştır. Bir başka Hollandalı çiçek üretici firma olan “Schoneveld” ile de çuha tohumu üretimi üzerine görüşmeler gerçekleştirilmiştir (İBB, 2019c).

Yurtdışı pazarına açılan kooperatiflerden biri de Bademlikoop olmuştur. İBB tarafından çeşitli dönemlerde zeytinyağı, yoğurt, ayran, meyve fidanı alım anlaşmaları ile desteklenen kooperatif ile 2017 yılında 13 milyon TL'lik bir anlaşma gerçekleştirilmiştir. Anlaşma gerçekleştirilirken dönemin İBB Başkanı Aziz Kocaoğlu kooperatiflerin pek çoğunun artık belli bir büyüklüğe geldiğini ve artık sırada pazarlama konusunun olduğunu belirtmiştir (İBB, 2017f). Nitekim Bademlikoop 2018 yılında Azerbaycan'da 5 bin dönüm meyve üretimine ek olarak Özbekistan'da da faaliyetlerine başlamış ve çeşitli ortaklıklarla yurtdışı pazarında payını artırmaya başlamıştır. Bu süreçte İBB'nin desteği ile kooperatifin kullanımına sunulmak üzere soğuk hava tesisi ve paketleme tesisini de yapılmıştır (İBB, 2018d).

İBB'nin bitki desteği yalnızca bunlarla sınırlı kalmamış her yıl meyve fidanı dağıtımını ve pazar değeri olan çiçeklerin dağıtımına devam etmiştir. Birkaç örnek vermek gerekirse 2016 yılında, Urla İlçesi'nde sadece kadın üreticilere yönelik olarak ek gelir sağlamak amacıyla katma değeri yüksek bir ürün olan çilek fidesinden 20 bin adet dağıtım gerçekleştirilmiştir (İBB, 2016j). 2018 yılı sonuna kadar İzmir'de dağıtılan toplam meyve fidanı sayısı 3,7 milyona ulaşmıştır (İBB, 2018e). 2020 sonu itibariyle bu rakam 4,75 milyon olmuştur (İBB, 2020g). 2019 yılı sonlarında ise İBB, Buca'ya bağlı Doğancılar Mahallesi'nde, çoğunlukla kozmetik sanayiinde ve ilaç endüstrisinde kullanılan bir bitki olan lavanta dağıtımını gerçekleştirmiştir. Toplam 31 bin 500 adet lavanta fidesi dağıtıldıktan sonra lavanta yetiştiriciliği üzerine eğitimler de gerçekleştirilmeye başlanmıştır (İBB, 2019d). 2020 yılı Mart ayında ise İBB Kemalpaşa ilçesine bağlı Yeni Kurudere Mahallesi'nde “Yeni Kurudere Tarımsal Kalkınma Kooperatifi” üyesi 50 kadına toplam 5000 adet lavanta bitkisi vermiştir. Lavantanın verilme amacı sadece

lavanta üretimini teşvik etmek değil aynı zamanda bölgede yoğun olarak gerçekleştirilen arıcılık faaliyetlerini desteklemek olarak açıklanmıştır (İBB, 2020h).

İBB'nin bu alandaki bir başka desteği ise Mart 2018 tarihinde gerçekleşmiştir. Kiraz İlçesi'nde ekonomik sıkıntılar yaşayan bir grup kadın iş ve kariyer gelişimi için İBB ile iletişime geçmiş ve İBB bu kadınlara çeşitli seçenekler sunmuştur. Bu seçenekler arasından kendilerine en uygun olanı tercih eden kadınlar İBB'nin de teşviki ile istiridye mantarı yetiştirmeye başlamıştır. İBB tarafından gerekli eğitimleri tamamlayan kadınlar kendi evlerindeki mantar yetiştirmeye uygun alanları kullanarak bu işe girişmişlerdir. İlk ürünlerinden oldukça verim elde eden kadınlar İBB'nin de teşviki ile kooperatifleşme yoluna gitmişler ve 60 üyeye sahip "Kırköy Mahallesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi"ni kurmuşlardır (İBB, 2018f). Kısa sürede olumlu sonuçlar elde eden kadınlar üretimlerini fazlasıyla artırmıştır. İBB bu noktada da gerekli desteği sunmuş ve atıl durumda bulunan eski mezbaha binası elden geçirilip, gerekli donanımlar yerleştirilerek mantar üretim tesis haline getirilmiştir. Başta yalnızca aile ekonomisine katkı için bu işe girişen kadınlar kurdukları kooperatif ve İBB'den aldıkları desteklerle beklediklerinden çok daha iyi sonuçlar aldıklarını ve yurtdışından bile taleplerin gelmeye başladığını ifade etmişlerdir (İBB, 2018g).

5.3.3.2. Tohum Desteği

Tarım konusunda son dönemlerde gerçekleşen önemli tartışma konularından biri de "ata tohumu" olarak da adlandırılan yerli tohumların piyasadan silinmesi ve bunlara muadil olarak uluslararası ölçekteki tohum üretici firmaların piyasa sürdüğü tohumların bu alanda tekel haline gelmeye başlamasıdır. Bu duruma bir çözüm ise belediyelerden gelmeye başlamıştır. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde belediyeler köylülere yerli tohumları edinmeye ve bunları çoğaltarak tekrar piyasaya sunmaya yönelik adımlar atmaya başlamışlardır. Örneğin, Mersin Büyükşehir Belediyesi neredeyse kaybolmak üzere olan "sarı buğday tohumu"nu elde etmeyi başarmış ve bunları tekrar üretmek için çiftçilere dağıtmıştır (Mersin Büyükşehir Belediyesi, 2020b). Muğla Büyükşehir Belediyesi ise hem tohumları bir noktada toplamak hem de üreticiye destekte bulunmak amacıyla "Yerel Tohum Merkezi"ni açmıştır (Muğla Büyükşehir Belediyesi, 2016).

Gerek İBB gerekse İzmir'deki ilçe belediyeleri tohum konusunda çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmaların en başarılı örneklerini ise Seferihisar Belediyesi başlatmıştır. 2011 yılında tohum takas etkinliklerini başlatan Seferihisar Belediyesi elinde yerel tohum olan üreticileri tohumlarını birbirleriyle takas etmeleri için bir araya getirmiş ve tohumlar bu şekilde yayılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında belediye çalışanları köyleri tek tek gezerek piyasada artık bulunmayan yerel tohumları toplamaya başlamışlardır. Nihayetinde Gödence köyündeki bir çiftçide çok az sayıda “topan karakılçık buğdayı” bulunmuştur. Seferihisar ilçesinde “Can Yücel Tohum Merkezi” kurulmuş ve bu merkezde “karakılçık buğdayı”nın çoğaltılması için yaklaşık dört yıl uğraşmıştır. 2016 yılında olumlu sonuçlar alınmış ve belediye tohumu çiftçilere ücretsiz bir şekilde ulaştırarak üretilen buğdaylarda Hükümetin vereceği taban fiyatının iki katına alım gerçekleştirileceğinin garantisini vermiştir. Böylece, buğday hızla İzmir'de yaygınlaşmaya başlamıştır (İBB, 2020i). Karakılçık buğdayının çoğaltılması için topyekûn hareket eden İzmir'de, İBB 2019 yılında Menemen'de 500 dönümlük araziye karakılçık buğdayı ekimi gerçekleştirmiştir (İBB, 2019e).

İBB, 2021 yılı Mart ayında 10 yıl önce Seferihisar ilçesinde hayata geçirilen Can Yücel Tohum Merkezi'nin ikincisini, Bornova'ya bağlı Aşık Veysel Rekreasyon alanında açmıştır. Her konuşmasında su sorununa dikkat çeken İBB Başkanı Tunç Soyer tohum merkezinin açılışında “karakılçık” ve “saz çavdarı” gibi yerel tahıllarımız ile “gambilya” ve “mürdümük” gibi atalık yem bitkilerimizin su tüketimlerinin oldukça düşük olduğunu belirtmiştir. İBB'ye bağlı şirket olan BAYSAN A.Ş. ise susuz tarım yöntemi ile yetiştirilecek olan yem bitkisi ve hububat için alım garantisi vermiştir. Tohum merkezi ata tohumlarının korunup gelecek nesilleri ulaştırmanın yanında öğrencilere yönelik uygulamalı eğitim faaliyetleri de gerçekleştirilecek şekilde yapılandırılmıştır (İBB, 2021b).

Görsel 5.10: Can Yücel Tohum Merkezi Uygulama Alanı

Kaynak: İBB, 02.03.2021.

5.3.4. Tesis, Fabrika ve Malzeme Desteği

İBB'nin üreticiye yönelik olarak gerçekleştirdiği desteklerden bir diğeri ise malzeme temini, tesis ve fabrika kurulumu gibi yollarla gerçekleştirilen yardımlardır. Bu yardımları İBB bazen doğrudan üreticiye yaparken bazen kendi kurup üreticiye hibe etmiştir. Bu amaçla 2012 yılında temeli atılan ve 2014 yılında açılışı gerçekleştirilen Çiğli İlçesi'ndeki "Çamur Çürütme ve Kurutma Tesisi"ni örnek olarak verebilmek mümkündür (İBB, 2014c). Hem çevrenin korunması hem de yüksek verimli gübre üretilmesi amaçları ile çalışan tesiste üretilen gübre numunelerinden alınan sonuçlar oldukça umut vaat etmiştir. İZSU Genel Müdürlüğü'nün yapmış olduğu çalışmalarda 480 m²'lik deneme alanı oluşturulmuş ve alan ikiye bölünmüştür. 240 m²'lik normal toprağa 1,5 kg ayçiçeği ekilmiştir. 240 m²'lik diğer alana ise yine 1,5 kg'lık ayçiçeği ekilmiş ardından, Çamur Çürütme ve Kurutma Tesisi'nde üretilen gübre ilave edilmiştir. 2 ay sonra alınan sonuçlarda, normal topraktaki ayçiçeklerinin boyu 70 cm olurken, gübre kullanılan topraktaki ayçiçeklerinin boyu ise 155 cm'yi geçmiştir (İBB, 2014d). Ege Üniversitesi'ne ait Menemen Araştırma, Uygulama ve Üretim Çiftliği'nde yapılan denemelerde ise normal toprağa ekilmiş olan mısırlar ortalama 148 cm, ticari gübrenin kullanıldığı

mısırlar 160 cm ve İBB tarafından üretilen gübrelerle ekilen mısırlar ise ortalama 200 cm olarak ölçülmüştür (İBB, 2015g).

Görsel 5.11: Menemen Araştırma, Uygulama ve Üretim Çiftliği’nde Yetiştirilen Mısırların Boylarına Dair Görsel

Kaynak: İBB, 01.07.2015.

Yine aynı amaçlarla 2014 yılında Menderes İlçesi’nde “Havza Atık Su Arıtma Tesisi” açılmıştır. Bu tesisin açılması ile İzmir’in her iki yakasında su arıtma ve gübre üretimi üzerine sanayi tesisi kurulmuştur. Böylece hem çamurların daha hızlı bir şekilde tesislere ulaştırılması hem de nakliye masraflarının azaltılması sağlanmıştır (Milliyet, 2014b). 2016 yılında Menderes’te açılan bu tesis ile ilgili verileri derleyen İBB, 20 ayda nakliyeden 1,3 milyon TL’lik tasarruf sağlandığını, 2 bin ton karbondioksit salınımının ve buna eşdeğer olarak 3 bin ağacın kesiminin engellendiğini tespit etmiştir. Tesisin bu kazanımları yanında beton fabrikasına yakıt sağlaması ve çamurdan gübre üretilmesi gibi çıktıları da hesaba katıldığında elde edilen sonuçların oldukça verimli olduğu söylenebilir (İBB, 2016k). 2017 yılında, benzer bir istatistiki çalışmayı Çiğli’de kurulan tesis için de gerçekleştiren İBB’nin verilerine göre, tesisinin açıldığı 2014’ten 2017’ye kadar geçen 3 senede 21,3 milyon TL’lik tasarruf sağlanmıştır. Böylelikle karbon ayak izinde 40 bin ton azalma meydana gelmiştir. Bunun anlamı 175 bin ağacın sağladığı kadar fayda sağlanmış olmasıdır. Ayrıca, bu 3 yıllık süreçte 30 milyon metreküp biyogaz üretimi gerçekleştirilmiştir (İBB, 2017g).

İBB'nin üreticilere yönelik tesis desteği yalnızca dolaylı değil doğrudan da gerçekleşmiştir. Öncesinde de bahsedildiği üzere Bergama'ya bağlı Kıranlı'da atıl durumda bulunan bal işleme ve paketleme tesisi İBB tarafından yenileme işlemleri yapılarak ve teknik destekler verilerek 2017 yılında günlük 2 ton bal işleyecek şekilde üretime hazır hale getirilmiş ve İzmir Arı Yetiştiricileri Birliği'ne hibe edilmiştir (İBB, 2017h). İBB aynı yıl Ödemiş İlçesi'nde 9 milyon TL'lik yatırım ile AB standartlarına uygun olarak 180 ton hayvan karkası sığacak şekilde 11 adet soğuk hava deposu bulunan et entegre tesisini açmıştır (İBB, 2017i). Benzer bir örnek Kiraz İlçesi'nde gerçekleşmiştir. Daha önce istiridyemantarı üretimine girişen ve akabinde kooperatif kurarak işlerini büyüten kadınların kullanımına sunmak için İBB, eski mezbaha binasını onarım ve bakımdan geçirip binayı gerekli teçhizatlarla donatarak binayı bir üretim tesisine çevirmiştir (İBB, 2018h). 2021 yılı Şubat ayında ise İBB tarafından Bergama İlçesi'ne bağlı Bozköy Mahallesi'nde 1,7 milyon TL'ye yaptırılan zeytinyağı fabrikasının açılışı gerçekleştirilmiştir (İBB, 2021c). Fabrika yatırımlarının en büyüğünün tanıtımı ise 2021 yılı başlarında gerçekleşmiştir. Yeni bir model olarak ortaya konan "İzmir Tarımı"nın tanıtılmasından hemen sonra Tunç Soyer, Bayındır İlçesi'nde İBB'ye bağlı BAYSAN A.Ş. tarafından 65 milyon TL yatırımla kurulacak olan Süt İşleme Fabrikası'nın tanıtım törenine katılmıştır. Ocak 2022'de tam kapasite ile faaliyete girmesi planlanan fabrikanın açılması ile üreticilerden alınan süt miktarı 16 milyon litreden 22 milyon litreye çıkarılacak, 16 milyon litre süt önceden olduğu gibi Süt Kuzusu Projesi için dağıtılacak ve kalan 6 milyon litre ise markalanarak piyasaya sunulacaktır. Fabrikanın tanıtımı sırasında konuşan Tunç Soyer fabrikanın, 100 ton süt işleme kapasitesine sahip olacağını ve ilk yıl için üreticilerden 2 milyon litre manda sütü, 7,5 milyon litre koyun sütü ve 5 milyon litre keçi sütü satın alınacağını ifade etmiştir (İBB, 2021d).

İBB ayrıca düzenli olarak üreticilere makine desteğinde de bulunmuştur. Makine satın alma gücünden yoksun olan üreticiler genellikle makine kiralama yöntemine gitmekte; ancak makinelerin kiralama bedelleri de oldukça yüksek olmakta ve üreticinin kârını aşağıya çekmektedir. Bu sebeple İBB, Nisan 2016 tarihinde, çeşitli ilçelerin Ziraat Odaları ile 175 araçtan oluşan bir tarım makinesi dağıtım anlaşması imzalamıştır (İBB, 2016m). 2018 yılında ise üreticilere düşük bedellerle kiralanmak üzere 17 Ziraat Odasına 2,7 milyon TL değerinde 147 adet traktör ve tarım aleti dağıtılmış ve İzmir'in çeşitli

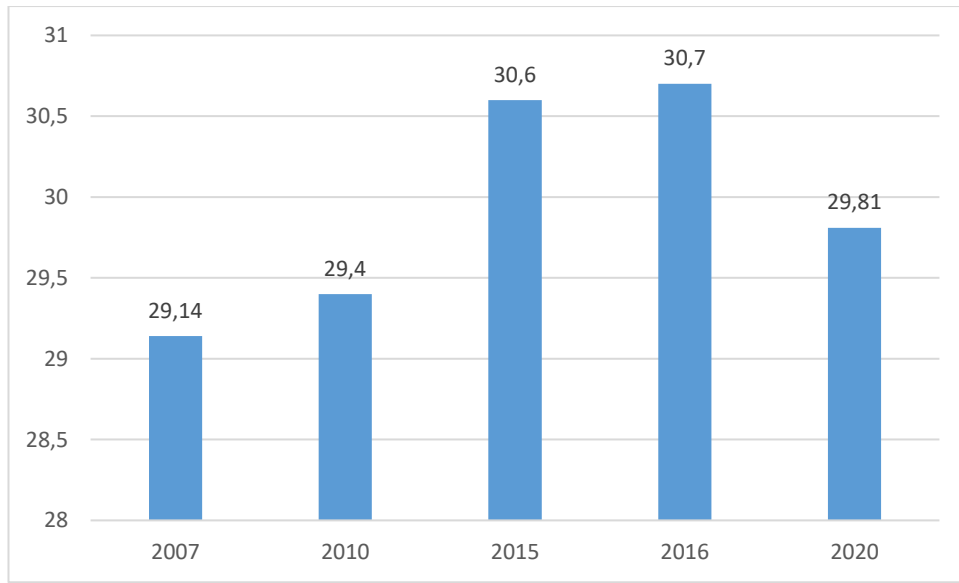
bölgelerine 40 ton kapasiteye sahip 7 adet süt soğutma tankı ile 15 ton kapasiteye sahip 1 adet süt nakil tankı kurulmuştur (İBB, 2016n). İBB, 2018 yılı sonuna kadar toplam 31 adet süt soğutma tankı dağıtımını gerçekleştirmiştir (İBB, 2018i).

5.3.5. Şenlikler ve Benzeri Etkinliklerle Üreticilerin Ürünlerinin Tanıtılması

İBB'nin üreticiye yönelik bir başka desteği ise çeşitli etkinliklerle üreticilerin ve ürünlerin tanıtılması şeklindedir. İBB bu çerçevede gerek uzun yıllardır kutlanan “Uluslararası Bayındır Çiçek Festivali”, “Urla Geleneksel Bağbozumu Şenlikleri” gibi şenlik ve etkinliklere gerekse yeni başlatılan etkinliklere olan desteğini artırmıştır. Yeni başlatılan etkinlikler, büyük oranda oluşturulan strateji planları çerçevesinde bölgede yerel nitelikteki ürünleri tanıtmak maksadıyla hayata geçirilmiştir. Örneğin Urla'ya bağlı Nohutalan yerleşiminde, ilki Urla Belediyesi'nin desteği ile gerçekleştirilen “Nohutalan Kavun Festivali”nin ikincisi ve devam eden yıllarda yapılan etkinlikleri İBB ve Urla Belediyesi'nin ortak desteği ile gerçekleştirilmiştir (Gazeteizmir, 2014; İBB, 2015h). Benzer bir başka etkinlik ise İBB, Urla Belediyesi ve İzmir Ekonomi Üniversitesi iş birliği çerçevesinde 2015'te başlatılan ve o günden beri devam eden “Urla Enginar Festivali”dir (İBB, 2015i). 2018 yılı Eylül ayında ise Kozak Yaylası'nı turizme kazandırmak amacıyla İBB tarafından “Kozak Yaylası Festivali” düzenlenmiştir. Festivalde, yörede geçimini sağlayan 110 üretici hem ürünlerini tanıtmış hem de ürünlerini satarak gelir elde etmiştir (İBB, 2018j). Gerçekleştirilen etkinliklerle ilgili önemli hususlardan biri de İBB'nin desteklerinin yalnızca bir defaya mahsus olmaması ve etkinliklerin her yıl desteklenmesi ve tanıtımlarına çaba gösterilmiş olmasıdır. Öyle ki, 2019'da Urla'da gerçekleştirilen 5. Enginar Festivali 3 gün sürmüş, tüm otel ve pansiyonlar dolmuştur (İBB, 2019f). 2018 yılında Karaburun'un meşhur çiçeklerinden olan nergis çiçeğini dünyaya tanıtmak için de girişimlere başlayan İBB, Karaburun Belediyesi ile birlikte geleneksel hale gelen “Nergis Festivali”ni organize etmiştir (İBB, 2018k). 2020 yılı Ocak ayında gerçekleştirilen 3. Nergis Festivali'nde konuşan Karaburun Belediye Başkanı İlkyay Girgin nergisin kaybolan değerinin tekrar arttığını İBB'nin vermiş olduğu destekle bölgede bugün 200 üreticinin bu işle meşgul olduğunu söylemiştir (İBB, 2020j).

İBB bazen başarılarını kutlamak için de etkinlikler organize etmiştir. İzmir’de 2014-2019 yılları arasındaki tarımsal büyüme oranları Türkiye ortalamasının 2,5 kat üzerinde olmuştur (bkz. Tablo 5.5). Bununla beraber kırsal nüfus oranı da uzun zaman sonra artışa geçmiştir. İBB, bu başarısını kutlamak için Ekim 2017 tarihinde Gündoğdu Meydanı’nda “Yerel Üretim Şöleni” ismiyle bir tarım festivali gerçekleştirmiştir (İBB, 2017j). Covid-19 Pandemisinin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2020 yılı haricinde kalan yıllarda bu etkinliğini her yıl sürdürmeye gayret etmiştir.

Tablo 5.5: İzmir’de 2007-20120 Yılları Kırsal 19 İlçenin İzmir’in Toplam Nüfusuna Oranı (%)

Kaynak: İBB, 27.06.2017; İZKA, 2021: 79-80.

5.3.6. Hastalıklarla Mücadelede Verilen Destekler

Tarımsal üretim gerçekleşirken her yıl farklı değişkenler devreye girebilmekte ve bu değişkenler, olumsuz olduğu takdirde üretim oranlarını ciddi anlamda etkileyebilmektedir. Bu olumsuzluklar hava şartları, erozyon, bitki ve topraktaki hastalıklar, beşeri etkenler gibi oldukça farklı şekillerde meydana gelebilmektedir.

Bitkilerde görülen hastalıklar uygun tedaviler uygulanmadığı zaman uzun vadede geniş coğrafyalara yayılabilmekte ve bitki türlerini tehdit eder boyutlara ulaşabilmektedir. İzmir dâhil olmak üzere Ege Bölgesi’nin çeşitli bölgelerinde zeytin üreticileri son dönemlerde zeytin ağaçlarında meydana gelen halkalı leke hastalığı ile mücadele

etmektedir. Bir tür mantar enfeksiyonu olan bu hastalığın görülme sebebi zeytinin doğal yetiştirme alanlarındaki yağışlar ile alakalıdır. Bu sebeple ilkbahar ve sonbahar aylarında yaşanan yağışlar sonucunda hastalık yaygınlaşmakta, nemli hava devam ederse zeytin ağacının tamamına yayılarak kurumasına sebep olmaktadır. Hastalığın görüldüğü ağaçlarda verim yaklaşık olarak %20-25 oranında azalmaktadır. Bu durum, hastalığın özel olarak ele alınmasını gerektirmiştir. Hastalıkla mücadele doğru şekilde yapılmadığında hastalık ağacın tamamına yayılabilmekte, hatta başka ağaçlara da geçerek oldukça büyük sorunlara sebep olabilmektedir (Billor, 2014; Karaman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2017).

Görsel 5.12: Halkalı Leke Hastalığına Yakalanmış Bir Zeytinin Yaprakları

Kaynak: Çiftlik Dergisi, 27.02.2016.

İBB zeytin üreticilerine hastalıkla ilgili olarak desteğine 2017 yılında başlamıştır. İBB, zeytinde halkalı leke hastalığı ile mücadele etmek için bordo bulamacı ismiyle bilinen bitki ilacını Selçuk İlçesi'ndeki 182 üreticiye dağıtmış ve ilaç dağıtılan kişilere aynı zamanda hastalık ve hastalıkla mücadele ile ilgili bilgiler de vermiştir. Dağıtılan ilaçlar toplamda 76 bin 510 adet zeytine uygulanmıştır (İBB, 2017k). Her yıl düzenli olarak desteğini sürdüren İBB, son olarak 2020 yılı için İzmir'in çeşitli ilçelerinde 20 bin adet zeytin ağacını kapsayacak şekilde üreticilere bordo bulamacı dağıtımını gerçekleştirmiştir (İBB, 2020k).

Zeytindeki bir başka hastalık ise Akdeniz sineği olarak bilinen ve zeytinin meyvesine kurtçuk bırakan sinek türü ile de mücadele gerçekleştirilmiştir. Daha önce bu hastalıkla mücadele etmek için yoğun kimyasal kullanan üreticiler hem gerekli etkiyi sağlayamamış hem de kimyasal kullanımı farklı zararlar meydana getirmiştir. 2017 yılında İBB zeytin üreticisinin mücadele etmekte oldukça güçlü çektığı Akdeniz sineğine karşı “tuzak şişe” yöntemiyle Karaburun İlçesi’nde pilot olarak seçilen 3 köydeki 50 bin ağacı sineklere karşı tuzaklamıştır. Ağaç dallarına, sineğin buraya gelmesini sağlayacak çeşitli organik maddeler bulunduran şişelerin asılması ile oluşturulan sistem daha önce gerçekleşen ilaçlama yöntemi ile karşılaştırıldığında hem daha çevreci hem de elde edilen sonuçlar dikkate alındığında daha etkili olarak gözlenmiştir (İBB, 2017m). 2018 yılında gerçekleşen ilk hasatta ise zeytin sineğine karşı geliştirilen şişe kapanları işe yaramış ve rekolte ve verimlilik yarı yarıya artış göstermiştir. Eskiden hasat döneminde zeytinlerde gerçekleşen çürüme ve kurt oluşumu ise tuzakların yerleştirilmesinden sonra gerçekleşen ilk hasatta oldukça düşük bir seviyeye gerilemiştir (İBB, 2018m).

Görsel 5.13: Ağaca Asılmış Olan Bir Zeytin Sineği Kapanı

Kaynak: İBB, 01.01.2018.

2019 yılına gelinceye kadar Karaburun’daki 654 üreticinin 82 bin adet zeytin ağacına zeytin sineği tuzağı yerleştiren İBB burada olumlu sonuçlar almasının ardından aynı tuzakları Foça İlçesi’ndeki zeytin üreticilerinin ağaçları üzerinde de uygulaya başlamıştır. Gönüllü üniversite öğrencilerinin de desteği ile 191 zeytin üreticisine ait 44 bin adet zeytin ağacına tuzaklar yerleştirilmiştir (İBB, 2019g). İBB zeytin sineğine karşı

gerçekleştirdiği bu mücadele yöntemini narenciye ağaçlarına uyarlayacak şekilde geliştirmiştir. Seferihisar İlçesi'ne bağlı Sığacık Mahallesi'nde narenciye ağaçlarına zarar veren Akdeniz meyve sineğini çeken feromonların olduğu sıvılar narenciye ağaçlarına asılarak tuzaklar kurulmuştur. Toplam 81 üreticiye 3 bin 732 adet feromon tuzağı dağıtılmıştır (İBB, 2019h).

Ege Bölgesi'ndeki önemli üretim kalemlerinden biri de kestanedir. Ege Bölgesi Türkiye'deki kestane üretiminin yaklaşık %70'ini karşılamaktadır. Yakın dönemde hem üretim hem de ihracat rakamları artsa da kestane üretimine destek verilmesi listenin başına yazılan konulardan biri haline gelmiştir (Ödemiş Ticaret Borsası, 2019: 8).

Ziraat Mühendisleri Odası'nın 2019 yılı Kestane Raporu'na göre kestane üretiminde ani düşüşlerin sebebi genel olarak kestane ağacı hastalıkları olarak gösterilmiştir. Bu hastalıkların başında da mürekkep hastalığı ile kestane dal kanserine yer verilmiştir (Ziraat Mühendisleri Odası, 2020). Kestane kanseri, mantar kökenli bir hastalıktır ve mantar sporları ağacın yaralı bölgelerine nüfuz ederek buldukları bölgede şişme, çökme, çatlama gibi oluşumlara sebep olurlar. Bu oluşum kırmızı bir renk alarak tutunduğu gövdeyi boydan boya sarar ve erken önlem alınmazsa ağacın ölmesine sebep olur (T. C. Orman Genel Müdürlüğü, t.b.: 1).

Görsel 5.14: Kestane Kanserinin Oluşumu ve Mücadelesini Betimleyen Bir Görsel

Kaynak: T. C. Orman Genel Müdürlüğü, t.b.: 1.

Hastalıkla mücadelede doğru yöntemlerin kullanılması uzmanlık bilgisine ve bir yandan da teknik desteğe bağlıdır. Bu noktada da İBB, İzmir'de yaşanan bu soruna çözüm bulmak için devreye girmiş ve “Yılanlı ve Üçkonak Tarımsal Kalkınma Kooperatifi” ile

imzalanan bir protokol çerçevesinde kestane üreticisine, bu soruna yönelik mücadele yönteminin seçiminde, teknik destek verilmesi noktasında ve çeşitli girdilerin sağlanması aşamalarında yardımlarda bulunmuş; Kiraz, Beydağ, Ödemiş ve Tire ilçelerinde havza ölçeğinde bir mücadeleye girişmiştir (Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, t. b. {b}). 2017 tarihinde Ödemiş İlçesi'nde bulunan Yılanlı Mahallesi ile Kiraz ilçesinde bulunan Dokuzlar mahalleleri kestane kanseri ile mücadelede pilot bölgeler olarak seçilmiştir. Sonrasında İBB'ye bağlı uzmanlar tarafından bölgede gerçekleştirilen toplantılarda, hastalık ve bu hastalıkla mücadele için gerekli yöntemler ve öncesinde gerçekleştirilen yanlış uygulamaların hastalığın yayılımını nasıl artırdığı anlatılmıştır. Ayrıca hastalıkla mücadele eden kestane üreticilerine bunun için gerekli ekipmanlar sağlanmıştır. Kooperatif Başkanı Sami Girgin, yıllık kayıplarının 500-600 ton civarında olduğunu ve bunun 10-12 milyon TL'ye denk geldiğini ifade etmiştir (İBB, 2017n). Kestane kanseri ile mücadelesinde üreticileri bu konuda eğitimler yoluyla bilinçlendirmeye devam eden ve daha önce Ödemiş'teki 13 köydeki 655 üreticiye bu konuda eğitimler verip malzeme desteği sağlayan İBB, Kiraz'daki 19 köydeki 866 üretici ile aynı faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Ayrıca 2018 yılı için bakıldığında İBB desteğiyle toplamda 357 bin kestane ağacı budanmış ve kestane kanserine karşı koruma sağlanmıştır (İBB, 2018n).

Değinilmesi gereken bir nokta ise çam fıstığı hastalığıdır. Türkiye'nin neredeyse tamamındaki çam fıstıklarında görülen hastalık uzun süredir çözüme kavuşturulmaya çalışılmış; ancak gerek illerdeki il tarım müdürlükleri gerekse Orman Genel Müdürlüğü gibi kurumlar etkin bir sonuca ulaşamamıştır. Bu koonuda çalışmalar gerçekleştiren kurumlardan biri de İBB olmuştur. Kozak Yaylası'nda bulunan ve yöre halkının önemli geçim kaynaklarından olan çam fıstığı üretimi, ağaçlardaki hastalık sebebiyle durma noktasına gelmiştir. 10 yıl önce 700-800 ton civarında alınan rekolte hastalık sonrası 50 tona kadar düşmüştür. Uzun süredir devam eden hastalığın sebebinin araştırılması için yeterli imkâna sahip olmayan yöre halkına destek, İBB tarafından verilmiştir. İBB, Bergama İlçe Belediyesi, Ege Üniversitesi ve bölgedeki üretici kooperatif ile bir protokol imzalayarak hastalığın kaynağının araştırılması için çalışmalara başlamıştır (İBB, 2017p). 2019 yılı Mart ayında İBB, Türkiye Ormancılar Derneği ile çam fıstığı hastalığının araştırılması üzerine bir iş birliği protokolü gerçekleştirmiştir. Kozak Yaylası'nda uzun süredir devam eden bu sorunu anlayabilmek adına yapılan çalışmalar Pandemi sebebiyle ara verilse de 2020 yılında tekrar başlamış ve bölgeye 2 adet

meteoroloji istasyonu ile 2 adet hava kirliliği ölçüm istasyonu kurulmuştur (İBB, 2020m). Ancak, devam eden sorunun çözümünün kısa vadede gerçekleşmeyeceği anlaşıldığından İBB üreticileri maddi anlamda destekleme anlamında alternatif bir çözüm olarak Kozak Yaylası'nı agroturizme açmaya yönelik projelere başlamıştır (İBB, 2021e). Ancak İBB bu süreçte çam fıstığı hastalığı ile ilgili olarak çalışmalarına devam etmiş ve toprak analiz laboratuvarlarında binden fazla toprak analizi gerçekleştirilmiştir (İBB, 2021f).

5.3.7. İBB'nin Ortaya Koymaya Çalıştığı Yeni Tarım Stratejileri

İBB tarıma yönelik olarak yalnızca hayvan destekleri, yem destekleri, malzeme desteği gibi yöntemlerle değil dünyada gelişen modern tarım yöntemlerini uygulamaya yönelik olarak da belli adımlar atmakta, tarımda deneysel modelleri, bilimsel uygulamaları devreye sokmaktadır. Son dönemlerde trend haline gelmiş olan agroturizm gibi faaliyetler de İzmir'in çeşitli noktalarında denemeye koyulmuştur. Bu yeni tarım yöntemlerine bakılacak olursa;

Belediyeler meslek edindirme kursları ile genellikle ücretsiz olarak halka çeşitli alanlarda eğitim olanakları sağlamaktadır. Bunlar dil kursları, aşçılık kursları, dikiş kursları gibi kurslar olabileceği gibi tarım üzerine kurslar da olabilmektedir. 2015 yılında İBB bu konuda da bir adım atmış ve belediyeye bağlı meslek edindirme kurslarında topraksız tarım üzerine eğitimler vermeye başlamıştır. Topraksız tarım, girdi maliyetleri çok düşük ancak verimi yüksek bir tarım olarak tanımlanmaktadır. Kursiyerlerin bir kısmı eğitimden sonra kendi seralarını oluşturup deneme ekimleri yapmış ve oldukça başarılı sonuçlar elde etmişlerdir (İBB, 2015j). Topraksız tarım üzerine eğitimler devam etmiş ve 2016 yılı Aralık ayında Torbalı İlçesi'nde, gerekli eğitimleri tamamlayan 21 kişiye sertifika verilmiştir. Bununla beraber topraksız tarım üzerine toplam eğitim alan kişi sayısı 200'ü bulmuştur. Gelişmiş ülkelerin pek çoğunda uygulanan topraksız tarımda geleneksel üretim usulüne göre 5 kata kadar fazla ürün verimi olabilmektedir. Su tüketimi de oldukça az olan yöntemde hastalık oranları da toprakla temas olmadığından ötürü daha düşük seyretmektedir (İBB, 2016p). İBB kurmuş olduğu internet sitesi (www.topraksiztarimizmir.org) ile topraksız tarım eğitimine yönelik kursiyerlerini almaya devam etmektedir. 2016 yılında gerçekleştirilen bir başka uygulamada ise İBB toprak analizi yaparak hangi tür toprakta hangi bitkisel ürünün yetişeceği konusunda

üreticileri yönlendirmek için çalışmalara başlamıştır. Bunun için 26 ilçeden yaklaşık 4 bin toprak numunesi alınıp laboratuvarlarda testler gerçekleştirilmiştir (İBB, 2016r).

2016 yılının sonlarına doğru AB'nin karbondioksit salınımını azaltma, çevreyi koruma gibi konuları içeren hibe programına başvuru yapan 39 şehir arasından projesi kabul edilen İBB, 2,5 milyon Euro hibe desteği almaya hak kazanmıştır. Proje akıllı kent kavramı üzerine inşa edilmiş olup, başlıklardan bir kısmı doğrudan tarımı kapsamaktadır. İklim duyarlı tarım alanları oluşturulacak ve buna yönelik olarak 2020 yılına kadar çeşitli faaliyetler gerçekleştirilecektir. İklim değişiminin tarım üzerindeki etkilerini test edebilmek için çeşitli seralar, uygulama alanları kurulup bunun üzerine eğitimler düzenlenecektir. Ayrıca, kooperatiflerin pazarlama faaliyetleri ile eko-pazar gibi uygulamalar da tarım alanlarında yer alacaktır (İBB, 2016s).

Küresel ısınmanın etkilerinden biri de hava olaylarının olağandışı seyretmesidir. Yazın ani sıcaklık düşüşleri veya kış aylarında ağaçların çiçek açması gibi olaylar artık daha sık yaşanmaya başlamıştır. Bu olaylar gündelik hayatı etkilediği gibi şüphesiz tarım alanlarını da olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple nem, sıcaklık, rüzgâr gibi birtakım hava olayları hakkında üreticileri önceden bilgilendirmek ve ilgili konuda uyarılarda bulunmak amacıyla Kemalpaşa, Menemen ve Selçuk ilçelerinin Ziraat Odaları ve Ödemiş Bademli Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ile yapılan protokoller ile buralar pilot bölge olarak belirlenmiş ve 2017 itibariye tarımsal tahmin ve erken uyarı sistemleri kurulmuştur (İBB, 2017r). Tarımın yoğun olarak gerçekleştiği bu bölgelerde daha sonra tarımsal tahmin ve erken uyarı sistemlerinin sayısı 11'e çıkmıştır. Yalnızca hava olayları değil bitki zararlılarına karşı uyarılar, sulama ve ilaçlama konusunda öneriler de sistem içerisinde yer almıştır (Yıldırım, 2018). Üreticilerin aktardığı veriler doğrultusunda geçen yıllara karşılaştırıldığı vakit 2017 yılında kiraz hasadında rekolte yaklaşık %70-80 arasında artış göstermiştir. Bu konuda da erken uyarı sisteminin oldukça fayda sağladığı bildirilmiştir. Örneğin don olayının yaşanacağı bilgisi üreticiye verildiğinde üreticiler bitkilere, dona karşı koruyucu teknik destekler ve bitki besinleri vererek bu olayları en hasarsız biçimde atlatabilmiştir (Milliyet, 2017). Tarımsal Tahmin ve Uyarı Sistemi, Sağlıklı Kentler Birliği tarafından 2020 yılında 11'ncisi düzenlenen "Sağlıklı Şehirler En İyi Uygulama Yarışması"nda Sağlıklı Çevre kategorisinde ödül kazanmıştır (İBB, 2020n).

İzmir'in Şirince ve Karaburun gibi çeşitli yerleşimlerinde agroturizme yönelik bireysel girişimler olsa da sistematik olmayan bu faaliyetler genellikle beklenen etkileri yaratmamıştır. Ancak İBB, 2018 yılında 4 milyon TL yatırım yaparak Urla İlçesi'nde faaliyet gösteren Bademler Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin 315 dekar arazisinde, içerisinde 10 adet bungalov tarzı evin, üretim alanlarının, bisiklet ve yürüyüş yollarının olduğu bir “doğal yaşam köyü”nün açılışını gerçekleştirmiştir. Köy günübirlik ziyaretler yanında konaklama imkânına da sahip olacak şekilde tasarlanmıştır. Köye gelen ziyaretçilere zeytin sıkmadan tarhana yapımına kadar çeşitli aktiviteler sağlanmıştır. Köy meydanına kurulan satış alanında ise hem Bademler Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'nin hem de çevredeki diğer kooperatiflerin ürettiklerinin satışa sunulacağı alanlar tasarlanmıştır (İBB, 2017s). Böylelikle İBB, Urla Bademler'e çiçeklik üzerinden verdiği desteklere agroturizmi de eklemiştir (İBB, 2018p).

Görsel 5.15: Bademler Doğal Yaşam Köyü'ndeki Bungalov Evleri ve Gerçekleştirilen Bir Kısım Aktiviteler

Kaynak: İBB, 18.03.2018.

Tunç Soyer, 2021 yılı Şubat ayında çam fıstığı hastalığı ile mücadele eden Bergama'ya bağlı Kozak Yaylası'na bir ziyaret gerçekleştirmiş ve AB ile birlikte yürütülen RURITAGE projesi kapsamında agroturizm faaliyetlerinin Kozak Yaylası'nda da destekleneceğini belirtmiştir (İBB, 2021e).

İzmir'in tarıma yönelik olarak yenilikçi fikirlerinden birisi de “Girişimcilik Merkezi İzmir” olmuştur. İBB ve TÜSİAD ortaklığıyla hayata geçirilen ve her yıl farklı bir temayla girişimcilerle buluşmayı hedefleyen Girişimcilik Merkezi İzmir'in 2021 teması ise tarım olmuştur. “Bitkisel ve hayvansal üretim”, “tarımsal lojistik, pazarlama ve

markalaşma”, “tarımda bilişim ve teknoloji”, “kırsal kalkınma, kooperatifçilik” konularında projeleri kabul edecek olan Girişimcilik Merkezi 18-35 yaş arası katılımcılara birebir danışmanlık, mentor desteği, eğitimler ve atölye çalışmaları başta olmak üzere girişimin her aşamasında destekte bulunmayı hedeflemektedir (İBB, 2021g).

5.3.8. Pazarlama

Pazarlama konusu bir önceki İBB Başkanı Aziz Kocaoğlu döneminin sonlarına doğru üzerinde durulan ve buna yönelik olarak çalışmalar gerçekleştirilen konulardan biridir. Ancak İBB'nin o dönem için gerçekleştirdiği çalışmaların gerekli etkiyi bulduğunu söylemek pek doğru olmayacaktır. Pazarlama, mevcut İBB Başkanı Tunç Soyer'in seçim vaatleri arasında yer alan konulardan biri olmuştur. Tunç Soyer, söylemlerinde genel olarak İzmir'deki üreticilerin ve kooperatiflerin Aziz Kocaoğlu döneminde belli bir büyüklüğe ulaştığını ve şu an artık pazarlama konusunun ele alınması gerektiğini ifade etmiştir.

5.3.8.1. Üretici Pazarları

Tunç Soyer'in, seçim vaatlerinden biri olan üretici pazarlarının ilki 2019 yılı Temmuz ayında Buca İlçesi'nde bulunan Kadifekale içerisinde açılmıştır. Cumartesi günleri kurulacak olan “Pagos Üretici Pazarı”nın kooperatif üyelerinin bal, peynir, zeytinyağı, tandır ekmeği, midye, el dokuma halılar vb. ürettikleri çeşitli ürünleri satabilecekleri bir cazibe merkezi haline gelmesi planlanmıştır. Açılışta 24 tarımsal kalkınma kooperatifi ile 12 üretici kadın kooperatifi, ürünleri ile birlikte yer almıştır. İzmir halkını buraya çekmek için ulaşım imkânları artırılmış ve mevcut seferlere ek seferler getirilmiştir. Pagos Üretici Pazarı'nın açılması ile hem üreticileri doğrudan tüketici ile buluşturmak hem de tarihi ve turistik bir mekân olan Kadifekale'nin tanıtımını gerçekleştirmek amaçlanmıştır (İBB, 2019i). Pagos'taki üretici pazarının açılmasından birkaç ay sonra bölgede gelir elde etmek isteyen kadınlar da bu işe girmek istemiş ve Pagos Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi'ni kurmuşlardır (İBB, 2019j). Aynı yılın Ekim ayında İBB üretici pazarlarının ikincisini Konak İlçesi'ne bağlı Kültürpark'ta açmıştır. Kooperatifler, meslek odaları, birliklerden ve çeşitli gruplardan oluşan kortej eşliğinde gerçekleştirilen açılış ile insanların dikkatlerini buraya çekmek amaçlanmıştır (İBB, 2019k). Planlanması

gerçekleşmiş olmakla birlikte Pandemi sürecinden ötürü ertelenen diğer üretici pazarları da sonraki dönemlerde açılmaya devam etmiştir. Eylül 2020’de Buca İlçesi’ne bağlı Kasaplar Meydanı’nda hem “Halkın Bakkalı” açılmış hem de üretici pazarı kurulmuştur (İBB, 2020p). Son olarak, Şubat 2021’de Bergama’da kadın üretici pazarı açılmıştır (İBB, 2021h).

5.3.8.2. Halkın Bakkalı

İBB’nin pazarlama konusunda bir başka projesi ise “Halkın Bakkalı” şubeleri olmuştur. Üretici ve tüketiciyi aracısız buluşturma projesinin en önemli ayaklarından biri olan Halkın Bakkalı’nın ilk şubesi Kemaraltı’nda açılmıştır. Türkiye’nin farklı yerlerinden 30 kooperatifin 300 çeşit ürününün yer aldığı Halkın Bakkalı’nda taze, kurutulmuş sebze ve meyve, et, çay, reçel, bakliyat, zeytin, zeytinyağı, salça, süt ürünleri ve yağlar satışa sunulmuştur (İBB, 2020r). Daha sonra sırasıyla 2020 yılı Mayıs ayında Konak İlçesi’ne bağlı Gültepe’de, Haziran ayında Bayraklı İlçesi’ne bağlı Özkanlar ile Karşıyaka İlçesi’ne bağlı Girne Semtlerinde, Ağustos ayında Menemen’nde, Eylül ayında Buca İlçesi’ne bağlı Kasaplar Meydanı’nda gerçekleşen açılışların ardından, 2021 yılı Şubat ayında Bornova İlçesi’ne bağlı Erzene ve Doğanlar Mahallelerinde Halkın Bakkalı’nın 7. ve 8. şubeleri açılmıştır (Açık Veri Portalı, t.b. {b}; İBB, 2021i). Son olarak Karşıyaka’da, bir şubenin daha açılması ile toplam Halkın Bakkalı sayısı 9’a ulaşmıştır (Halkın Bakkalı, 2021). Bornova’daki açılışlara katılan Tunç Soyer Halkın Bakkalı’nın internet sitesi aracılığı ile de hizmet vereceğini açıklamıştır (İBB, 2021i). Nitekim, 2021 yılı sonuna doğru internet sitesi (<https://www.halkinbakkali.com>) üzerinden ürün satışı başlamıştır.

İBB pazarlama konusunda yalnızca İzmir içerisindeki üreticilere değil Türkiye’nin pek çok ilinden üreticiye de destek olmaktadır. Örneğin Halkın Bakkalı şubelerinde Karadeniz’de faaliyet gösteren üretici kooperatiflerinden alınan çayın satışı da yapılmaktadır. Başka bir örnek olarak Aydın’da faaliyet gösteren “Halk Ege Et”, Aydın dışındaki ilk şubesini 2019 yılı sonunda İzmir’de açmıştır. Halk Ege Et şubelerinde de yine hem Aydın’da et üreticilerinin ürünleri hem de Türkiye’nin çok farklı noktalarında faaliyet gösteren et üreticilerinin ürünleri satılmaktadır. Bu sebeple İzmir’de açılan bu şube aracılığıyla Türkiye’nin çok farklı yerlerinde bulunan et üreticileri de desteklenmiş olmaktadır (İBB, 2019m). İzmir’de açılan kooperatif satış noktaları yalnızca İBB

kanalıyla değil doğrudan kooperatiflerin kendi açtığı şubelerle de gerçekleşmeye başlamıştır. Örneğin “Gereli Kalkınma Kooperatifi”nin 2020 yılı Ağustos ayında ürün satış noktasının açılışı İBB Başkanı Tunç Soyer’in de katılımı ile gerçekleşmiştir (İBB, 2020s).

5.3.9. Yeni Tarım Modeli

Seferihisar Belediye Başkanlığı döneminden beri Tunç Soyer’in tarıma yönelik sloganı olan “Başka bir tarım mümkün” ifadesi artık yeni yapılan tarım modelinin de sloganı haline gelmiştir. 21 Ocak 2021 tarihinde Ödemiş Belediyesi Kültür Merkezi’nde yapılan bir toplantı ile yeni modeli açıklayan Tunç Soyer bu modeli “İzmir Tarımı” olarak adlandırmıştır (İBB, 2021j).

İzmir Tarımı’nın Türkiye’de uygulanan tarım modelinden iki farkı bulunmaktadır. Bunlardan ilki kuraklıkla mücadele odaklı olmak, diğeri ise tarımı yoksullukla mücadelede bir araç haline getirmektir.

2019 verilerine göre, Türkiye’de su tüketiminin %77’si tarım alanında kullanılmaktadır. Eğer tarımda gelişmiş ülkelerin yapmış olduğu gibi su tüketimi azaltılmazsa ileride ciddi bir kuraklık tehlikesinin baş gösterme ihtimali oldukça kuvvetlidir. Bu soruna sebep olarak başlıca iki durum sıralanmıştır. Bunlar, su ihtiyacı çok yüksek olan ürünlerin yetiştirilmesinin tarım sektöründe tercih edilmesi ve tarımda vahşi sulama yöntemlerinin kullanılmasıdır. Bu sebeple, tarımda su ihtiyacı düşük ürünler ile doğru ürünlerin doğru yerlerde yetiştirilmesi teşvik edilecek ve modern sulama yöntemleri kullanılacaktır. İzmir Tarımı çerçevesinde amaç, tarımda su kullanımını yarı yarıya azaltmak olarak açıklanmıştır.

Bir başka amaç olan yoksullukla mücadelede ise katma değeri yüksek olan ürünlerle tarımsal refah artırılmaya çalışılacak ve ayrıca tarım yalnızca tarlada biten bir faaliyet olarak görülmeyip ürünün toplanmasından sofralara gelmesine kadar olan tüm aşamalar desteklenecektir.

Tunç Soyer “Başka bir tarım mümkün” vizyonunun altı ayaktan oluştuğunu açıklamıştır. Bunlar:

- Ürün envanteri ve planlaması: İzmir Tarımı modelinde bölgeye ve iklime özgü üretim gerçekleştirilecektir. Buna uygun olarak İzmir için stratejik ürünler tespit edilmiştir. Küçükbaş et ve süt ürünleri, zeytin, zeytinyağı, hububat, baklagiller ve üzüm stratejik ürünler olarak sayılmıştır. Ayrıca alt havzalara özgü olarak kestane, su ürünleri ve aromatik bitkiler gibi ürünler de desteklenecektir. Tüm bu ürünlerin en önemli özellikleri su ihtiyacı düşük ve katma değeri yüksek ürünler olmalarıdır.
- Tarımsal destek çalışmaları: İBB daha önceden çiftçiye ve kooperatiflere gerçekleştirdiği destek alımlarını ve çeşitli yardımlarını devam ettirecektir.
- Lojistik: Tunç Soyer, lojistiği şu şekilde ifade etmiştir, “ürünün üreticilerden alınması, işlenmesi, paketlenmesi ve satılacak hale getirilmesi...” Buradan anlaşılması gereken yalnızca nakliye değil ürünün tüm yolculuğunun bizzat İBB aracılığıyla destekleniyor olmasıdır. Örneğin bu amaçla Ödemiş İlçesi’nde İBB kaynakları ile et işleme tesisi kurulmuştur. Bayındır İlçesi’nde günlük 100 ton süt işleme kapasitesine sahip olacak şekilde 2022 yılında açılması planlanan süt işleme fabrikasının yapımı devam etmektedir. Bir başka örnek ise Çiğli Sasalı’daki tarımsal araştırmalar merkezinde, üreticilerin ürünlerini paketlemesi esnasında tasarım desteği sunulacaktır.
- Satış, pazarlama ve ihracat: İBB’ye bağlı bir şirket olan İzmir Fuarçılık Hizmetleri Kültür ve Sanat İşleri Tic. A.Ş. (İZFAŞ) bu noktada önemli bir rol üstlenmektedir. Tunç Soyer marka, e-ticaret ve ihracat gibi konularda bilgi ve tecrübesi olmayan küçük üreticilerin, İZFAŞ aracılığıyla çeşitli fuarlarla tanıtımını yaparak dünyaya açılmasının hedeflendiğini belirtmiştir. Bu noktada ayrıca Ege İhracatçı Birlikleri, İzmir Ticaret Odası ve İzmir Ticaret Borsası ile de ortaklıklar kurulduğu ifade edilmiştir. İhracat noktasında da yine belediyeye bağlı bir şirket olan BAYSAN A.Ş. aracılığıyla kooperatif ürünlerinin ihraç edilmesi planlanmıştır.
- AR-GE, eğitim ve serfıkasyon: Bu konuda ortak aklı ön plana çıkarmaya çalışacak olan İBB tarafından bu amaçla çeşitli araştırma merkezleri oluşturulacak ve çeşitli ortaklıklar kurulacaktır. Örneğin TÜSİAD ile İBB’nin ortaklaşa kurduğu Girişimcilik Merkezi’nde öncelik tarıma verilmiştir. Ayrıca Çiğli İlçesi’ne bağlı Sasalı’da kuraklık ve küresel iklim değişikliğine dair tarım ile ilgili çalışmalar gerçekleştirileceği bir araştırma merkezi oluşturulacak ve 2022’de ise Tarım Lisesi hayata geçirilecektir.

- Agroturizm: Çiftçiye bir yan gelir elde etme imkânı sunacak olan agroturizm daha önce Seferihisar İlçesi’nde denenmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştır. İzmir’de buna uygun köyler tespit edilip, bunun üzerine çalışmalar gerçekleştirilecektir.

Vurgulamak gerekirse bu 6 ayağın hepsinde örgütlü tarım ve kooperatifleşme teşvik edilecektir.

Özetlenecek olursa İzmir Tarımı modelinde on kriter ön plana çıkmaktadır:

- Tarımda su kullanımını yarı yarıya azaltmak.
- Yerel nitelikte, ekonomik değeri yüksek ve su ihtiyacı az olan tarım ürünlerine alım garantisi sunmak.
- Tarım ürünlerini markalaştırıp pazara sunulmasında destek vererek katma değerini yükseltmek.
- İhracat potansiyeli fazla olan tarım ürünlerini teşvik etmek.
- Küçük üreticileri teşvik etmek ve göçü engellemek.
- Kadınlar ve gençlerin tarımsal faaliyetlerini desteklemek.
- Tarım alanları yalnızca tarımsal ürün üretimi için değil tüm canlılar için geliştirilerek doğanın korunmasını sağlamak.
- Toprak, su ve tohum kullanımını en uygun şekilde yaparak iklim krizi ile mücadele etmek.
- Yerli bitki ve hayvan ırklarını korumak.
- İnsanların sağlıklı, güvenilir ve ekonomik gıdaya ulaşmasını sağlamak (İBB, 2021j).

5.3.10. Tarımsal Kalkınma Zirvesi’nde İzmir Büyükşehir Belediyesi

30 Eylül-2 Ekim 2021 tarihleri arasında İstanbul’da “CHP’li Belediyeler Tarımsal Kalkınma Zirvesi” gerçekleştirilmiştir. Toplantıya 300 kooperatif ile CHP’li 160 belediye katılmıştır (Kaya, 2021). CHP’li belediyelerin, gerçekleştirdikleri tarımsal faaliyetler ile projelerini aktardıkları zirvenin ikinci gününde İBB Başkanı Tunç Soyer, İzmir Tarımı’nı anlatmıştır. Konuşmasının başında Seferihisar Belediye Başkanı olduğu dönemde yaptığı faaliyetlere değinen Tunç Soyer, 6360 Sayılı Kanun değişikliği ile köylerin mahalleye dönüştürülmesine tepkisini dile getirmiştir. Tohum meselesine ayrı bir parantez açan

Soyer, tohumda dışa bağımlı olmanın Türk ekonomisini tamamen dışa bağımlı hale getirdiğini söylemiş ve daha önce gerçekleştirmiş olduğu konuşmalarda da sıklıkla vurguladığı kuraklık meselesine burada da değinmiştir. İthal tohumların hem maliyetinin hem de su ihtiyacının fazla olduğunu belirten Soyer, çözüm olarak ata tohumlarını ve yerel bitki ve hayvan cinslerini işaret etmiştir. Tunç Soyer'in değindiği diğer konular ise şu şekildedir:

- 2021 yılı Yaz aylarında Çiğli İlçesi'ne bağlı Sasalı'da tarımda kısa, orta ve uzun vadeli stratejiler üretmek amacıyla "Tarımı Geliştirme Merkezi" açılmıştır.
- Tarım Bakanlığı'na 2021 yılı için bütçeden ayrılan pay %3,9 iken bu rakam İzmir için 720 milyon TL yani bütçenin %8'i olacak şekilde gerçekleşmiştir.
- 2019 yılı DSİ verilerine göre, Türkiye'de su tüketiminin %77'si tarımda kullanılmaktadır. Bu aşırı sulamanın yegâne sebebi ise su tüketimi fazla olan silajlık mısır gibi tarım ürünlerinin üretilmesi ve üretimlerin desteklenmesidir. İzmir'de su ihtiyacı az olan tarım ürünlerin desteklenmesi ile tarımda su tüketiminin yarı yarıya azaltılması planlanmaktadır.
- Sözleşmeli üretim modeliyle 5 ürün sınıfının desteklenmesi sağlanacaktır. Bunlar mera hayvancılığı, tahıl ve baklagiller, zeytin ve zeytinyağı, susuzluğa dayanıklı bitkiler (üzüm, incir, badem vb.) ve kıyı balıkçılığı şeklinde sıralanmıştır. Ayrıca 2022 yılı sonuna kadar 10 bin üretici ile üretim sözleşmesi yapılması kararlaştırılmıştır.
- Özellikle genç neslin tarımdaki yeri artırılmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda Tarım Lisesi ve İzmir Tarım Teknolojileri Üniversitesi'nin kurulması amaçlanmıştır. İzmir Tarımı Geliştirme Merkezi'nde ise üreticilere çeşitli konularda ücretsiz danışmanlık hizmeti sağlanacaktır.
- İzmir'de üreticiye toplam 2 bin 494 adet küçükbaş hayvan, 268 Anadolu mandası ve 75 milyon TL'lik yem desteği sağlanmıştır. Ayrıca çiftçilere 1 milyon 208 bin zeytin ve meyve fidanı desteği ile dağ köylerinde yaşayan üreticilere 5 bin 538 arı kovanı desteği sağlanmıştır. Bununla birlikte İBB, karakılçık buğdayı ve saz çavdarı başta olmak üzere 40 adet yerel tohumun üretimini gerçekleştirmektedir.
- Son 2 yıl içerisinde 61 üretici kooperatifinden yapılan alımlar ile üreticilere doğrudan 377 milyon TL'lik destek sağlanmıştır. Üretilen ürünleri işlemek amacıyla 3 büyük fabrika projesi gerçekleştirilmektedir. Bu projelerden ilki, 9

milyon TL’lik yatırımla 2021 yılı sonlarına doğru açılması planlanan “Ödemiş Et İşleme Fabrikası”dır. 75 kişiye istihdam sağlanacak olan fabrikada, üreticilerden sağlanan 85 milyon liralık ürünün işlenmesi planlanmaktadır. İkinci proje, 100 milyon liralık yatırımla temelleri atılan “Bayındır Süt İşleme Fabrikası”dır. 120 kişiye istihdam olanağı sunması planlanan fabrikada 44 milyonu küçükbaş hayvan ve manda sütü olmak üzere üreticilere 110 milyon liralık alım desteği sağlanacaktır. Üçüncü fabrika ise meyve ve sebze üreticilerine yönelik olarak kurulması planlanan “Bergama Meyve ve Sebze Kurutma Şoklama Fabrikası”dır.

- Fuar ve festivallerle küçük üreticilerin e-ticaret ile tanışması ve uluslararası ölçekte ticaret yapabilir konuma gelerek birer ihracatçı konumuna gelmesi sağlanmıştır.
- Kırsal turizme yönelik olarak çalışmalarına devam eden İBB bu amaçla imar planları, hangi kırsal aktivitelere izin verileceği gibi hususların değerlendirildiği kırsal havza planlaması gerçekleştirmektedir. Kırsal turizm için İzmir’de 6 nokta pilot olarak belirlenmiştir (İBB, 2021k).

Tunç Soyer, Tarımsal Kalkınma Zirvesi’nde, önceki konuşmalarında olduğu gibi, tarım üzerine İBB’nin üretmiş olduğu politikaların geçici olmadığını mesajını vermiştir. İzmir Tarımı modelini anlatırken bahsetmiş olduğu 6 başlığın ayağı daha da doldurarak tekrar dile getirmiştir. Tarıma yönelik olarak bilim çevreleri, kooperatifler ve diğer belediyelerin de iştiraki ile uzun soluklu projeler ortaya konulmuş ve buna yönelik olarak çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Gerek belediyelerin özne olarak ele alındığı tarımsal bir zirvenin gerçekleştirilmesi gerekse İBB dahil olmak üzere diğer belediye ve büyükşehir belediyelerinin bu konuda oldukça faal bir konuma geliyor olması, Türkiye’deki tarım anlayışının yavaş yavaş yerel yönetimlerin de bir aktör olarak rol aldığı farklı bir eksene doğru kaydığının habercisi olarak nitelenebilir.

5.3.11. Tarımda ve Kooperatifçilikte Yaşanan Olumsuzluklar

Şüphesiz tarım ve kooperatifçilik, gelişim unsurları açısından önemli bir faktör olsa da kimi zaman olumsuzluklar da yaşanabilmektedir. İBB’nin kooperatiflere ve tarımsal üretime destek noktasında önemli adımlar attığını söylemek yukarıdaki açıklamalar

ışığında mümkündür. Ancak Türkiye'nin geneli itibariyle bakıldığında tarımda ve kooperatifçilikte sorunlar devam etmektedir.

Tarımda önemli birtakım sorunlar mevcuttur. Tarımsal kapasitesi oldukça yüksek olmasına rağmen önemli araziler işletilememekte, mevcut üreticiler ve özellikle gençler bu işi yapmak istememekte ve kırsaldan göç etmektedir. Üreticiler emek yoğun bir faaliyet olan tarımla uğraşmak yerine şehirde benzer kazançları elde edebilecekleri işleri tercih etmektedir.

Kooperatifçilikte de yine benzer birtakım sorunları görebilmek mümkündür. Örneğin, bitkisel ve hayvansal ürünlerin üretim faaliyeti olarak ifade edilebilen tarım kavramı ve beraber işgörme arzusunun kurumlaşmış hali olarak tanımlanabilecek kooperatif kavramını düşündüğümüzde, bünyesinde kooperatifçilikten hiçbir üyenin anlamadığı sadece isim itibari ile kooperatif olan pek çok yapı bulunmaktadır. Benzer bir başka sorun kooperatiflerin yönetiminin siyasileşmesi veya çok uzun süreler aynı yöneticilerin başta olması sebebiyle kooperatiflerin ilerleme kaydedememesi gibi durumlardır. Bir diğer sorun ise üyelerin kooperatifi yeterince benimseyemesi durumudur. Örneğin gübre üretimi için kurulan bir kooperatifin üyelerinden bazıları gübre teminini kooperatif yerine özel sektörden temin etmeyi seçmiştir. Kooperatiflerin kurulma aşamasında yeterlilik açısından yeterince inceleme yapılmaması, kooperatif üyelerinin genelde 40 yaş ve üzeri olması gibi durumlar da başka birtakım önemli sorunlardır (Sadioğlu, vd., 2019: 622).

Kooperatifçilik ve tarım noktasında küçük ilçelerin incelendiği örnekler mevcuttur. İzmir'nin komşu illerinden olan ve oldukça benzer tarımsal özelliklere sahip Aydın'da, Aydın Büyükşehir Belediyesi'nin Çine İlçesi'nde gerçekleştirilen bir çalışmaya bakıldığında bu konudaki sorunlar daha net bir şekilde görülebilecektir.

Çine'nin başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Ayrıca ilçede madencilik faaliyetleri de gerçekleştirilmektedir (Sadioğlu, vd., 2019: 625). Aydın Büyükşehir Belediyesi'nin nüfusu sürekli artmasına karşın Çine ilçesi bu noktada negatif ayrışmakta ve göç vermektedir (Sadioğlu, vd., 2019: 628).

Çine ilçesinde yaşayan insanlar ile yüz yüze yapılan görüşmelerde insanların, tarıma ve kooperatiflere bakışı şu şekilde olmuştur. Bir katılımcı tarımsal üretiminden yeterli gelir elde edilemediği için işletmelerin kapandığını ve bu sebeple kooperatif girişimlerinin

engellendiğini ifade etmiştir. Katılımcılardan bir diğeri ise kooperatiflerin doğası gereği ortaklı olduğunu ancak insanların ortaklı işlerden çekindiklerini belirtmiştir. Ayrıca kooperatif için gerekli insan sayısı da giderek azalmaktadır. Bir başka katılımcı insanların, kooperatiflerin yalnızca aidat toplayıp bunları harcadığını düşündüğünü, bu sebeple insanların bu yapılara güvenmediğini söylemiştir. Ayrıca, az sayıda insanın kooperatifi kendi çıkarları için kullanacağı inancının hâkim olması sebebiyle kooperatiflere karşı bir güvensizlik olduğunu dile getirmiştir.

Kısacası kooperatiflere karşı haklı bir önyargı mevcuttur. Geçmişteki kötü tecrübeler, insanların kooperatifçiliği bilmemesi, kooperatifçilik ile ilgili mevzuatın yeterli olmaması gibi konular sebebiyle kooperatifçilik geri plana itilmiştir. Kooperatif ortak sayısının azalması gibi artması da insanlar için bir sorun olarak ileri sürülmüştür. Ortak sayısındaki artışın çıkar çatışmalarına sebep olabileceği öne sürülmüştür (Sadioğlu, vd., 2019: 630-631).

Çine özelinde gerçekleştirilen çalışmada sorunlar bu şekilde sayılmıştır. Çözüm yolu olarak ise çeşitli başlıklar sunulmuştur. Bunlar;

- Üreticilerin kooperatifçilik alanında bilinçlendirilmesi,
- Kooperatiflerin gelir artırıcı çözümler sağlaması,
- Kooperatiflerin üniversite müfredatına girmesi, kooperatif üyelerine kredi kolaylığı gibi noktalarda devlet destekli çözümler sunulması,
- Kooperatif yönetimlerinin siyasetten uzak durması,
- Tarım ve hayvancılık konularının, meslek liseleri müfredatında yer alması,
- İl ve ilçelerdeki yerel yönetimlerinin kooperatifleri desteklemesi,
- Üreticiye verilen desteklerin doğrudan değil kooperatif aracılığı ile verilmesi,
- Önce inceleme aşaması gerçekleştirilip ardından kooperatif üyelerine üretim izni verilmelidir (Sadioğlu, vd., 2019: 632).
- Kooperatiflerde, kooperatifçilikten anlayan, eğitilmiş ve bilinçli kimselerin istihdam edilmesi,
- Kooperatiflere kamu desteğinin sağlanması ancak tarım ve hayvancılıktan anlamayan kamu görevlilerinin kooperatif ortağı olmaması,
- Kooperatif yöneticilerine süre sınırı getirilmesi,
- Kooperatif yönetimlerinin mevzuatlara uygun hareket etmeleri,

- Kooperatiflerin düzenli aralıklarla denetime tabi olmalıdır (Sadioğlu, vd., 2019: 634).

Genel itibariyle şunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kooperatifler kuruluş aşamasından kendilerini idame ettirecek seviyeye gelinceye değin daima bir üst unsur (yerel yönetimler, valilikler, merkezi hükümet gibi) tarafından desteklenmelidir. Kooperatifler belli bir seviyeye geldikten sonra ise yine üst mercilerin takibinde olmalıdır. Ayrıca pazarlama konusunda yerel yönetimler daima yol gösterici olmalıdır.

Sonuç itibariyle Çine örneğinde görüldüğü üzere kooperatif konusu tüm il ve ilçelerde etkili bir şekilde gerçekleştirilememektedir. İBB de dahil olmak üzere diğer tüm büyükşehir ve ilçe belediyeleri, kooperatiflere destekte bulunurken olumsuz çıktıları da hesaba katmalı ve uzun vadeli planlar gerçekleştirilirken bu olumsuz çıktıları bertaraf edecek birden fazla seçenek hazır bulundurulmalıdır.

Geçmişte kooperatifler konusunda birtakım olumsuz deneyimler yaşanmış olup özellikle 2000’li yılların başından itibaren tarım ve özellikle yapı kooperatiflerinde gerçekleşen zimmet, yolsuzluk gibi durumlar da halen devam etmektedir. Bu sebeple kooperatif destekleri sağlanırken büyükşehir belediyeleri tarafından ön inceleme ve denetim mutlaka gerçekleştirilmelidir. Bunun dışında merkezi hükümet tarafından da yine belli aralıklarla denetim faaliyetleri devam ettirilmelidir.

Ayrıca kooperatiflere şirket mantığı yüklenmemelidir. Zira böyle bir durumda büyükşehir belediyelerinin gerçekleştirmiş olduğu destek faaliyeti piyasaya müdahale olarak nitelenebilecektir. Buradaki esas amaç, yerelde kalkınmanın unsurlarından biri olarak tarımı kullanmak ve bu noktada aracı olarak kooperatifleri öne sürmek şeklinde olmalıdır.

5.3.12. İzmir Büyükşehir Belediyesinin Tarımsal Rolü ve Faaliyetleri Hakkında Değerlendirme

İBB’nin tarım ve kooperatifçiliğe yönelik faaliyetleri diğer belediyelerle karşılaştırıldığı vakit daha köklü bir geçmişe sahiptir. 1976’da TANSA’ların kuruluşu ile başlayan kooperatifleri, üreticiyi ve tüketicuyu destekleme süreci günümüzde yukarıda sıralanan örneklerde de görüldüğü gibi üretici pazarlarından, Halkın Bakkallarına kadar onlarca farklı şekilde devam etmektedir. İBB’nin kırsal kesime desteklerinin çıktılarının olumlu

olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu durum açık veri portalında yayınlamış oldukları verilerden, kırdan kente göçü tersine çevirebilmiş olmalarından veya tarımda büyüme oranlarında Türkiye ortalamasının 2,5 katı gibi oranı yakalamış olmalarından rahatlıkla görülebilmektedir. Şüphesiz bu başarılarında bilimsel aklı kullanmaları da oldukça etkili olmuştur. 6360 Sayılı Kanun'un uygulanmaya konduğu 2014 yılından itibaren, doğrudan üniversitelerle veya bilim çevreleri ile gerçekleştirilen istişarelerde ortaya konulan raporlara büyük oranda uyulmuş elde edilen sonuçlar yine bilimsel akılla değerlendirilmiştir.

Fakat İBB'nin her zaman başarılı sonuçlar yakalayabildiğini söyleyebilmek de mümkün değildir. Türkiye'nin pek çok kentinde görülen, çam fıstığında rekolte düşüklüğüne sebep olan hastalıkla mücadele konusunda etkili bir sonuç elde edilememiştir. Ancak, bu gibi durumlarda da bir B Planı devreye sokulmuş ve bölge halkının geçim kaynakları agroturizm gibi imkânlarla çeşitlendirilmeye çalışılmıştır. Bir başka husus ise tarımsal destekler sunulurken gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri olmuştur. “Bana balık verme bana balık tutmayı öğret” deyiminde olduğu gibi İBB geçici destekler vermek yerine üreticiyi de bilinçlendirerek bölgeye özgülünen tarım faaliyetlerinin kalıcı olması üzerine çalışmıştır. İBB kişilere, doğru hayvan bakımlarından hastalıklarla mücadeleye kadar gerekli tüm bilgileri aktarmış ve bunu da sertifikalarla tescil etmiştir. Hatta üreticilerin eğitime katılmadıkları noktada mobil hizmet araçları ile eğitimi bizzat kişilere götürmüştür.

İBB'nin adım adım gerçekleştirdiği destek faaliyetleri büyük oranda meyvelerini vermeye başlamıştır. Kırsal nüfus artmış, tarımda büyüme Türkiye ortalamasının üzerinde olmuş ve kooperatifler belli bir büyüklüğe ulaşmıştır. Öyle ki, Bayçikoop gibi kimi kooperatifler artık uluslararası çapta faaliyet göstermeye ve ihracat yapmaya başlamıştır.

Tüm bu gerçekleştirilenler göz önüne alındığında İBB'nin yerelde kalkınmaya yönelik olarak tarımsal faaliyetlerde oldukça başarılı sonuçlar yakalayabildiğini söylemek mümkündür.

6360 Sayılı Kanun, il özel idareleri, belde belediyeleri ve köyleri ortadan kaldırmış olması sebebiyle oldukça eleştirilmiştir. Türk yerel yönetim tarihinde uzun bir geçmişi bir kanunla silinmesi pek çok kamu yönetimi uzmanının 6360 Sayılı Kanun'a karşı bir duruş

sergilemesine sebep olmuştur (Ekinci, 2020: 90-104). Hatta konu CHP tarafından Anayasa Mahkemesi'ne taşınmış olsa da istenilen sonuç elde edilememiş ve 6360 Sayılı Kanun ile gerçekleştirilen değişiklikler yürürlükte kalmıştır. Eleştirilerden birisi de büyükşehir belediyesi sınırlarının il mülki sınırlarına çekilmesi sebebiyle büyükşehir belediyesinin buralara erişemeyeceği ve kırsalın gerekli desteği alamayacağı yönünde olmuştur. Tüm bu eleştiriler bir yerde haklı olmakla beraber İzmir örneğinde görüldüğü üzere büyükşehir belediyeleri kırsal kesime karşı oldukça faal bir şekilde hizmet götürebilmektedir. Bunu büyük oranda, gerekli teşkilat şemasını kurmalarına da borçludurlar. 2014 sonrası büyükşehir belediyeleri kırsala hizmet götürebilmek için genellikle daire başkanlığı ölçeğinde tarımsal/kırsal hizmet ismiyle teşkilat yapıları oluşturmaya başlamışlardır. Büyükşehir belediyelerinin kırsala yönelik olarak yol haritalarının oluşmasında bu birimlerin önemi de oldukça büyüktür.

Kimi kamu yönetimi uzmanları il özel idarelerinin kaldırılmasına yerel yönetimlere müdahale noktasında tepki gösterirken, kimi uzmanlar ise büyükşehirlerin yetki alanının bu denli genişletilmesini üniter devletten bir sapma olarak yorumlamıştır. Hatta bu durumun, uzun vadede özerk yönetimlerin oluşmasına ön ayak olacağı şeklinde yorumlar da yapılmıştır (Erat ve Özkaya, 2017: 280). Bilindiği üzere il özel idarelerinin karar ve yürütme organı olan il encümenine vali başkanlık etmektedir. Valinin başında olduğu bir kurumun kaldırılması bu yorumları güçlendirmiştir. Ancak 6360 Sayılı Kanun'un uygulamaya başlandığı 2014 yılından beri geçen süreçte bakıldığında, yerel yönetimlerin rolünde bir genişleme olduğu görülmekle birlikte merkezin idari vesayetinde herhangi bir azalma meydana gelmemiştir.

İBB özelinde ifade edilen sonuçlar ile bu çalışmada değinilen diğer büyükşehir belediyelerinin faaliyetleri de göz önüne alındığında büyükşehirlerin kendilerine verilen tarımsal faaliyetlere yönelik görevleri büyük ölçüde başarı ile yerine getirdiği görülebilmektedir. İl özel idareleri kırsal kesim için daima önemli yerel yönetim birimleri olmuştur; ancak, il özel idarelerinin görev alanına müdahil olan büyükşehir belediyelerinin de bu görevleri hakkıyla yerine getirebildiği, hatta kurmuş oldukları iş birlikleri ve hazırlamış oldukları planlarla il özel idarelerinden daha iyi işler de çıkarabildikleri görülmüştür. Kır ve kenti içinde bulundurmaları sebebiyle kır ve kent bütünleşmesini de başarabilen büyükşehir belediyeleri destekte buldukları üreticilerin,

Üretim aşamasından pazara ulaşmasına kadar olan tüm süreçlerde, yanlarında bulunmaya başlamışlar, hatta bu aşamaları bizzat büyükşehirler planlamaya başlamışlardır.

Tablo 5.6: İzmir ve Türkiye Tarımında Büyüme (%)

YIL	İZMİR *	TÜRKİYE
1990	5,8	6,8
1991	8	-0,9
1992	-2,6	4,3
1993	-12,1	-1,3
1994	15,1	-0,7
1995	-5,4	2
1996	0,7	4,4
1997	6,1	-2,3
1998	-14,7	8,4
1999	6,7	-4,6
2000	12,2	6,4
2001	1,4	-8,9
2002	-1,6	8,7
2003	-6,7	-1,5
2004	14	4
2005	-4,2	7,9
2006	28,2	1,5
2007	-4,3	-6,2
2008	9,2	4,5
2009	1,9	4,1
2010	-1,7	7,7
2011	0,5	3,4
2012	18,3	2,2
2013	0,7	2,3
2014	21,8	0,6
2015	2,2	9,4
2016	16,7	-2,6
2017	1,8	4,7
2018	-2,7	2,1
2019	4,9	3,3
2020	İstatistik mevcut değil	5,9
1990-2013	3,14	2,17
2014-2019	7,45	2,92

Kaynak: İBB, 18.06.2018; TÜİK, 2021a; TÜİK, 2021b.

(*) Gıda, Tarım, Hayvancılık İzmir İl Müdürlüğü cari üretim değeri verilerinin 1989 bazlı hale dönüştürülmüş Tarım Deflatörü ile enflasyondan arındırılmasıyla hesaplanmıştır.

İzmir İli'ne somut veriler ışığında bakıldığında, Tablo 5.6'dan de görüleceği üzere, 1990 ve 2013 yılları arası Türkiye'de tarımda büyüme oranı %2,17 iken aynı oran İzmir için %3,14 olmuştur. Oransal olarak baktığımızda İzmir İli'nin 1990 ve 2013 yılları arası tarımda büyüme rakamları Türkiye'nin 1,45 katı olarak gerçekleşmiştir. Aynı durum 2014-2019 yılları arasında ele alındığında ise Türkiye'de tarımda büyüme rakamı 2,92 iken İzmir için bu rakam 7,45 olarak gerçekleşmiştir. Yine oransal olarak bakıldığında tarımda büyüme oranı İzmir için Türkiye'nin 2,55 katı olarak gerçekleşmiştir. Buradan hareketle 6360 Sayılı Kanun'un uygulanmaya konması sonrası İzmir'de önemli bir tarımsal atılım gerçekleştiği görülebilir. Tabi bu durumu salt 6360 Sayılı Kanun'a bağlamak sağlıklı bir analiz olmayacaktır. Nitekim tarım sektörü onlarca farklı değişkenden etkilenen ve yıl aşırı önemli dalgalanmalar yaşayan bir üretim faaliyetidir. Örneğin kimi yıllar yağışların az olması veya aşırı soğuk veya sıcak havalar sebebiyle ürün verimi azalabilmektedir. Dünya üzerinde etkili olan bir bitki ya da hayvan hastalığı sebebiyle de bitkisel ve hayvansal üretim düşebilmektedir. Bu durumların önüne yalnızca bir kanun değişikliği ile geçebilmek mümkün olmadığı gibi yaşanan dalgalanmaları da bir kanun değişikliğine bağlamak doğru olmayacaktır. Ancak yine de tez çalışması içerisinde değinilen tarımsal faaliyetlere yönelik destekler de göz önüne alındığında büyükşehir belediyelerinin de artık tarımda etkili bir aktör olarak rol almaya başladığı görülebilmektedir.

Büyükşehir belediyelerinin tarımsal faaliyetler noktasında ne gibi çalışmalar yapabileceği konusunda bir sıralama yapmak gerekirse;

- Hızlı kentleşmenin bir sonucu olarak tarlaların şehir içerisinde kalmaya başlaması ve buraların zaman içerisinde imara açılması neticesinde bu tür arazilerin korunması noktasında çalışmalar gerçekleştirmek,
- Kentteki pazarlama imkânları ile kırdaki üretim imkânlarını bir araya getirerek kır kent bütünlüğünü elde etmeye çalışmak,
- Kırsal kalkınmayı bilimsel akılla gerçekleştirme bakımından hem rol oynayıcı hem aracı olarak bulunmak,
- Dünyadaki modern tarım tekniklerinin ülkemizde uygulanması esnasında gerekli teknik ve maddi desteği sağlamak,

- Kırsalın tek başına yapmasının mümkün olmadığı; yenilenebilir kaynaklar, biyoenerji, tesis, fabrika gibi olanakları sağlayarak tarımsal verimliliği artırmak,
- Meslek edindirme kursları veya sertifika programları gibi çalışmalarla kırsal nüfusu tarımsal alanda eğiterek yapılan çalışmaların kalıcı olmasını sağlamak,
- İklim krizinde yaşanan tarımsal dönüşüme önceden hazırlık yaparak bölgesel analizlerle tarımsal dönüşüme ön ayak olmak, kuraklığa dayanıklı tarım ürünlerini tespit etmek, bu ürünleri özendirmek için gerekli çalışmaları yapmak.

Sayılan bu maddelerin çoğaltılması mümkündür. Büyükşehir belediyelerine bu noktadan sonra düşen görevler artmakla birlikte tarım alanında yapılacak tüm çalışmaların da yalnızca yerel yönetim birimlerine verilmesinin çok doğru bir karar olmayacağı açıktır. Burada yapılması gereken büyükşehir belediyelerinin hem bir lokomotif hem de bir vagon olarak tarımsal hizmetlerde yer almasıdır. Büyükşehir belediyelerinin, tarımsal faaliyetlerin içerisinde kimi zaman birincil aktör olarak yer alması gerekirken kimi zaman kırsal ile merkez arasında aracı bir rol üstlenmesi gerekmektedir. Örneğin büyükşehir belediyeleri, uluslararası tarım etkinlikleri yapılırken hem kırsalla iş birliği halinde kırsalın, ürettiklerini tanıtmasına ön ayak olabilmeli hem de merkezi yönetimle birlikte hareket ederek bu ürünlerin uluslararası piyasalara çıkması noktasında destekler sunmalıdır. Şüphesiz bu durumdan yalnızca tarım ürünleri değil kırsal kalkınmaya fayda sağlayacak tüm faktörler anlaşılmalıdır. Örneğin, Avrupa'da yükselişe geçmiş olan agroturizme benzer etkinlikler için kırsal alanın agroturizme uygun hale getirilmesi için büyükşehir belediyeleri gerekli teknik çalışmayı gerçekleştirirken bölgenin uluslararası arenada tanıtılması için merkezi hükümet de çeşitli çalışmalar gerçekleştirebilir. Bunun yanında tarım ürünlerinin işlenerek pazara ulaşması noktasında da büyükşehir belediyeleri kooperatiflerle iş birliği içerisinde bulunarak gerekli desteği sağlamalıdır.

SONUÇ

Büyükşehir belediyeleri 6360 sayılı Kanun'da yapılan değişiklik sonrası tarıma yön veren aktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Gerçekleştirdikleri öncü projelerle tarımsal üretimin verimliliğine ve sürdürülebilirliğine yönelik çalışmalar hızlanmıştır. Ayrıca katma değeri yüksek ürünleri teşvik ederek daha az girdi kullanarak daha fazla gelir elde etme imkânı kazanmışlardır. Örneğin lavanta konusunda yapılan çalışmalara baktığımızda lavanta bitkisi görünüş itibarıyla hem agroturizm faaliyetlerine ve arıcılık faaliyetlerine katkı sağlamakta hem de kimya endüstrisinde kullanılmaktadır. Adana Büyükşehir Belediyesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi, Konya Büyükşehir Belediyesi ve İBB başta olmak üzere iklim koşulları uygun olan pek çok büyükşehir belediyesi bu alanda üretim yapmaktadır.

Kırsal üreticinin tarımsal alanda eğitimi de son zamanlarda büyükşehir belediyelerinin sıklıkla yaptığı faaliyetlerdendir. Örneğin İBB'nin, balıkçılık konusunda bilgi sahibi olmayan insanlara bu konuda eğitim vererek Beydağ yöresinde balıkçılık faaliyetlerini artırması, mantar üretmek isteyen kadınlara mantarcılık hakkında eğitimler düzenlemesi veya hayvan hibe edilen insanlara hayvan bakımına yönelik eğitimlerin verilmesi gibi durumlar oldukça önem arz etmektedir. Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nin hastalıklarla mücadelesi ve bu alanda gerçekleştirdiği projeler veya Muğla Büyükşehir Belediyesi'nin sürekli eğitim merkezi açması gibi faaliyetler bu anlamda oldukça önemlidir.

Bu çalışmadaki ana temalardan olan kooperatifçilik konusu da gerek İBB gerek diğer pek çok büyükşehir belediyesi tarafından üzerinde durulan konulardan olmuştur. Tarımdaki en önemli meselelerden birisi tarla fiyatı ile pazar fiyatı arasında ürün fiyatının önemli ölçüde fark etmesidir. Bunun başlıca sebebi olarak da genellikle aracı sayısının fazla olması gösterilmektedir. Bu bakımdan aracıları ortadan kaldırmak ve üreticilerin, ürünlerini doğrudan pazara ulaştırmasını sağlamak noktasında kooperatifler oldukça önemlidir. Kooperatifler bunun yanında bir üreticinin tek başına yapmasının mümkün olmadığı özellikle maddi açıdan külfetli ve fiziki anlamda ağır işlerin yapılmasında da üreticilere yardımcı olmaktadır. Türkiye Belediyeler Birliği'nin yayınlamış olduğu verilerin ele alındığı kısımda görüldüğü üzere Birlik tarafından yapılan ankette 24

büyükşehir belediyesinin tarımsal ve sulama kooperatifleri ile iş birliğinin olduğu belirtilmiştir. İş birliği yanında büyükşehir belediyeleri hibe desteği veya doğrudan satın alma yoluyla da kooperatiflere yardımcı olmaktadır.

Tezin geneli itibariyle elde edinilen sonuçlara bakıldığında ise aşağıdaki hususları görebilmek mümkündür:

- Büyükşehir belediyeleri tarımda öncü bir aktör olarak yer almaya başlamıştır.
- Yapılan uzun soluklu projelere büyük oranda uyulmaya çalışılmış, yönetim faaliyetlerine özen gösterilmiştir.
- Kayıt sistemleri ile yapılan yardımların çıktılarını takip edilebilir bir hale gelmiştir.
- Özellikle katma değer yaratma noktasında önemli projeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda tarımsal ürünler doğrudan değil işlenerek satılmaya ve markalar oluşturulmaya başlanmıştır. Bu amaçla büyükşehir belediyeleri, kırsal üreticilerin ürünlerini işleme ve paketlenmesi için tesisler oluşturmuştur.
- İklim değişikliği de tıpkı ulusal ve uluslararası toplumun dikkatini çektiği gibi büyükşehir belediyelerinin de dikkatini çekmiş ve buna yönelik olarak şehir ölçeğinde projelere girişmişlerdir. Örneğin İzmir’de meteorolojik olayları üreticilere önceden haber veren tarımsal takip ve erken uyarı sistemleri kurulmuştur. İklim değişikliğine yönelik olarak tohum meselesi de önem kazanmış ve özellikle kuraklığa dayanıklı ata tohumları toplanmaya ve çoğaltılmaya başlanmıştır. Örneğin İBB, karakılçık buğdayı ve saz çavdarı başta olmak üzere 40 adet yerel tohumun üretimini gerçekleştirmektedir, Mersin Büyükşehir Belediyesi sarı buğday, Sakarya Büyükşehir Belediyesi 12 bin yıllık siyez buğdayı, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kandıra biberi tohumu dağıtımını gerçekleştirmiştir.
- Ürünlerin tanıtılması da bir başka husustur. Yerel ürünlerin tanıtımı için gerçekleştirilen yöresel festivaller genellikle oldukça sınırlı kalmakta ve amacını ortaya koyamamaktadır. Büyükşehir belediyeleri bu konuda da üreticilere yardımcı olmakta ve gerek yöresel tanıtım festivallerine destek vermekte gerekse İBB’nin *Terra Madre* etkinliğinde yapmayı planladığı gibi uluslararası projelerde yöresel ürünleri tanıtılmaktadır.

- Bitki ve hayvan hastalıkları da oldukça önemli konuların başında gelmektedir. Erken alınmayan önlemler veya başa çıkılamayan hastalıklar hem üreticiyi hem tüketiciyi mağdur edebilmektedir. Ayrıca hastalıklarla mücadele kimyasal kullanımı da hem bitkiye hem de insanlara zarar verebilmektedir. Bu konuda da yine büyükşehir belediyeleri önemli projeler gerçekleştirmektedir. Bu bakımdan zeytin ağaçlarına kurt bırakan Akdeniz meyve sineğine yönelik olarak hem Gaziantep hem İzmir Büyükşehir Belediyeleri şişe kapama yöntemi ile başa çıkmaya çalışmış ve oldukça başarılı sonuçlar elde etmiştir. Ancak büyükşehir belediyeleri hastalıklarla mücadelede her zaman başarılı olamamakta, bazen sonuçların elde edilmesi uzun zaman gerektirebilmektedir. Böyle durumlarda kırsaldan göçü engellemek için yeni geçim kaynakları oluşturulmalıdır. Nitekim İBB, Kozak Yaylası'nda çam fıstığı hastalığına çözüm noktasında yetersiz kalınca bölgeyi agroturizme açmaya yönelik faaliyetlere girişmiştir.
- Pazarlama konusu da önemli konuların başında gelmektedir. Üreticiler ürünlerini pazara ulaştırma noktasında sorunlar yaşayabilmekte, fiyat farkları ve pazar bulamama gibi sorunlar yüzünden üreticilerin ürünleri ellerinde kalabilmektedir. Bu konuda da yine kooperatifler ve büyükşehir belediyeleri müşterek halde çalışmalar yürütmekte ve kooperatif marketler ile bu sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Bu amaçla İzmir'de açılan Halkın Bakkalı, Ankara'da açılan Başkent Market veya Aydın'da faaliyet gösteren Ege Et önemli kooperatif marketlerdendir. Pazarlama konusunda ayrıca büyükşehir belediyeleri kendi marketini açmak isteyen kooperatiflere de hem maddi anlamda hem de mekân anlamında desteklerde bulunmaktadır.
- Son olarak değinilmesi gereken bir husus ise yeni tarım modellerinin denenmesidir. Bireysel üreticiler için oldukça riskli olan bu durumlarda büyükşehir belediyeleri devreye girmekte ve çeşitli kurslar ile üreticilere yol göstermektedir. Örneğin son zamanlarda iklim değişikliğinin bir sonucu olarak kuraklık sorunu sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. Bu açıdan tarımsal ürün çeşitlerinde değişikliğe gidilmek durumunda kalacaktır. Örneğin İzmir Büyükşehir Belediyesi Başkanı Tunç Soyer'in de duyurduğu gibi yer altı sularına önemli zararlar veren mısır bu bağlamda ele alınmalıdır. Ayrıca vahşi sulama gibi

yöntemler de kontrol altına alınarak, kuru tarım yöntemi gibi yöntemler öğretilmeye ve bu yöntemler özendirilmeye çalışılmalıdır.

Dikkat edilmesi gereken bir nokta, gerçekleştirilen projelerde tek tek üreticiye ulaşmak yerine kooperatifler aracılığı ile üreticilere ulaşmanın gerekliliğidir. Böylece hem hem büyükşehir belediyeleri tarafından masraf kalemleri azalacak hem de aynı amaçla bir araya gelmiş insanların oluşturduğu kooperatifler vasıtasıyla doğru kişilere ulaşılacaktır. Kooperatifler kalkınma için olmazsa olmaz bir konumda yer almaktadırlar. Nitekim, gelişmiş ülkelere bakıldığında kooperatifçilik uygulamaları hemen göze çarpmaktadır. Öyle ki, Avrupa ve Amerika'daki kooperatifçilik uygulamaları dünyanın geri kalan bölgelerinin toplamının 11 katıdır (Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü, 2013: 6). Geç de olsa ülkemizde kooperatifçiliği geliştirmeye yönelik çalışmaların yapılmış olması umut vericidir. Ancak bu konuda aceleci davranılmamalı ve gerekli gelişmeler sırasıyla takip edilmelidir. Kooperatifçilik mevzuatı tekrar ele alınmalı ve suistimale açık noktalarda gerekli yaptırımlar sağlanmalıdır. Bu bakımdan aşağıda sayılan öneriler yerel/kırsal kalkınma için önem arz etmektedir.

- Kooperatifler kırsal kalkınma açısından önemli araçlardan biridir. Ancak kooperatifler belli bir büyüklüğe erişene kadar merkezi ve yerel yönetimler tarafından desteklenmeli, insanların kooperatiflere güveni sağlanmalı ve belli bir büyüklüğe gelen kooperatifler de çeşitli aralıklarla denetlenerek olası olumsuzluklar bertaraf edilmelidir.
- Büyükşehir belediyeleri kırsalda kalkınma ile sosyal belediyeçilik ayrımını iyi yapmalıdır. Zira 2014 yılı itibariyle büyükşehir belediyelerin görevi artık yardım yapıldıktan sonraki süreçte başlamaktadır. Gerçekleştirilen yardımlar kayıt altına alınmalı, eğitim faaliyetleri hem yeni üreticilere hem de yardım yapılmış olan üreticilere belli aralıklarla tekrar edilmelidir. Başarılı olan üreticilere daha kapsamlı teşvik programları hazırlanarak üretim faaliyetleri özendirilmelidir. Elde edilen sonuçlar da büyükşehir belediyelerin kurumsal internet sitelerinde açık ve anlaşılır şekilde paylaşılmalıdır.
- Büyükşehir belediyelerinin yönetim faaliyetlerine özen gösterdiği görülmektedir. Ancak üreticiler için olumlu olan birtakım projelerin diğer paydaşlar için olumsuz etkileri olabileceği unutulmamalıdır. Tüm yerel aktörler

arasındaki denge iyi sağlanmalıdır. Üretici korunduğu gibi tüketici veya özel sektör de korunmaya çalışılmalıdır.

- Büyükşehir belediyeleri kırsal alana yapılan çalışmaları, hem alt birimlerle yani kırsal mahallelerle hem de üst birimlerle yani merkezi hükümetle entegre bir halde gerçekleştirmelidir. Kırsal üreticilerin İzmir örneğinde de görülebileceği üzere ülke sınırlarını aşan faaliyetleri gerçekleştirebilmektedir. Bu gibi durumlarda merkezi hükümet hem pazarı genişletmede hem de doğrudan veya dolaylı yoldan hibe desteği sağlamada üreticilere katkılar sağlamalıdır.
- Gençlerin ve kadınların üretim faaliyetlerine katkıları artırılmalıdır. Bu bakımdan gençleri kırsal kesime çekecek projeler oluşturulmalıdır. Örneğin, sosyal ve kültürel etkinlikleri artırıcı faaliyetler gerçekleştirilmelidir. Ayrıca kadınların da üretime doğrudan katkı sunması sağlanmalıdır. Kırsal kesimlerde yaş ortalamalarının düşürülmesine yönelik faaliyetler artırılmalıdır. Köylerin modern bir görünüme kavuşması için gerekli yatırımlar desteklenmelidir. Gençlerin başında bulunduğu ve bilimsel tarım yöntemlerinin uygulandığı pilot köyler oluşturulmalı ve bunların tanıtımı sağlanmalıdır.
- Üretim faaliyetleri çeşitlendirilmeli ve olası sorunlarda diğer üretim faaliyetlerine geçilmelidir. Son dönemlerde özellikle hayvancılıkta yaşanan hastalıklar (örneğin kuş gribi) ele alındığında yalnızca kümes hayvancılığının yapıldığı bir üretim faaliyeti böyle bir hastalıktan fazlası ile olumsuz etkilenecektir. Ancak kümes hayvancılığı yanında başkaca üretim faaliyetleri de yapıldığı zaman benzer kriz anlarında, yaşanan olumsuzluklar daha hafif atlatılacaktır.
- Köylerde, İskandinav ülkelerinde olduğu gibi turizm faaliyetleri özendirilmeli, özellikle sosyal medya gibi araçlarla buraların tanıtımı sağlanmalı, buralarda agroturizm faaliyetleri yanında yürüyüş rotaları oluşturulmalı, çeşitli destinasyonlar sağlanmalıdır. Bu bakımdan son dönemlerde gençler arasında oldukça popüler hale gelen Ankara-Kars arasında faaliyet gösteren Doğu Ekspresi örneği oldukça önemlidir.
- Yukarıda sayılan faaliyetler hem büyükşehir belediyelerinin kendi arasında hem de ilçe belediyeleri arasında paylaşılmalı, projelerden elde edilen olumlu ve olumsuz çıktılar, diğer büyükşehir ve ilçe belediyelerine örnek olması açısından çeşitli öneriler ile birlikte paylaşılmalıdır.

2012 yılında gerçekleşen ve 2014 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı Kanun değişikliği sonrası büyükşehirlerin gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler incelendiğinde, büyükşehirlerin bir laboratuvara dönüştüğünü ve ortaya konulan modellerle öncü çalışmalar gerçekleştirebildiğini ifade edebilmek mümkündür. Çalışmanın içerisinde yer yer değinilen Hollanda örneği tekrar ele alındığında, iklimi itibariyle tarıma oldukça elverişsiz bir ülke olmasına rağmen Hollanda'nın tarımda bilimsel metotları kullanarak önemli tarım ülkelerinden biri haline geldiği görülebilmektedir. Türkiye'deki büyükşehir belediyelerinde de benzer çalışmaların gerçekleştiği, başta üniversiteler olmak üzere, bilimsel kuruluşlarla, düşünce kuruluşlarıyla ortak projeler hazırlandığı, uzun vadeli yol haritalarının yine ortak akılla gerçekleştirildiği söylenebilir.

Sonuç itibariyle şunu söylemek mümkündür: Büyükşehir belediyeleri özverili çalışmaları ile kentte yaptıkları faaliyetlerin muadili çalışmaları, kırsal kesimde de yapmaya ve kır-kent bütünlüğünü elde etmeye başlamışlardır. Kısa vadeli sonuçlar oldukça umut vaadeder nitelikte olup artık uzun vadeli programlara yoğun bir şekilde odaklanılması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nden bu yana devam eden süreçte kırsalı kalkındırmaya yönelik pek çok proje uygulanmaya çalışılsa da netice itibariyle çoğunun başarısız kaldığını veya hükümetlerin ömrü ile sınırlı olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu bakımdan büyükşehir belediyelerinin siyasi parti ayrımı gözetmeksizin yaptıkları çalışmalar gerek kırsalın gerekse Türkiye'nin uzun vadeli kalkınması için oldukça önem arz etmektedir. Bundan sonraki süreçte yapılan projeler çeşitlendirilerek ve özellikle üretici ve kooperatif birlikteliği daha etkili bir şekilde sağlanarak çok sayıda paydaşın yer aldığı bir yönetim yaklaşımıyla uzun vadeli projelere odaklanılarak çalışmalar aralıksız bir biçimde devam ettirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. *Yeni Türkiye Yayınları*. (9), 899-908
- Acun, F. (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması. *Türkler*, 9, 899-908.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2015). *Sorularla Eski Türk Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Akbolat: (2012). *Türkiye’de Kooperatiflerin Doğuşunda Devlet Etkisi ve Memleket Sandıkları*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Akçakaya, M. (2017). Yeni Yönetim Anlayışının Yerel Yönetimlere Yansımaları. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(9), 105-130.
- Akgönül, B., Erem, C., Çınar, D., Halimoğlu, G. (t.b.). *Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği. Erişim Adresi: <https://kisi.deu.edu.tr/bulent.cavas/ders/bok1.pdf>
Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Akgündüz, A. (2019). Nakid Para Vakfı İle İlgili Çivi-zâde’nin Ebussu‘ûd’a Yazdığı Reddiye Risâlesi. *Vakıflar Dergisi*, 80. Yıl Özel Sayısı, 88-100
- Akman, Ç. ve Kalender, M. (2018). Yerelde Yeni Bir Merkezi Yönetim Birimi: Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(4): 1025-1056.
- Aktaş, M. (2019). *Erken Lydia Dönemi Tarihi ve Arkeolojisi*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Akyıldız, A. (2004), *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Albayram Doğan, Z., Yercan, M. (2016). Türkiye ve AB Ülkelerindeki Kooperatifçilik Mevzuatının Karşılaştırmalı Analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 22(2), 49-58.
- Altaş: (2017). Geleceğe Miras Olarak Bırakılan Bir Kırsal Kalkınma Projesi: Atatürk'ün İdeal Cumhuriyet Köyü. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 255-287.

- Alodalı, M. F. B., Lütfi, Ö., Çelik, F., Usta. (2007). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Türkiye’de Belediyelerde Özerklik. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007(3), 1-11.
- Alphan, M. (2012, Nisan 17). *Buyrun size küreselleşme*. Hürriyet Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/buyrun-size-kuresellesme-20359074> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Anayasa Değişikliği* (1995), T.C. Resmi Gazete. 4121. 23 Temmuz 1995
- Anayasa Mahkemesi. (2007, Ocak 27), Esas Sayısı: 2005/95, Karar Sayısı: 2007/5
- Anheier, H. K., Toepler, S., List, R. (2010). *International Encyclopedia of Civil Society*. New York: Springer
- Ankara Halk Ekmek A.Ş. (t.b.). *Hakkımızda*. Ankara Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <http://www.ankarahalkekmek.com.tr/hakkimizda> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Ankara Tabip Odası. (2010, Mart). *Farklı Boyutlarıyla Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar*. Ankara: Mattek Yayın.
- Armutak, A. (2015). Özgürlükten Tutsaklığa Hayvan. *Aktüel Arkeoloji*. S. 44.
- Aschhoff, G., Henningsen, E. (1986), *The German Cooperative System: Its History, Structure, and Strength*. Virginia: Friedrich Knapp.
- Ata, B. (2000). The Influence of an American educator John Dewey on the Turkish Educational System. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (31), 119-130.
- Ataseven, U. (t.b.). Hititlerin Mısır’a Uyguladığı Casusluk Politikaları Üzerine Değerlendirme. *Eskiçağ Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 17-22
- Atmaca, A. (2016, Şubat 10). *Büyükşehir dağa taşta can veriyor*. Gaziantep Güneş Gazetesi, Erişim Adresi: <https://www.gaziantepgunes.com/haber/7131796/buyuksehir-daga-tasa-can-veriyor> Erişim Tarihi: 07.05.2021

- Auby, J. B., Auby, J. F., & Noguellou, R. (1990). *Droit des collectivités locales*. Paris: Presses universitaires de France.
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı* (1988). T.C. Remi Gazete. 21364. 3 Ekim 1992.
- Aydın, M. A. (1993), *Osmanlı Ceza Hukuku*. TDV İslam Ansiklopedisi, C. 7, 478-482.
- Aydın, M. K. (2017). Savaş Yıllarının Olağanüstü Bir Uygulaması: Toprak Mahsulleri Vergisinin Hayata Geçirilmesi. *Turkish Studies Dergisi*, 12(26), 1-20.
- Aydın, B. (2007). Tarımda Sözleşmeli Üretim Modeli. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(65), 91-105.
- Aydın: (t.b.). *Tarım Toplumu Üzerine*, Erişim Adresi: https://www.academia.edu/36766949/TARIM_TOPLUMU_%C3%9CZER%C4%B0NE Erişim Tarihi: 11.04.2021
- Aydoğan, M. (2013). *Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler (II)*. İzmir: Umut Yayınları
- Ayman Güler, B. (1998). *Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. Ankara: TODAİE Yayını
- Ayman Güler, B. (2005). 22 Şubat 2005 gün ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 29(246), 89-120.
- Aysal, N. (2005). Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 9(35), 267-282
- Aysan, M. A. (2018). Dünya ve Osmanlı Devleti'nde Enflasyon. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14, 92-123
- Azaklı, S, Tek, H. (2016). İl Özel İdarelerinde Yeniden Yapılan(ama)ma Çabaları ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar. Yönetim ve Ekonomi. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 233-246.
- Balcı, Y. (2013, Şubat 8). *İzmir'de Küçük Menderes Nehri üzerinde kurulan Beydağ Barajının sulama kanallarının inşaatı hızla devam ediyor*. Demirören Haber Ajansı. Erişim Adresi: <https://www.dha.com.tr/yurt/izmirde-kucuk-menderes->

nehri-uzerinde-kurulan-beydag-barajinin-sulama-kanallarinin-insaati-hizla-devam-ediyor-/haber-424572 Erişim Tarihi: 10.04.2021

- Baskıcı, M. (2003). Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870 - 1914. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 58(01), 29-53.
- Başa, Ş. (2007). *Köy Yönetimi, Toplum Kalkınması ve Köykent Yaklaşımı*. Erişim Adresi: [http://www.safakbasa.com.tr/yuklenen_akademik_calismalar/16-KOY_YONETIMI_TOPLUM_KALKINMASI_VE_KOYKENT_YAKLASIMI \(KONFERANS\).pdf](http://www.safakbasa.com.tr/yuklenen_akademik_calismalar/16-KOY_YONETIMI_TOPLUM_KALKINMASI_VE_KOYKENT_YAKLASIMI (KONFERANS).pdf) Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Başbüyük, A. (2011). Mesudiye (Ordu) Köykent Projesi/Village-Townships Project Of Mesudiye (Ordu). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9(11), 301-326
- Batuman, B. (2014). Toplumcu Bir Belediyecilik Modeli: "Yeni Belediyecilik Hareketi" 1973-1977. *Mülkiye Dergisi*, 34(266), 223-241.
- Bayar, C. (2010, Mart). *Başvekilim Adnan Menderes*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Belli, A. (2017). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Bağlamında Yerinden Yönetimin ve Yerel Yönetimlerin Değerlendirilmesi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 101-118
- Beyaztaş, M. (2018). İslâm Hukukuna Göre Vakıf Üzerinde Gerçekleştirilen Değişiklikler: Tağyîr. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 114-134.
- Bıçaklı, B. (2009). *Türkiye’de İl Özel İdarelerinin Gelişimi ve Dönüşümü*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Bianet. (2019, Şubat 11). *Tariş Genel Müdürü Erdiç Gönenç’in Anıları-Tansa’nın Doğuşu ve Amacı*. Erişim Adresi: <https://bianet.org/bianet/tarih/205367-tansa-nin-dogusu-ve-amaci> Erişim Tarihi: 04.04.2021.
- Bijman, J., Sangen, G., Poppe, K., Doorneweert, B. (2012). *Support for Farmers' Cooperatives: country report The Netherlands*. Wageningen: Wageningen University & Research

- Bilgin, N, Tanyıcı, Ş. (2008). Türkiye'de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2, 136-159
- Bilik, E. (1950). İngiltere'de Sağlık Hizmetleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(3), 193-213.
- Billor, A. (2014, Şubat). Zeytin Halkalı Leke Hastalığı. *Apelasyon Dergisi*: 4. Erişim Adresi: <http://apelasyon.com/Yazi/66-zeytin-halkali-leke-hastaligi> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- Biray, N. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi Zamana ve İnsana Hükmetmek. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(39), 671-682.
- Bolu Belediyesi (2021, Aralık 3). *Bolu Belediyesi 9 köye daha yardım eli uzattı*. Erişim Adresi: <https://www.bolu.bel.tr/bolu-belediyesi-9-koye-daha-yardim-eli-uzatti/> Erişim Tarihi: 10.01.2022
- Boratav, K. (1990). *Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)*. 3. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boy, A. (2017). Çarlık Rusya Yönetiminde Kars'ta Tarım ve Hayvancılık. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: 12, 419-424
- Bozlağan, R., Demirkaya, Y. (2008). *Türkiye'de Yerel Yönetimler*. Ankara: Nobel Yayın
- Buğday-Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği. (2014). *Özgür ve Temiz Gıda İçin Yaşasın Yerel Tohumlar!*. Erişim Adresi: http://bugday.org/pdf/bugdayREHBER_19.pdf Erişim Tarihi: 05.04.2021
- Bulan: (2019). *Türkiye'de Hayvancılık (1923-1950)*. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Bülbül, P. (2017). Eski Anadolu'da Tarım Faaliyetleri. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(17), 267-282.
- Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun* (1984), T.C. Resmi Gazete. 18453. 27 Haziran 1984.

Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), T.C. Resmi Gazete. 25531. 10 Temmuz 2004.

Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı (2012), Türkiye Büyük Millet Meclisi. Erişim Adresi: <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/1/1-0690.pdf> Erişim Tarihi: 15.08.2021

Can, M., Sakarya, E. (2012). Dünya ve Türkiye’de Tarım ve Hayvancılık Kooperatiflerinin Tarihsel Gelişimi, İktisadi Önemi ve Mevcut Durumu. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 83(1), 27-36

Cin, M. (2018, Mart 29). Köysel dönüşüm'ün örnek köyü. Anadolu Ajansı. Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/koyysel-donusumun-ornek-koyu/1102475> Erişim Tarihi: 04.11.2021

Çakır, C. (2018, Aralık 24). Kooperatiflerin dağılımı. Aydınlik Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.aydinlik.com.tr/kooperatiflerin-dagilimi-cengiz-cakir-kose-yazilari-aralik-2018> Erişim Tarihi: 05.04.2021

Çandarlıoğlu, G. (2006). Uygur Devleti Tarihi ve Kültürü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 21(2), 1-35

Çelik, A. (2013). Yerel Özerklik Açısından 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nun Genel Bir Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (1), 17-28.

Çelik, V., Balık, D. (2007). Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO). *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, 23(1), 13-23

Çelikkale, İ., vd. (t.b.). *Yüzyıllımızda GDO Gerçeği*. Başkent Üniversitesi Yayınları. Erişim Adresi: <http://tip.baskent.edu.tr/kw/upload/464/dosyalar/cg/sempozyum/ogrsmpzsnm12/3.1.pdf> Erişim Tarihi: 05.04.2021

Çelikyay, H. (2014), *Değişen Kent Yönetimi ve 6360 Sayılı Büyükşehir Yasası*, İstanbul: Seta Yayınları

- Çetin, T. (1994). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanununun Çıkarılması. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 29-44
- Çeşme, V. (2014). Osmanlı'da Ziraati Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 15(2), 39-80
- Çığ, M. İ. (2013). *Kuran, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çiçek, A. (2000). *Tarımda Küçük İşletme Sorununun Kaynak Kullanım Etkinliği Üzerine Etkileri*. 4. Ulusal Tarım Kongresi, Tekirdağ.
- Çiçek, Y. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye'de Yerel yönetimler. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 53-64.
- Çifçi, A. (2018). Urartu Krallığı'nda Tarım ve Hayvancılık ile Krallığın Ekonomi Politikası. *Arkeoloji ve Sanat*, 159, 19-30
- Çiftlik Dergisi. (2016, Şubat 27). Dikkat "Zeytinde Halkalı Leke". Erişim Adresi: <https://www.ciftlikdergisi.com.tr/dikkat-zeytinde-halkali-leke/> Erişim Tarihi: 12.04.2021
- Çizakça, M. (2006). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları. *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması*. 21-32.
- Çolak, F. ve Kaya, F. (2019). Rauf Onursal'ın İzmir Belediye Başkanlığı ve Dönemindeki Çalışmaları 1950-1954. *Yeni Fikir Dergisi*, 11 (23), 27-46.
- Çolakoğlu, E. (2007). Kırsal Kalkınma Problemine Bir Çözüm Arayışı Olarak Köy- Kent Projesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(6), 187-202.
- Çorum Belediyesi (2022, Ocak 7). *Belediyemizden Şanlıurfa'ya Gönül Köprüsü*. Erişim Adresi: <https://corum.bel.tr/belediyemizden-sanliurfaya-gonul-koprusu/> Erişim Tarihi: 10.01.2022

- D.W. (2017, Kasım 10). *Hindistan'da her yıl 10 bin çiftçi intihar ediyor*. Deutsche Welle, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/hindistanda-her-y%C4%B1l-10-bin-%C3%A7ift%C3%A7i-intihar-ediyor/av-40876961> Erişim Tarihi: 04.04.2021.
- D.W. (2020, Ocak 17). *Almanya'da nüfus artışı azaldı*. Deutsche Welle, Erişim Adresi: <http://www.dw.com/tr/almanyada-nüfus-artışı-azaldı/a-52039663> Erişim Tarihi: 09.04.2021.
- Damlıbağ, F. (2015). Osmanlı Sanayiindeki Rekabet Düzenlemeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 65(1), 79-106
- Demir, P. (2007). *İsrail'in Tarımsal Yapısı*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul YL TEZİ
- Demirdöğen, A., Olhan, E. (2017). Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 23(1), 1-12.
- Demiryürek, M. (2012). 1826 Düzenlemesinden Sonra Kıbrıs İhtisab Rüsûmu (1828-1838). *Bellekten*, 76(276), 553-606.
- Dernek, Z. (2006). Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-12.
- Deutschland.de (2018, Temmuz 5). *Birlikte Değer Üretmek*. Erişim Adresi: <https://www.deutschland.de/tr/topic/ekonomi/kooperatifler-almanyadan-ve-dunyadan-ornekler/> Erişim Tarihi: 30.08.2021
- Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. Erişim Adresi: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf Erişim Tarihi: 05.04.2021
- Dinler, Z. (2000). *Tarım Ekonomisi*, 4. b., Bursa: Ekin Kitabevi Yayını.
- Direk, M. (2012). *Tarım tarihi ve deontoloji*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Dronestagram. (2015, Aralık 5). *Moshav Nahalal, Jezereel Valley, Northern Israel*. Erişim Adresi: <https://www.dronestagr.am/moshav-nahalal-jezereel-valley-northern-israel/> Erişim Tarihi: 12.04.2021

- Dursun, D. (2005). *12 Eylül Darbesi: Hatıralar Gözlemler Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları
- Egeli Gazete. (2020, Haziran 22). *İzmir'in belediye başkanları bunu 50 yıldır yaşıyor*. Erişim Adresi: <https://www.egeligazete.com/yazarlar/izmirin-belediye-baskanlari-bunu-50-yildir-yasiyor.html> Erişim Tarihi: 04.04.2021.
- Ekinci, E. (2020). Hizmet Sunumundan Hukukilik Boyutuna: 6360 Sayılı Kanuna Ait Akademik Eleştiriler. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 3(1), 89-115
- Ekmen, E. (2019). Kooperatifçilikte Japonya örneği. *Türk Tarım ve Orman Dergisi*, 254, 94-95.
- Eldem, H. (2015). Yerel Yönetimler Reformunun Bir Parçası Olarak Köy Kanunu Tasarı Taslağı. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 39-61.
- Erat, V. ve Özkaya, Y. (2017). Kamu Politikalarında Yasalaştırma Süreci: 6360 Sayılı Yasa Üzerinden Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 263-288.
- Erçin, F. (2006). *Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Erol, H. (2015). Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(58), 425-443
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Eryılmaz, B. (2000). *Kamu Yönetimi*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Eryılmaz, B., Sözen, S., Köseoğlu, Ö. (2019). *Kamu Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Eştürk, Ö, Ören, M. (2014). Türkiye'de Tarım Politikaları ve Gıda Güvencesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 24(2), 193-200
- Ezer, F. (2010). 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 427-442.

- Feng, H. (1998). Agricultural Development in The Netherlands: An Analysis of The History of Dutch Agricultural Development and Its Importance For China. *Landbouw-Economisch Instituut*, 491, 1-88
- Findley, C. V. (2006). Political culture and the great households. İçinde S. Faroqhi (ed.), *The Cambridge history of Turkey*, Volume 3, the Latter Ottoman Empire 1603-1839 (65-80). Cambridge: Cambridge University Press.
- Frahm, E. (2017). *A Companion to Assyria*. Padstow, Cornwall: TJ International Ltd.
- Friedrich Ebert Vakfı. (1997). *Türkiye’de Sendika-Kooperatifçilik İlişkilerinde Temel Sorunlar ve Gelişme Perspektifleri*. İstanbul: Çözüm Yayınları
- Gazeteizmir (2014, Ağustos 30). *Nohutalan’da 1. Kavun Festivali*. Erişim Adresi: <https://www.gazetemizmir.com/nohutalan-da-1-kavun-festivali/2472/> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- Gazetevatan (2013, Kasım 1). *Ecevit’in hayaliydi kâbus oldu*. Erişim Adresi: <https://www.gazetevatan.com/gundem/ecevit-in-hayaliydi-kabus-oldu-580543> Erişim Tarihi: 10.01.2022
- Genç, C. (2019). *Osman Kibar ve Belediye Başkanlığı Dönemi*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Genç, M. (1975). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi*. Türkiye İktisat Tarihi Semineri. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 29-50.
- Germany Official Website. (2018, Temmuz 5). *Birlikte Değer Üretmek*. Deutschland. Erişim Adresi: <https://www.deutschland.de/tr/topic/ekonomi/kooperatifler-almanyadan-ve-dunyadan-ornekler> Erişim Tarihi: 05.04.2021
- Gordon, P. (2012), Robert Owen. *Prospects*, 24(1), 279–296.
- Göksu, E. (2009). Türkiye Selçuklularında İktâ. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 137-154.

- Gölen, Z., Çetin, B., Temizer, B. (2018). *Osmanlı Dönemi Balkan Ekonomisi*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gönen, M. (1982). Kooperatifçiliğimizin Dünü, Bugünü, Yarını. *Kooperatifçilik Dergisi*, 57, 41-44
- Groeneveld, H. (2018). *Co-Operative Banks: At The Service of Their Members and Society*. Tilburg: European Association of Co-operative Banks.
- Grubb, W. N. (2009, Mayıs 29). *From Seeds of Suicide to Seeds of Hope: Why Are Indian Farmers Committing Suicide and How Can We Stop This Tragedy?*. Huffpost News. Erişim Adresi: https://www.huffpost.com/entry/from-seeds-of-suicide-to_b_192419 Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Gül, B. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gül, H., Özgür, H. (2004). *Adem-i Merkeziyetçilik ve Merkezi Yönetim Yerel Yönetim İlişkileri*. Çağdaş Kamu Yönetimi II, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım
- Gülsoy, U. (2014, Ağustos). *İstanbul Ticaret Borsası 1924-2014*. İstanbul: Altınoluk Yayın
- Gültekin, R. (2017). Geçmişten Günümüze Tarımın Toplumsal Düzen Üzerine Etkisi. *Apelasyon Dergisi*, 49, Erişim Adresi: <http://apelasyon.com/Yazi/732-gecmisten-gunumuz-tarimin-toplumsal-duzen-uzerine-etkisi> Erişim Tarihi: 05.04.2021
- Güneysınır Belediyesi. (2021, Mart 19). *Güneysınır Tıbbi Aromatik Bitkiler Distilasyon Merkezi açıldı*. Erişim Adresi: <https://guneysinir.bel.tr/haberler/guneysinir-tibbi-aromatik-bitkiler-distilasyon-merkezi-acildi.html> Erişim Tarihi: 07.05.2021
- Güven, H. S. (1982). Kırsal Yapıda Bir Değişim Aracı Olarak Köy Kalkınma Kooperatifleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 15(2), 21-62
- Haber 7. (2011, Aralık 13). *Lidyalılar sadece parayı bulmamış*. Erişim Adresi: <https://www.haber7.com/tarih-ve-fikir/haber/817309-lidyalilar-sadece-parayi-bulmamis> Erişim Tarihi: 02.04.2021

- Habertürk (2015, Mayıs 15). *Tarımsal hizmetler ve muhtarlık işleri daire başkanlığı kuruluyor*. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/37576654-tarimsal-hizmetler-ve-muhtarlik-isleri-daire-baskanligi-kuruluyor> Erişim Tarihi: 28.03.2021
- Habertürk (2017, Temmuz 30). *Beydağ Barajı Su Ürünleri Kooperatifi çiftçilere destek vermeye devam ediyor*. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/ekonomi/is-yasam/haber/1580733-beydag-baraji-su-urunleri-kooperatifi-ciftcilere-destek-vermeye-devam-ediyor/6> Erişim Tarihi: 12.04.2021
- Habertürk (2021, Aralık 30). *Sivas'ta tarım ve hayvancılık desteklendi, çiftçinin yüzü güldü*. Erişim Adresi: <https://www.haberturk.com/sivas-haberleri/93342241-sivasta-tarim-ve-hayvancilik-desteklendi-ciftcinin-yuzu-guldusivas-il-ozel-idaresi-2021> Erişim Tarihi: 10.01.2022
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halkın Bakkalı. (2021). *Halkın Bakkalı Şubeleri*. Erişim Adresi: <https://www.halkinbakkali.com/tr/Bakkallar/57> Erişim Tarihi: 28.10.2021
- Hartoka, O. (2012). *İmtiyazlı Yap-İşlet-Devret Projeleri ve Sukuk Finansman Yöntemi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Hazar, N. (1981). *Atatürk ve Kooperatifçilik*. Ankara: Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları
- Hürriyet. (2016, Mart 28). *Antepfıstığında 'güve' ile mücadelede yeni yöntem*. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/antepfistigi-nda-guve-ile-mucadelede-yeni-yontem-37265715> Erişim Tarihi: 07.05.2021
- İlkin, İ., Tekeli, İ. (2008). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: Bilgi Kültür Sanat.
- İloğlu, A. S. (1964). *Türkiye'de Zirai Kredi ve T.C. Ziraat Bankası. Sosyal Siyaset Konferansları 15. Kitap*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

- İnan, O., Konyalı, S. (2021). WÖYDES ve KIRDES Projelerinin Kırsal Kalkınma Açısından Değerlendirilmesi. *XIV. IBANESS İktisat, İşletme ve Yönetim Bilimleri Kongreler Serisi*, Plovdiv/Bulgaristan, 1-11
- İsrail Enformasyon Merkezi (2008). *İsrail Hakkında Gerçekler*. İsrail Dış İşleri Bakanlığı, Kudüs: Keter Press, Erişim Adresi: http://mfa.gov.il/MFA_Graphics/MFA%20Gallery/Documents%20languages/Turkish/ISRAIL%20HAKKINDA%20GERCEKLER.pdf Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Israelnetz (2014, Temmuz 5). *Tausende Araber fordern Rückkehrrecht*. Erişim Adresi: <https://www.israelnetz.com/politik-wirtschaft/politik/2014/05/07/tausende-araber-fordern-rueckkehrrecht/> Erişim Tarihi: 12.04.2021
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2020, Haziran 8). *Halk süt çocuklara ulaşmaya devam ediyor*. Erişim Adresi: <https://www.ibb.istanbul/News/Detail/36902> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclisi, 11.09.2014 Tarihli ve 1309 Sayılı Karar. Erişim Adresi: <https://gida.ibb.istanbul/tr/hakkimizda.html> Erişim Tarihi: 10.04.2021
- İstanbul Halk Ekmek A.Ş. (t.b.). *Kuruluş*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <http://ihe.istanbul/s/kurulus-24> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- İzci, F., Turan, M. (2013). Türkiye’de Büyükşehir Belediyesi Sistemi ve 6360 Sayılı Yasa ile Büyükşehir Belediyesi Sisteminde Meydana Gelen Değişimler: Van Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 117-152.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi. (2004). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923*. İzmir: Stil Matbaacılık. Erişim Adresi: <https://www.apikam.org.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/645a39c5-61ec-4dd6-b9f5-f7340ae224b3%C4%B0zmir%20%C4%B0ktisat%20Kongresi.pdf> Erişim Tarihi: 12.10.2020
- İzmir Kalkınma Ajansı (2014, Temmuz). *Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi*. İzmir. ISBN 978-605-5826-13-0

- İzmir Kalkınma Ajansı (2021, Ekim). *İzmir İli Kırsal ve Kentsel Alanlarının Tespitine Yönelik Analiz Çalışması*. İzmir.
- Kabal, A, K. (2007). *1980-2005 Yılları Arasında Uygulanan Ekonomik Politikalar ve Bunların Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Kalabalık, H. (2005), *Avrupa Birliği Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Hukuku, Teori-Uygulama*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kalafat, Y. (1998). *Kuzey Azerbaycan-Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalkınma Atölyesi Bilim, Kültür, Eğitim, Araştırma, Uygulama, Üretim ve İşletme Kooperatifi. (2017, Aralık). *Harvard Üniversitesi Kooperatifi-Harvard Cooperative Society*, Erişim Adresi: http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Duyuru/vaka_analizi2_harvard_coop.pdf Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Kânûn-ı Esâsî*. (1879). 7 zilhicce 1293
- Karadağ, H., Şit, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Toprak Mülkiyetinin İktisadi Sistemler Açısından Değerlendirilmesi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 45-65.
- Karaman İl Tarım ve Orman Müdürlüğü. (2017, Mayıs 5). *Zeytin Halkalı Leke hastalığı ve Pamuklu Bit Zararlısına Karşı İlaçlama Zamanı*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. Erişim Adresi: <https://karaman.tarimorman.gov.tr/Duyuru/230/Zeytin-Halkali-Leke-Hastaligi-Ve-Pamuklu-Bit-Zararlisina-Karsi-Ilaclama-Zamani> Erişim Tarihi: 10.04.2021
- Karaman, S., Yavuz, C. F. (2016). Marshall Planı Türkiye Tarımının Gelişmesinde Nasıl Rol Oynamıştır?. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 1-14.
- Karataş, M. (2006). 18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsâdere Uygulamaları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (19), 219-237

- Karatepe, Ş. (1988). Toplum Kalkınması Yönünden 442 Sayılı Köy Kanunu'nun Yetersizlikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 179-188
- Kaştan, Y. (2012), Atatürk Dönemi'nde Tarım Alanında Yapılan Yenileşme Hareketleri, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Tarih ve Medeniyetler Tarihi, IV, Bildiriler, Ankara, 1763-1782.
- Kaya, A. (2014), Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi*, 18(59), 211-232
- Kaya, İ. (2021, Ekim 1). *Kemal Kılıçdaroğlu, 'Tarımsal kalkınma zirvesi'nde açıklamalarda bulundu.* Cumhuriyet Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kemal-kilicdaroglu-tarimsal-kalkinma-zirvesinde-aciklamalarda-bulundu-1873232> Erişim Tarihi: 28.10.2021.
- Kayahan, C, Görkaş, İ, Önk, H. (2016). Osmanlı Dönemi Para Vakıflarıyla Günümüz Katılım Bankalarının Karşılaştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 70-90.
- Kayaoğlu, İ. (1981). Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 359-373.
- Kaynar, P. (2009). Genetik Olarak Değiştirilmiş Organizmalar (GDO)'A Genel Bir Bakış. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 66(4), 177-185.
- Kazancı, M. (2010). *Tarımsal İşletmelerin Finansmanı ve Türkiye Örneği*. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kazgan, G. (2003). *Tarım ve Gelişme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keleş, A. (2008). *XIX. Yüzyılda Osmanlı Tarımının Modernleşmesi ve Tarımı Geliştirmek İçin Uygulanan Teşvik Politikaları*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Keleş, H. (2001). Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 189-207.

- Keleş, R. (1998). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. 3. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keleş, R. (2012). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*. Genişletilmiş 8. Basım. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kenanoğlu, M. (2006). 1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 107-138
- Kılıç: (2005). 1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(37), 99-111.
- Kılıçoğlu, G, ve Yılmaz, A. N. (2006) Ortadoğu’da Türkiye Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasî Projeksiyonlar. *Yeni Türkiye*, 87, 87-118.
- Kırkpınar, K. (1992). Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 106-125
- Kızılboğa, K. (2015, Kasım 15) *Tire Süt Kooperatifi’ne çifte ödül*. Hürriyet. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/eg/tire-sut-kooperatifine-cifte-40003028>
Erişim Tarihi: 29.03.2021
- Kızılkaya: (2019, Ocak 10). *Çiftçiydiler Balıkçı Oldular*. Amerika’nın Sesi. Erişim Adresi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/ciftciydiler-balikci-oldular/4737673.html> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- Kirsch, O. C. (1977), Günümüzde Türk Kooperatifçilik Akımı (Çev. Uzel, C.). *Üç Aylık Kooperatif İncelemeler Dergisi*, 38, 31-37.
- Koca: (1996). Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika. *Erdem Yayınları*, 23, 465-484.
- Koca: (2016). Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Temel İç ve Dış Politikaları ve Bu Politikalardan Güttükleri Amaçlar. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1, 9-39.
- Koç, Y. (2014). 30. Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 43-74.
- Koçak, B. (2019). Cumhuriyetin Kökenleri: Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi. *İmgelem Dergisi*, 3(5), 207-238

- Koçak, S ve Kavsara, V. (2012). 5302 Sayılı Kanun Sonrasında İl Özel İdarelerinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 61-92
- Konya Büyükşehir Belediyesi. (2018, Mart 16). *Büyükşehir'den Bir İlk Daha: E-Desen Haritası*. Erişim Adresi:
<https://www.konya.bel.tr/haberayrinti.php?haberID=6131> Erişim Tarihi:
 07.05.2021
- Konya Büyükşehir Belediyesi. (2020, Aralık 17). *Konya Lavantanın Merkezi Olacak*. Erişim Adresi: <https://www.konya.bel.tr/haberayrinti.php?haberID=7733> Erişim Tarihi: 07.05.2021
- Konyar, E. (t.b.). *Eski Mısır Tarihi*. İstanbul: Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. (2012). *Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı*. Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Erişim Adresi:
[http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_\(2012-2016\).pdf](http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_(2012-2016).pdf) Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. (2013). *Gelişmiş Ülkelerde Kooperatifçilik Uygulamaları*. T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. Erişim Adresi:
<http://koop.gtb.gov.tr/data/53f446f5f2937070ec108368/GUKU-SON.pdf> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü. (2015). *G-20 Ülkelerinde Kooperatifçilik*. T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. Erişim Adresi:
http://koop.gtb.gov.tr/data/5697bd461a79f5d2d018c237/G20_kitapcik%2002.12.2015%20son%20son%20son.pdf Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Kooperatifler Kanunu* (1969), T.C. Resmi Gazete. 13195. 24 Nisan 1969.
- Köne, A. Ç. (2019, Eylül 16). *Japonya'da Kooperatifler*. Sosyal Ekonomi. Erişim Adresi:
<https://sosyalekonomi.org/japon-kooperatifleri/> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Köne, A. Ç. (2020, Şubat 6). *2019 Dünya Kooperatif İzleme Raporu*. Sosyal Ekonomi. Erişim Adresi: <https://sosyalekonomi.org/2019-dunya-kooperatif-izleme-raporu/> Erişim Tarihi: 04.04.2021

- Köprülü, M. F. (2016). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Köroğlu: (2003). *Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme*. T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Topluluğu Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Köymen, M. A. (1992). Türkiye Selçuklu Devletinde Ekonomik Hayat. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 65, 16-27.
- Kuter, M., Kuter, F. Ö. (2015). *Çağdaş Eğitim Kooperatif 20. Yıl*. Bursa: Kuter Yayıncılık ve Tanıtım
- Lloyd, G. (2020, Temmuz, 21). *Why are fruit and vegetables in Japan so expensive?*. Japan Today. Erişim Adresi: <https://japantoday.com/category/features/opinions/why-are-fruit-and-vegetables-in-japan-so-expensive> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Ma, M. (2012). Anticipating and Reducing the Unfairness of Monsanto's Inadvertent Infringement Lawsuits: A Proposal to Import Copyright Law's Notice-and-Takedown Regime into the Seed Patent Context. *California Law Review* (3), 691-720.
- MacQueen, J. G. (2001). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (Çev. Esra Davutoğlu). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mersin Büyükşehir Belediyesi (2020a, Eylül 19). *Mersin Büyükşehir, “Haydi Gel Köyümüze Destek Verelim Projesi”ni Başlattı*. Erişim Adresi: <https://www.mersin.bel.tr/haber/mersin-buyuksehir-haydi-gel-koyumuze-destek-verelim-projesini-baslatti> Erişim Tarihi: 07.05.2021
- Mersin Büyükşehir Belediyesi (2020b, Haziran 6). *Seçer, Ata Tohumu Sarı Buğdayın İlk Hasadını Gerçekleştirdi*. Erişim Adresi: <https://www.mersin.bel.tr/haber/secer-ata-tohumu-sari-bugdayin-ilk-hasadini-gerceklestirdi> Erişim Tarihi: 30.03.2021.
- Metintaş, M, Kayıran, M. (2016). 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(23), 33-82

- Michel, C. (2011). The Old Assyrian Trade in the light of Recent Kültepe Archives. *Journal of the Canadian Society for Mesopotamian Studies*, 3, 71-82
- Milliyet (2014, Haziran 6). *İzmir Büyükşehir çiçeğin başkentini ihya etti*. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/yemel-haberler/izmir/izmir-buyuksehir-cicegin-baskentini-ihya-etti-10235441> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- Milliyet (2014b, Ağustos 9). *Bu yatırım yılda 1500 ağaç kurtulacak*. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/yemel-haberler/izmir/bu-yatirim-yilda-1500-agac-kurtulacak-10329909> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- Milliyet (2017, Haziran 6). *Kiraz üreticisine erken uyarı geldi, rekolte arttı*. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/yemel-haberler/izmir/kiraz-ureticisine-erken-uyari-geldi-rekolte-artti-12089636> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- Muğla Büyükşehir Belediyesi (2018, Ekim 31). *Muğla Büyükşehir Yerel Tohum Merkezi Açıldı*. Erişim Adresi: <https://www.mugla.bel.tr/haber/mugla-buyuksehir-yemel-tohum-merkezi-acildi> Erişim Tarihi: 30.03.2021.
- Müftüoğlu, H., Aydos, V. (2001). *Türkiye’de Kooperatifçilik, Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Müftüoğlu, H., Aydos, V. (2001). *Türkiye’de Kooperatifçilik, Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Mülayim, Z. G. (2013). *Kooperatifçilik*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. T.B.M.M., c.7. Ankara: TBMM Basımevi, Erişim Adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_7.pdf Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Ocak, H. (2018, Ekim 30). *Yarım kalan hayal Cumhuriyet köyleri*. Cumhuriyet Gazetesi. Erişim Adresi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/yarim-kalan-hayal-cumhuriyet-koyleri-1126731> Erişim Tarihi: 04.04.2021

- Okandan, R. (1951). *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Okur, İ. (2017). *Sümer Matematiği ve Sayıların Gizemi*. İstanbul: Okursoy Kitapları.
- Okur, T. (2013). *Marmara Bölgesi Özelinde Tarım Kooperatifçiliğinin Değerlemesi ve Geleceği*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Omağ, M. K. (1975). 1163 Sayılı Kooperatifler kanunu açısından kooperatif teşekküllerinin hukuki mahiyet ve niteliği. *Üç Aylık Kooperatif İncelemeler Dergisi*, 28, 41-70
- Ortaylı, İ. (2008). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. Hil Yayın: İstanbul
- Ordu Büyükşehir Belediyesi Tarım ve Hayvancılık Hizmetleri Dairesi Başkanlığı Görev, Yetki ve Çalışma Yönetmeliği, Ordu Büyükşehir Belediyesi Meclisi 09.05.2019 Tarihli ve 2019/109 Sayılı Karar.
- Ordu Büyükşehir Belediyesi. (2019). *2020-2024 Stratejik Planı*. Erişim Adresi: <https://www.ordu.bel.tr/uploads/137377-PYVLZXCZ-6152-581-MQXFRFNU-0968.pdf> Erişim Tarihi: 12.04.2021
- Ordu Büyükşehir Belediyesi. (t.b.). *Obb'nin 2021 Mali Yılı Bütçesi 815 Milyon Tl Oldu*. Erişim Adresi: <http://ordu.bel.tr/Haber/43820/obbnin-2021-mali-yili-butcesi-815-milyon-tl-oldu> Erişim Tarihi: 11.04.2021
- Ortaş, İ. (2005). Ülkemizin Kaçırıldığı En Büyük Eğitim Projesi: Köy Enstitüleri. *Pivolka*, 4(17), 3-5.
- Ortmann, G. F., King, R. P. (2007) Agricultural Cooperatives I: History, Theory and Problems, *Agrekon*, 46(1), 18-46.
- Ödemiş Ticaret Borsası. (2019). *Kestane Sektör Raporu 2018*. İzmir. Erişim Adresi: <http://www.otb.org.tr/dosyalar/sektorelraporlar/kestane.pdf> Erişim Tarihi: 30.03.2021

- Ögel, B. (1971). *Türk Mitolojisi I*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ökse, A. T. (2017). Akkad Döneminden Pers Dönemine Kadar Yukarı Dicle Havzası Yerleşim Sisteminde Diyarbakır Kentinin Konumu. *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu* Cilt 1. (Ed. U. Bircan, A. Coşkun vd.), Diyarbakır Valiliği. 165-183.
- Öksüz, E. (1977). İsrail'de Kooperatif Köyler ve Özellikleri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 15, 79-96.
- Ömürgönülşen, U. (2003). Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği, Acar, M. ve Özgür, H. (der.) *Çağdaş Kamu Yönetimi I* içinde, Nobel, Ankara, 3 – 43.
- Özbalan: M., Koçak, H. (2019). *Japonya Gıda Sektörü Pazar Araştırması*. T.C. Ticaret Bakanlığı. Erişim Adresi: <https://dtuegm.ticaret.gov.tr/data/5d6e3b2c13b877bd30ff6d6d/JAPONYA%20GIDA%20SEKT%C3%96R%C3%9C%20YPA.pdf> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Özcan Tukelman, E. (2017). *Genetiği Değiştirilmiş Ürünlere Karşı Üreticilerin Farkındalıkları*. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Tekirdağ.
- Özçelik, A., Turan, A., Tanrıvermiş, H. (1999). *Türkiye’de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı ile Gelir Üzerine Etkileri*, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, A. U. (2014). Çok Partili hayata geçiş sürecinde Türk Solunun DP ve hükümet ile ilişkileri 1945-1946, *Atatürk Yolu Dergisi*, 14(1), 177-242.
- Özdemir: ve Meşhur, M. Ç. (2011). 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası'nın Belde Belediyelerinin Planlama Süreçleri Üzerinde Yarattığı Etkiler. *Yıldız Teknik Üniversitesi Megaron Dergisi*, 6(3), 171-183.
- Özden, K. ve Zorlu, M. (2010). Yerel Yönetimlerde Açılım: 1580 Sayılı Belediye Kanunu ile 5393 Sayılı Belediye Kanunu Arasındaki Farklar, *Yerel Siyaset*, 36, 39-46.

- Özgül, O. (2011). Sümer Sosyal Hayatında Eğitimin Yeri ve Önemi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 401-414.
- Özmen, A. (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anayasalarda Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 171-175.
- Öztürk, İ. (2013). İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar: Milli Korunma Kanunu ve Varlık Vergisi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(54), 135-166.
- Öztürk, M. (2019). Osmanlı Devletinde Hayvancılığın İktisadi Boyutu. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi*, 1(1), 28-44.
- Öztürk, Ö., Kart, E. (2017). Tarımda Neoliberal Mülksüzleştirme: Tohum Patentleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 143-175.
- Pakdemirli, B. (2019). Tarımsal Kooperatiflerin Dünya ve Türkiye'de Mevcut Durumunun Karşılaştırılması. *Anadolu Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 29(2), 177-187. Doi: 10.18615/anadolu.660198
- Paksoy, İ. (2019). *Arazi Kanunnamesi Bağlamında Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Arazi Mülkiyet Sistemi*. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dönem Projesi, Ankara
- Pamuk, Ş. (1988). 150. Yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması. *Tarih ve Toplum*, 60, 38-41.
- Pamuk, Ş. (1994). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820 – 1913)*, İstanbul: Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parker, R. A. (1974). Ancient Egyptian Astronomy. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series A, Mathematical and Physical Sciences*, 276(1257), 51-65.

- Polat, F. (2015). *Lidya Devleti ve Lidya (Karun) Hazinesi*. Çanakkale: Türkiye Alim Kitapları
- Polat, H. E. (t. b.). *Kırsal Yerleşim Tekniği*. Erişim Adresi: https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/11732/mod_resource/content/0/KY-T-HAFTA6-HEPOLAT.pdf Erişim Tarihi: 02.12.2021
- Polat, H. (2020, Şubat 20). *Belediyelerin Tanzim Satış - Kooperatif İkilemi*. Sosyal Ekonomi. Erişim Adresi: <https://sosyalekonomi.org/belediyelerin-tanzim-satis-kooperatif-ikilemi/> Erişim Tarihi: 04.04.2021.
- Prinz, M. (2002, July). German Rural Cooperatives, Friedrich Wilhelm Raiffeisen and The Organization of Trust. *In 8th International Economic History Association Congress*, V. 54, Buenos Aires
- Rehber, E. (2011). *Kooperatifçilik*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Rhodes, P. J. (2010). *A History of the Classical Greek World: 478 - 323 B.C.* Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Robert Owen Museum (t.b.). *An Overview of the Life of Robert Owen*. Erişim Adresi: <https://www.robertowenmuseum.co.uk/wp-content/uploads/2019/11/Overview-of-the-life-of-Robert-Owen.pdf> Erişim Tarihi: 03.04.2021
- Rooij: M., Özgüzel, S., Bilgin, K. U. (2017) Türk Kooperatif Yönetim Performansına Etkisi Açısından Toplumsal İletişim Ağı Kooperatifçilikte Hollanda Örneği "Nautilus". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 52(Özel Sayı), 811-835
- Sadioğlu, U., Baykoç, A. F. ve Bingöl, M. (2019). *Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği*, Mengi, A. ve İşçioğlu, D. (der.) Kırsal Kalkınma ve Kooperatifçilik içinde, Ankara Üniversitesi, Ankara, 605-643.
- Saraç, C. (1943). Eski Mısır'da Bilim ve Teknik. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(5), 103-113
- Sarı, M. (2014). 442 Sayılı Köy Kanunu Çerçevesinde Cumhuriyet Dönemi Köye Yönelik Çalışmalar. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(19), 509-534

- Sarihan Şahin, T., Aral, Y., Gökdağ, A. (2018). Dünyada Genetiği Değiştirilmiş Ürünler Pazar Yapısı ve Sosyo-Ekonomik Değerlendirme. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 89(2), 85-108.
- Sarıkaya, M. (2017). Ziraat Mektepleri. *Kafdağı*, 2(1), 24-37.
- Sarısaman: (2004). Mahkeme Kayıtlarına Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında İltizam Problemi; Afyonkarahisar Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 111-120
- Savur, Ş. (2019). 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin İzmir'e Yansımaları ve Siyasi Partilerin İzmir'deki Örgütlenişi. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 2(4), 39-58
- Sever, H. (1987), Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri, Ankara Üniversitesi *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31(1-2), 421-428.
- Sevin, V. (2007). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevinç, F. (2008). Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 11-32.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996) Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(5), 89-103.
- Seyitdanlıoğlu, M. (2010). *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Shaw-Taylor, L., Wrigley, E. A., Davies, R. S., Kitson, P. M., Newton, G., & Satchell, A. E. M. (2010). The occupational structure of England c. 1710 to c. 1871 Work in progress. *Cambridge Group for the History of Population and Social Structure*, 1-22.
- Shiva, V., Jalees, K. (2006). *Farmers Suicides in India*. New Delhi: Research Foundation for Science, Technology and Ecology.

- Siméon, O. (2012). Robert Owen: The Father of British Socialism?. *Books and Ideas*, 1-7
- Soylu, N. (2014, Kasım 2). *Sulamanın Tarihçesi ve Uygarlık*. Hidropolitik Akademi. Erişim Adresi: <https://www.hidropolitikakademi.org/tr/article/6077/sulamanin-tarihcesi-ve-uygarlik> Erişim Tarihi: 01.04.2021.
- Soylu, Y. (2019, Eylül 20). *İstanbul'daki çocukların sütü İzmir'den gidecek*. Demiören Haber Ajansı. Erişim Adresi: <https://www.dha.com.tr/istanbul/istanbuldaki-cocuklarin-sutu-izmirden-gidecek/haber-1712791> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- Sözcü (2016, Mart 6). *Bakanlığa süt inekleri tepkisi*. Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2016/ekonomi/sut-ineklerini-bicaktan-yasak-degil-destek-kurtarir-1123652/> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- Spalinger, A. J. (1978). The Date of Gyges and its Historical Implications. *Journal of the American Oriental Society*, 98, 400-409.
- Sungur, Z. (2016). Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(14), 1-24.
- Şahin, E. ve Tunç, B. (2016). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD)*, 1(2), 31-69.
- Şahin, G., Taşlıgil, N. (2012). Kolektif İşletme Tiplerine Tipik Bir Örnek: Kibbutzlar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 213-229
- Şahin: (2014). *Marshall Planı Ekseninde Türkiye*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Şener: (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 73-92.
- Şengül, R., Çetinkaya İstikbal, N. I. (2016), Türkiye'de Köylerin Altyapısını Destekleme Projesinin (Köydes) Kırsal Kalkınmaya Etkileri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(12), 57-74.

- Şengül, R. (2013). Fransa’da Yerinden Yönetim Politikalarının Belediye Yönetimine Etkileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 31-44.
- T.C. Adıyaman Valiliği. (t.b.). *Nüfus Bilgileri*. Erişim Adresi: <http://www.adiyaman.gov.tr/nufus-bilgileri> Erişim Tarihi: 11.04.2021
- T.C. Adıyaman İl Özel İdaresi. (2019). *Adıyaman İl Özel İdaresi 2020-2024 Stratejik Planı*. Erişim Adresi: http://www.adiyamanozelidare.gov.tr/kurumlar/adiyamanozelidare.gov.tr/Dosyalar/StratejikPlan2020_2024.pdf Erişim Tarihi: 12.04.2021
- T.C. Adıyaman İl Özel İdaresi. (2020, Kasım 20). *İl Özel İdaresinin 2021 Yılı Bütçesi 145 Milyon TL Olarak Onaylandı*. Erişim Adresi: <http://adiyamanozelidare.gov.tr/il-ozel-idaresinin-2021-yili-butcesi-145-milyon-ol-olarak-onaylandi> Erişim Tarihi: 11.04.2021
- T.C. Başbakanlık (2003). Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 2: Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, Ankara
- T.C. Giresun İl Özel İdaresi. (2021a). *Giresun İl Özel İdaresi 2021 Performans Programı*. Erişim Adresi: <http://www.giresunilozelidare.gov.tr/kurumlar/giresunilozelidare.gov.tr/Duyuru/2021PPKitap4.pdf> Erişim Tarihi: 07.10.2021
- T.C. Giresun İl Özel İdaresi. (2021b). *Giresun İl Özel İdaresi 2021 Yılı Bütçesi*. Erişim Adresi: <http://www.giresunilozelidare.gov.tr/kurumlar/giresunilozelidare.gov.tr/Haberler/2021-Yili-Butce-Kitabi.pdf> Erişim Tarihi: 07.10.2021
- T.C. Giresun Valiliği. (t.b.). *Giresun*. Erişim Adresi: <http://www.giresun.gov.tr/ilcelerimiz> Erişim Tarihi: 07.10.2021
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2017). *Tarım Satış Kooperatifi ve Birlikleri*. Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/kooperatificilik/kooperatifler-hakkinda-bilgiler/tarihce#> Erişim Tarihi: 04.04.2021

- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2015). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. Erişim Adresi: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/04/Tarim_ve_GidadaRekabetciUretimOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf Erişim Tarihi: 12.04.2021
- T.C. Ordu Valiliği. (t.b.). *İlçelerimiz*. Erişim Adresi: <http://www.ordu.gov.tr/ilcelerimiz> Erişim Tarihi: 11.04.2021
- T.C. Orman Genel Müdürlüğü (t. b.). *Kestane kanseri ve mücadelesi*. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. Erişim Adresi: <https://izmirobm.ogm.gov.tr/SiteAssets/Lists/Duyurular/NewForm/Kestane%20%20Dal%20Kanseri%20ile%20M%C3%BCcadele.pdf> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- T.C. Tarım ve Köy işleri Bakanlığı. (2004, Mayıs), *Osmanlı'dan Günümüze Tarım ve Tarıma Hizmet Veren Kurumların Teşkilatlanma Süreçleri*. Erişim Adresi: https://egitim.tarimorman.gov.tr/adana/Belgeler/MAKALELER/tar%C4%B1m_tarihi.pdf Erişim Tarihi: 02.04.2021
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019, Temmuz 31), *Kooperatif Nedir?*. Erişim Adresi: <https://ticaret.gov.tr/kooperatificilik/kooperatifler-hakkinda-bilgiler/kooperatif-nedir> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2014, Aralık 8), *Kırsal Dönüşümde Pilot Köyler Belirlendi*. <http://csb.gov.tr/kırsal-donusumde-pilot-koyler-belirlendi-bakanlik-faaliyetleri-1218> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Taipei Times. (2010, Kasım 16). *Kibbutz reinvents itself after 100 years of history*. Erişim Adresi: <http://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2010/11/16/2003488628> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 67(2), 157-187.
- Tamer, M. (1998). *İl Özel İdareleri*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.

- Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı (t. b. {a}). *Hakkımızda*. İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://tarimsalhizmetler.izmir.bel.tr/tr/hakkimizda/30/123> Erişim Tarihi: 28.03.2021
- Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı (t. b. {b}). *İşbirlikleri*. İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi: <https://tarimsalhizmetler.izmir.bel.tr/tr/birlikvekooperatif/17/76> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- Taşgıl, A. vd. (2013). *Orta Asya Türk Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tchami, G. (2007). *Handbook on Cooperatives for use by Workers' Organizations*. Geneva: International Labour Office.
- Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Üç Aylık Dergisi*. (2020, Nisan-Mayıs-Haziran). Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi. S. 19, 1-57.
- Tellan Öcal, D. (2008). Tüketimin Karşı Devrimi: Türkiye'de 1980 Sonrası Uygulanan İktisat Politikalarının Toplumsal Sonuçlarına Eleştirel Bir Bakış. *Ekonomik Yaklaşım*, 19(67), 1-19.
- Teşkilâtı Esasiye Kanunu*. (1921), Kanun no: 85. 20.01.0921
- Teşkilâtı Esasiye Kanunu*. (1924), Ceride-i Resmîye. Kanun no: 491. 20.04.1924
- Thomas, G., De Tavernier, J. (2017). Farmer-suicide in India: Debating The Role of Biotechnology. *Life Sciences, Society And Policy*, 13(1), 1-21.
- Topuz, H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 377-390.
- Tosun, M. (1973). Sümer, Babil ve Asurlularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler. *Bellekten*, 37, 557-581
- Tuncer, B., Bakırcı, M. (2020). 6360 Sayılı Büyükşehir Yasasının Türkiye'nin Kırsal Yerleşim Düzenine Mevcut ve Muhtemel Etkileri: Konya Örneği. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 75-85.

- Turan, N., Kara, M., Gürbüz, M., Sarıtaş, D. Ö. (2012). *Konut Yapı Kooperatifçiliği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Türk Dil Kurumu. (t.b.). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Türk Dil Kurumu. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Türkiye Belediyeler Birliği. (2021a). *Büyükşehirlerde Tarımsal ve Kırsal Kalkınma*. Ankara: İhlas Matbaacılık.
- Türkiye Belediyeler Birliği Dergisi* (2021b, Ocak-Şubat). Kırsal Kalkınma. Türkiye Belediyeler Birliği: 873-874, 1-80
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)*. T.C. Resmi Gazete. Kanun no: 2709. 18.10.1982
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*. (1961). T.C. Resmi Gazete. Kanun no: 334. 09.07.1961
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012, Aralık). *İstatistik Göstergeler Statistical Indicators 1923-2011*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021a, Ocak 27). *İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla 2019*. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gross-Domestic-Product-by-Provinces-2019-33663> Erişim Tarihi: 04.09.2021
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021b, Eylül 01). *Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2020*. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2020-37184&dil=1#:~:text=Gayrisafi%20Yurtiçi%20Hâsıla%2C%20üretim%20yönte miyle,düşürülmesi%20sonucu%20elde%20edilen%20değerdir> Erişim Tarihi: 04.09.2021
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021c, Şubat 04). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2020*. Erişim Adresi: <http://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2020-37210#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%202019%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20%92,den%20%257'ye%20d%C3%BC%5%9Ft%C3%BC> Erişim Tarihi: 10.01.2022

- Ünal, A. (1997) Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla ilgili Kayıt ve Anımsamalar. *Anadolu Arşivleri*, 3(1), 341-356
- Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinde Anadolu 3*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ünal, M. A. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (49), 95-111
- Velibeyoğlu, K. vd. (2015). *Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi*. İzmir. İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Keskin, Y. Z. (2012). "Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 107-130.
- Wallerstein, I. (1979). The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research Research. *Research Foundation of State University of New York*, 2(3). 389-398
- Wiggermann, F. A. M. (2000). Agriculture in the Northern Balikh Valley: The Case of Middle Assyrian Tell Sabi Abyad. *MOS symposium; Rainfall and agriculture Northern Mesopotamia*, 88, 171-31.
- Yalçın, O. (2012). Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 313-354.
- Yavuz, F. (2005). *Türkiye'de Tarım*. Ankara. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.
- Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları İle Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik (2014), T.C. Resmi Gazete. 28962. 4 Nisan 2014.
- Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Görev, Yetki ve Sorumlulukları ile Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik (2014). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10397&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> Erişim Tarihi: 28.03.2021
- Yavuz, F. (2005). Türkiye'de tarım. *Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları*, 1-252.

- Yavuz, F. (2005, Aralık). *Türkiye 'de Tarım*. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. Erişim Adresi:
http://traglor.cu.edu.tr/objects/objectFile/turkiyede_tarim_2008_01_18.pdf
 Erişim Tarihi: 03.04.2021
- Yazan, Ö. (2018). 19.yy. Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: “Çiftlik İdaresi” Örneği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İşletme Tarihi Özel Sayısı, 280-332.
- Yeşilbaş, M. (2009). *Köylere Hizmet Götürme Birlikleri ve Köydes Projesi Üzerine Bir Araştırma*. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yeter, E (1996). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Karşısında Türkiye: Anayasa ve İlgili Yasalarda Durum. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 5(1), 3-13.
- Yıldırım, A. E. (2018, Şubat 12). *İzmir Büyükşehir, tarımda ithalata alternatif model uyguluyor*. Tarım Dünyası. Erişim Adresi:
<https://www.tarimdunyasi.net/2018/02/12/izmir-buyuksehir-tarimda-ithalata-alternatif-model-uyguluyor/> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- Yıldırım, M. A. (2008). Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851). *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24(24), 223-240.
- Yıldırımsal, K. (2013, Aralık 23). *Sümerlerde Çiftçinin El Kitabı*. Erişim Adresi:
<https://www.turkishnews.com/tr/content/2013/12/23/sumerlerde-ciftcinin-el-kitabi/> Erişim Tarihi: 01.04.2021
- Yıldırım Kocabaş, Ö. (2003). Türkiye'de Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 08(1-2), 15-24.
- Yıldırım Kocabaş, Ö. (2010) *Türkiye 'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, İstanbul: Libra Kitapçılık
- Yıldırım Kocabaş, Ö. (2011, Ekim 6-7). *Türkiye 'de Kooperatifçilik Hareketinin Düşünsel Boyutu*. 20. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi. 39-86

- Yıldırım Kocabaş, Ö. (2012). Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Kooperatiflerin Tarımsal Kalkınmadaki Rolü. *Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma*, 1009-1015
- Yıldız Altın, K. (2018). Uygur Türklerinin İnanç ve Uygulamalarında Toprak. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (11), 36-48.
- Yurtoğlu, N. (2014). *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Yurtseven Y. (2012). *Klasik Dönem Osmanlı Devletinde Vergi Adaleti*, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, İstanbul. 151-162
- Yükçü, S, Atağan, G. (2011). Ortadoğu'da Zaman Tünelinde Ticaret. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (1), 86-109
- Yüksek Seçim Kurulu. (t.b.). Milletvekili Genel Seçimleri 1923 – 2011. Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara. Erişim Adresi: <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Zakaryan, Agop. (1893). *Çiftlik İdaresi*, A. Asasuryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- Zengin, E., Başkurt, M. ve Es, M. (2014). Yerel Yönetimler ve Yerel Kalkınma. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 95-124
- Zennoh. (t.b.). *The JA Group. Zenkoku Nōgyō Kyōdō Kumiai Rengōkai*. Erişim Adresi: <https://www.zennoh.or.jp/english/cooperatives/jagroup.html> Erişim Tarihi: 04.04.2021
- Ziraat Bankası. (t.b.). *Bankamız Tarihçesi*. T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Erişim Adresi: <https://ziraatbank-kktc.com/tr/bankamiz-tarihcesi> Erişim Tarihi: 03.04.2021
- Ziraat Mühendisleri Odası (2020, Nisan 20). *Kestane Raporu 2019*. Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği. İzmir. Erişim Adresi: https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=32458&tipi=38&sube=0 Erişim Tarihi: 30.03.2021

Ziraatbank. (2014). *Ziraat Bankası 2013 Sürdürülebilirlik Raporu*. T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Erişim Adresi: <https://www.ziraatbank.com.tr/tr/Bankamiz-ZB/surdurulebilirlik/Documents/SurdurulebilirlikRaporu2013.pdf> Erişim Tarihi: 03.04.2021

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİNİN İNTERNET SİTESİ

Açık Veri Portalı. (t.b. {a}). *Arıcılık Desteğinin Yıllara Göre İlçe ve Mahallere Dağılımı.*

İzmir Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi:

<https://acikveri.bizizmir.com/dataset/aricilik-desteginin-yillara-gore-ilce-ve-mahallere-dagilimi/resource/f6b56d38-2d52-4ca9-b58d-79aca7937b68> Erişim

Tarihi: 01.09.2021

Açık Veri Portalı. (t.b. {b}). *Halkın Bakkalı Adresleri ve Çalışma Saatleri.* İzmir

Büyükşehir Belediyesi. Erişim Adresi:

<https://acikveri.bizizmir.com/tr/dataset/halkin-bakkali/resource/bcc6d317-637f-4859-acc-6509c83684e6> Erişim Tarihi: 01.09.2021

Erişim Tarihi: 01.09.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (t.b. {c}). *Süt Kuzusu Dağıtımları.* Erişim Adresi:

<https://www.izmir.bel.tr/tr/sut-kuzusu-dagitimlari/528/3201> Erişim Tarihi:

29.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (t.b. {d}). *XIX. Yüzyılda İzmir Belediyesi'nin Kuruluşu.*

Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/IzmirBelediyesiTarihcesi/11/32> Erişim

Tarihi: 29.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015i, Mayıs 2). *Urla enginarını dünya tanıyacak.* Erişim

Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/urla-enginarini-dunya-taniyacak/14340/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2007a, Temmuz 30). *Efemçukuru'na Büyükşehir Desteği.*

Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/efemcukuruna-buyuksehir-destegi/2841/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021

Erişim Tarihi: 29.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2007b, Eylül 27). *Organik Üzümler Yarıştı, Efemçukuru*

Coşkuya Doydu. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/organik-uzumler-yaristi-efemcukuru-coskuya-doydu/3073/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021

Erişim Tarihi: 29.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2007c, Eylül 7). *Başkan Söz Verdi, Köylü Tesisine Kavuştu.*

Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-s0z-verdi-k0ylu-tesisine-kavustu/2960/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021

Erişim Tarihi: 29.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2008a, Mart 11). *Başkan el verdi, bayındır çiçeğin merkezi olacak*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-el-verdi-bayindir-cicegin-merkezi-olacak/3546/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2013a, Aralık 27). *Süt kuzuları” 10 milyona gidiyor*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/sut-kuzulari-10-milyona-gidiyor/10000/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2014a, Ekim 30). *Büyükşehir’den Kiraz’a hayat öpücüğü*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehirden-kiraza-hayat-opucugu/10830/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2014b, Temmuz 12). *Ankara’ya RES mesajı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/ankaraya-res-mesaji/10525/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2014c, Ağustos 9). *İzmir’in ilk solar çamur kurutma tesisi açıldı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmirin-ilk-solar-camur-kurutma-tesisi-acildi/10595/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2014d, Eylül 8). *Aritma çamurunda iki kat boy attılar*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/aritma-camurunda-iki-kat-boy-attilar/10689/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015a, Mayıs 25). *Yarımada üreticisine can suyu*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/yarimada-ureticisine-can-suyu/14422/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015b, Ağustos 10). *Büyükşehir’den 7+7 formülü*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehirden-77-formulu/14620/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015c, Eylül 11). *Milletin efendisine en büyük destek*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/milletin-efendisine-en-buyuk-destek/14723/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015d, Ekim 24). *Büyükşehir'den 1.1 milyon meyve fidanı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-den-11-milyon-meyve-fidani/14836/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015e, Kasım 3). *İzmir'in parklarına kadın eli değdi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmirin-parklarına-kadin-eli-degdi/14860/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015f, Temmuz 23). *Bademler mesajları*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bademler-mesajları/14574/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015g, Temmuz 1). *Aritma çamuru mucizesi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/aritma-camuru-mucizesi/14517/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015h, Eylül 5). *Mis kokulu festival*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/mis-kokulu-festival/14704/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015j, Şubat 5). *Topraksız tarım yükselen değer oldu*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/topraksiz-tarim-yukselen-deger-oldu/13097/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2015k, Ocak 10). *Süt Kuzusu "kaldığı yerden"*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/sut-kuzusu-kaldigi-yerden-13033/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016a, Ocak 19). *Süt kuzusu marka oldu*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/sut-kuzusu-marka-oldu/16096/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016b, Ağustos 26). *Süt krizi Tire'yi pas geçti*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/sut-krizi-tireyi-pas-gecti/17181/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016c, Şubat 1). *İç göçe karşı İzmir modeli*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/ic-g0ce-karsi-izmir-modeli/16132/156>
Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016d, Ekim 26). *Kiraz'dan bayram mesajı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/kirazdan-bayram-mesaji/21908/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016e, Şubat 25). *Başkan Kocaoğlu'ndan üreticiye açık çek*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-kocaoglundan-ureticiye-acik-cek/17211/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016f, Mayıs 24). *Büyükşehir'den üreticiye ballı destek*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehirden-ureticiye-quot;balliquote;-destek/19485/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016g, Ekim 20). *Bu destekten bal damlıyor*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bu-destekten-bal-damliyor/21888/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016h, Mayıs 17). *En güzel imza*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/en-guzel-imza/19457/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016i, Nisan 24). *Bayındır'da çiçek gibi sözleşme*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bayindirida-quot;cicekquote;-gibi-sozlesme/19374/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016j, Eylül 29). *Yarımada çilek kokacak*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/yarimada-cilek-kokacak/21826/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016k, Ocak 11). *Hem doğaya hem ekonomiye*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/hem-dogaya-hem-ekonomiye/16069/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016m, Nisan 9). *Şimdi de tarım makinesi dağıtacak.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/simdi-de-tarim-makinesi-dagitacak/19327/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016n, Ağustos 24). *Türkiye'nin en şanslı üreticileri İzmir'de.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/turkiyenin-en-sansli-ureticileri-izmirde-/20716/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016p, Aralık 11). *Toprak değil kokopet.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/toprak-degil-kokopet/22069/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016r, Temmuz 12). *Çiftçinin toprağı emin ellerde.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/ciftcinin-topragi-emin-ellerde/19627/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2016s, Aralık 18). *Hedef 2020.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/hedef-2020/22092/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017a, Haziran 23). *Süt Kuzusu'na 16 günlük mola.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/sut-kuzusuna-16-gunluk-quot;molaquot;/27659/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017b, Aralık 27). *Tarımı öldürmeyeceğiz, yeşerteceğiz.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/tarimi-Oldurmeyecegiz-yesertecegiz/33243/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017c, Kasım 11). *Hani mazot yarı yarıya olacaktı?.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/hani-mazot-yari-yariya-olacakti/31081/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017d, Mayıs 24). *Büyükşehir klasığı.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-klasigi/26580/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017e, Ekim 24). *Tereciye tere satacağız*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/tereciye-tere-satacagiz/30020/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017f, Nisan 1). *Şimdi sıra pazarlamada*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/simdi-sira-pazarlamada/22419/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017g, Nisan 26). *175 bin ağaca bedel*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/175-bin-agaca-bedel/23492/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017h, Şubat 5). *Bu destekten “bal” damlıyor*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bu-destekten-bal-damliyor/22234/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017i, Nisan 26). *Büyükşehir’den Ödemiş’e kritik yatırım*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehirden-odemise-kritik-yatirim/29965/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017j, Ekim 14). *İzmir’de köylü milletin efendisi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmirde-koylu-milletin-efendisi/29988/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017k, Mayıs 2). *Zeytin üreticisine ilaç olacak*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/zeytin-ureticisine-ilac-olacak/24504/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017m, Ağustos 27). *50 bin zeytin ağacı böyle kurtuldu*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/50-bin-zeytin-agaci-boyle-kurtuldu/28828/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017n, Aralık 15). *Kestane için kurtarma operasyonu*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/kestane-icin-kurtarma-operasyonu-/32201/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017p, Mart 31). *Fıstık çamlarının kurtuluş reçetesi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/fistik-camlarinin-kurtulus-recetesi/22417/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017r, Ocak 22). *Büyükşehir'den üreticiye teknolojik destek*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehirden-ureticiye-teknolojik-destek/22196/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017s, Temmuz 16). *Cennetten bir köşe olacak*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/cennetten-bir-k0se-olacak/28712/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017t, Haziran 27). *Tarımda İzmir mucizesi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/tarimda-izmir-mucizesi/27669/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018a, Mart 13). *Onlar da süt kuzusu*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/onlar-da-sut-kuzusu/34461/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018b, Mayıs 14). *Daha işin başındayız*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/daha-isin-basindayiz/37634/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018c, Mayıs 6). *Bayındır mucizesi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bayindir-mucizesi/37611/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018d, Nisan 30). *Ödemiş'te yüzler gülüyor*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/odemiste-yuzler-guluyor/37594/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018e, Aralık 16). *Büyükşehir 4 milyona koşuyor*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-4-milyona-kosuyor/39261/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018f, Mart 10). *Umut mantarları*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/umut-mantarları/34451/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018g, Temmuz 24). *İzmir'den bir başarı öyküsü daha*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmir-den-bir-basari-oykusu-daha/38837/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018h, Eylül 18). *Hayalleri gerçek oldu*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/hayalleri-gercek-oldu/38983/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018i, Aralık 9). *İzmir'de süt devrimi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmir-de-sut-devrimi/39239/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018j, Eylül 3). *Manifesto gibi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/%E2%80%8Bmanifesto-gibi/38937/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018k, Ocak 14). *Şimdi Karaburun zamanı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/simdi-karaburun-zamani/33282/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018m, Ocak 1). *Sinek “tuzağa” takıldı, rekolte arttı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/sinek-tuzaga-takildi-rekolte-artti/33253/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018n, Aralık 25). *Kestanenin kurtuluş reçetesi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/kestanenin-kurtulus-recetesi/39292/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018p, Mart 18). *Bu köyde hayat var*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bu-koyde-hayat-var/34481/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2018r, Haziran 18). *Bunun adı "İzmir mucizesi"*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bunun-adi-izmir-mucizesi/37748/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019a, Ağustos 26). *6 ilçeye daha süt kuzusu geliyor*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehirden-izmir-e-33-milyar-liralik-yatirim/41183/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019b, Ağustos 14). *Tahtalı Barajı'nda bal ormanı kuruldu sıra markalaşmada*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/tahtali-baraji-nda-bal-ormani-kuruldu-sira-markalasmada/40795/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019c, Şubat 6). *Bayındırlı çiçekçiler Şampiyonlar Ligi'ne çıktı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bayindirli-cicekciler-sampiyonlar-ligine-cikti/39397/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019d, Aralık 17). *Büyükşehir Doğancılar'a 32 bin lavanta fidesi dağıttı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-dogancilar-a-32-bin-lavanta-fidesi-dagitti/41139/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019e, Kasım 5). *Karakılçık buğdayı İzmir'in ovalarına geri dönüyor*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/karakilcik-bugdayi-izmir-in-ovalarina-geri-donuyor/41025/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019f, Nisan 26). *Enginar Aşkıyla Urla'ya*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/enginar-askiyla-urula-ya/39583/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019g, Ağustos 4). *Foça'da 44 bin zeytin ağacı korunacak*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/foca-da-44-bin-zeytin-agaci-korunacak/40777/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019h, Eylül 13). *Sığacık'ta meyve ağaçlarına tuzaklı koruma*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/sigacik-ta-meyve-agacarina-tuzakli-koruma/40885/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019i, Temmuz 20). *Başkan Soyer Kadifekale'de üretici pazarı açtı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-soyer-kadifekalede-uretici-pazari-acti/40740/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019j, Eylül 21). *Kadifekaleli kadınlar kooperatif kurdu*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/kadifekaleli-kadınlar-kooperatif-kurdu/40910/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019k, Ekim 16). *Kültürpark Üretici Pazarı açıldı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/kulturpark-uretici-pazari-acildi/40983/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2019m, Aralık 27). *Halk Ege Et'in İzmir şubesi açıldı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/halk-ege-et-in-izmir-subesi-acildi/41171/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020a, Ağustos 26). *6 ilçeye daha "Süt Kuzusu" geliyor*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/6-ilceye-daha-sut-kuzusu-geliyor/43971/156> Erişim Tarihi: 10.04.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020b, Ekim 10). *Süt kuzusu artık 30 ilçede*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/sut-kuzusu-artik-30-ilcede/44161/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020c, Eylül 23). *Rehberim İzmir halkıdır*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/rehberim-izmir-halkidir/44088/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020d, Temmuz 10). *İzmir Büyükşehir'in bütçe çalışmaları da toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı olacak*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmir-buyuksehir-in-butce-calismalari-da-toplumsal-cinsiyet-esitligine-duyarli-olacak/43821/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020e, Şubat 27). *Büyükşehir'den manda yetiştiriciliğine destek*. Erişim Adresi:

<https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-den-manda-yetistiriciligine-destek/41345/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020f, Nisan 20). *Bahar bereketi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/bahar-bereketi/43501/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020g, Aralık 28). *2020 yılında 363 bin meyve fidanı dağıtıldı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/2020-yilinda-363-bin-meyve-fidani-dagitildi/44505/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020h, Mart 2). *Büyükşehir 5 bin lavanta fidesi dağıttı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-5-bin-lavanta-fidesi-dagititi/41356/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020i, Haziran 19). *Başkan Soyer elleriyle serptiği karakılçık buğdayının hasadını yaptı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-soyer-elleriyle-serptigi-karakilcik-bugdayinin-hasadini-yapti/43734/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020j, Ocak 26). *3. Karaburun Nergis Festivali yapıldı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/-3-karaburun-nergis-festivali-yapildi/41248/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020k, Nisan 27). *Üreticiye destek sofralara bereket*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/ureticiye-destek-sofralara-bereket/43526/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020m, Temmuz 27). *Büyükşehir fıstık çamı için yeniden kolları sıvadı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-fistik-cami-icin-yeniden-kollari-sivadi/43881/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020n, Eylül 22). *İzmir Büyükşehir'e dört ödül birden*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmir-buyuksehir-e-dort-odul-birden/44082/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020p, Eylül 28). *Buca 'da Halkın Bakkalı ve üretici pazarı bir arada*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buca-da-halkin-bakkali-ve-uretici-pazari-bir-arada/44107/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020r, Mart 13). *Halkın Bakkalı açıldı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/halkin-bakkali-acildi/41386/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020s, Ağustos 15). *Başkan Soyer Ödemiş 'te iki projenin startını verdi*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-soyer-odemis-te-iki-projenin-startini-verdi/43941/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020t, Mayıs 13). *Büyükşehir 2020'nin ilk kovanlarını dağıttı*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehir-2020-nin-ilk-kovanlarini-dagitti-/43584/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021a, Şubat 25). *Bahar bereketi Başkan Soyer'den Bakırçay'a müjdeler*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/baskan-soyer-den-bakircay-a-mujdeler/44700/156> Erişim Tarihi: 29.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021b, Mart 2). *Yok olan atalık tohumlar Can Yücel Tohum Merkezi'nde korunacak*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/yok-olan-atalik-tohumlar-can-yucel-tohum-merkezinde-korunacak/44718/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021c, Şubat 25). *Büyükşehir'den Bergama Bozköy'e zeytinyağı fabrikası*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/buyuksehirden-bergama-bozkoye-zeytinyagi-fabrikasi/44703/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021d, Ocak 22). *İzmir Büyükşehir Belediyesi'nden Bayındır'a dev tesis*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/izmir-buyuksehir-belediyesi-nden-bayindir-a-dev-tesis/44589/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021e, Şubat 24). *Soyer: “Kozak Yaylası agro turizmle kalkınacak”*. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/soyer-kozak-yaylasi-agro-turizmle-kalkinacak/44697/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021f, Ocak 3). *Kooperatiflerden bir yılda 130 milyon liralık alım yapıldı.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/kooperatiflerden-bir-yilda-130-milyon-liralik-alim-yapildi/44530/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021g, Mart 15). *Tarım temasıyla yapılacak ilk girişimcilik programı için başvurular başladı.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/tarim-temasiyla-yapilacak-ilk-girisimcilik-programi-icin-basvurular-basladi/44765/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021h, Şubat 24). *Kuraklık ve yoksullukla mücadele etmek memleket meselesi.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/kuraklik-ve-yoksullukla-mucadele-etmek-memleket-meselesi/44695/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021i, Şubat 17). *Halkın Bakkalı'ndan iki yeni şube daha.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/halkin-bakkali-ndan-iki-yeni-sube-daha/44670/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021j, Ocak 21). *Çiftçi doğduğu yerde doyacak kentli adil gıdaya ulaşacak.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/ciftci-dogdugu-yerde-doyacak-kentli-adil-gidaya-ulasacak/44587/156> Erişim Tarihi: 30.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi (2021k, Ekim 1). *Topraklarımızın kuraklaşmasına ve halkımızın yoksullaşmasına asla göz yumamayız.* Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/Haberler/topraklarimizin-kuraklasmasına-ve-halkimizin-yoksullasmaşına-asla-göz-yumamayız/45644/156> Erişim Tarihi: 28.10.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi Meclisi, 15.10.2014 Tarihli ve 936 Sayılı Karar. Erişim Adresi: <https://www.izmir.bel.tr/tr/KararDetayi/15568> Erişim Tarihi: 28.03.2021

İzmir Büyükşehir Belediyesi Meclisi, 30.04.2014 Tarihli ve 05-394 Sayılı Karar. Adresi:

https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/14.1.2016%2016_01_0

[7_k%C4%B1rsal%20kalk%C4%B1nma%20sb.pdf](https://www.izmir.bel.tr/YuklenenDosyalar/Dokumanlar/14.1.2016%2016_01_0) Erişim Tarihi: 10.04.2021

EKLER

EK-1. ORJİNALLİK RAPORU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 19/01/2022</p> <p>Tez Başlığı : Türkiye’de Büyükşehir Belediyelerinin Tarımsal Faaliyetlerdeki Rolü ve Kooperatiflerle İşbirliği: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 191 sayfalık kısmına ilişkin, 19/01/2022 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4’tür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nı inceledim ve bu Uygulama Esasları’nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza 19/01/2022</p> <p>Adı Soyadı: Bestami EKEN</p> <p>Öğrenci No: N18138152</p> <p>Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı</p> <p>Programı: Kamu Yönetimi</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p>UYGUNDUR.</p> <p>_____ Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT**

Date: 19/01/2022

Thesis Title : The Role of Metropolitan Municipalities in Agricultural Activities and Their Cooperation with Cooperatives in Turkey: The Case of Izmir Metropolitan Municipality

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 19/01/2022 for the total of 191 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 4 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Bestami EKEN

Student No: N18138152

Department: Political Science and Public Administration

Program: Public Administration

Date and Signature

19/01/2022

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

EK-2. ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 19/01/2022</p> <p>Tez Başlığı: Türkiye'de Büyükşehir Belediyelerinin Tarımsal Faaliyetlerdeki Rolü ve Kooperatiflerle İş Birliği: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza</p> <p>Adı Soyadı: Bestami EKEN</p> <p>Öğrenci No: N18138152</p> <p>Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi</p> <p>Programı: Kamu Yönetimi</p> <p>Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN</p> <p style="text-align: center;">(Unvan, Ad Soyad, İmza)</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</p> <p>Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
POLITICAL SCIENCE AND PUBLIC ADMINISTRATION DEPARTMENT**

Date: 19/01/2022

Thesis Title: The Role of Metropolitan Municipalities in Agricultural Activities and Their Cooperation with Cooperatives in Turkey: The Case of Izmir Metropolitan Municipality

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Bestami EKEN
Student No: N18138152
Department: Political Science and Public Administration
Program: Public Administration
Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

(Title, Name Surname, Signature)